

SOCIALA

MEDDELANDEN

År 1967

Nr 5-Nr 8

INLEDNING

TILL

Sociala meddelanden / utgifna af K. Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik. – Stockholm, 1912-1967.

Ingår 1912-1953 i: Statistiska meddelanden. Ser. F, Sociala meddelanden. – Fr. o. m. 1913 utgiven av Socialstyrelsen.

Kumulerade sakregister för 1903-1922, 1923-1932, 1933-1942 och 1943-1947.

1915-1944 även med innehållsförteckning på franska, 1945-1957 med sammanfattningar på franska och engelska, 1958 med sammanfattningar på engelska, och 1959-1962 vissa nummer med sammanfattningar på engelska.

1959-1962: "Tidskriften Sociala meddelanden utges med åtta artikelnummer (Allmänna häftet) och tolv separata häften med statistiskt informationsmaterial (Statistisk information)".

Föregångare:

Meddelanden från K. Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik. – Stockholm : 1903-1911.

Efterföljare:

Socialnytt : sociala meddelanden / Socialstyrelsen. – Stockholm : Socialstyrelsen, 1968-1990.

Sociala meddelanden. 1967: 5-8.

Digitaliserad av Statistiska centralbyrån (SCB) 2009.

urn:nbn:scb:se-socmed-19672

SOCIALA

MEDDELANDEN

År 1967

Nr 5-Nr 8

STOCKHOLM 1967

KUNGL. BOKTRYCKERIET P. A. NORSTEDT & SÖNER

200.350
dipl.
Sociala

STATISTISKA CENTRALBYRÅNS

26. OKT 1967

BIBLIOTEK

Meddelanden

KUNGL SOCIALSTYRELSEN STOCKHOLM

Folkavflyttningens spår
ger sämre service för folket
i landsbygden.
En av de problem som möter
läsaren i detta nummer.

5-6 1967

Kungl Socialstyrelsen, STOCKHOLM

Lokaler: Klarabergsgatan 60.

Telefon: Växel Klarabergsgatan 60 lokalsamtal 22 12 00

rikssamtal 08/22 12 50 eller nedan angivna direkta nr.

Växeln öppen måndag—fredag kl 8,00—16,40 (lördag stängd)

När växeln är stängd, används nummer inom parentes.

CHEF

Generaldirektör Ernst Bexelius 100843

Förste expeditionsvakt Valter Carlberg 22 12 00/331

REGISTRATORS- OCH KASSAKONTOR 22 12 00/351

BIBLIOTEK öppet för allmänheten måndag—fredag

kl 10—16 22 12 00/320

Barnavårdsbyrån

Byråchef Göta Rosén (jämväl byråchef på skolbyrån), general-
direktörens ställföreträdare 10 31 77

Tf byråchef Brita Hasselrot 10 96 15

Kansli 22 12 00/309 (22 12 01)

Skolbyrån

Byråchef Göta Rosén 10 31 77

Kansli 22 12 00/309 (22 12 01)

Socialvårdsbyrån

Byråchef Ingemar Andersson 11 30 78

Kansli 22 12 00/238 (22 12 02)

Lagbyrån

Tf byråchef, juridiska ärenden, Ingvar Höjer

Tf byråchef, administrativa ärenden, Tryggve Foghelin 11 78 02

Kansli 22 12 00/356 (22 12 03)

Förste byråsekreterare Maud Helling

kontaktman för information av utlännningar och förfrågningar
ang semester- och hembiträdeslagen m m 22 12 00/338

Förste byråsekreterare Emelie Mohr (skadeståndsärenden
och förfrågningar rörande reglering av trafikskador) 22 12 00/286

Nykterhetsvårdsbyrån

Tf byråchef Gösta Nordström 10 03 13

Kansli 22 12 00/265 (22 12 04)

SOCIALA MEDDELANDEN, redaktion och expedition

Redaktör Sven Strömblad 22 12 00/269,272, (22 12 52)

SOCIALA MEDDELANDEN

UTGIVEN AV KUNGL SOCIALSTYRELSEN

ANSVARIG UTGIVARE: ERNST BEXELIUS

REDAKTÖR: SVEN STRÖMBLAD

STATISTISKA CENTRALBYRÅNS

ÅRGÅNG 1967 NR 5—6

26. OKT 1967

BIBLIOTEK

Innehåll

- 3 Solidariteten med Glesbygds-Sverige
Av departementssekreterare Åke Fors
- 11 Befolkningsstruktur och befolkningsutveckling
Av avdelningsdirektör Owe Salomonsson, Statistiska centralbyrån
- 21 Skogsarbetarna flyttar till tätorterna
Av jägmästare Gunnar Lilja och byrådirektör Kjell Wase
- 26 Sysselsättning i glesbygd
Av byrådirektör Edmund Andersson, Luleå
- 32 Rådgivning till människorna i glesbygden
Av byrådirektör Allan Holdar, lantbruksstyrelsen
- 37 Lokala trafikproblem
Av överdirektör Erik Nilsson
- 44 Glesbygdens bostäder
Av byrådirektör Harry Sundberg
- 50 Vilka butiker behövs i framtiden?
Av direktör Folke Larsson, Detaljhandelns utredningsinstitut
- 56 Konsum förändras med samhället
Av fil kand Sven Enarsson, Kooperativa Förbundet
- 66 Malmletning i Norrland
Av generaldirektör K A Lindbergson
- 72 Stora problem för kyrkan
Av kyrkoherde Kjell Barnekow, Ystad
- 78 Många små bygdeskolor försvinner
Reporter: Sven Strömblad
- 84 Kulturfrågorna och samhällsutvecklingen
Av bildningskonsulent Bengt Andersson, Luleå
- 90 Sjukvård i glesbygd
Reporter: Sven Strömblad
- 95 Vardagsproblem i glesbygd
Av socionom Karin Isenborg-Nilsson, Åsele
- 103 En typisk glesbygd
Av redaktör Paul Larsson, Sveg
- 108 Dalsland — ett avfolkningslandskap
Av redaktör Paul Björk, Karlstad
- 118 Nordvärmaland — ett utsatt område
Av redaktör Paul Björk, Karlstad
- 127 De äldres isolering
Av sekreterare Valter Ekberg, Pensionärernas Riksorganisation, Malmö
- 134 Då de unga lämnar trakten
- 139 Vad är, var finns Öppen verksamhet för äldre m fl?
Av byrådirektör Greta Grenander, socialstyrelsen

- 150 Vet vi vilka gamla som behöver hjälp?
Inventeringsresultat påvisar hur nödvändig en fortlöpande undersökning är
Av förste byråsekreterare Tullia von Sydow, socialstyrelsen
- 160 En ny socialstyrelse
Av förste byråsekreterare Erling Fridolfsson, Riksdagens upplysningstjänst
- 167 Den nye chefen
- 169 Den personliga omvårdnadens betydelse
- 175 Socionomer i arbete
Recension: Kjell Wase
- 177 Kontakter med utländska fäder
Recension: Olov Mattson
- 179 Summary
Litteraturoversikt
Fotografer i detta nummer: Gustav Hansson, Alfred Hedén, Paul Larsson.
Sven Lundström, Arne Persson m fl
Teckningar: Anna Wieslander

TIDSKRIFTEN SOCIALA MEDDELANDEN 1967 utges med 8 nummer. Prenumeration sker på postanstalt (Obs! inte postprenumeration), postgiro 156 14, på Sociala Meddelandens expedition eller i bokhandel. Prenumerationspriset 1967 kr 30 per år, lösnummer kr 5:—, större specialnummer åsatts specialpriser. Redaktion och expedition Klarabergsgatan 60. Postadress Socialstyrelsen, Fack, Stockholm 1, tel 22 12 00 (efter växelns stängning 22 12 52) ankn. exp 269 och red 272.

Vid återgivandet av artiklar ur denna tidskrift skall källan anges. Socialstyrelsen ansvarar inte för åsikter som framförs i signerade artiklar och recensioner.

Solidariteten med Glesbygds-Sverige

Av departementssekreterare ÅKE FORS

Vårt land besitter i hög grad de två naturliga förutsättningarna för glesbygdsproblem: en stor yta och en liten befolkning. Avstånden är långa mellan syd och nord, och det betyder avsevärda skillnader i klimat, i livsbetingelser och i framkomlighet mellan och inom skilda landsändar. Enbart Norrland har en nord-sydlig utsträckning som motsvarar Frankrikes. I de norra delarna förstärks glesheten i bebyggelsen av växlingarna mellan odlad jord och vidsträckta skogs- och fjällmarker.

För 100 år sen bodde ca 90 % av Sveriges befolkning på landsbygden. Men tätorterna drog till sig folk, och kring 1930 bodde det ungefär lika många i tätort som i glesbygd. Nu leder tätorterna stort; 1965 fanns det bara lite mer än 20 % kvar i glesbygden. Men glesbygderna har inte avfolkats i samma takt överallt. Först under 1960-talet har övre Norrlands inland nåtts av den folkminskningsvåg som startade för länge sen i de södra glesbygderna. Och först på senare tid har denna utveckling framstått som ett allvarligt samhällsproblem. Den som på sin tid utrationaliserades från södra Sveriges landsbygd hade stora tätorter inom bekvämt räckhåll. Omställningen blev inte allt för svår. Problematiken blir en annan när samma sak sker i avlägset liggande landsbygdsområden med små, ofullständigt utrustade centralorter. Där måste de nya utkomstmöjligheterna sökas på långa avstånd. Och det tomrum som varje utflyttande efterlämnar blir kännbart eftersom bygden saknar den stimulans som den relativa närheten till livskraftiga tätorter ger åt södra Sveriges landsbygd.

De som på senare tid har utrationaliserats från jorden och skogen har fått hjälp genom beredskapsarbeten och andra samhällsinsatser. 1964 års riksdag antog riktlinjer för en aktiv lokaliseringspolitik, avsedd att främja en för samhällsutvecklingen gynnsam lokalisering av näringslivet. Stödet skall stimulera till etablering och utbyggnad av företag i orter och områden där så synes önskvärt ur samhällets synpunkt — alltså inte bara ur den berörda ortens. Visserligen är det bra att en lokalisering av företag ger arbetsmöjligheter åt människor i stagnerande områden. Men gör man sådana omflyttningar i större skala så kan det innebära lokalisering till miljöer med dåliga produktionsförutsättningar och därmed ge en sämre tillväxt i vår totala produktion. Å andra sidan vore det samhällsekonomiskt ganska befängt att låta stora bostads- och serviceresurser i glesbygden gå till spillo för att sedan tvingas att skapa motsvarande resurser på annat håll. De mindre tätorterna i Norrbotten och Västerbotten har t ex det yngsta bostadsbeståndet i landet! Den slutliga avvägningen mellan dessa synpunkter kommer att träffas i den fortsatta debatten om lokaliseringspolitikens mål och medel, i vilken även ingår frågan om den statliga företagsverksamheten.

Beträffande lokaliseringpolitiken kan man sammanfattningsvis konstatera att den tillsammans med investeringsfonderna under de senaste åren lett till att ca 25 000 nya arbetstillfällen tillkommit, varav ca 20 000 i norra stödområdet. Lokaliseringsstödet har till övervägande del gått till företag vid eller i närheten av norrlandskusten. Denna inriktning av stödet har inte bara haft en betydande effekt i kustregionen, där befolkningssiffran nu är stabil eller visar ökning, utan har också haft positiva återverkningar i inlandet, bl a genom att den friställda arbetskraften där i betydligt större omfattning än förr kunnat få nya arbetstillfällen inom länet. Man har emellertid tvingats konstatera påtagliga svårigheter att intressera företagen för en lokalisering i inlandskommunerna. Hur långt man kan lyckas i sin strävan att bygga ut starka stödjepunkter för industri och service också i inlandsregionerna är svårt att förutse, men det är realistiskt att räkna med att flera av de industrifattiga områdena inom stödområdet inte kommer att kunna beröras av lokaliseringspolitiska insatser.

Två huvudfaktorer är på längre sikt avgörande för befolkningens möjligheter att stanna på en ort — tillgången på arbetstillfällen och förekomsten av serviceanordningar. Den ena faktorn är lika viktig som den andra.

I 1964 års målsättning för lokaliseringpolitiken ingår en utfästelse om att en tillfredsställande social och kulturell service bör erbjudas människorna i olika delar av landet. I anslutning till detta uttalade riksdagen att samhället måste bära ansvaret för att även befolkningen i de områden, där lokaliseringspolitiska insatser inte blir möjliga, tillförsäkras en rimlig servicestandard. I en promemoria till länsstyrelserna har inrikesdepartementet framhållit att planeringsråden borde närmare överväga glesbygdsbefolkningens speciella situation och lägga fram förslag till förbättringar. Resultatet har blivit undersökningar som både tar sikte på sysselsättningen och servicefrågorna. Så har t ex länsarbetsnämnden i Norrbottens län lagt fram ett arbetsmarknadspolitiskt program för länets glesbygd, och i södra delen av stödområdet har utförts en analys av arbetsmarknaden i Dalsland. I Värmland har de framtida trafikförhållandena i Klarälvdalen blivit genomlysta och i Kopparbergs län har man undersökt den ambulerande handeln med butiks-bussar.

Vilka områden ligger i riskzonen?

Glesbygdproblemen har vidare givits hög prioritet när det gäller ämnen för de expertutredningar som satts igång på uppdrag av lokali-

seringsberedningen. Ett forskningsprojekt rörande glesbygdsfrågor har startats under ledning av professorn i geografi med samhällsplanering vid Umeå universitet Erik Bylund. I ett inledande skede, som nu är i huvudsak avslutat, har detta projekt inriktats på en identifiering och avgränsning av utpräglade glesbygdsområden i Norrland. Som underlag har bl a gjorts karteringar över befolkningens fördelning och över vägtätheten m m. För närvarande pågår bl a arbetet med att i de glesbygdsområden som berörs av projektet bedöma tillgången på service av olika slag i relation till befolkningstäthet och kommunikationer. Till de uppgifter som ingår i det geografiska utredningsarbetet hör ett försök att bedöma glesbygdsområdenas framtida befolkningsutveckling både totalt och vad gäller ålders- och könsfördelningen. Vidare skall man försöka besvara frågor om vilka områden som ligger i riskzonen för att mista service och vilka som kan beräknas ha ett på lång sikt stabilt underlag, hur servicen kan beräknas bli lokaliserad i framtiden osv. En särskild undersökning planeras för att studera lanthandelns nedläggningsmekanism.

Utredningsarbetet omfattar också en sociologisk del. Under försommaren 1967 utfördes en intervjuundersökning med sikte på att belysa individernas inställning och anpassning till förändringar i miljön, t ex minskade kontaktmöjligheter och försämrad service. Man skall också studera önskemål och reaktioner hos glesbygdsbefolkningen beträffande samhällets insatser.

En särskild arbetsgrupp med uppgift att pröva åtgärder för att tillförsäkra glesbygdsbefolkningen en rimlig samhällelig och enskild service tillsattes hösten 1966 inom Kungl Maj:ts kansli. I arbetsgruppen ingår tjänstemän från social-, kommunikations-, finans-, ecklesiastik-, jordbruks- och inrikesdepartementen samt statsrådsberedningen. Arbetsgruppen har knutit till sig kontaktmän från kommundförbundet, landstingsförbundet, socialstyrelsen, arbetsmarknadsstyrelsen och bostadsstyrelsen. Kretsen av kontaktmän väntas bli utökad i den mån arbetet så kräver. Arbetsgruppens medlemmar har bl a till uppgift att inom sina egna departement bevaka glesbygdssynpunkterna och att föreslå åtgärder som kan gagna glesbygdsbefolkningen. Gruppen har till en början inventerat möjligheterna att förbättra servicen för de gamla i glesbygderna. På gruppens förslag har Kungl Maj:t bemyndigat bostadsstyrelsen att i år ta i anspråk lånemedel för att bygga 300 pensionärslägenheter i gleshygdkommuner.

Arbetsgruppen har ansett att den snabbaste vägen att förbättra åldringsvården i glesbygden är att effektivt utnyttja de medel som redan

nu står till förfogande för detta ändamål. För att sprida upplysning om dessa medel och för att aktivera de kommunala förtroendemännen till initiativ för vårdservicen har arbetsgruppen i samarbete med socialdepartementet, socialstyrelsen och bostadsstyrelsen och i samråd med bl a kommunförbundet utarbetat en broschyr, "Gammal i glesbygd", som distribuerats till fullmäktigeledamöterna i berörda kommuner. Arbetsgruppen avser att försöka hålla nära kontakt med berörda lokala myndigheter genom konferenser eller på annat sätt. Syftet är inte bara att sprida information utan i lika hög grad att få uppslag för det fortsatta arbetet från dem som direkt har kontakt med glesbygdproblemen. Arbetsgruppen avser att gå igenom område efter område för att undersöka möjligheterna att effektivisera samhällets nuvarande stöd till service åt glesbygdsbefolkningen och för att eventuellt finna nya vägar att lösa de problem som uppkommer till följd av befolkningsutflyttningen. Där- emot har arbetsgruppen icke att ta befattning med lokaliseringsfrågor.

Till glesbygdernas problem hör att en relativt stor del av deras befolkning har låga inkomster. De näringsgrenar som är representerade i glesbygden ger inga höga löner eller inkomster. Arbetslöshet och framför allt undersysselsättning är vanligare än i tätorterna. Några exakta uppgifter om inkomstförhållandena och deras orsaker finns dock inte. Den utredning som tillsatts för att kartlägga låglönegrupperna i landet, låginkomstutredningen, torde emellertid komma att ge värdefulla bidrag till belysning av denna del av glesbygdspromatiken.

Låginkomstutredningen skall enligt sina direktiv inhämta ett utökat kunskapsmaterial om låginkomstgrupperna. Den skall söka precisera vad som i skilda sammanhang skall avses med låga inkomster, och den skall söka belysa orsakerna till att vissa befolkningsgrupper har låga inkomster. Utredningen skall vidare behandla inkomstfördelningsproblemen över huvud taget, men med tonvikt på lägre inkomsttagare, och slutligen "söka skapa en grund för att bedöma vilka metoder som kan komma i fråga för att höja inkomstnivån för de personer och grupper det gäller".

Hittills har utredningsarbetet koncentrerats på att kartlägga omfattningen och sammansättningen av grupperna med låga inkomster. Dessa undersökningar sker i samarbete med statistiska centralbyråns utredningsinstitut och bygger på intervjuer med ett på vetenskapliga grunder gjort urval av hela befolkningen. Resultaten skall kompletteras med data från register av skilda slag, exempelvis från sociala myndigheter och försäkringskassor. Undersökningen avser att belysa i vad mån inkomstfördelningen och de låga inkomsterna sammanhänger med svårig-

heter att få heltids- och helårsarbete, med handikapp och sjuklighet, med olikheter i försörjningsbördor och med variationer i arbetsinkomsten per arbetad tidsenhet. Avsikten är att resultaten av dessa kartläggande undersökningar skall presenteras i ett första delbetänkande före sommaren 1968. Säkert kommer detta och följande betänkanden att ge många värdefulla upplysningar om försörjningsläget i glesbygds- och utflyttningskommunerna.

Kommunerna får större uppgifter

Kommunerna måste spela den centrala rollen när det gäller att komma till rätta med följderna av befolkningsomflyttningen. I fortsättningen kommer det att ställas ännu större krav på kommunalmännens och -kvinnornas aktivitet, på deras förmåga till nytänkande och improvisation.

Den kommunala självstyrelsen vilar på förutsättningen att kommunerna skall ha det ekonomiska ansvaret för de uppgifter över vilka de bestämmer. Samtidigt bör kostnaderna för kommunal verksamhet falla någorlunda lika på alla svenskar oavsett bostadsort. Skattekraften i glesbygdskommunerna är låg, i vissa fall extremt låg. Som regel är kostnadsläget högt på vissa områden — speciellt dyra poster brukar skolan och åldringsvården vara. Glesbygdskommunerna kan därför inte på egen hand hålla en tillfredsställande kommunal service. Staten måste genom direkta insatser söka uppnå en effektiv kommunal skatteutjämning, och gör detta dels genom statsbidrag till bestämda ändamål (tex för social hemhjälp) dels genom skatteutjämningsbidrag. En annan förutsättning för att glesbygdskommunerna skall kunna bjuda sina invånare en kommunal service som är något så när jämförlig med den som ges i städer och tätorter är att man har bärkraftiga kommunala enheter. En sammanläggning av kommuner har skett och kommer med all säkerhet att intensifieras.

Enligt beslut av riksdagen genomfördes en skatteutjämningsreform 1966. I samband därmed slopades vissa tidigare skattersättningar och skattelindringsbidrag till kommunerna. Dessutom avlöstes vissa speciella statsbidrag. Staten övertog vidare kommunernas kostnader för de statligt reglerade folkpensionsförmånerna. Kommunerna fick i stället svara för de kommunala bostadstilläggen inom folkpensioneringen.

Det nuvarande skatteutjämningsystemet är uppbyggt så, att bidrag för det första utgår till kommun där skatteunderlaget per invånare understiger en viss nivå, som fastställs på grundval av medelskattekraf-

ten i riket (skatteutjämningsbidrag vid brist på skattekraft). Sådant bidrag kan utgå till såväl primär- som landstingskommuner. För det andra utgår bidrag till kommuner där den sammanlagda utdebiteringen till allmän kommunalskatt överstiger medelutdebiteringen i riket (skatteutjämning vid hög utdebitering). Det senare bidraget är begränsat till primärkommuner. Utöver dessa bidrag kan extra bidrag utgå om synnerliga skäl föreligger.

Det sammanlagda beloppet av skatteutjämningsbidrag är 1 157 miljoner kr för år 1967. De relativt sett största beloppen för skatteutjämningsbidrag har gått till de fyra nordligaste länen. Det genomsnittliga beloppet av skatteutjämningsbidrag per invånare utgör sålunda för år 1967 i Norrbottens län 565 kr, i Västerbottens län 497 kr, i Jämtlands län 582 kr och i Västernorrlands län 455 kr. För länen i övrigt varierar beloppen mellan 36 kr och 373 kr per invånare.

Skatteutjämningen är odiskutabelt av allra största betydelse för glesbygdskommunerna, speciellt genom anknytningen till skattekraften. Man torde kunna utgå ifrån att skatteutjämningen — med eventuella justeringar — också framgent kommer att utgöra grunden i det statliga stödet till glesbygden.

Av mycket stor vikt för utflyttningsområdena är vidare den reform av den kommunala indelningen som pågår i Sverige med sikte på att skapa ekonomiskt bärkraftiga kommunala enheter. Ett av syftena med reformen är att områden, som bildar en naturlig näringsgeografisk enhet, gemensamt skall utnyttja de resurser som finns för att kunna ge bästa möjliga samhällsservice.

Som ett första led i indelningsreformens genomförande fastställdes under åren 1963—1964 planer för länens indelning i kommuner. Planerna innefattar 281 nya kommuner (kommunblock), vartill kommer Stockholms stad, som inte innefattas i denna planering. Reformens andra led avser samarbete och samordning av den kommunala verksamheten inom blocken, och det har fullföljts genom att samarbetsnämnder med några få undantag inrättats i alla de block, som består av två eller flera kommuner. Reformens sista led utgör sammanläggningar eller andra indelningsändringar inom de gränser som anges i de fastställda planerna. Genom beslut under 1966 minskades antalet primärkommuner från 995 den 1 januari 1966 till 900 den 1 januari 1967.

Kommunsammanläggningarna innebär inte bara att man får bärkraftigare kommuner, utan också — och kanske viktigast — att tillgängliga resurser kan utnyttjas rationellare. Stärkandet av de kommunala enheterna framstår som särskilt betydelsefullt eftersom det med all säker-

het kommer att krävas mycket betydande kommunala insatser för att bemästra glesbygdsp Problemen, t ex varudistributionen, kommunikationsfrågorna och åldringsvården, som hör till de mest brännande servicefrågorna i utflyttningsskommunerna.

Möjligheterna att utan allt för stora svårigheter tillfredsställa behovet av dagligvaror är en central servicefråga för glesbygden. Man torde kunna anta att kommuner i vissa fall kommer att få ta ställning till frågan om livsmedelshandeln inom ett område skall ges samhällsstöd på ett eller annat sätt. Olika alternativ kan tänkas, t ex ekonomiskt stöd till en nedläggningshotad butik, stöd till ambulerande handel eller till "inköpsresor". Under alla omständigheter kommer man säkert att tvingas söka okonventionella lösningar på problemet. En viss kollektiv trafikservice måste vidare upprätthållas. Kommunerna torde mer och mer få ta ett direkt ansvar för transporter av de invånare, som inte är eller kan bli bilburna. Staten ger bidrag till olönsam busstrafik på landsbygden. I många fall kan det vara befogat att kommunerna ger liknande bidrag. Några formella hinder för ett sådant kommunalt engagemang finns inte. SJ och postverket kan här göra en omfattande och differentierad insats, och kommer säkert att göra det, såvida företagen får rimlig kostnadstäckning. Givetvis får privata bussar, taxi, skolskjutsar och vad annat finns tas med i bedömningen när man i en kommun söker göra upp en lokal trafikförsörjningsplan. Genom en sådan samhällsstödd trafiktjänst skulle den icke bilburna befolkningen, i första hand åldringar och handikappade, kunna säkras tillgång till nödvändiga former av samhällelig och kommersiell service (resor till läkare och försäkringskassa, till specialbutiker, hårfrisörska etc etc).

Inom åldringsvården tillämpas en rad rikt differentierade verksamhetsformer, som även täcker glesbygdskommunernas speciella behov. Regeringens reformprogram från 1964 har slagit väl ut. Hemhjälp till åldringar har fått mycket stor omfattning ute i kommunerna, och en fortsatt utveckling kan förutses. Det statliga stödet till upprustning av åldringslägenheter har lett till att ca 35 000 sådana bostäder förbättrats fram till 1 jan 1966. Även inom övriga former av öppen åldringsvård liksom inom institutionsvården sker en snabb utveckling. För glesbygdskommunernas del ligger därför problemet inte i första hand i åldringsvårdens utformning utan är en fråga om resurser, personella och ekonomiska. Och för ekonomin måste liksom hittills staten stå som den yttersta garanten. Glesbygdsp Problemen kan endast lösas i solidarisk samverkan.

Det skulle föra för långt att gå ytterligare in på åtgärder som kom-

munerna, landstingen och staten redan har satt in eller kommer att få överväga. Den pågående utredningen om glesbygdernas serviceproblem kommer att ge ökade kunskaper om förhållandena och därmed underlag för ytterligare insatser. Den sociologiska undersökningen kommer att ge besked om attityder och önskemål hos glesbygdens folk och låglöneutredningen ger så småningom värdefulla informationer om inkomststrukturen och de speciella mönster i inkomstbildningen som gör sig gällande i glesbygden. Behovet av ytterligare samhällsinsatser kan bättre överblickas när forskningsresultaten föreligger. I väntan på dessa har arbetsgruppen för glesbygdsfrågor i uppdrag att pröva möjligheterna att utvidga och effektivisera sådan verksamhet som redan bedrivs eller kan bedrivas av staten och kommunerna, liksom att söka nya vägar att lösa problemen.

En självklar solidaritet

Solidariteten med glesbygdens folk är självklar. Ingen skall behöva fara illa därför att han eller hon väljer att bo i en del av Sverige där det finns gott om mil och ont om människor. De skall garanteras det stöd som tillgången till en rimlig service innebär. Men det hör till bilden av det föränderliga samhället att stödet i åtskilliga fall blir ett övergångsstöd. Det ska underlätta tillvaron för äldre människor, som inte kommer att få några unga efterföljare på den plats eller gård där de levt sitt liv, helt enkelt därför att de unga har så mycket större valfrihet och så mycket fler möjligheter i sitt liv. Det är ett sista steg i en utveckling som började före sekelskiftet och som varit förutsättningen för den höjda levnadsstandarden. Och den utvecklingen bör kunna betraktas utan sentimentalitet och romantik.

Befolkningsstruktur och befolkningsutveckling

Av avdelningsdirektör OWE SALOMONSSON, Statistiska centralbyrån

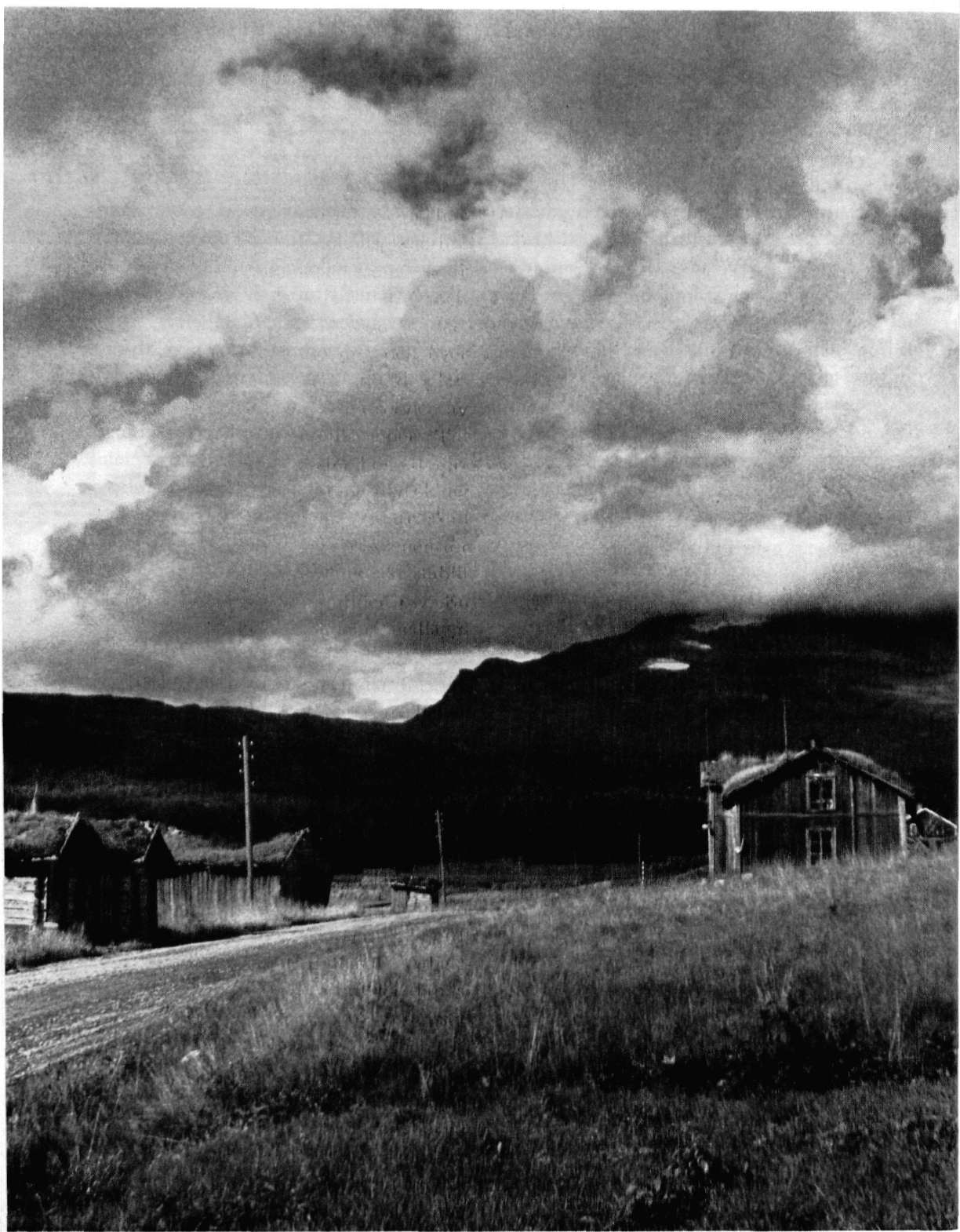
I dagens lokaliseringsdebatt har termer som glesbygd och avfolkningsbygd ofta kommit att brukas synonymt. I bägge fall har man menat de delar av vårt land som har en ogynnsam befolkningsstruktur, man talar om "förgubbnings", om låg nativitet och utflyttning av de mest arbetsföra åldrarna, om kvinnounderskott och vikande skatteunderlag. Orsaken till denna demografiska situation är det slitna uttrycket "flykten från landsbygden". Samtidigt ropas på ökade lokaliseringspolitiska insatser från stat och kommun.

De olika faktorer som ligger bakom förändringarna i befolkningsstrukturen har ingående studerats av statistiker, geografer och sociologer. Man vet ganska uttömmande besked om variationer i fruktsamhetstal och dödlighet. Flyttningarnas volym och riktning är rikt undersökta, etappflyttningen studerad och flyttning kontra pendling har också varit föremål för studium. Vi kan uttala oss om vilka yrkesgrupper som har den största flyttningsbenägenheten och vilka grundorsaker som varit av avgörande betydelse för beslutet att flytta.

Resultatet av denna forskning är att vi kan uttala oss med ganska stor sannolikhet på riksplanet om befolkningsutvecklingen och att vi även beträffande de fysiska förändringsfaktorerna kan göra vissa regionala bedömningar. Beträffande de sociala och ekonomiskt betingade förändringsfaktorerna kan vi ge en någorlunda klar bild av situationen dels på riksplanet och dels för den enskilda typindividen. Vad som däremot är betydligt svårare och där mängder av tillfredsställande information ännu fattas är en allsidig analys av befolkningsutvecklingen i mindre regionala enheter.

En ren demografisk framräkning av befolkningen grundad på regionens befolkningsstatus vid räkningstillfället ger bara en bild av den framtida befolkningen förutsatt att regionen lever helt isolerat från kringliggande regioner i demografiskt hänseende, dvs ingen befolkningsrörelse över gränserna skulle förekomma. En sådan projektion är dock nödvändig som en av grundstenarna i den invecklade och komplicerade konstruktion av antaganden och kompromisser som en förutsägelse av befolkningsutvecklingen alltid innebär. Vilka är då övriga förutsättningar och vad innebär dessa övriga komponenter för glesbygdens del?

Ur befolkningsprojekten kan beräknas en potentiell arbetskraftstillgång inom regionen. Mot denna måste ställas den arbetskraftsefterfrågan som vid varje tillfälle råder inom regionen i olika näringsgrenar. Resultatet av en balansering mellan tillgången på befolkning i arbetsföra åldrar där olika förvärvsintensiteter kan finnas vid olika tidpunkter

De många små gårdarna överges mer och mer. (Foto Gustav Hansson)

visavi den efterfrågade arbetskraften ger anledning att anta den nettoflyttning i olika åldrar som blir följden av regionens näringslivsutveckling. Med denna nettoflyttning integrerad i vår modell kan projektionen av den totala befolkningsutvecklingen göras mera nyanserad och sannolik. Detta resonemang förutsätter dock att bostadssituationen icke inverkar på flyttningsrörelserna, en i dagens situation nog så betänklighet hos modellen.

Man kan vidare säga att vi idag har större förutsättningar att framskriva befolkningen än arbetskraftsefterfrågan. Vi vet även mera om framtida demografiska grundfaktorer än om kommande förvärvsintensiteter i olika åldrar. Av detta resonemang skulle man alltså kunna dra den slutsatsen att om man vill förfinas modellen och höja dess prognosvärde skulle man i första hand koncentrera sig på de ekonomiska grundfaktorerna. Behovet av regionala data på det ekonomiskt-statistiska området är trängande. En analys av dessa faktorer ligger dock utanför rubriken för denna uppsats.

Nyanserade lokaliseringssträvanden

Om modellen är riktig borde lokaliseringssträvanden ge utslag i befolkningsutvecklingen. Undersökningar visar även att så är fallet. En riktig lokaliseringspolitik borde kunna vara rätt medicin. Men även här gäller det att nyansera. Eftersom de "sjuka" landsändarna trots allt visar något olika symptom måste medicinen anpassas. Lokaliseringen innebär inte bara att skaffa arbetstillfällen. Arbetstillfällena måste träffa rätt i utbudet. Därför bör lokaliseringseffekterna mera ingående studeras innan man med bestämdhet kan säga hur pass stor effekt lokalisering inom olika näringsgrenar har i olika regioner. Dessutom kommer det förmodligen att krävas en etappvis planering av lokaliseringsverksamheten så att effekterna av en tidigare åtgärd kan följas upp av en ny då det tidigare utslaget behöver neutraliseras. Alltför stora vågrörelser i befolkningspyramiden är nämligen inte att eftersträva, då det medför stora anpassningsproblem inom servicesektorn.

Dessa mera allmänna synpunkter är naturligtvis giltiga både i glesbygd och tätort. Glesbygdssituationen är dock något annorlunda. Innan vi går över till att närmare granska den bör dock något sägas om definitionerna tät- och glesbebyggelse. I den officiella statistiken upptas som tätbygd allt som ligger inom tätort, dvs i bebyggelseagglomeration innehållande minst 200 inv. och med mindre än 200 m mellan husen i avgränsningshänseende. Med denna operationella definition får vi

glesbygdsinvånare t o m inom gränserna för Stockholms stad. Vill man ha en mera funktionell avgränsning på begreppet glesbygd måste man göra subjektiva bedömningar. Man kan välja områden med visst avstånd till närmaste tätort av viss storlek eller avgränsa efter kommunikationer och möjligheterna att nå service av vissa kategorier. Olika definitioner på glesbygd har använts i olika sammanhang och än vanligare torde vara att ordet använts i debatten utan att definieras.

Väljer man att studera glesbygden enligt den officiella definitionen kan vissa särdrag lätt spåras i såväl struktur som utveckling gentemot tätbygden. De yngre åldrarna är i tätbygden överrepresenterade jämfört med glesbygden.

Studerar man flyttningarna mellan tätorter och glesbygd finner man att den största rörligheten finnes mellan tätorterna där ca 53 % av alla flyttningar sker. Motsvarande för flyttningar på glesbygden är ca 12 %. Från tätort till glesbygd sker ca 8 % av flyttningarna under det att resterande ca 27 % flyttar från glesbygd till tätort. Dessa resultat har framkommit vid studier i det s k 15-föddaregistrat för åren 1951—1960. Tar man emellertid med i bilden att 1960 nästan 73 % av rikets invånare bodde i tätort är alltså flyttningsbenägenheten tydligen större bland glesbygdsinvånarna. Perioden har dessutom visat att 19 flyttare av 100 överger glesbygden och flyttar till tätort. Detta är dock långt ifrån hela sanningen. Av statistiken framgår nämligen ej hur stor del av de 53 % tätortsflyttningar som var s k etappflyttningar, dvs flyttning från en liten tätort av "glesbygdskaraktär" i funktionell bemärkelse till en större sådan av stadskaraktär. Det kan därför vara intressant att närmare analysera hur denna flyttning fördelat sig länsvis. Se tab 1. Källa Statistisk Årsbok 1966, tab 54.

Endast sju län visar en positiv utveckling av nettoflyttningen, storstadslänen och länen i mälardelregionen. Norrland, Gotland och de sydöstra länen visar den mest negativa utvecklingen.

En studie av folkmängdsförändringarna i tätorterna mellan 1950—60 har företagits av professor Gunnar Arpi som konstaterar att av de drygt 1 600 som definierats som tätorter vid bägge folkräkningarna var ca 1 130 av storleksordningen 200—1 000 invånare.¹ Av dessa orter hade nära hälften minskat i folkmängd under perioden. Maj Ohre har i en avhandling vidarebehandlat Arpis material och i tabell 2 redovisar hennes resultat över tätortsutvecklingen.² Det bör observeras att av den totala folkökningen i tätorterna faller endast ca 5 % på orterna under 1 000 invånare (1 129 st). Motsvarande siffra för de tolv tätorterna med över 50 000 inv är 36 %.

Tab. 1. Flyttningar mellan kommuner samt mellan tät- och glesbebyggelse, länsvis åren 1951—1960

Endast personer som var mantalsskrivna i olika kommuner 1950 och 1960 har medtagits.

		Inflyttade		Utflyttade		Nettoomflyttning		Antal utflyttade				Antal omflyttningar inom samma län
		Antal	Per 1 000 inv.	Antal	Per 1 000 inv.	Antal	Per 1 000 inv.	Från tätort till		Från glesbygd till		
								tätort	glesbygd	tätort	glesbygd	
Stockholms	stad	113 518	146	89 329	115	+ 24 189	+ 31	78 970	10 177	121	60	—
Stockholms	län	142 932	349	94 009	230	+ 48 923	+ 119	61 787	6 161	19 629	6 433	32 434
Uppsala	»	51 222	256	36 783	228	+ 4 439	+ 28	17 304	2 839	10 299	6 342	13 954
Södermanlands	»	57 770	262	58 192	264	— 422	— 2	26 906	4 379	17 062	9 845	27 964
Östergötlands	»	70 213	199	78 608	223	— 8 395	— 24	35 393	5 345	23 042	14 828	41 795
Jönköpings	»	58 918	212	61 968	223	— 3 050	— 11	35 695	4 983	13 922	7 369	30 954
Kronobergs	»	29 776	188	34 910	221	— 5 134	— 33	14 737	2 567	12 473	5 134	15 340
Kalmar	»	43 970	186	53 966	228	— 9 996	— 42	23 495	3 533	17 787	9 151	27 632
Gotlands	»	8 516	150	15 373	271	— 6 857	— 121	6 312	966	5 618	2 477	5 889
Blekinge	»	26 303	181	33 881	233	— 7 578	— 52	18 331	2 476	9 844	3 230	14 585
Kristianstads	»	49 406	192	62 905	244	— 13 499	— 52	29 776	5 738	18 482	8 909	26 787
Malmöhus	»	124 601	206	114 908	190	+ 9 693	+ 16	65 321	11 203	24 008	14 376	73 867
Hallands	»	31 890	191	32 101	193	— 211	— 2	13 438	2 628	11 023	5 014	16 157
Göteborgs o. Bohus	»	101 771	172	79 243	134	+ 22 528	+ 38	53 181	8 608	13 046	4 410	40 528
Älvsborgs	»	68 401	186	74 865	204	— 6 464	— 18	38 323	7 037	20 505	8 999	34 488
Skaraborgs	»	53 936	216	61 697	247	— 7 761	— 31	21 925	4 288	21 591	13 892	33 822
Värmlands	»	55 506	194	56 835	199	— 1 329	— 5	23 525	4 500	20 444	8 365	31 558
Örebro	»	53 543	210	51 671	203	+ 1 872	+ 7	28 598	4 772	12 654	5 647	23 917
Västmanlands	»	54 781	251	49 224	226	+ 5 557	+ 25	26 877	3 804	12 835	5 709	21 079
Kopparbergs	»	58 254	211	59 734	216	— 1 480	— 5	34 547	5 647	14 858	4 680	29 503
Gävleborgs	»	57 710	200	62 360	216	— 4 650	— 16	31 104	4 801	19 176	7 278	31 586
Västernorrlands	»	58 043	204	70 484	248	— 12 441	— 44	36 783	5 286	20 898	7 520	35 666
Jämtlands	»	27 270	192	36 419	257	— 9 149	— 65	13 440	2 567	13 891	6 524	16 279
Västerbottens	»	50 946	216	59 765	254	— 8 819	— 38	28 297	3 806	20 534	7 127	34 005
Norrbottens	»	47 141	187	57 107	227	— 9 966	— 40	29 293	3 865	19 962	3 986	30 471
Summa		1 486 337	204	1 486 337	204	± 0	± 0	793 359	121 974	393 705	177 299	690 260

Tabell 2. Folkökning 1950—60 i Sveriges tätorter fördelade på storleksklasser.

Antal invånare 1950	Antal tätorter 1950	Folkökning 1950—60 absoluta tal	Folkökning i % av den totala ökningen
200 — 499	733	24 137	3,0
500 — 999	396	18 807	2,3
1 000 — 1 999	237	69 354	8,7
2 000 — 4 999	145	107 235	13,4
5 000 — 9 999	46	79 130	9,9
10 000 — 19 999	33	108 254	13,5
20 000 — 49 999	19	104 498	13,0
> 50 000	12	290 280	36,2
Summa	1 621	801 695	100,0

¹ Arpi, G: Utvecklingstendenser inom olika näringsgrenar samt befolkningsutvecklingen i rikets kommuner, tätorter och regioner. SOU 1963:62 sid 188.

² Ohre, M: Folkmängdsförändring och stadstillväxt. En studie av stora och medelstora stadsregioner. Licentiatavhandling vid kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet 1967, sid 13.

Den mindre tätortens befolkningssituation är i allmänhet icke annorlunda än glesbygdens i övrigt. Istället är förhållandet snarare så att om man skall tala om glesbygd kontra tätbygd bör man inta ett regionalt betraktelsesätt där tätorterna i glesbygden ses som funktionell del av glesbygden. Regionens storlek är i första hand beroende av den målsättning man har med sitt studium men kommunblock och till och med kommunblocksregioner torde i vissa fall vara för små enheter för att pendlingsområden, handelsomland och andra för näringslivet och servicesituationen betydelsefulla faktorer skall kunna ytmässigt täckas in i analysen.

Befolkningsrörelsen i landet är alltså riktad från glesbygden mot tätorterna men samtidigt från övriga delar av landet mot de tre storstadsregionerna samt mot Mälardalen. Detta ger vid handen att tätorterna i avfolkningslänen inte förmår att suga upp flyttningen från glesbygden i sina egna omland. Man bör alltså inte då det gäller att analysera utvecklingen av en enskild tätort enbart ta hänsyn till ett stort flyttningsnetto och konstatera en positiv utveckling. Man måste ställa tätortens utveckling i relation till hela befolkningsutvecklingen i såväl tätorten som dess omland och först därefter kan man avgöra vilka åt-

gärder regionens utveckling kräver. Från kommunalt håll pekas ofta på en positiv utveckling i en centralort som kompensation för en stark utflyttning från kommunen i övrigt. Flyttningen in mot tätorten är dock endast att betrakta som ett steg på vägen och när glesbygden ej längre förmår lämna ifrån sig i samma takt kommer ännu flera tätorter att få en negativ befolkningsutveckling. För att kunna vidtaga åtgärder i en sådan situation räcker det inte bara att ha tillgång till siffror om flyttningens storlek. Här krävs en analys av migrationsmönstret med utförliga uppgifter om åldersfördelning och näringsgrensuppgifter på flyttningarna, riktningen av flyttningen samt en anknäpning av dessa uppgifter till befolkningsstrukturen för en tillräckligt lång tidsperiod.

Kan dessa uppgifter erhållas ur den officiella statistiken? Svaret måste bli att man endast delvis kan erhålla tillräcklig information ur publicerad statistik. Betydligt längre kommer man emellertid genom att specialbearbeta de primärdata som ligger till grund för den officiella statistiken. Följande möjligheter finnes:

Befolkningsstruktur: *Folkräkningarna* redovisar befolkningen i råtabeller i ettårsklasser och i publikationerna i femårsklasser på församling som lägsta regionala nivå. Mellan folkräkningarna har på grundval av aviseringarna om förändringar befolkningen i kommunerna framräknats i *femårsklasser* inom statistiska centralbyrån. Denna framräkning är dock approximativ till sin natur då en femtedel av varje årsklass uppflyttats varje år.

Folkmängdens förändringar: Statistiska centralbyrån har för varje år redovisat totalsiffror för *förändringsvariablerna* på församlingsnivå. *Flyttningarna* har sedan 1962 specialbearbetats på beställning och i särskilda tabeller har redovisats ålders- och könsfördelat hur flyttningarna skett över kommungräns. Kopior av dessa tabeller kan beställas hos statistiska centralbyråns statistiktjänst. Näringsgrensuppgifter på flyttarna kan idag endast erhållas på 1-siffernivå i det s k *femtondefödda-registret* men då detta är ett urval av befolkningen kan man inte göra redovisningar på så låg regional nivå som kommun.

I och med att länsdatakontoren startar sin verksamhet vid årsskiftet kommer emellertid nya möjligheter att yppas då det gäller regionala redovisningar. Befolkningsstrukturen kan redovisas årligen istället för som tidigare endast vart femte år. Flyttningarna kommer att aviseras statistiska centralbyrån på hålkort från länsdatakontoren. Genom statistiska centralbyrån kan beställningar göras på olika demografiska sammanställningar. Den lägsta möjliga regionala nivån blir valdistrikt.

Låt oss slutligen studera hur befolkningsstrukturen förändrats de se-

Tab. 3. Nettoflyttningen 1962—1965 ålders- och könsfördelad för Pajala, Stensele, Hammerdal, Ramsele, Älvdalens och Transtrands kommuner samt för Skellefteå stad

Kommun		Åldersklasser									
		0—4	5—14	15—19	20—24	25—29	30—39	40—49	50—64	65—w	Σ
Pajala	Män	—39	—31	—79	—122	—27	—8	—11	3	3	—8
	Kv.	—23	—33	—97	—122	—32	—31	—7	—2	—2	—105
	S:a	—62	—64	—176	—244	—59	—39	—18	1	1	—213
Stensele	Män	—64	—77	—72	—120	—69	—82	—58	—37	—9	—49
	Kv.	—34	—62	—107	—96	—38	—60	—48	—36	—2	—305
	S:a	—98	—139	—179	—216	—106	—142	—106	—73	—11	—414
Hammerdal	Män	+3	—21	—38	—60	—10	—8	—26	—13	—9	—
	Kv.	+5	—18	—78	—42	—5	—16	—19	—18	—2	—
	S:a	+8	—39	—116	—102	—15	—24	—45	—31	—11	—
Ramsele	Män	—21	—57	—97	—79	—31	—63	—47	—29	—11	—
	Kv.	—23	—83	—114	—54	—17	—57	—32	—21	—2	—
	S:a	—44	—140	—211	—133	—48	—120	—79	—50	—13	—
Älvdalen	Män	—3	—31	—15	—33	—28	—15	—31	—26	—9	—
	Kv.	—22	—34	—51	—50	—15	—7	—39	—11	—5	—
	S:a	—25	—65	—66	—83	—43	—22	—70	—37	—14	—
Transtrand	Män	—9	—14	—9	—14	—13	—3	—10	—9	—4	—
	Kv.	—1	—11	—20	+1	—4	—10	—7	—5	—1	—
	S:a	—10	—25	—29	—13	—17	—13	—17	—14	—5	—
Skellefteå	Män	—43	—90	+43	+117	+120	—43	—8	+73	+56	+
	Kv.	—8	+4	+83	—6	+8	—104	+60	+108	+53	+
	S:a	—51	—86	+126	+111	+128	—147	+52	+181	+109	+

naste åren i några typiska glesbygdskommuner. Att välja ut några representativa sådana kan vara svårt. Låt oss för enkelhetens skull välja samma kommuner som undersökes i den sociologiska delen av den sk glesbygdundersökningen dvs Pajala, Stensele, Hammerdals, Älvdalens och Transtrands kommuner. Som jämförelse undersöker man även Skellefteå stad. Dessa kommuner har ansetts vara representativa för glesbygden och dess servicesituation. Skellefteå har däremot en välutvecklad service. Låt oss ansluta oss till denna operationella definition och

Tab. 4. Nettoflyttningen 1962—1965 uttryckt i procent av respektive åldersklass 1. 11. 1965

Kommun	Åldersklasser									
	0—4	5—14	15—19	20—24	25—29	30—39	40—49	50—64	65—w	S:a
Pajala	-14,0	-5,5	-23,2	-55,3	-17,5	-6,3	-2,7	+0,1	+0,2	-11,1
Stensele	-17,0	-9,8	-25,4	-43,8	-24,2	-15,3	-9,9	-6,0	-1,7	-14,3
Hammerdal	+3,6	-7,3	-33,2	-41,5	-9,1	-7,0	-8,2	-3,4	-1,3	-9,0
Ramsele	-16,0	-20,1	-54,1	-55,6	-24,5	-24,4	-11,3	-5,1	-1,7	-17,7
Älvdalen	-6,4	-6,3	-11,3	-22,4	-15,5	-3,0	-7,0	-3,1	-1,7	-6,6
Transtrand	-9,6	-10,5	-25,0	-16,3	-26,5	-8,1	-7,0	-4,2	-1,9	-8,9
Skellefteå	-2,8	-2,6	+6,3	+5,3	+7,0	-4,3	+1,5	+4,1	+5,0	+1,7

anse de utvalda kommunerna som glesbygd och Skellefteå stad som tätbygd. Därutöver redovisas även uppgifter för Ramsele kommun.

Tabellerna 3 och 4 redovisar nettoflyttningen i absoluta och relativa tal. En analys av tabellerna bestyrker de redan kända förhållandena att glesbygden uttunnas mest i åldrarna 15—39 år. Mera uppseendeväckande är att vissa kommuner tappat över hälften av invånarna i en del av dessa åldersklasser — och detta endast under en period av 4 år. De relativa talen är dock ganska ojämna kommunerna emellan och variationerna är svårförklarade. För att visa att dessa inte är helt regionalt beroende har Ramsele som ligger intill Hammerdal medtagits. Ramsele visar i de lägre åldrarna en mera negativ utveckling än Hammerdal. I övrigt är dock mönstret detsamma.

Vad tabellerna 3 och 4 inte visar men som är av betydelse för en analys är bruttoflyttningen. Det kan nämnas att under perioden har ca 20 % av Skellefteås befolkning omsatts. För glesbygdskommunerna varierar siffran mellan 10 till 17 %.

Om flyttningssiffrorna kopplas ihop med uppgift om näringsgränstilhörighet erhålles en utomordentligt intressant information. Man kan då spåra flyttningsorsakernas mera konkreta faktorer och kan även binda effekterna av dem till tiden. Man kan få en uppfattning om sambandet mellan strukturförändringarna i näringslivet och förändringarna i befolkningens ålders- och könsfördelning. Man kan härvid ställa upp ett antal frågor som bör kunna vara vägledande vid såväl förståelsen för regionens demografiska situation som för planeringen av de åtgärder som eventuellt bör vidtagas för att stabilisera densamma. Man bör bl a söka klarlägga följande:

a) Vilken andel (differentierad) har olika näringsgrenar i regionens befolkningsstruktur?

- b) Vilka näringsgrenar har den största rörligheten?*
- c) Inom vilka näringsgrenar sker de största nettovinsterna resp nettoförlusterna? Dessa uppgifter bör innefatta dels antalet direkt sysselsatta samt till dessa indirekt knutna personer (hushållskoefficient).*

Skall man mot bakgrunden av denna information planera lokaliseringsåtgärder är det naturligtvis väsentligt att veta om dessa åtgärder har ett motsvarande utbud av arbetskraft i regionen. Här måste givetvis även hänsyn tas till lokaliseringens indirekta effekter då det gäller att skapa arbetstillfällen. Målsättningen för åtgärderna kan naturligtvis variera men följande synpunkter kan med hänsyn till underliggande befolkningsstruktur vara värda att tas i beaktande:

- a) Skall åtgärden vara ägnad att enbart ge arbetstillfällen och därmed öka befolkningsunderlaget i regionen. Rörligheten beaktas ej.*
- b) Skall åtgärden anpassas till befolkningsstrukturen och därmed ge arbetstillfällen i just de grupper där en akut krissituation råder.*
- c) Skall åtgärden verka på kort sikt. Punktlokalisering skapar vågor i befolkningspyramiden som kan vara svåra att reparera.*
- d) Skall åtgärden ge långvariga effekter. Här måste man ofta ta hänsyn till regionens resurser då en aktiv lokaliseringspolitik alltid kräver en resursberedskap för att kunna sätta in lämplig åtgärd vid rätt tidpunkt.*

Sammanfattningsvis kan sägas att det är ägnat att förundra att man inte i större utsträckning än hittills skett ägnat befolkningsstrukturen och dess förändringsvariabler större uppmärksamhet. Man har här en utmärkt indikator på om något håller på att hända inom regionens näringsliv i ena eller andra riktningen. En kontinuerlig analys ger möjlighet att "vårda" befolkningspyramiden i rätt tid och kunna låta åtgärderna få formen av en serie mindre men effektivt avpassade insatser.

Skogsarbetarna flyttar till tätorterna

Av jägmästare GUNNAR LILJA och byrådirektör KJELL WASE

Domänverket, som är landets största markägare och ett av statens största affärsdrivande verk, står inte opåverkat av samhällets struktur- omvandling, befolkningsomflyttning och rationalisering. Verksamheten skall också vara lönsam trots att staten av historiska skäl ofta har att driva skogsbruk på marker, som bolagen och bruken ratat. Domänverkets verksamhet har därför i mycket stor utsträckning bedrivits i glesbygder och sugit upp den spridda arbetskraften där och även i avlägsna delar av landet — inte minst Norrbotten — hjälpt till med bostadsanskaffning i form av skogsarbetarbostäder, skogsjordbruk och kronotorp.

Verkets organisation består av styrelsen, distrikten, reviren och bevakningarna. Chef för styrelsen och hela verket är generaldirektören, för distrikten överjägmästare, för reviren jägmästare och för bevakningarna kronojägare. Hela denna organisation står inför stora förändringar; exempelvis skall antalet revir minskas från 104 till 70. I botten på de utredningar domänstyrelsen gjort om organisationen ligger arbetskraftsutredningen, som tagit hänsyn till arbetskraftsbehov och mekanisering inom skogsbruket för att göra detta rationellt och lönsamt. Denna utredning innebär i stora drag ett minskat antal skogsarbetare men endast fastanställda och koncentration av arbetskraften till tätorter.

Domänverket kommer inte heller att vara opåverkat av den allmänna bristen på arbetskraft, som trots allt väntas under 1970-talet. Detta medför, att tillgänglig arbetskraft måste utnyttjas på ett rationellt sätt genom helårssysselsättning, omsorgsfullt personalval för olika arbetsuppgifter, väl avvägd utbildning och omflyttning av arbetskraft från områden med överskott till områden med underskott på arbetskraft. Genom att landsbygdens strukturomvandling kräver särskild planering av bostadsfrågorna medför detta att arbetskraftspolitik och personalledning för framtiden kommer att ges den allra största uppmärksamhet i domänverkets verksamhet. Domänverket har konstaterat, att efterfrågan på arbetskraft från servicenäringarna, industrin och byggnadsverksamhet på grund av minskande ungdomskullar och en minskning av antalet förvärvsarbetande män kommer att medföra en allmän och växande knapphet på arbetskraft under lång tid framåt. Utvecklingen pekar också mot en accelererad nedläggning av jordbruk och då framför allt av de mindre brukningsenheterna i skogs- och mellanbygderna.

Arbetskraftsutredningen redovisar ett behov av cirka 5 000 årsarbetare år 1974. Därutöver behövs tillfällig arbetskraft under sommarhalvåret. Detta betyder med andra ord, att den topp, som tidigare förelegat

i sysselsättningen under vinterhalvåret, förbytt i en topp under sommarhalvåret. Detta hänger samman med att avverkningsarbetena bedömts kunna rationaliseras snabbare än övriga arbeten och då framför allt skogsvårdsarbetena, vilka delvis också är bundna till sommarhalvåret.

Strävan mot säsongutjämning

Behovet av arbetskraft år 1974 har ställts i relation till de arbetare, som var anställda 1964. Denna analys har visat att antalet årsarbetare behöver ökas med 1 500—2 000 under tioårsperioden. Situationen är dock inte likartad över hela domänverket utan stora regionala avvikelser finns. Mot denna bakgrund har den framtida arbetskraftspolitiken formats. En strävan mot säsongutjämning skall leda fram till arbetskraftspolitikens mål, nämligen en kår av helårsarbetande yrkesskickliga skogsarbetare. Domänstyrelsen har därför fastställt att utredningens resultat, 5 000 årsarbetare, skall vara riktpunkt för revirens långsiktiga planläggning av arbetskraftsfrågorna fram till mitten av 1970-talet.

Revirens arbetskraftsplanering skall inriktas på sådant sätt, att fullständig säsongutjämning och helårssysselsättning för skogsarbetarna i möjligaste mån kan vara genomförd innan tioårsperioden är slut. Undantag från denna regel bör göras för vissa av de säsongbundna arbetena under sommarhalvåret, vilka kan reserveras för tillfällig arbetskraft såsom kvinnor och skolungdom. Härigenom skapas möjligheter till visst förvärvsarbete åt skogsarbetarnas fruar och övriga familjemedlemmar under sommarhalvåret.

I arbetskraftsutredningen har förutsatts en fortsatt övergång från manuella till mekaniserade metoder. Man kan anta, att framtidens skogsarbetare i ökande omfattning kommer att arbeta med hjälp av maskiner, antingen som maskinförare eller som medlemmar i ett arbetslag. De framtida arbetsuppgifterna kommer att kräva en ökad specialisering. Detta medför i sin tur, att urvalet och placeringen av varje anställd måste ägnas ökad omsorg och att olika hjälpmedel måste utnyttjas för att göra denna placering så riktig som möjligt. Som grund för planläggningen i dessa frågor ligger en individuell inventering av skogsarbetarkåren. I denna inventering ingick ett frågeformulär, där de anställda själva hade möjligheter att framföra sina synpunkter, en kompletterande registrering och bedömning av vissa uppgifter samt en bedömning av de faktorer som är av värde för att man skall kunna göra en riktig placering. Utöver detta kommer det också för framtiden att

Sådana här skogsjordbruk, kronotorp och ensligt belägna skogsarbetarbostäder är snart ett minne blott.

Morgondagens skogsfolk kommer att kunna arbeta i lågskor precis som dagens industriarbetare. Om några decennier är säkert också den på sin tid så revolutionerande motorsågen borta. Bilden är från domänverkets provområde i Naggsjö i Hälsingland, där en skogsarbetare från en hytt manövrerar en upparbetningsanläggning, dvs där träden kvistas, barkas och kapas.

bli nödvändigt att vid urvalet till vissa speciella arbetsuppgifter använda test.

Det är emellertid inte tillräckligt att urvalet av arbetskraft för olika arbetsuppgifter ägnas stor omsorg. Av de förändringar i arbetsmetoder m m som förutsätts i arbetskraftsutredningen följer, att verket starkt måste engagera sig i utbildningsfrågorna. Utbildningen planeras därför långsiktigt med målet att säkerställa väl utbildad arbetskraft för arbetsuppgifterna på reviren.

Det kan också förutses, att rekryteringen till skogsarbetaryrket, som redan nu inom vissa områden är besvärlig, för framtiden kommer att bli allt svårare, såvida inte särskilda åtgärder vidtas. Rekryteringsfrågorna ägnas därför stor omsorg och rekryteringen av ung utbildad arbetskraft fortgår även på sådana revir, som för närvarande har över-skott på arbetskraft.

Omflyttning av arbetskraft

Inventeringen av arbetskraften inom de olika reviren visar på stora skillnader. De skilda förutsättningarna inom olika områden har utgjort motiv till att verket aktivt engagerat sig i omflyttning av arbetskraft mellan reviren. På så sätt har möjligheter skapats för åtminstone en del skogsarbetare i överskottsområden att behålla sitt yrke och sin anställning i verket samtidigt som ett värdefullt tillskott av arbetskraft kommer underskottsområdena till del. Arbetsmarknadsverket medverkar i denna omflyttning och den, som flyttar, får alltså samma ekonomiska bidrag som vid annan omflyttning.

Strukturomvandlingen av landsbygdens näringsliv och bebyggelse kommer att ställa krav på särskilda planeringsåtgärder vad skogsarbetarnas bostadsorter beträffar. Detta krävs bl a med hänsyn till möjligheterna att samordna transporter till och från arbetsplatserna samt tillgången till samhällsservice för de anställda. Genom varje revirs försorg ges information om revirets bebyggelseplaner för att undvika flyttning till olämpliga orter och arbetare, som är bosatta på olämpliga orter, påverkas att flytta till mera lämpliga orter. Förteckningar över möjliga bostadsorter (I-orter, II-orter och III-orter) har upprättats på varje revir. De olika typerna av orter är följande:

I-orter. Centralorter, vilka väntas bli bestående och kan erbjuda fullgod service under överskådlig framtid och som från domänverkets synpunkt är lämpliga som bostadsorter för arbetskraften. När dessa orter redan nu ligger väl till för revirens arbeten bör inflyttningar

anses önskvärda medan man inom vissa områden med livskraftiga mindre orter (II-orter) lämpligare belägna, bör satsa mera på II-orterna och inte sträva efter att påskynda inflyttningen till I-orterna.

II-orter. För revirens arbeten lämpligt belägna orter, vilka nu och ännu något tiotal år kan erbjuda godtagbar service, men vilkas framtid på längre sikt förefaller oviss. Vid beviljandet av bostadslån iakttas stor återhållsamhet på sådana orter inom avfolkningsregioner, där bostadslånen främst skall utnyttjas för förbättringar av redan befintliga byggnader.

III-orter. För revirens arbeten lämpligt belägna orter, där servicen redan nu är otillfredsställande. Byggnadsbeståndet underhålls tills vidare och bostadslån för reparationer medges, men investeringar i nybyggnader eller väsentliga moderniseringar görs inte.

En modern skogshjultraktor transporterar hela träd på en skogsväg i Norrland. Metoden innebär lagarbete och stor insats av maskiner; trädet kan ha fällts av en högmekaniserad skogsavverkningsmaskin och är alltså okvistat och obarkat.

Sysselsättning i glesbygd

Av byrådirektör EDMUND ANDERSSON, Luleå

Liksom i större delen av övriga Norrland har i Norrbottens län rätt svåra sysselsättningsproblem under 1960-talet. Som följd härav har stora befolkningsomflyttningar inom och ur länet ägt rum. Mest påtagliga har svårigheterna varit att bereda inlandets befolkning arbete och försörjning. Bristen på arbetstillfällen har i dessa delar av länet medfört en bebyggelsereträtt som i sin tur fått andra följder. Befolkningsunderlaget för erforderlig privat och offentlig service har blivit otillräckligt. — Det har uppstått särskilda glesbygdspå problem.

Några av anledningarna till de ökande glesbygdspå problemen förtjänar närmare penetreras.

I syfte att utnyttja Norrlands naturtillgångar gick statsmakternas strävanden tidigare ut på att med olika medel söka uppmuntra och underlätta bosättning i även avlägset belägna delar av landsändan.

Under 1920- och 1930-talen befrämjades bebyggelsespridningen i Norrbottens län i hög grad av den då förda jordbrukspolitik, som bl a avsåg skapa nya jordbruksenheter genom nyodling av myrmarker. Det var då de sk kolonaten växte upp. Till mitten av 1940-talet pågick fö samtidigt strävanden att säkra tillgången på arbetskraft till kronans vidsträckta skogsområden. Upplåtelse av mark och andra förmåner till uppförande av kronotorp ingick häri.

Samtidigt som den individuella bosättningen befrämjades infördes bestämmelser som innebar inskränkningar för bolagen att förvärva jord. Den med framgång förda koloniseringspolitiken åstadkom en spridd bebyggelse, som i dag utgör ett av glesbygdens svåra problem.

En av anledningarna till glesbygdens påtagliga arbetsmarknadsproblem har den naturliga folkökningen utgjort. Den norrbottniska arbetsmarknaden har tillförts ett relativt mycket större arbetstillskott än den syd- och mellansvenska. Trots kraftig utflyttning har Norrbottens län nära fördubblat sin befolkning under detta sekel. Till 1960 kunde för övrigt endast Stockholms stad och Stockholms län uppvisa en större relativ ökning från sekelskiftet. De senaste 15 åren har ökningen i arbetsför ålder genomsnittligt varit ca 2 000 personer årligen.

Födelsetalen under femårsperioden 1946—1950, som för riket genomsnittligt var 18,2 promille, utgjorde för Norrbottens län 23,6 promille. Tornedalen, en del av länets glesbygd, hade för samma tidsperiod ett så högt promilleteal som 28,3. Under den femårsperiod som just nu påverkar tillförseln i arbetsför ålder, åren 1951—1955, utgjorde antalet födda i genomsnitt 15,2 promille i riket, medan Norrbotten för samma tid noterade 19,4 promille.

Även om glesbygdspå problematiken ej är unik för Norrbotten, ja inte

ens utgör ett speciellt landsdelsproblem för Norrland, utvisar förändringarna i folkmängden att svårigheter för befolkningen att erhålla försörjning i hög grad gjort sig kännbara i de fyra nordligaste länen. Folkminskningen i dessa län under åren 1961—1967 utgjorde sålunda trots de högre födelsetalen 25 300 personer. Mest minskade Jämtlands län med 10 300 personer och minst Norrbottens län med 1 400 personer. Den starka utflyttningen av personer i de barnafödande åldrarna har resulterat i att antalet födda den senaste tiden starkt minskat. Vissa kyrkobokföringsdistrikt i länet uppvisar redan lägre födelsetal än riksgenomsnittet. Detta i sin tur medför att i Norrbotten liksom i hela övriga Norrland arbetskraftsreserverna snabbt kommer att minska.

Folkmängdens förändringar under 1960-talet redovisas närmare i följande tabell.

Län	Inv 1967	Folkmängdens förändringar					
		1961	1962	1963	1964	1965	1966 ¹
Y	277 664	—2 829	—1 989	1 806	—1 707	— 352	+ 267
Z	129 905	—2 531	—1 831	1 573	—1 786	—1 465	—1 091
AC	234 513	— 937	—1 948	—1 846	—1 211	+ 32	+ 632
BD	260 395	+ 925	+ 520	— 171	—1 653	—1 421	+ 422
S:a	902 477	—5 372	—5 248	—5 396	—6 357	—3 206	+ 230

Tabellen utvisar, att en markant förändring skett de två senaste åren. Några av norrlandslänen visar de senaste åren ökad folkmängd och nettoförlusten totalt är liten vid jämförelse med tidigare år. Orsakerna här till är främst två. Lokaliseringspolitiska åtgärder har medfört en icke obetydlig sysselsättningsökning. Den utvidgade undervisningsverksamheten har också haft betydelse — i Norrbotten främst genom ett snabbt införande av fackskolan och i Västerbotten genom den uppbyggnad av universitetet som pågått.

Den förändring som skett de senaste åren och som inneburit en förbättring av sysselsättningen i norrlandslänen har dock ej medfört någon lindring i glesbygdens problemen. Den egentliga glesbygden har — som kommer att framgå av ett senare avsnitt — fått liten del av lokaliseringstödet. Det är i huvudsak Norrlands kustland som kommit i åtnjutande av sådant stöd. Detta har följaktligen medfört ett i stället skärpt inlandsproblem. Årsmedeltalet arbetslösa i vissa glesbygdsom-

råden i Norrbottens län i procent av den förvärvsarbetande befolkningen var också under år 1966 7—8 gånger högre än kustlandets. Flyttningarna i Norrbottens län medförde under 1960-talets första hälft att glesbygden, som år 1960 hade nära hälften av länets befolkning (49,2 %), till år 1965 minskat invånarantalet med drygt 18 000 personer. Andelen av länets befolkning hade gått ned till 42,3 %. Denna utveckling kommer att fortgå i oförminskad takt under fortsättningen av decenniet.

Utvecklingen i näringslivet

Förändringarna i *jordbruket* har givit upphov till stora arbetskraftsöverskott i såväl Norrbotten som övriga Norrland och därigenom bidragit till att ytterligare skärpa glesbygdsproblemen. Det norrländska jordbruket har förut — särskilt i Norrlands inland, där problemen nu är störst — försörjt en större andel av befolkningen än vad som varit fallet i övriga delar av riket. Förut har möjligheten att erhålla kompletterande försörjning genom skogsarbete utgjort en av orsakerna härtill. De särskilda medel som använts för att öka foderavkastningen, tillvaratagande av gröda från översvämnings- och konstbevattnade myrmarker, har utgjort en ytterligare anledning till att i äldre tider så stor befolkning fått sin utkomst av jordbruk i inlandet.

Allt eftersom naturhushållningen upphört och levnadsstandardförbättringar krävt ökad penninghushållning har kraven på arealökning och hårdare specialisering inom jordbruket blivit ofrånkomliga. Samtidigt har genom näringslivets specialisering på andra områden möjligheterna till binäringsinkomster minskat. Detta har medfört mycket betydande förändringar i sysselsättningen inom jordbruksnäringen. Vid andra världskrigets slut beräknades sålunda i Norrbottens län antalet aktiva jordbruksenheter utgöra 18 000. År 1956 hade antalet sjunkit till 11 000 och utgjorde i fjol (1966) knappt 5 000.

Inom *skogsbruket* har också på senare tid frigjorts arbetskraft i betydande utsträckning. Genom förlängda avverkningssäsonger och ökad mekanisering har på tio år arbetskraftsbehoven vid avverkningsarnas höjdpunkt i Norrbotten minskat till mindre än hälften, eller från ca 12 000 personer år 1956 till 5 000 år 1965. Därefter har antalet sjunkit med ytterligare 500. Minskningen av antalet sysselsatta har varit möjlig trots en nära 25-procentig ökning av uttagen under samma tid. Även om *avverkningarna* i Norrland ytterligare skulle kunna ökas, kommer detta inte att medföra behov av ett större antal arbetare. Dagsverksåt-

gången per avverkad skogskubikmeter ligger nu i det norrländska skogsbruket på drygt 0,30, men det är sannolikt att åtgångstalet de närmaste tio åren sjunker till under 0,20. Detta medför fortsatta friställningar av icke obetydlig omfattning.

Samtidigt som skogsbruket minskat sitt behov av arbetskraft har jordbrukarna (flertalet småbrukare) i särskilt Norrlands inland förlorat möjligheten till kompletterande försörjning genom säsongarbete vintertid i skogen. Detta i sin tur har påskyndat jordbrukets yttre rationalisering, men har också genom den avflyttning som skett resulterat i övergivna nu helt improduktiva arealer.

Av den förvärvsarbetande befolkningen i Norrbottens län tillhörde 1950 33 % jordbruk och skogsbruk. Femton år senare (1965) hade andelen gått ned till 15 %.

Också *gruvindustrin* har den senaste tiden bidragit till att öka glesbygdsproblemen. I övre Norrland där gruvorna i huvudsak är belägna inom glesbygdsområdena utökades antalet anställda kraftigt under 1950-talet. Som exempel kan nämnas, att LKAB som svarar för huvudparten av gruvbrytningen inom Norrbottens län från 1950 till 1960 nära fördubblade antalet anställda, eller från 3 700 till 6 800 personer (7 000 år 1961). Trots att LKAB under åren 1961—1965 ökade leveranserna från 16,9 till 21,0 milj ton kunde bolaget under samma tid genom rationaliseringsvinster minska arbetsstyrkan med 1 015 personer, och en minskning med ytterligare ca 300 personer har sedan dess skett.

Från att ha utgjort en i hög grad sysselsättningsexpansiv del av näringslivet, som haft mycket stor betydelse för hela övre Norrland, har gruvindustrin under 1960-talet bidragit till att öka inlandets arbetskraftsoverskott. Gruvindustrin har visserligen inte sagt upp några anställda — minskningen har uppnåtts genom naturlig avgång — men indirekt medför den multiplikativa effekten negativa verkningar av påtaglig betydelse.

Den mest sysselsättningsexpansiva industrisektorn i Norrland har på senare tid *verkstadsindustrin* utgjort, som under 1950-talet ökade antalet anställda med nära 50 %. Den ökningstakten synes bestå. Inom Norrbottens län har verkstadsindustrin de två senaste åren genomfört eller beslutat företa utbyggnader vilka beräknas ge sysselsättning åt ca 1 300 personer. Av denna ökning faller omkring 1 000 på länets kustland. Den hittillsvarande utvecklingen, understödd med lokaliseringspolitiska insatser, ger således ej heller stöd för förhoppningar om att denna sektor av näringslivet nämnvärt skulle kunna förändra glesbygdsproblemen.

Lokaliseringsverksamheten

I anslutning till det nyss sagda kan det vara av intresse att se vilken verkan lokaliseringsspolitiken fått i Norrlands glesbygdsområden.

Genom statskommunala beredskapsarbeten, investeringsfonder och statligt lokaliseringssstöd har de lokaliseringsspolitiska insatserna ökat kraftigt under senare år. De åtgärder som avsett industrin har under perioden 1963—1966 inneburit, att i de fyra nordligaste länen 326 olika arbetsställen kommit att beröras av någon stödform. De totala investeringarna i byggnader för hittills bifallna projekt inom detta område överstiger 700 milj kronor och stödåtgärderna beräknas medföra ett sysselsättningstillskott på ca 10 000 personer. För Norrbottens del utgör antalet arbetsställen 108, byggnadskostnaden 231 milj kronor och beräknat sysselsättningstillskott 3 400 personer.

Som tidigare nämnts har de lokaliseringsspolitiska insatserna i Norrland främst kommit att beröra kustlandet. Byggnadsinvesteringarna vid arbetsställen i Norrbottens kustbygd och malmfältsområdet (Gällivare och Kiruna) uppgick sålunda till nära 197 milj kronor, eller 86 % av hela länets totalsumma. Samma är förhållandet vad gäller den beräknade sysselsättningen. Inte mindre än 88 % av sysselsättningstillskottet beräknas ske inom dessa områden.

Redan nu är som tidigare antytts arbetsmarknadssituationen högst otillfredsställande i stora delar av övre Norrland. I maj månad 1967 fanns vid arbetsförmedlingarna i Norrbottens län 3 557 arbetslösa arbetssökande anmälda. Av dessa var 1 503, eller 42,2 %, över 50 år. Inte mindre än 872 av de arbetslösa som var över 50 år bodde i länets inland (som har drygt 40 % av länets folkmängd). En förskjutning i ålderssammansättningen bland de arbetslösa har skett mot allt högre åldrar. Detta har sin förklaring främst i att 35 700 personer från Norrbotten under åren 1960—1966 genom arbetsförmedlingens medverkan beretts anställningar i andra län och att dessa i hög grad utgjordes av yngre, mer "lätttrölig" arbetskraft.

Kraven på mer differentierad och kvalificerad service växer, medan glesbygdens befolkningsunderlag och därmed förutsättningarna för en bättre service minskar. Av dessa skäl och genom det vikande försörjningsunderlaget fortgår avflyttningen i accelererad takt. Glesbygden blir än mer extrem — inte minst med hänsyn till ålderssammansättningen. Vissa delar av Norrlands inland kommer redan i början av 1970-talet att ha omkring en tredjedel av befolkningen i åldersgrupperna över 65 år.

Glesbygden och den problematik som följer av den nu pågående omfördelningen av befolkningen mellan glesbygd och tätorter kommer att medföra mycket betydande framtida sociala och arbetsmarknadsmässiga svårigheter. Vidsträckta områden kommer att ligga utanför de zoner som kan tänkas påverkas av sysselsättningsförbättringar genom lokaliseringstöd och därför synes betydande förändringar i glesbygdens bebyggelsestruktur under alla förhållanden bli ofrånkomliga.

Förutom ökade resurser för den sociala omvårdnaden av glesbygdens allt äldre befolkning krävs en inriktning på arbetsmarknadspolitiken som tar särskild hänsyn till den situation som inträtt.

Arbetsförmedlingens medverkan synes som tidigare främst böra bestå av information om lediga arbetstillfällen på andra orter, hjälp till omskolning och ekonomiskt stöd för äldre under provanställning hos företag tills klarhet vunnits om anställning kan komma till stånd. Arbetsförmedlingen måste också kunna hjälpa arbetstagarna att finna utvägar för avyttring av fastigheter som nu binder dem till glesbygden. För den äldre arbetskraft som trots allt ej är flyttbar måste beredskapsarbeten i skogsförbättring, vägbyggnationer och liknande anordnas. Försörjningsfrågan borde också under en övergångstid kunna klaras genom särskilt samhälleligt stöd till äldre småbrukare, vars försörjningsfråga ej kan ordnas på annat sätt.

I trakter där naturtillgångarna förutsätter tillgång på arbetskraft, men exempelvis skogsbruket ensamt ej har förutsättningar skapa erforderligt serviceunderlag, synes det nödvändigt att lokaliseringspolitiken ges den inriktningen att i glesbygden underlag skapas för erforderligt antal serviceorter.

Glesbygdens sociala problem och sysselsättningssituation kommer sannolikt under de närmaste åren i än högre grad än nu att få en framskjuten plats i samhällsdebatten.

Rådgivning till människorna i glesbygden

Av byrådirektör ALLAN HOLDAR, lantbruksstyrelsen

Den tekniska och ekonomiska utvecklingen i jord- och skogsbruket har inneburit en kraftig tillbakagång av arbetstillfällena i dessa näringsgrenar. Enligt 1965 års långtidsutredning minskade mellan 1960 och 1965 antalet yrkesverksamma i jordbruket med 105 000 personer eller ca 25 procent. För perioden 1965—1970 räknar man med en ytterligare minskning med ca 20—25 procent. Det betyder att ungefär 20 000 personer per år lämnar jord- och skogsbruket och om 10 år kan man räkna med att jordbrukets andel av befolkningen sjunkit till 3—4 procent. I första hand är det äldre människor, som genom pensionering, sjukdom eller dödsfall lämnar jordbruket, vilket belyses av att f n inte mindre än var fjärde jordbrukare vid gårdar mellan 2 och 10 ha är över 65 år.

Med den nuvarande utvecklingstakten kan man fråga sig om det är ett samhällsintresse att i den statliga rådgivnings- och informationsverksamheten till jordbruket ta upp frågor, som berör överflyttningen av arbetskraft från jordbruket till andra sysselsättningar. Kvantitativt har säkert redan den största folkomflyttningen från de mest typiska glesbygdsnäringarna jord- och skogsbruket till andra sysselsättningar skett. Det finns emellertid många skäl till att man inte kan blunda för dessa frågor i rådgivningen och det vore orealistiskt att enbart lägga kvantitativa synpunkter på en för många människor så viktig fråga som att få dragligare levnadsförhållanden och bättre inkomster.

Efter andra världskriget har i vårt land liksom i andra jämförbara länder en successiv utbyggnad av rådgivningen till jordbruksbefolkningen skett att omfatta även ekonomiska och sociala frågor. Det var först i början på 1920-talet som någon egentlig satsning från det allmännas sida skedde på rådgivning till jordbruket. Denna var ända till början på 1950-talet nästan uteslutande inriktad på produktions-tekniska spörsmål med främsta syfte att höja avkastningen inom växtodlingen och husdjursskötseln. Efter hand kompletterades denna tekniska rådgivning med företagsekonomisk rådgivning och i början på 1960-talet fanns inom så gott som varje län en ekonomikonsulent.

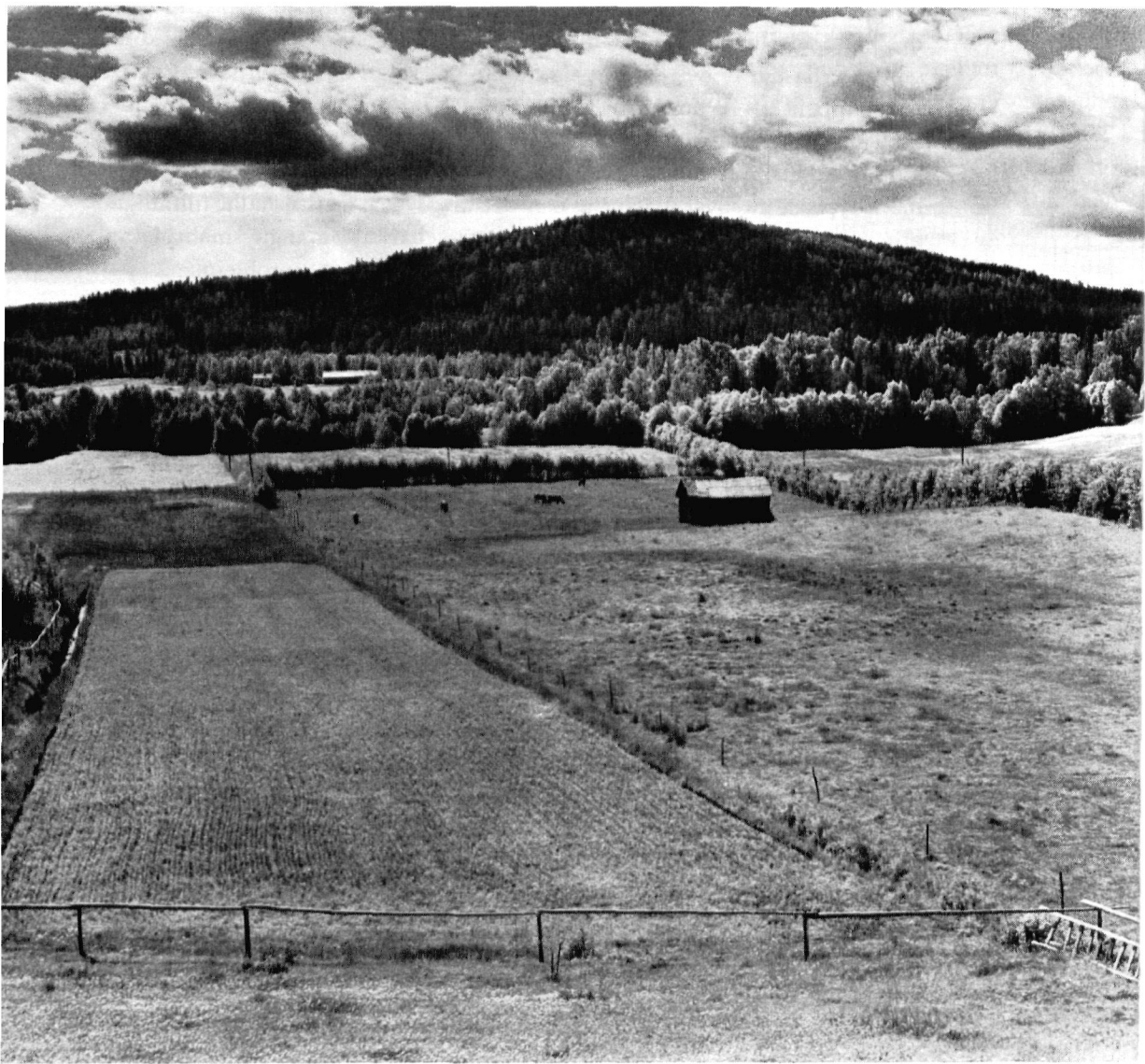
Under den senaste tiden har behovet även av en mer socialt inriktad rådgivning till jordbruksbefolkningen framförts både i vårt land och i andra länder. Det torde sammanhånga med den ökade insikten i vad påverkan från andra näringsgrenar betyder för utvecklingstakten i jordbruket. Det är inte längre möjligt att tala om jordbrukets utveckling utan att ta hänsyn till faktorer utanför jordbruket. Detta gäller inte minst våra mest typiska glesbygder. Någon lösning på många människors inkomstproblem vid små inte utvecklingsbara jordbruk finns

i regel inte inom jordbruket självt utan lösningen måste sökas utanför det egna företaget. Många mindre jordbrukare har också dragit konsekvenserna härav och skaffat sig arbete vid sidan av jordbruket. I storleksgruppen 2—10 hektar är mindre än 27 procent av brukarna huvudsakligen sysselsatta utanför brukningsenheten. Efterfrågan på inte yrkeskunnig arbetskraft minskar dock som en följd av rationaliseringen även inom typiska glesbygdsnäringar och det blir svårare att erhålla tillfälliga arbeten vid sidan av jordbruket. Det innebär att många småbrukare mera drastiskt än tidigare ställs inför svåra sysselsättningsproblem.

För rådgivningen till den kontraherande sektorn inom jord- och skogsbruket ställs man inför helt andra attitydproblem än i den traditionella produktionstekniska och företagsekonomiska rådgivningen till expanderande företag. Även om inställningen till jordbrukets rationaliseringsproblem radikalt ändrats under 1960-talet och förståelsen ökat för nödvändigheten av en uttunning av jordbruksbefolkningen som en förutsättning för ett fortsatt framåtskridande och effektivisering av kvarvarande jordbruk måste man ha förståelse för att denna utveckling inte accepteras utan vidare av dem som berörs.

Svårt att acceptera

I synnerhet äldre människor har svårt att acceptera att de företag, som de i ett långt liv brukat och försörjt sig på inte längre har förutsättningar att bestå och ge tillfredsställande försörjning även för framtiden. Många brukare betraktar också ett upphörande av jordbruksdriften som ett personligt misslyckande inför sig själva och grannarna och söker därför i det längsta upprätthålla en i och för sig olönsam drift. Andra hindrande faktorer är säkert också de fördelar man lägger i att äga mark och den känsla av trivsel det kan ge att vara sin egen. På småbruken gör också hustrun en betydande arbetsinsats, och hennes inställning till att flytta spelar ofta stor roll. På den nya orten har hon kanske svårt att få någon sysselsättning. En annan bidragande orsak till tveksamheten att byta sysselsättning utgör säkert bristande yrkeserfarenhet från andra yrken. Raden av argument mot att bryta upp från den invanda miljön har här bara antytts för att belysa den situationsbild en omställningsrådgivare möter i sitt arbete. Många av frågeställningarna har en mycket nära social anknytning och kräver helt andra former för rådgivningsinsatserna än vad jordbruksrådgivarna är vana vid. Det är dock uppenbart att denna sida inte får försummas, då den utgör ett viktigt moment bland alla övriga åtgärder samhället påtagit sig för att

Tegarna omramas av tät skog och höga berg. (Foto Gustav Hansson)

främja jordbrukets rationalisering. Jordbruksutredningen förordade också att lantbruksnämndernas rådgivning till jordbrukarna även skulle kunna avse omställningsfrågor och departementschefen framhöll i propositionen 1967:95 angående riktlinjerna för jordbrukspolitiken bety-

delsen av att lantbruksnämndernas personal bör vara så förtrogen med de arbetsmarknadspolitiska medlen att den kan biträda jordbrukarna med råd och upplysningar i dessa frågor.

Rådgivningen planeras dels centralt genom lantbruksstyrelsens riksprogram dels regionalt i de särskilda länsprogramnämnder, som finns inrättade med representanter för länsmyndigheter och jordbrukets organisationer. Vid denna planering vidtas olika åtgärder också för den krympande sektorn i jordbruket. Ett nära samarbete i dessa frågor sker här mellan framför allt länsarbetsnämnderna och lantbruksnämnderna.

Denna typ av rådgivning berör i princip hela landet, men den aktualiseras främst i de sju skogslänen: Värmlands, Kopparbergs, Gävleborgs och övriga Norrlandslän. Ett av målen, som satts upp för rådgivningsaktiviteterna är att väcka intresse för alternativa utkomstmöjligheter och lämna information om var och hur den övertaliga arbetskraften skall kunna finna annan lönande sysselsättning sedan arbetstillfällena i jordbruket och skogsbruket minskat eller upphört. Det har visat sig att kunskaperna bland jordbruksbefolkningen ofta är mycket bristfälliga, när det gäller det stöd som det allmänna lämnar i olika former för att underlätta en omställning till annan sysselsättning.

I den rådgivning som hittills bedrivits till glesbygdsbefolkningen i dessa frågor har utnyttjats såväl massmedia som grupprådgivning och individuell rådgivning. Kurserna eller grupprådgivningen har i första hand varit lokaliserade till norra delarna av landet. Under senaste vintern har ett fyrtiotal kurser hållits, där omställningsproblematiken berörts. Kurserna har förutom en information om arbetskraftssituationen inom regionen och de samhälleliga insatserna för arbetskraftens omställning även behandlat ekonomiska aspekter på problemet. Lönsamhetsutvecklingen och kostnadsstrukturen vid de mindre jordbruken har berörts, men också de ekonomiska aspekterna för den enskilde vid ett eventuellt upphörande av jordbruksdriften och övergång till annan sysselsättning.

En komplicerad fråga

Det ekonomiska utbytet för den enskilde blir helt olika om valsituationen är att bo kvar på fastigheten och erhålla ett arbete inom pendlingsavstånd eller om alternativet är övergång till annan sysselsättning och avflyttning från gården. I första fallet är det enklare för den enskilde att träffa ett avgörande, då det främst gäller en jämförelse mellan förtjänsterna i det nya arbetet och inkomsterna från jordbruket, då

ju brukaren och familjen bor kvar i den gamla arbetsmiljön. När en jordbrukare för att kunna ta ett annat arbete måste flytta från sitt lantbruk blir frågan mer komplicerad. I hans fall blir det flera faktorer, som måste tas med i beräkningarna. Bl a spelar bostadskostnaderna på den nya orten stor roll. Om bostadskostnaderna i tätorten dit han flyttar uppgår till 20—30 procent av den disponibla inkomsten är det uppenbart, att enbart detta medför krav på mycket stora inkomstförbättringar för att motivera en flyttning från bostaden på jordbruket. Detta gäller i synnerhet om kapitalvärdet på den redan befintliga bostaden vid flyttningen till stor del går förlorat. Kalkylen blir särskilt tillspetsad om brukaren uppnått en sådan ålder att hans återstående produktiva tid är förhållandevis begränsad.

För att motverka det hinder stora kapitalförluster kan innebära för den enskilde att flytta till en bättre betald sysselsättning på andra orter finns nu i arsenalen av rörlighetsbefrämjande medel inom arbetsmarknadsmyndigheten möjligheter till inlösen av egnahem. Lantbruksnämnderna kommer också att kunna disponera särskilda medel för att lösa in ej bärkraftiga jordbruksfastigheter, även om de inte behövs för rationaliseringsändamål. I avvaktan på erfarenheter från denna verksamhet har föreslagits att för budgetåret 1967/68 10 milj kronor skall få disponeras för detta ändamål.

Hittills vunna erfarenheter av den rådgivning som siktat till bättre levnadsvillkor för de människor i glesbygden, som fått minskade utkomstmöjligheter genom jord- och skogsbrukets strukturomvandling, visar att behovet är mycket stort av en riktig informationsverksamhet. Skillnaderna i förhållanden och förutsättningar växlar från fall till fall och den bästa effekten får därför den individuella rådgivningen, där resurser ges för en sådan. Detta förhållande har styrkts av ett speciellt försöksprojekt i Gävleborgs län, där länsarbetsnämnden och lantbruksnämnden i samarbete startat en uppsökande individuell rådgivning, som sker i anknytning till lantbruksnämndens inventeringar för koncentrerade rationaliseringsåtgärder. Resultatet av verksamheten är hittills mycket gott. Av de ca 70 familjer som sedan hösten 1966 mottagit personliga besök av en särskild tjänsteman från länsarbetsnämnden att diskutera ev byte av arbete har närmare hälften redan kunnat få någon form av förbättrad sysselsättning. Utbytet av de rådgivningsaktiviteter och det stöd som kan sättas in för att ge glesbygdens människor ökad sysselsättning och bättre inkomstmöjligheter är säkert inte bara till glädje för dem, som kommer i åtnjutande av detta, utan åtgärderna är också ur samhällsekonomiska synpunkter väl motiverade.

Lokala trafikproblem

Av överdirektör ERIK NILSSON

Arealt sett tillhör vårt land Europas största medan vi befolkningsmässigt räknas som en liten nation. Detta förhållande medför problem från kommunikationssynpunkt. En faktor som ytterligare komplicerar situationen är den pågående urbaniseringen. Man har en gång karakteriserat följderna av denna utveckling på det sättet att vår landsbygd under de senaste 100 åren har förlorat tre miljoner människor: den första miljonen emigrerade till Amerika under omställningsprocessen vid industrialismens genombrott och de andra två miljonerna har flyttat in till våra städer och tätorter. Under de senaste 60 åren har jordbruksbefolkningens andel av den totala befolkningen minskat från 55 % till ca 10 % medan siffran för industriebefolkningen har stigit från 28 % till ca 50 %. Ännu så sent som i mitten av 1930-talet var landets befolkning ungefär jämnt fördelad mellan glesbygd och tätort, men från och med denna tid skedde förändringarna mycket snabbt. Enbart på de fem åren mellan 1935 och 1940 uppgick landsbygdens folkminskning till 8 % och överallt i landskommunerna fick man vid denna tid stark känning av förändringar genom snabbt sjunkande befolknings-siffror. Utvecklingen skärptes under 1940-talet och under hela 1950-talet fortsatte omflyttningen från glesbygd till tätorter. I stort kan man sammanfatta utvecklingen så att kommuner som hade mindre än 5 000 invånare genomgående minskade medan kommuner med över 10 000 invånare uppvisade en mycket stark genomsnittlig befolkningsökning.

Glesbygdens problem i denna process är väl kända. Utflyttningen har huvudsakligen skett bland de yngre åldersgrupperna. Detta har lett till att befolkningen i arbetsför ålder utgör en allt mindre del av glesbygdens totalbefolkning. Problemet får en allvarlig accentuering på grund av att kravet på service samtidigt växer genom den allmänna standardhöjningen i vårt samhälle men också genom befolkningens förskjutning mot en ökad andel i icke arbetsför ålder. Skolor läggs ned eller koncentreras till vissa orter, butiker försvinner genom att kundunderlaget minskat. Detta gäller även andra serviceinrättningar. Även kommunikationerna kommer i farozonen.

Den trafikpolitiska målsättningen

Målsättningen för den nuvarande trafikpolitiken är att för landets olika delar trygga en tillfredsställande transportförsörjning till lägsta möjliga kostnader och under former, som medger företagsmässig effektivitet och transportmedlens sunda utveckling. Denna utveckling bör i princip styras av den naturliga faktor, som består däri att varje trafikgren

arbetar under korrekta kostnadsansvarighets- och konkurrensbetingelser, vilket bl a innebär att varje transportmedel svarar för de kostnader som det åsamkar det allmänna.

En genomförd effektiv konkurrens kan emellertid i vissa fall medföra svårigheter att åstadkomma en tillfredsställande transportförsörjning. Lönsamhetskravet kan därför inte undantagslöst läggas till grund för den statliga trafikpolitiken. Detta krav måste i vissa fall vika för andra samhällshänsyn. Att kollektiv trafik numera i glesbygder ofta inte kan bedrivas med lönsamhet får inte leda till en utarmning på kommunikationernas område.

Vad har då gjorts från samhällets sida för att inom ramen för trafikpolitiken söka lösa glesbygdens kommunikationsproblem?

Vägbyggandet i sig självt är ett av de viktigaste medlen då det gäller att bryta ödebygders isolering och att utveckla glesbygdernas kommunikationer. Bilismen har i hög grad betytt förbättrade kontaktmöjligheter för landsortsbefolkningen. Restiderna till större tätorter har förkortats, köpcentra och allmänna inrättningar har kommit närmare och dessa kan därigenom betjäna ett större antal människor. För innevarande budgetår har 40 miljoner kronor av ordinarie vägbyggnadsmedel och 20 miljoner av vägunderhållsmedel tilldelats Värmlands, Kopparbergs, Gävleborgs, Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län att användas under särskilt beaktande av arbetsmarknadspolitiska synpunkter. Härtill kommer att betydande beredskapsarbeten under senare år utförts inom de glesast befolkade delarna av landet. De faktiska kostnaderna för dessa arbeten, inberäknat smärre arbeten vid vägunderhållet, uppgick under 1966 till 212 miljoner kronor, varav ca 58 % kom norrlandslänen till godo. Glesbygderna tillgodogör sig naturligtvis också nyttan av de allmänna vägar som i första hand är tillkomna för den genomgående trafiken.

Men problem uppstår för de människor som inte kan använda bil för sin förflyttning utan måste lita till de kollektiva trafikföretag som i bilismens tidevarv är olönsamma. Den trafikpolitiska målsättningen innebär bl a att en tillfredsställande transportförsörjning skall upprätthållas. För att detta krav skall uppfyllas lämnar staten *bidrag till drift av olönsamma järnvägslinjer och busslinjer* på landsbygden. Beträffande järnvägarna utgår ersättning som täcker uppkommande underskott i den mån statens järnvägars trafikeringsplikt kvarstår. Denna ersättning är inte att betrakta som en subvention åt trafikföretaget utan som en ersättning från det allmännas sida för transporttjänster som företaget självt från företagsekonomiska synpunkter inte har an-

Genom vintrigt landskap far SJ-bussen. Busschauffören är ofta bygdens allt i allo. (Bild från Härjedalen. SJ:s presstjänst)

Den pensionerade stinsen bor kvar på Vinbergs nedlagda station. (SJ:s presstjänst)

ledning att utföra men som erfordras av olika samhällsliga skäl. Ersättningen kan sägas utgöra ett slags "kollektivbiljett", som staten av nämnda skäl köper av statens järnvägar för varje budgetår. För innevarande budgetår uppgår ersättningen till 194 miljoner kronor.

Det är emellertid inte nog med att enbart lämna statens järnvägar ersättning. Man måste också sträva efter att den trafik man anser bör upprätthållas, bedrivs på det mest effektiva sättet. Här blir det aktuellt med ett val mellan olika trafikmedel. Om en viss trafik anses erforderlig men kan upprätthållas till lägre kostnad som landsvägstrafik bör det naturligtvis vara ett tungt vägande skäl att överföra trafiken till landsväg.

När det gäller rationaliseringen av vår trafikapparat är det givetvis viktigt att man inte rycker undan avgörande förutsättningar för näringslivet i de berörda bygderna. För- och nackdelar av ifrågasatta nedläggningar av järnvägar måste ordentligt utredas och övervägas från olika synpunkter. Sedan en framställning om nedläggning ingivits till Kungl Maj:t söker kommunikationsdepartementet tillsammans med berörda myndigheter att klarlägga de transportbehov som föreligger för de berörda bygdernas befolkning och näringsliv. Genom olika undersökningar och genom överläggningar med berörda länsstyrelser, kommuner och representanter för bl a näringslivets olika organisationer skapas underlag för bedömning av den ersättningstrafik som bör ordnas. Vidare prövas i vad mån en upprustning av vägarna är erforderlig för näringslivets transporter eller för att exempelvis undvika långa restider i busstrafiken.

Man kan konstatera, att trots de farhågor som i skilda sammanhang yppats för de negativa verkningarna av järnvägsnedläggelser har det i allmänhet varit möjligt att genomföra nedläggning utan större olägenhet för de berörda bygderna. I vissa avseenden har ersättningstrafiken på landsväg medfört en förbättrad transportservice.

Bidrag även till bussarna

Som tidigare nämnts, utgår bidrag även till olönsam busstrafik. Sådant bidrag lämnas till buss- eller biltrafik på landsbygdslinjer, som till minst fyra femtedelar ligger utanför stadsplanlagt område och för högst en personförande dubbeltur per dag. För närvarande utgör ersättningen i regel två kronor per vagnmil. Sammanlagt utgår bidrag för innevarande budgetår med ca 7 miljoner kronor. Kungl Maj:t har genom beslut den 13 januari 1967 uppdragit åt statens biltrafiknämnd

att närmare undersöka huruvida och i vilken mån den ekonomiska utvecklingen av busslinjetrafiken kan anses nödvändig göra en ändring av bidragsgivningen. Undersökningen skall redovisas hösten 1967.

Tidigare utgick inte ersättning till busstrafik som bedrevs i statlig regi. Detta medförde i många fall att trafikförsörjningen i bygder där staten via statens järnvägar, postverket och statliga aktiebolag (GDG) svarade för trafiken blev sämre än i sådana delar av landet där privata och kommunala företag fullgjorde denna uppgift. Fr o m år 1964 har emellertid bidragsverksamheten utökats att omfatta även statlig linjetrafik på landsbygden och ett fyrtiotal olika statliga busslinjer runt om i landet erhåller nu sådana bidrag.

Som ett exempel på i statlig regi bedriven yrkesmässig busstrafik kan nämnas att postverket driver busstrafik inom de fyra nordligaste länen norr om en linje Östersund—Sollefteå.

Bilen är ett trafikmedel som fått stor betydelse ute i våra bygder. Genom samåkning kan man bättre utnyttja bilens kapacitet. Men samåkning i privatbil betyder också att de kollektiva trafikmedlens trafikunderlag tunnas ut. Drosk- och busstrafiken får försämrade förutsättningar. Övervägande skäl har dock talat för att *rätten till samåkning utvidgats*. Fr o m den 1 juli 1964 är det tillåtet med samåkning i vanlig personbil med högst fyra passagerare till och från arbetsplats, skola eller militärförläggning. Vid denna samåkning har bilens ägare rätt att utan myndighets tillstånd ta ut ersättning av sina passagerare. Vidare har samåkning möjliggjorts även vid andra resor i områden där de kollektiva transportmedlen blivit otillräckliga. Länsstyrelserna ger tillstånd härför och handläggningen sker i förenklade former. Man kan t ex få tillstånd utan trafik kort. Vad som åsyftas är att privatpersoner i glesbygder mot ersättning kan få ta med grannar till närmaste tätort för inköp, teaterbesök, läkarbesök och liknande. För privatpersoner, som får sådan transporträtt, gäller inte den transportplikt som droskbilägarna nu har.

Sedan flera år sker även en successiv *utbyggnad av lantbrevbäringen*. Det kan i sammanhanget påpekas att lantbrevbäraren i stort sett fungerar som en rörlig postanstalt. I hans uppgifter ingår att dela ut alla slags postförsändelser och pengar för inlösen av postanvisningar. Han tar också emot försändelser, ombesörjer postbetalningar och förmedlar insättningar och uttag på postbanken.

Sedan lång tid tillbaka har vissa åtgärder vidtagits inom *televerksamheten* vilka haft stor betydelse för glesbygdsområdena. Åtgärderna har inte varit speciellt inriktade på att underlätta telefontrafiken inom

de norrländska glesbygderna men de har ändå av naturliga skäl kommit att få sin största betydelse just inom dessa områden. Som exempel på dylika åtgärder kan nämnas att man redan i slutet på 40-talet i princip avskaffade den tidigare gällande bestämmelsen att person bosatt i glest befolkat område utöver sedvanlig inträdesavgift måste betala del av eller hela kostnaden för erforderlig ledningsdragning i samband med installation av telefon. Samtliga fast bofasta personer i landet kan numera erhålla telefon för ordinarie inträdesavgift. Vidare har sedan början av 1950-talet generellt sett de geografiska gränserna för sk lokal- och närtrafik inom olika regioner utvidgats vilket medfört lägre samtalskostnader för berörda abonnenter. År 1963 slutligen ökades periodlängden för närsamtal från 6 till 9 minuter vilket hade samma verkan.

För framtiden är närmast att beakta den återstående automatiseringen av telefontrafiken i landet. I huvudsak berör dessa åtgärder glesbygderna. I början av 70-talet beräknas arbetet härmed vara avslutat och en följd av automatiseringen blir förutom ökad bekvämlighet vid telefonering, en genomsnittlig sänkning av samtalskostnaderna med ca 30 %.

För bidrag till bl a upprätthållande av *passbåtsförbindelser* och till anordnande av enskilda vintervägar över isbelagda sjöar avsätts varje år ett belopp från anslaget Bidrag till underhåll av enskilda vägar. Beloppet utgör för innevarande budgetår 600 000 kronor. Bidragsobjekten är fn ett femtontal, fördelade på Norrbottens, Västmanlands, Stockholms, Jönköpings, Älvsborgs samt Göteborgs och Bohus län.

Kommunernas insatser

De mindre passbåtsförbindelserna (huvudsakligen i den norrländska fjällvärlden) drivs av privatpersoner under kontroll av vederbörande länsstyrelse. I regel bidrar även vederbörande landsting och/eller kommun till täckande av uppkommande underskott. Förbindelserna används utom för personbefordran i regel även för transport av post med ersättning från postverket. Förutom den bofasta befolkningen betjänar passbåtarna turismen, som ger inkomster av viss betydelse. De större passbåtsförbindelserna bl a utmed den norrländska kusten drivs i kommunal regi, i några fall med fartyg som förhyrs från statsverket.

I detta sammanhang bör kommunernas betydelse understrykas. Vi har inom landet inte någon statlig lokaladministration, vilket gör att staten inte lämpligen kan organisera någon trafik där trafikunderlaget är för litet för vanliga bussar. Här, liksom när det gäller annan lokal-

trafik, blir detta en fråga som kommunerna får bedöma och ta ställning till. Ofta kan det ju direkt vara fråga om trafik till centralorten i ett kommunblock. En bedömning i samband med kommunernas engagemang för skolskjutsar och den särskilda transporttjänst för handikappade som en del kommuner ordnat i brandkårernas regi eller på annat sätt kan också vara naturlig och motiverad både organisatoriskt och ekonomiskt.

Sammanfattningsvis kan sägas att vår trafikpolitik inrymmer många möjligheter att vidmakthålla och förbättra glesbygdens kommunikationer. I många fall är det självfallet inte realistiskt att tänka sig att helt upprätthålla trafiken i samma omfattning som tidigare. En generell regel för vad som är rimligt kan inte uppställas, eftersom förhållandena är så skiftande från fall till fall. Tillsammans med de insatser kommunerna på olika sätt gör för sin lokaltrafik bör den nuvarande trafikpolitiken ge oss en tillfredsställande transportförsörjning.

Glesbygdens bostäder

Av byrådirektör HARRY SUNDBERG

Bostadsstandarden har höjts avsevärt under efterkrigstiden, både i tätorterna och i glesbygden. Detta visar en jämförelse mellan 1945 och 1960 års bostadsräkningar. Standarden i bostäderna var dock år 1960 fortfarande betydligt lägre i glesbygden än i tätorterna.

Urbaniseringsprocessen efter kriget har medfört att städer och samhällen med expanderande näringsliv utbyggt mycket snabbt. Inemot 85 procent av bostadsbyggandet under åren 1946—1960 var förlagt till tätorterna, vilket innebär att där uppfördes mer än 700 000 bostäder. I glesbygden begränsade sig bostadsproduktionen till omkring 100 000 lägenheter. Det ringa nytilskottet välutrustade bostäder utanför tätorterna utgör främsta orsaken till den eftersläpning i glesbygdens bostadsstandard som statistiken visar. Ändå har 170 000 dåliga bostäder i glesbygden inte kommit med i 1960 års bostadsräkning, därför att bostäderna övergivits i samband med den avflyttning som skett efter år 1945.

Genom den långsamma förnyelsen av bostadsbeståndet i glesbygden tvingas relativt sett betydligt fler människor där än i tätorterna att bo kvar i bostäder, som uppfördes under en tid då man inte hade möjligheter att skaffa sig de bekvämligheter som i dag är så självklara för många människor. Inte mindre än 40 procent av lägenheterna i glesbygden år 1960 var byggda före 1901. För hela riket var motsvarande procenttal 20 och för samtliga tätorter 13 procent. En jämförelse som avser alla lägenheter byggda före 1920 visar att dessa utgjorde dubbelt så stor andel i glesbygden som i tätorterna.

Det äldre bostadsbeståndet i glesbygden brister inte bara i fråga om utrustning utan också beträffande underhåll. Detta gäller framför allt bygder där jordbrukets lönsamhet är dålig och industrialiseringsgraden låg, vilket bl a undersökningar av lantbruksstyrelsen visat. Småbrukens existens i sådana bygder synes sålunda ha skett till priset av den kapitalförtäring, som uteblivet underhåll på mangårds- och ekonomibyggnader innebär.

Det bör dock här betonas att bostadsbeståndet i glesbygden visar stora variationer. Gynnsammast var åldersfördelningen år 1960 hos bostadsbeståndet i de två nordligaste länen. Också när det gäller utrustningsstandard hävdade sig dessa län synnerligen väl. Länen i sydöstra delen av landet liksom också Skaraborgs län hade däremot en påfallande låg utrustningsstandard och hög ålder i sitt bostadsbestånd. Ser man på utrustningsdetaljerna, finner man att andelen lägenheter i glesbygden med både centralvärme och wc inte i något län översteg hälften av lägenhetsantalet. I 17 län understeg denna andel 35 procent.

Några siffror som belyser den standardstegring som trots allt skett i glesbygden under efterkrigstiden bör också nämnas. År 1945 hade sålunda endast en tredjedel av bostäderna i glesbygden vatten och avlopp. Femton år senare fanns denna utrustning i 70 procent av glesbygdsbostäderna. Gas- och elspis hade man år 1945 i endast tre procent av dessa bostäder mot 42 procent år 1960. — För tätorterna var motsvarande procenttal 50 respektive 82 procent. — Bad- eller duschrum var också en sällsynt lyx i glesbygden år 1945. År 1960 hade 30 procent av glesbygdslägenheterna denna utrustning mot 80 procent av stads- lägenheterna.

Antalet *hushåll* i glesbygden utgjorde enligt 1960 års bostadsräkning 643 000. Sedan år 1945 hade en minskning skett med 95 000 hushåll. Om utvecklingen under åren 1961—1975 fortsätter i samma takt, kommer en ytterligare nedgång med 85 000 hushåll att ske. Antalet *bostadslägenheter* i glesbygden uppgick år 1960 till 676 000. Man kan följaktligen vänta att åtskilliga lägenheter också framgent kommer att lämnas obebodda eller bli tagna i anspråk som fritidsbostäder. Med hänsyn till glesbygdens många gamla, dåliga bostäder torde en fortsatt folkminskning fram till 1975 inte komma att resultera i att något större antal fullgoda bostäder blir outnyttjade. Bostadsbyggnadsutredningen uttalade i sitt betänkande "Höjd bostadsstandard" (SOU 1965:32) på grundval av tidigare utförda undersökningar att bostäder i glesbygden, som inte blir utnyttjade, torde ha ett alltför lågt bruksvärde för att deras övergivande skulle anses innebära samhällsekonomiska förluster. Utredningen antog att efterfrågan år 1975 i glesbygden kommer att vara inriktad på bostäder, där utrustningsanordningar såsom vatten och avlopp, wc och centralvärme i varje fall finns. Antalet lägenheter med minst dessa bekvämligheter uppgick år 1960 till 214 000. Om antalet nybyggnader i glesbygden skulle bli detsamma mellan åren 1960—1975 som mellan 1945—1960, dvs omkring 100 000, skulle ca 240 000 bostäder behöva upprustas och moderniseras.

Stora hälsorisker för åldringarna

Det allvarliga med eftersläpningen i glesbygdens bostadsstandard är att den i hög grad drabbat människor, som särskilt är i behov av att bo ombonat och bekvämt, nämligen våra åldringar och handikappade. Dragiga, kalla och tungarbetade bostäder utsätter åldringarna för stora hälsorisker. Sjukdomstillstånd som i en modern bostad snabbt skulle kunna hävas förvärras och orsakar behov av sjukhusvård. En dålig och svår-

skött bostad, som tillika kanske ligger avsidet från samlad bebyggelse, begränsar också möjligheterna för de gamla att få vård och tillsyn vid ohälsa. Med tanke på det snabbt ökande antalet personer i de högsta ålderskategorierna, som kommer att leda till ökat tryck på vårdinstitutionerna, är denna situation ute i glesbygden allvarlig. Den upprustning av de gamlas bostäder som nu är i gång har därför blivit en viktig del av åldringsvården.

Upprustningsbehovets omfattning kunde man ana sig till, när man tog del av siffrorna från 1960 års bostadsräkning. Dessa gav vid handen att nära 100 000 bostadsföreståndare¹ i åldern 65 år och däröver fick nöja sig med bostäder som saknade alla bekvämlighetsanordningar. Av det nämnda antalet bostadsföreståndare bodde inte mindre än 74 000 i glesbygden. Bostadsräkningens material föranledde socialpolitiska kommittén och bostadsstyrelsen att i början av 1964 i en gemensam promemoria föreslå en rad åtgärder för att förbättra bostadsituationen för åldringarna. Redan samma år fick riksdagen ta ställning till en proposition om åldringsvårdsfrågor, som i det väsentliga upptog förslagen i promemorian. Extra medel ställdes till förfogande för upprustning av de gamlas bostäder, och vid 1965 års riksdag mer än fördubblades anslagen för denna verksamhet.

För att skapa klarhet om vad som snabbt behövde göras i de enskilda fallen beslöts att en inventering av de dåliga åldringsbostäderna skulle företagas. Inventeringen som i första hand skulle inriktas på kommunernas glesbebyggelse igångsattes omedelbart.

En redogörelse för inventeringsläget den 1 oktober 1965 visade att av landets ca 1 000 kommuner hade 747 fullbordat inventeringen. Omkring 18 000 bostäder återstod att undersöka. Några uppgifter om inventeringen av dessa bostäder har emellertid inte inhämtats av bostadsstyrelsen.

En sammanställning av de från kommunerna inrapporterade uppgifterna om inventeringsläget nämnda datum visade att sammanlagt 60 000 åldringsbostäder behövde upprustas med anlitande av statliga förbättringslån. Hos 16 000 åldringshushåll fann man att anvisning av annan bostad var en bättre lösning än upprustning av befintlig bostad. Drygt 7 000 personer befanns vara i behov av vård på ålderdomshem eller annan vårdinstitution.

Som nämnts har statsmakterna kraftigt ökat anslagen för upprustning av de gamlas bostäder. Förbättringslånen har därvid varit den

¹ Därmed avsågs person som på grund av äganderätt, hyresavtal eller annan grund disponerade en bostadslägenhet i dess helhet och som var mantalsskriven där.

För många äldre i glesbygden skulle uppbrottet från en invand miljö med stora trivselsvärden kännas smärtsamt och innebära alltför stora påfrestningar. Det behöver heller inte vara nödvändigt om den gamla bostaden kan förbättras med enkla installationer av vatten och avlopp, en bekvämare uppvärmning och en bättre köksutrustning.

naturliga hjälpformen. Sådant lån till enskild person kan utgå med högst 90 procent av den kostnad för förbättringsarbetena, som länsbostadsnämnden godkänt. Kommun kan få upp till 100 procent av denna kostnad. Förbättringslånet innefattar också en subvention för att nedbringa den årliga bostadskostnaden. Subventionen utgår i den formen att lånet helt eller delvis får vara ränte- och amorteringsfritt under en tid av tio år, varefter det ränte- och amorteringsfria beloppet avskrivs. Endast personer som fyllt 60 år, förtidspensionärer, handikappade, samer och zigenare kan få förbättringslån; likaså kommuner som avser att upprusta bostäder för nämnda kategorier. Den beskattningsbara inkomsten får inte överstiga 6 000 kronor.

I vissa delar av landet med stark befolkningsuttunning, där behovet av äldre bostäder bedöms vara av mera tillfällig art, kan kommunerna beviljas förbättringslån för uppförande av temporära äldrebo-

städer. På dessa bostäder — i stor utsträckning bestående av monteringsfärdiga hus — ställs inga andra krav än att de skall vara av "god standard". Om husen placeras i omedelbar närhet av vårdinstitution eller centralskola etc där färdiglagad mat kan erhållas, kan köksutrustningen i bostäderna göras enklare. Också anordningar för elström och värmeförsörjning kan bli billigare. — De temporära bostäderna har ansetts vara en lämplig lösning av bostadsfrågan för åldringar som bor mycket avskilt och vars bostäder är i sådant skick att en upprustning inte vore försvarlig. Det är främst i Norrlands inland och i vissa skogsbygder i södra och mellersta Sverige som de temporära bostäderna kommit att uppföras.

Förbättringslånen ökar

De förbättrade lånemöjligheterna jämte kommunernas och länsbostadsnämndernas insatser i samband med inventeringsarbetet har resulterat i en markant ökning av förbättringslåneverksamheten. Under budgetåret 1964/65, då inventeringen påbörjades, beviljades sålunda förbättringslån för sammanlagt 93,7 miljoner kronor. I jämförelse med närmast föregående budgetår innebar detta en ökning av de beviljade beloppen med 48,8 milj kronor och en fördubbling av antalet lägenheter, där en upprustning skulle komma till stånd med lånemedlen. Under tiden 1 juli—31 december 1965 beviljades förbättringslån för upprustning av ytterligare 17 788 lägenheter och för ett sammanlagt belopp av 197 milj kronor.

Förbättringslånen har tillkommit i syfte att i första hand stimulera en upprustning av landsbygdens bostadsbestånd. Denna låneverksamhet har fortfarande sin tyngdpunkt i glesbygd och småsamhällen i industrisvaga kommuner. Utan tvekan föreligger de angelägnaste behoven i de mera utpräglade jordbrukskommunerna. Särskilt i vissa delar av Sydsverige har emellertid dessa kommuner visat sig ha mycket begränsade personella resurser för att klara de uppgifter som hör samman med ansökningsförfarandet. Bostadsupprustningen har därför i en del jordbrukskommuner inte gått så snabbt som önskat vore.

Andra lägre inkomsttagare än pensionärer, handikappade, samer och zigenare, som före den 1 juli 1966 också kunde få förbättringslån för upprustning av sina bostäder, hänvisas nu att söka bostadslån. Dessa lån kan nu även utgå för arbeten av mindre genomgripande natur. Avgörande för om statligt bostadslån kan utgå till ny- eller ombyggnad är att behovet av bostaden är varaktigt. Detta bedöms med hänsyn

till bl a försörjningsmöjligheterna och befolkningsutvecklingen på längre sikt samt behovet av förnyelse av befintligt bostadsbestånd. Enligt statsmakternas uttalande bör en allmänt restriktiv inställning till egnahemsbyggandet på landsbygden inte få vara vägledande för långivningen. När det gäller lån till bostäder på jordbruksfastigheter skall länsbostadsnämnden och lantbruksnämnden samråda. Avsikten med detta samarbete är bl a att byggnadsinvesteringar i jordbruket skall inriktas på brukningsenheter som har förutsättningar att bestå på längre sikt.

Bostadspolitikens Ingenmansland

Slutligen några personliga synpunkter! — Lägre inkomsttagare i glesbygden, som inte kan föras till någon av förbättringslångivningens kategorier, kan med nuvarande lånebestämmelser ibland hamna i bostadspolitikens Ingenmansland. Det händer nämligen inte så sällan att bostaden för en mindre bemedlad ute i glesbygden kan vara så pass ernerött eller så illa lokaliserad att en upprustning vore ekonomiskt oför-svarlig. På grund av den låga inkomsten mäktar han emellertid inte med att ekonomiskt klara uppförandet av en ny bostad, som uppfyller det statliga bostadslånets krav på utrymme och utrustning. Naturligtvis vore arbete och bostad på någon industriort den bästa lösningen i en sådan situation, men hindren för omflyttning är många även med nu-tida arbetsmarknadspolitiska medel. Borde man inte därför inom bo-stadslåneverksamheten skapa en motsvarighet till förbättringslånens temporära bostäder? För de människor det här gäller skulle sådana bostäder trots sin enkla konstruktion innebära en avsevärd förbättring jämfört med deras nuvarande bostadssituation.

Vilka butiker behövs i framtiden?

Av direktör FOLKE LARSSON, Detaljhandelns utredningsinstitut

Två huvudfaktorer är på längre sikt avgörande för befolkningens lokalisering — tillgången på arbetstillfällen och förekomsten av serviceanordningar. Erfarenheten har visat att det inte är tillräckligt om en ort är välutrustad endast i det ena av dessa båda avseenden, båda faktorerna är lika viktiga för tryggheten av en fast bosättning på orten i fråga. Förr i tiden fäste industrin ofta störst avseende vid den tillgängliga arbetskraftsreserven, nu anser man det minst lika viktigt att det finns god tillgång på butiker av olika slag, skolor och andra kommunala institutioner för att man skall våga etablera sig på orten.

Bland de olika icke-offentliga serviceinstitutionerna spelar detaljhandeln den största rollen, såväl i städerna som på landsbygden. Med god butiksservice menar vi främst att allmänheten skall ha bekväm tillgång till välutrustade affärer inom olika branscher. Utvecklingen, främst i glesbygden, har emellertid lett till en omfattande butiksdöd, som i en del fall inneburit en försämring i butiksservicen för konsumenterna. Frågan är vilka åtgärder som kan vidtagas för att ge landsbygdsbefolkningen en butiksservice som är likvärd med den andra samhällsgrupper har tillgång till. Betydelsen härav understrykes bl a av att inrikesdepartementet annonserat om tillsättandet av en särskild utredning rörande servicetillgången på glesbygden.

Butiksstrukturen på den egentliga landsbygden skiljer sig väsentligt från förhållandena i tätorterna, som nedanstående tabell visar.

	Butiksfördelning, %				
	Stockholm, Göteborg, Malmö	Övriga A-centra	B-centra	Övriga orter	Totalt
Livsmedels- och lanthandel	16	25	5	54	100
Övriga branscher	27	40	6	27	100

Medan 54 procent av alla dagligvaruaffärer är belägna utanför centralorterna är motsvarande tal för affärer inom urvalsbranscherna, t ex textil-, möbel-, järnhandel m m endast 27 procent. Det är således dagligvaruhandeln, då i första hand lanthandeln, som dominerar butiksbeståndet på landsbygden. Trots att lanthandeln tappat en hel del terräng på senare år utgör den fortfarande en betydelsefull faktor med en samlad omsättning av cirka 2 miljarder kronor, dvs ungefär lika mycket som de båda varuhuskedjornas, Epa och Tempo, sammanlagda försäljning i landet.

Räcker kundunderlaget?

Under de sista tio åren har ett par tusen lanthandelsaffärer fått läggas ned. I de flesta fall är nog inte orsaken att de varit orationella eller icke konkurrenskraftiga. Den väsentliga orsaken är utflyttningen från landsbygden och den däremot svarande uttunningen av lanthandelns kundkrets. Ett varuhus eller en annan stadsbutik, som drabbats av ett liknande kundbortfall, skulle otvivelaktigt ha gått samma öde till mötes.

Den primära frågan för lanthandelns utövare är därför hur stort naturligt kundunderlag som kommer att finnas kvar i framtiden. I andra hand kommer frågan hur lanthandeln skall agera för att behålla dessa kunder i konkurrens med tätorternas affärer. Det hjälper uppenbarligen inte att man bygger om och moderniserar lanthandelsaffären ifall befolkningsunderlaget är otillräckligt. Det kan bli en dyrbar felinvestering. I de fall man har anledning räkna med en gynnsam befolkningsutveckling kan en rationellt driven lanthandelsrörelse ha minst lika goda förutsättningar som andra butikstyper att hävda sig.

När man talar om landsbygd och städer rör man sig med administrativa indelningar. Det finns städer, vars gränser når miltals utanför den egentliga tätbebyggelsen, samtidigt som det finns en mängd tätortsbildningar i våra landskommuner. Landsbygdsbegreppet är därför mindre lämpligt när man diskuterar lanthandelns kundunderlag. Det är bättre att skilja mellan områden med relativt gles bebyggelse, s k glesbygd, och tätortsbetonade områden, tätbygd.

Det fanns 1960 ungefär lika många människor i städerna som i landskommunerna. Men av landsbygdens befolkning bodde endast ungefär 60 procent i den egentliga glesbygden. Ungefär 4 procent av städernas befolkning bor inom glesbygden.

Totalt bor det 2,3 miljoner människor på glesbygden (1960). Man har då räknat tätorter med mindre än 500 invånare till glesbygden. Drar man gränsen vid 200 invånare per tätort får man 1,9 miljoner bosatta inom glesbygdsområden.

Glesbygdsprognos till 1980

Den statliga kommitté, som utrett frågan om den framtida jordbrukspolitiken, har också intresserat sig för befolknings- och serviceförhållandena på glesbygden. Bl a har man låtit göra en befolkningsprognos

som går fram till åren 1970 resp 1980. Från 2,3 miljoner 1960 skulle i enlighet härmed glesbygdsfolkmängden sjunka till 1,9 miljoner 1970 och 1,55 miljoner år 1980.

Glesbygdens befolkningsutveckling har ett nära samband med strukturförändringarna inom lantbruket. Genom mekaniseringen av jordbruksdriften och lönsamhetsförsämringen för de mindre gårdarna har arbetskraftsbehovet i jordbruket minskat högst väsentligt. Man får räkna med att denna utveckling kommer att fortsätta ännu en tid.

Mellan 1951 och 1961 försvann ungefär 50 000 lantbruk och fram till 1975 beräknas driften nedläggas på ytterligare omkring 60 000 gårdar. Det betyder inte att den odlade jorden minskar i samma proportion; minskningen av antalet jordbruk sker i stor utsträckning genom att gårdarna läggs samman. Men det behövs i dag 40 procent mindre arbetskraft än i början på 50-talet för att frambringa samma jordbruksproduktion. Man får räkna med att ytterligare arbetskraft kommer att friställas, ehuru kanske inte i samma takt som hittills.

Minskningen av antalet sysselsatta i jordbruket har naturligtvis inte kunnat undgå att påverka andra näringar på landsbygden, särskilt då serviceyrkena. Men i stort sett har näringarna på landsbygden, utom jordbruket, utvecklats positivt. Det samhälleliga lokaliseringstöd, som lämnas vissa bygder bidrar onekligen härtill, även om det inte haft någon avgörande effekt.

Rationaliseringen inom jordbruket har varit nödvändig och dess konsekvenser för bl a lanthandeln måste accepteras. Men vid sidan härav finns det inget som talar för att möjligheterna för företagsamheten på landsbygden skulle vara sämre än i städerna. Förhållandena växlar emellertid kraftigt från den ena bygden till den andra. Turismens och fritidsbebyggelsens utveckling har medfört en välbehövlig ekonomisk injektion i vissa trakter, även om utbytet för exempelvis lanthandeln del varit starkt säsongmässigt.

Medelkonsumtionen av livsmedel och övriga dagligvaror i landskommuner kan beräknas till 2 250 kronor per invånare och år. Räknat på glesbygdens nuvarande folkmängd betyder det en total köpkraft om cirka 4 500 miljarder kronor om året.

Den här framräknade stora konsumtionsvolymen tillgodoses dock inte enbart av lanthandeln. En stor del av glesbygdshushållens inköp förläggs till livsmedelsaffärer i städer och andra tätorter. Det finns fortfarande också specialaffärer (tex konditorier, kiosker m fl), butiks-bussar och en och annan konsumbutik på glesbygden som konkurrerar med lanthandeln.

Butiksbehovet

På många håll har väl frågan om möjligheterna att behålla en rimlig butiksservice på landsbygden karaktären av en ond cirkel. Butikerna läggs ned därför att befolkningsunderlaget krymper — men en bidragande orsak till att folk flyttar är att det inte finns tillräckligt med butiker på orten.

Den ovan skisserade befolkningsprognosen ger vid handen att landsbygdshandelns kundunderlag kommer att minska ytterligare. Det är därför uppenbart att en fortsatt nedläggning av lanthandel och andra butiker på landsbygden är ofrånkomlig. Det finns dock tecken som tyder på att takten i nedläggningen har avtagit de senaste två åren. Å andra sidan har konsumentkooperationen presenterat ett strukturprogram som innebär att det nuvarande totala butiksbeståndet om cirka 3 500 enheter skall bantas ned till drygt 1 000 år 1975, däribland varuhus och s k hallbutiker. Dessa torde praktiskt taget helt komma att vara lokaliserade i städer och större tätorter.

Såväl kooperationen som enskilda butiker bedriver försäljning på landsbygden genom s k *butiksbussar*. Det har ibland sagts att man genom denna försäljningsform skulle kunna lösa problemet med landsbygdens varuförsörjning. Man bör dock inte överskatta denna möjlighet. Enligt en undersökning av Pris- och Kartellnämnden sålde butiksbussarna år 1963 livsmedel och andra dagligvaror för drygt 300 miljoner kronor, vilket är mindre än tio procent av glesbygdens totala köpkraft av sådana varor. Intressant är också att jämföra antalet butiksbussar i olika landsdelar.

Antal glesbygdensinvånare per ambulerande butik	
Södra Sverige	409
Mellansverige	910
Norra Sverige	1 810
Totalt	877

I Norrland, där avstånden till tätorter är störst, är också tillgången på butiksbussar sämst.

Planering

För en del landsbygdsbor torde butiksminskningen inte innebära några problem. De har tillgång till bil och kan lätt ta sig in till städer och större tätorter för att proviantera. Men det finns också stora grupper,

inte minst bland pensionärerna, för vilka utglesningen av butiksbeståndet betyder allvarliga olägenheter. Vilka möjligheter finns då att hindra att situationen mera allvarligt försämras?

Ja, man bör ha klart för sig att möjligheten för landsbygdshandeln att överleva är en fråga om lönsamhet. Köpmännen på landsbygden måste kunna uppnå en inkomststandard, som är jämförbar med andra grupper, ifall rörelsen skall kunna upprätthållas på längre sikt. Det betyder bl a att butiken måste uppnå en viss minimiomsättning så att kostnaderna kan täckas. Denna omsättningsgräns kan variera, beroende på flera faktorer. I större städer behöver en nybyggd självbetjäningsbutik sälja för minst 2 à 3 miljoner per år för att vara lönsam. På mindre orter, där hyres- och lönenivån ligger lägre, kan man sänka omsättningsgränsen.

Det har beräknats att en modernt utrustad lanthandelsaffär med cirka 1 miljon kronor i årsomsättning behöver ett kundunderlag motsvarande cirka 80 hushåll.

Det torde vara nödvändigt att man snart gör en inventering av landsbygdens nuvarande butiksbestånd och sedan planerar det butiksnät, som är erforderligt i framtiden. Det kommer otvivelaktigt att medföra en ytterligare reducering av butiksantalet. Genom att satsa på ett begränsat antal verkligt livskraftiga butiker på inte alltför små orter möjliggör man dock för huvuddelen av glesbygdsinvånarna att få en kvalificerad detaljhandelsservice på inte alltför långa avstånd från bo-staden. I begränsad utsträckning kan en viss kompletterande varudistribution genom butiksbuskar bli nödvändig.

Det viktigaste är emellertid att framtidens landsbygdsbutiker dimensioneras så att de får tillräcklig storlek och tillräckligt kundantal för att vara lönsamma och att de planeras med en utrustning och ett varusortiment som svarar mot vad stadsbutikerna kan erbjuda. För att uppnå detta bör man i länsorganens lokaliseringsutredningar ge butiksplaneringen en central plats.

Kanske på väg till affären . . . (Foto Gustav Hansson)

Konsum förändras med samhället

Av fil kand SVEN ENARSSON, Kooperativa Förbundet

Avsikten med artikeln är att grovt beskriva vad som hänt inom svensk konsumentkooperation under det senaste decenniet, att jämföra utvecklingen i glesbygd med den allmänna trenden, att studera faktorer som påverkat utvecklingen samt att diskutera lösningar till glesbygdens varuförsörjningsproblem.

Svensk detaljhandel har under de senaste 15 åren präglats av kraftiga förändringar. Inom konsumentkooperationen har dessa bl a lett till markanta förskjutningar i butiksstrukturen. I början av 50-talet utgjordes i det närmaste samtliga kooperativa försäljningsställen av betjäning-butiker. År 1966 hade andelen sjunkit till under 10 %. Samtidigt har en ny typ av butik, hallbutiken, tillsammans med varuhusen blivit av mycket stor betydelse. Det fanns år 1966 259 sådana enheter, vilket motsvarar 7,5 % av antalet försäljningsställen. Deras försäljning uppgick till 2 370 miljoner eller 43 % av kooperationens totala detaljhandelsomsättning.

Under den senaste 10-årsperioden har det mest karakteristiska draget i utvecklingen varit just koncentrationen av försäljningen till färre enheter. I diagram I redovisas antalet kooperativa försäljningsställen under åren 1955—1966. Antalet har under denna tid minskat med över hälften (ca 56 %).

I Sverige finns enligt KF:s beräkningar 591 orter som har haft eller beräknas få minst 1 000 invånare något av åren 1950, 1962 eller 1975. Orterna hade år 1962 69,5 % av Sveriges befolkning. Sedan dess har andelen ökat ytterligare. Nedan görs jämförelser mellan utvecklingen i dessa orter och vad som hänt i övriga delar av landet. De båda grupperna betecknas med "tätorterna" respektive "landsbygden".

När det gäller omfattningen av butiksnedläggelser föreligger ingen väsentlig skillnad mellan grupperna. Under 1965 nedlades i tätorterna drygt 17 % av de butiker som fanns vid ingången av året. Motsvarande siffra för landsbygden var 13,5 %. Förändringen var allra störst i våra stora städer, Stockholm, Göteborg och Malmö, där i det närmaste 23 % av butikerna stängdes. År 1964 var nedläggelserna av mindre omfattning i tätorterna (13,5 %) än på landsbygden (15 %).

Beträffande nyetableringar är bilden en annan. Vid årets slut, 1965, var 4 % av butikerna i tätorterna nyetablerade medan endast drygt 1 % av butikerna på landsbygden var nya. Även för år 1964 finns en motsvarande klar skillnad även om differensen då var mindre.

DIAGRAM I

Antal försäljningsställen

KOOPERATIVA FÖRSÄLJNINGSTÄLLEN 1955-1966

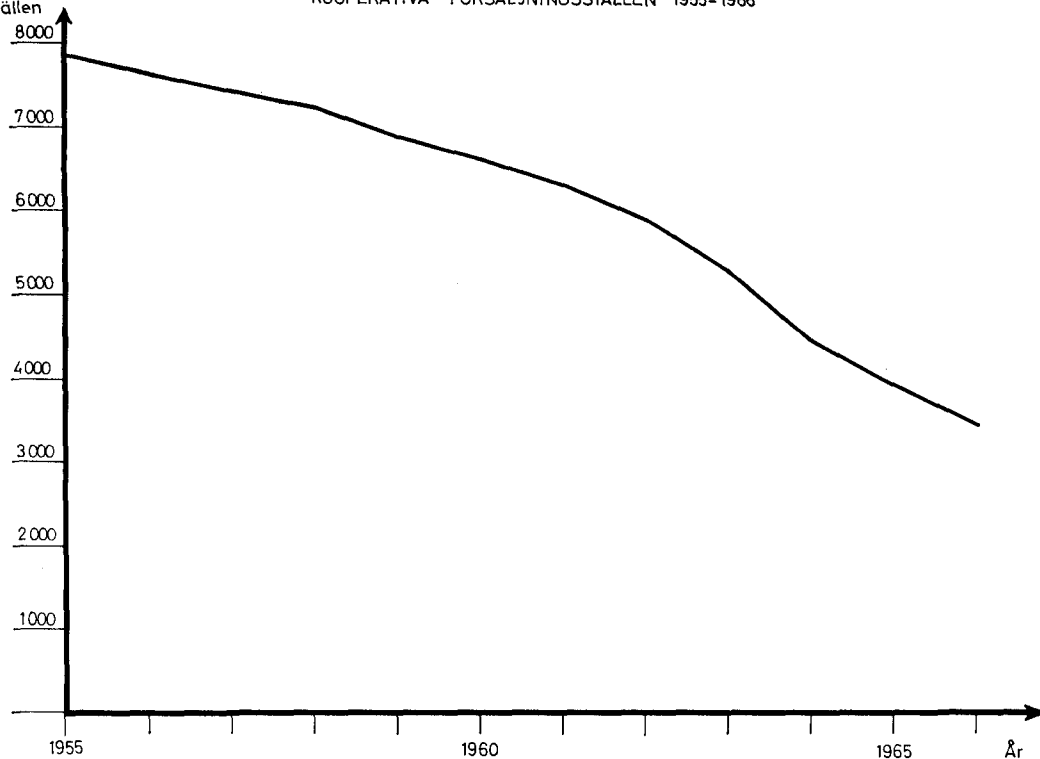
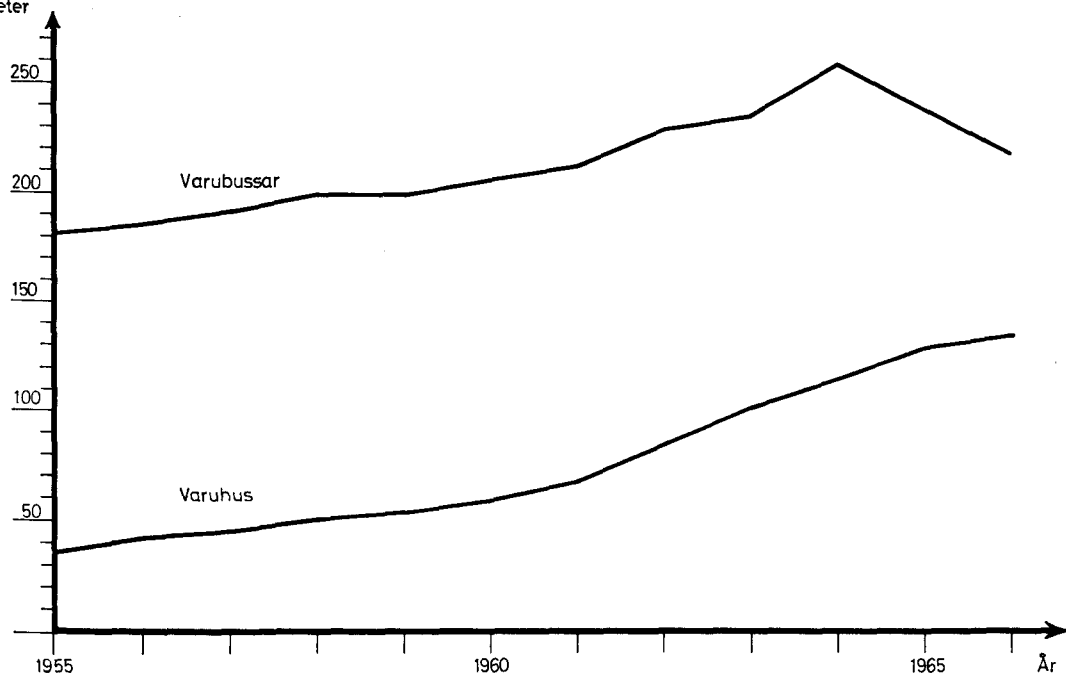

DIAGRAM II

KOOPERATIVA VARUBUSSAR OCH VARUHUSS 1955-1966

Antal enheter

Butiksstrukturen

Butiksstrukturen inom landsbygden skiljer sig givetvis från den som finns i tätorterna. I tabell 1 redovisas situationen vid slutet av år 1965. Procenttalen kan jämföras med den andel av landets befolkning som bor på landsbygden (1962: 30,5 %).

Tabell 1. Butiksstrukturen 1965

	Varuhus		Hallar		Livsmedelsbutiker		Butiksbussar	
	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel
Tätorter	128	100 %	103	99 %	2 153	68 %	9	4 %
Landsbygd	—	—	1	1 %	1 006	32 %	231	96 %
Summa	128	100 %	104	100 %	3 159	100 %	240	100 %

De större enheterna, varuhus och hallar, finns nästan enbart i tätorterna. Butiksbussarna däremot förekommer i det närmaste uteslutande i övriga delar av landet. Livsmedelsbutikerna är fördelade mellan de två grupperna i ungefär samma proportioner som befolkningen.

Av särskilt intresse för glesbygden är utvecklingen av butiksbussarna. I diagram II visas hur två vitt skilda typer av försäljningsställen, varuhus och varubussar, har förändrats antalsmässigt under perioden 1955—1966. Av diagrammet framgår att antalet bussar minskat relativt kraftigt under de senaste två åren. Denna trend, som även påvisats av bl a en utredning om samtliga varubussar i Kopparbergs län, torde på lång sikt komma att bestå. På grund av att distributionsformen är relativt dyrbar krävs stora arbetsinsatser av den berörda personalen om priserna skall kunna hållas på en rimlig nivå. Svårigheter uppstår därför med personalrekryteringen och detta är ett av skälen till reduktionen av bussantalet. Till viss del orsakas denna också av att bussarna blir större och därmed får ökad kapacitet. Den viktigaste orsaken torde dock vara glesbygdens avfolkning som innebär minskat kundunderlag för bussarna.

Inom konsumentkooperationen pågår som synes för närvarande en kraftig strukturrationalisering som leder till allt färre och större butiks-enheter. Denna utveckling framskrider ungefär likadant i tätorter som i övriga delar av landet. En klar skillnad föreligger dock beträffande nyetableringar. Dessa sker betydligt oftare i tätorterna.

Bakgrunden till strukturomvandlingen

Produktiviteten har under en lång följd av år höjts inom det svenska näringslivet. Inom industrin har den tekniska utvecklingen lett till ett bättre utnyttjande av arbetskraften. Härigenom har lönerna kunnat höjas avsevärt. En följdverkan av industrins löneökningar har varit att lönenivån inom handeln stigit i ungefär motsvarande utsträckning. Detta och den hårdnande konkurrensen mellan handelsföretagen har inneburit starka krav på rationellare drift inom detaljhandeln.

Man eftersträvar effektivare utnyttjande av tekniska hjälpmedel och tillämpning av moderna arbetsmetoder. Möjligheterna att på detta sätt höja produktiviteten inom detaljhandeln är väsentligt bättre i stora butiker än i små. Betydande skillnader i kostnadsläget föreligger därför mellan butiker med olika omsättning. I tabell 2 redovisas nettoresultat år 1965 före återbäring för konsumentkooperativa butiker uppdelade på sex omsättningsklasser. Tabellen ingår i en utredning som baseras på ett slumpmässigt urval av 311 snabbköpsbutiker och varubussar.

Tabell 2. *Nettoresultat för återbäring*

Omsättningsgrupp (tusental kronor)	Nettoresultat i % av omsättningen
— 499	+0,6
500— 999	+2,3
1 000—1 499	+3,1
1 500—1 999	+4,5
2 000—2 999	+5,0
3 000—	+5,4

Tabellen visar ett mycket klart samband mellan nettoresultat och omsättningsstorlek. Effektiviteten ökar oavbrutet med butikens omsättning. Detta förhållande har naturligtvis påskyndat butiksnedläggelserna. Tar man hänsyn till återbäringen är det endast en fjärdedel av butikerna med mindre omsättning än en miljon som givit överskott. Dessa uppgifter kan kombineras med det faktum att konsumbutikerna utanför de tidigare beskrivna tätorterna hade en genomsnittlig omsättning per butik av 515 000 kronor år 1965. Motsvarande genomsnitt för butiker i tätorterna var 970 000 kronor. Varuhus och hallbutiker ingår då inte i beräkningen.

Kooperationen har under 50-talet erbjudit konsumenten ett brett register av olika butikstyper. Genom att noggrant studera hur människorna valt att göra sina inköp har konsumentkooperationen fått tydliga anvisningar om hur den skall ordna sitt butiksnät för att tillfredsställa konsumenten. Dennes köpbeteende pekar entydigt på modernt utformade butiker med brett varusortiment och väl tilltaget kundutrymme men samtidigt med låga priser. För att tillfredsställa dessa önskemål krävs stora butiksenheter med rationell drift.

Det ökade bilinnehavet har i hög grad påverkat inköpsvanorna. Bilen har givit de flesta människor möjlighet att åka förbi den mindre närhetsbutiken och i stället göra sina inköp i centrumanläggningar med mycket stort samlat sortimentsutbud. Vid sådana resor görs betydligt större inköp än normalt. Bilkundernas inköpssummor har vid undersökningar i varuhus visat sig vara 2—2,5 gånger större än icke-bilkunders.

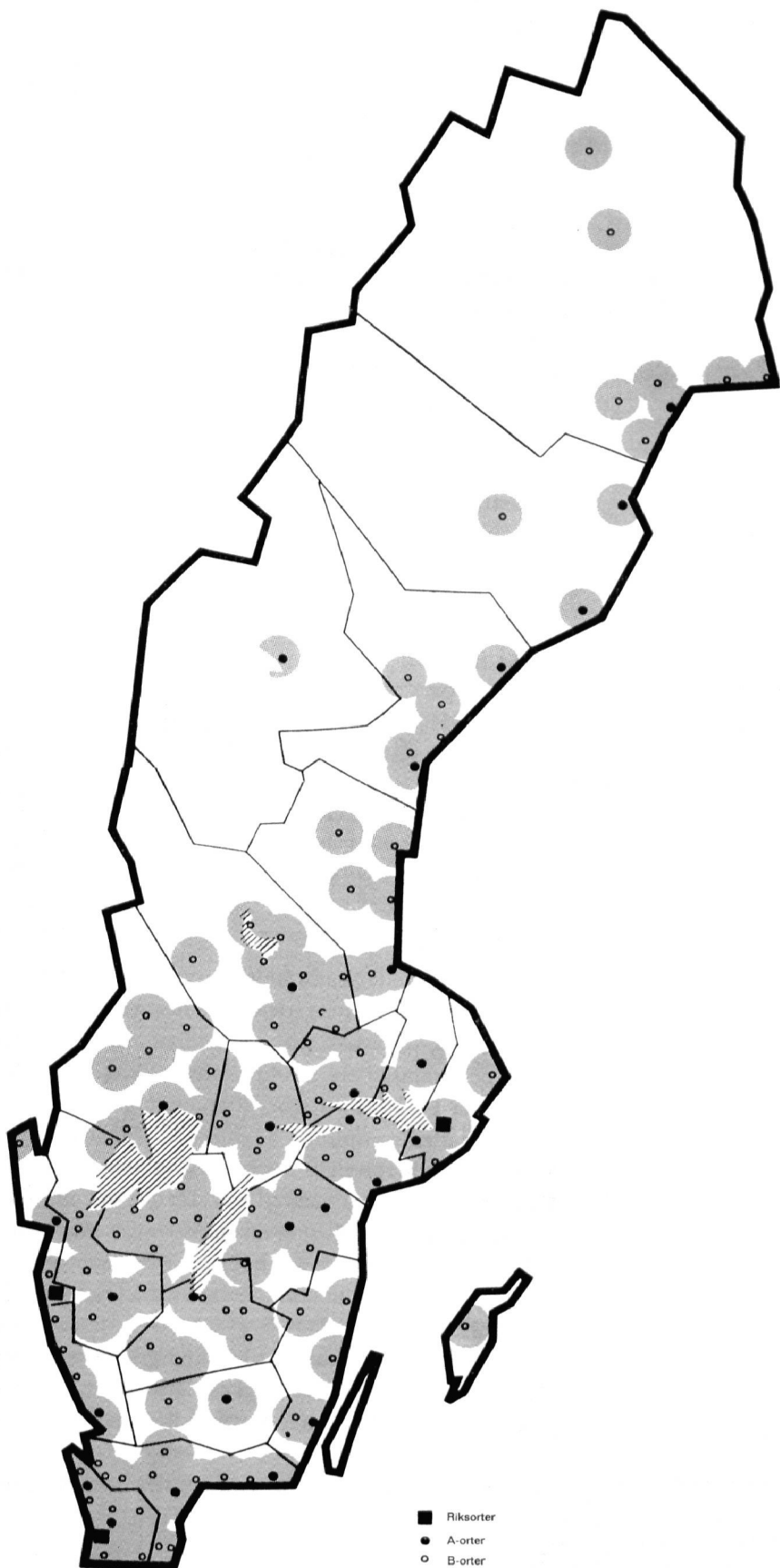
Med syftet att åskådliggöra befolkningsomflyttningen har en uppdelning gjorts av de 591 orter som något av åren 1950, 1962 eller 1975 har haft eller beräknas få åtminstone 1 000 invånare. Genom att dividera en Orts försäljning av specialvaror (ej livsmedel) med den genomsnittliga specialvarukonsumtionen per person i riket får man fram hur många genomsnittskonsumenter orten förser med specialvaror. Detta mått anger vilken betydelse orten har ur detaljhandelssynpunkt. Den klassificering av tätorterna som gjorts med hjälp av måttet framgår av tabell 3.

Riksorterna är Stockholm, Göteborg och Malmö. Tillsammans med A- och B-orterna hade de 1950 51 procent av Sveriges befolkning, 1962 57 procent och beräknas 1975 ha 60 procent. Med medelpunkten i dessa

Tabell 3. *Tätorternas uppdelning på ortstyper¹*

Ortstyp	Förser följande tusental genomsnittskonsumenter med specialvaror	Antal orter
Riksorter	200 —	3
A-orter	45 — 199	27
B-orter	8 — 44	102
C-orter	2,5 — 7	128
D-orter	— 2,4	331
		Summa orter 591

¹ Obs. Beteckningarna A-, B- och C-orter är *icke* desamma som tillämpas av Arbetsmarknadsstyrelsen

132 orters centra har på karta I cirklar med 2 mils radie ritats in. Inom dessa bodde år 1962 fyra femtedelar av befolkningen och 1975 beräknas andelen stiga till 85 procent. Av de återstående 15 procenten uppskattas 7 procent leva i C- och D-orter. Ca 8 procent av Sveriges befolkning bedöms alltså år 1975 bo i vad man skulle kunna betrakta som glesbygd. Antalsmässigt innebär detta 600 000—700 000 personer.

I tabell 4 redovisas den beräknade befolkningsfördelningen på ortstyper 1950—1975. Andelen "glesbygdsbefolkning" minskar under tidsperioden från 29 till 8 procent.

Tabell 4. Befolkningen fördelad på olika ortstyper 1950—1975

	Andel av befolkningen (procent)		
	1950	1962	1975
Riksorter	22	24	24
A-orter	15 } 51	17 } 57	19 } 60
B-orter	14	16	17
C- och D-orter inom 2-milsområden	6 } 16	8 } 22	9 } 25
Övriga inom 2-milsområden	10	14	16
C- och D-orter utom 2-milsområden	4 } 33	5 } 21	7 } 15
Övriga utom 2-milsområden	29	16	8
Summa	100	100	100

Den tidigare redovisade butiksutvecklingen är en direkt följd av de faktorer som beskrivits ovan. Konsumentkooperationen, liksom övrig detaljhandel, anpassar sin verksamhet till konsumentens ändrade preferenser och samhällets strukturomvandling. Denna process innebär bl a att de små butikerna i stor utsträckning läggs ned. En av orsakerna är att de ur driftssynpunkt är mindre effektiva. En annan orsak är att konsumenterna föredrar att göra sina inköp i centrumanläggningar och liknande med stort varuutbud. Dessutom minskar underlaget för de mindre butikerna dels genom den ovan analyserade urbaniseringen dels genom den utglesning av boende som äger rum i stadsområden. Allt detta har verkat och kommer att verka i negativ riktning för mindre butiksenheter.

Glesbygdnas konsumbutiker är i genomsnitt ungefär hälften så stora som motsvarande butiksenheter i tätorterna. I konsekvens med den analys som genomförts ovan, borde alltså nedläggningarna ske i snabbare takt bland dessa butiker än bland övriga.

Så har emellertid inte varit fallet. Strukturrationaliseringen utan-

för tätorterna följer ungefär det allmänna mönstret. Snarare sker anpassningen till de förändrade förutsättningarna något långsammare på landsbygden. Orsakerna härtill är mycket komplicerade och svåra att klarlägga. Man kan dock anta att hänsyn till drabbade minoriteter (t ex icke bilburna konsumenter) och mindre hård konkurrens är ett par av förklaringarna.

Den framtida butiksstrukturen

De faktorer som tidigare beskrivits kommer att påverka utvecklingen även i framtiden. De stora försäljningsenheterna kommer att dominera detaljhandeln alltmer.

Konsumentkooperationen har utarbetat en långsiktig plan för hur dess verksamhet skall bedrivas i ett förändrat samhälle för att tillgodose konsumenternas behov. I denna planering ingår givetvis en bedömning av hur butiks nätet skall utformas. År 1975 beräknas en ytterligare koncentration ha skett och antalet butiker blir då enligt planerna 920. I antalet ingår 180 varuhus, 190 hallbutiker och 550 livsmedelsbutiker men utöver dessa kan butiksbusar och regionala anläggningar (t ex möbelvaruhus) förekomma.

Jämfört med den butiksstruktur kooperationen hade 1962 innebär den nya planen en rationaliseringsvinst med ca 3 % av omsättningen för livsmedelsbutiker och 6 % för specialvaruheter. Om hela svenska livsmedelshandeln genomförde motsvarande effektivisering skulle besparingar på drygt en halv miljard kronor per år göras. För specialvaruförsäljningen blir besparingarna minst lika stora.

Glesbygdens varuförsörjning

Problemet med distribution av varor till glesbygder har funnits under lång tid. Den berörda befolkningen har dock alltid lyckats lösa det på något sätt. Man har haft god planering på sina inköp och utnyttjat de kommunikationer med tätorten som förekommit t ex mjölkbilar, post och grannar. Stora områden har fått sina varor genom butiksbusar och kooperationen har t o m prövat att med busar hämta glesbygdsbefolkningen till tätorten.

Hur den senaste utvecklingen har påverkat situationen är mycket svårt att bedöma. I den mån som butiksnedläggelserna i glesbygden gått snabbare än avfolkningen har allt fler människor blivit berörda av svårigheterna. Samtidigt har emellertid den ökade biltätheten inne-

burit att flertalet fått möjlighet att på ett förhållandevis enkelt sätt ordna sin varuförsörjning.

Det är inte omöjligt att svårigheterna med glesbygdens varuförsörjning i allmänhet överskattas. Man kan hävda att större delen av glesbygdsbefolkningen har haft möjlighet att välja bostadsort. De har i sitt val accepterat en sämre service för att få de fördelar de anser att landsbygden har jämfört med tätorten. Eftersom de gjort ett val upplever de troligen inte svårigheterna med varuförsörjningen som mycket stora.

Problemet kompliceras emellertid av att en del av de människor som lever i glesbygden inte har haft någon verklig valmöjlighet beträffande bostadsort. De kan av olika orsaker vara så djupt rotade i sin bygd att det för dem framstår som orimligt att byta bostadsort. Dessa människor är ofta äldre personer som har förhållandevis svårt att förflytta sig och att transportera varor längre sträckor. I större utsträckning än övrig befolkning på landsbygden torde de sakna bil och körkort. För denna befolkningsgrupp framstår varuförsörjningen säkerligen som ett stort problem. Det som gör det särskilt besvärligt att avhjälpa deras svårigheter är bristen på kunskap om deras förhållanden. Man vet inte ens hur vanlig situationen är.

Den diskussion av möjliga lösningar som följer avser främst de problem, som denna grupp av glesbygdsbefolkningen har.

Svårigheterna med varuförsörjningen i glesbygderna uppstår därför att distribution av varor i sådana områden är mer kostnadskrävande än distribution inom tätorter. Problemet gäller närmast en fördelning av dessa extra kostnader.

Butiksbussarna utgör den för glesbygden mest typiska formen av varudistribution. På grund av bl a de dryga driftskostnaderna kan man förutse en minskning av antalet bussar. De skulle kanske kunna drivas om man genom att höja priserna fick tillräckligt goda marginaler. Innebörden av en sådan åtgärd vore att glesbygdsbefolkningen helt och hållet själva betalade de extra kostnaderna. Frågan är emellertid om detta skulle utgöra någon möjlig lösning. Begränsade ekonomiska förhållanden medförde troligen att glesbygdens befolkning tvingades välja besvärligare men billigare former (mjölkbilar, grannar etc) för sin varuförsörjning.

Många anser att Kooperationen borde känna sitt ansvar gentemot konsumenterna i glesbygderna och förse dessa med varor t ex genom att subventionera varubussarna. Kostnaderna skulle då via en högre prisnivå betalas av konsumenterna i tätortsbutikerna. I den skarpa konkurrens som för närvarande råder inom svensk detaljhandel kan en så-

dan höjning av prisnivån inom Kooperationen på lång sikt leda till för samhället icke gynnsamma förskjutningar inom handeln. Dessutom kan ifrågasättas om det är rimligt att just den del av Sveriges befolkning, som gör sina inköp i Kooperationens butiker, skall betala de extra kostnaderna för glesbygdens varuförsörjning. Kooperationen anser att problemets karaktär är sådan att det måste vara samhällets uppgift att finna en lösning.

Glesbygdsbefolkningens situation beträffande varuförsörjningen skulle från samhällets sida kunna förbättras dels genom åtgärder av allmän karaktär dels genom mer speciella åtaganden. Till allmänna åtgärder bör räknas sådana som underlättar den berörda befolkningens kontakter med tätorterna. Exempel härpå är förbättringar av allmänna kommunikationer och vägar. Framdragning av telefon bör också räknas hit. Där elström saknas kan samhället göra en betydelsefull insats. Elektriciteten ger bland många andra saker möjlighet att förvara livsmedel under lång tid i frysskåp och liknande.

Bland de mer speciella åtgärderna, som samhället kan vidta, är att förutsättningslöst pröva nya former för varudistribution. Man skulle kunna tänka sig olika slag av beställningssystem där samhället medverkar vid transporten av varor från försäljningsstället till konsumenten. Varför inte utnyttja de statliga och kommunala transporter som äger rum redan i dag; exempelvis skolskjutsar och postturer? För en sådan verksamhet skulle dock avgränsningsproblemen bli stora. Den borde förläggas enbart till de områden där det bedöms att svårigheterna inte kan lösas på annat sätt.

Vi äger inte tillräcklig kunskap om glesbygdsbefolkningens problem för att på ett tillfredsställande sätt diskutera hur problemen skall lösas. Om samhället ser det som sin uppgift att hjälpa vissa befolkningsgrupper i glesbygderna borde därför en av de viktigaste åtgärderna vara att utreda de förhållanden, som råder för dessa grupper. Först därefter kan samhällets insats på detta område vägas mot de krav, som ställs på samhället från andra håll.

Malmletning i Norrland

Av generaldirektör K A LINDBERGSSON

Svenska staten har under det sista årtiondet genom Sveriges geologiska undersökning i ökad omfattning satsat på malmletning i Norrland. Bakom ligger — som departementschefen uttryckte saken till 1962 års riksdag — främst förväntningarna på ett gott ekonomiskt utbyte av förekommande fyndigheters framtida brytning och tillvaratagande. Men särskilt i vad gäller Norrbotten, framhöll departementschefen vidare, "tillkommer att gruvdrift ger arbetstillfällen och skapar underlag för ökad livaktighet i bygder, som eljest på grund av sitt isolerade läge har ett svagt utvecklat näringsliv". Man kan då fråga sig om just i dessa tider, då den ena gruvan efter den andra nedlägges i Mellansverige, dessa uttalanden alltjämt har sin giltighet. Vad då först angår sökandet efter järnmalmer i Norrbotten är syftet att få fram sådana objekt, där malmen på grund av sin storlek och höga kvalitet på längre sikt kan tänkas skapa underlag för en lönsam gruvdrift även om priserna på världsmarknaden för framtiden skulle stabiliseras på en lägre nivå än under de sista åren. Dessa överväganden kan inte ske såframt man inte bättre känner de objekt som kan vara tänkbara. Ifråga om en annan betydelsefull metall, koppar, må här endast erinras, att vi allt fortfarande för vår försörjning här är beroende av en relativt stor import och att prisnivån höjts kraftigt för denna metall under det sista årtiondet. Till detta kan anmärkas att behovet av mineral och metaller i världen fördubblats mellan 1930 och 1950. En ytterligare fördubbling av konsumtionen torde komma att äga rum mellan 1950 och 1970, medan jordens befolkning endast ökade från år 1930 2 miljarder till år 1950 2,5 miljarder och 1960 närmare 3 miljarder. Av det sagda framgår betydelsen av en progressiv prospektering efter diverse råvaror även i vårt land.

Om vi då tänker speciellt på metallerna så vet vi att malmerna har uppkommit genom en naturlig anrikning. Medelhalten i jordskorpan av olika metaller är mycket skiftande, exempelvis för järn 5 %, för koppar 0,007 % och för bly 0,0016 %. Vad som kan räknas som malm eller inte bestäms av bl a ekonomiska förhållanden, som kan växla från tid till annan. Antar vi emellertid att den erforderliga halten för brytning vid en given tidpunkt i de anförda exemplen utgör för järn 35 %, för koppar 1 % och för bly 4 % finner vi att den naturliga anrikningen måste ha gått olika långt, från 6 gånger för järn till 140 gånger för koppar och 2 500 gånger för bly för att man vid denna tidpunkt skall kunna tala om en malm. Sannolikheten att hitta en järnmalm är således betydligt större än att finna en kopparmalm.

Malm ett ekonomiskt begrepp

Som nyss framhölls bestämmer ekonomiska förhållanden vad som skall räknas som malm. Tag exempelvis kopparen. Medan vid sekelskiftet endast sådant berg, som innehöll uppåt 3 % koppar betraktades som malmer, ansågs på femtiotalet mineral med 1 % koppar brytningsbara och i dag använder man på sina ställen i världen förekomster med endast 0,6 % koppar. Malm är sålunda ett ekonomiskt begrepp och vad som avgör om en mineralisering är malm eller icke bestämmes av prisnivån för produkten ifråga och kostnaderna för framställningen: prospektering, brytning, eventuell anrikning och smältning samt transporter, vilka som regel är kostnadskrävande vid malmhantering. Av det sagda förstår vi också lätt, att storleken av en mineralisering kan vara avgörande om vi kan tala om en malm eller ej. I Norrbotten exempelvis har då och då påträffats smärre spridda kopparmineraliseringar med goda halter. De saknar ekonomiskt värde, om de inte har en sådan storlek, att de kan betala kostnaderna för exploateringen, vilket i allmänhet först kan konstateras efter ett komplicerat undersöknings- och utredningsarbete.

Malmletning av idag i vårt land är en kapitalkrävande verksamhet, som fordrar ett team av experter och stora tekniska resurser, om sådana resultat skall nås, att man på dem skall kunna grunda en bedömning av exploateringsmöjligheterna. För prospekteringsarbetet är det emellertid allttjämt av vikt, att alla fynd av mineraliseringar registreras, då dessa kan vara av stor betydelse som uppslag för en vidareprospektering. Mot denna bakgrund får ses det försök till en aktivisering av allmänhetens intresse som igångsattes i år i Norrbotten av företagareföreningen där och SGU gemensamt, den s k mineraljakten.

Grundläggande för all prospektering är emellertid den geologiska kartbilden, som ger den erfarne malmetaren anvisning på områden som förefaller vara av större intresse än andra. Nu är det emellertid så, att i de norrländska glesbygderna den geologiska karteringen hittills endast kunnat göras mycket översiktlig. Vidare täckes stora delar av berggrunden av tjocka lösa avlagringar som förhindrat en säker bedömning av den underliggande berggrundens karaktär. Vår kunskap om geologin i Norrland är sålunda i mångt och mycket ett styckeverk. En grundläggande uppgift vid den av statsmakterna beslutade och sedan år 1962 pågående malminventeringen inom vissa delar av Norrbottens län har varit att få fram detaljerade geologiska kartor, som kan bilda en säkrare grund för den pågående inventeringen. Parallellt

Tyngdkraftmätning i snö.

Borrmaskin i Skelleftefältet.

härmed göres systematiska flygmagnetiska mätningar kartblad efter kartblad.

Genom dessa kan man inte bara urskilja magnetiska järnmalmer utan därigenom ges även anvisningar på strukturer, som kan vara av betydelse när det gäller att finna förekomster av andra malmer. Flygmätningen är en relativt billig metod att skaffa värdefull information för malmletaren. Detsamma kan man tyvärr inte säga om de andra geofysiska metoder, som användes inom SGU, främst elektriska mätningar och tyngdkraftmätningar. Den första metoden innebär i princip att man mäter ett på konstlad väg framställt elektriskt kraftfält i berggrunden. En god ledare kan vara exempelvis en kopparmalm. Genom mycket exakta instrument mätes vidare tyngdkraftens variationer inom en malmmisstänkt region. Ett tyngdkraftöverskott på ett ställe kan ge anvisning på malm, vars specifika vikt i regel är större än det omgivande gråberget. Detta kan vara enda framkomliga vägen att lokalisera förekomsten av en blodstensmalm utan att behöva tillgripa diamantborrning, vilken är den dyrbaraste metoden, som användes först sedan prospektören utnyttjat övriga hjälpmedel, bland vilka även kan nämnas geokemisk prospektering. Denna går ut på en systematisk provtagning — i allmänhet av jord eller bäcksediment — inom ett visst område. Dessa prover analyseras sedan och resultaten inritas på kartor. Högre halter av någon metall, exempelvis koppar, kan ge malmletaren värdefulla anvisningar för det fortsatta arbetet.

I grova drag har jag i det föregående sökt antyda några av de metoder som SGU använder i sin prospektering. Läsaren har kanske av denna fått det intrycket att diamantborrningarna inte är så omfattande. För att i så fall rätta det misstaget må framhållas att vi årligen borrar mellan 25 000 och 30 000 meter och kontinuerligt håller i gång 12—14 bormaskiner. Vi använder oss av ett sextiototal motordrivna fordon av vilka de flesta är terränggående. Endast två personbilar ingår sålunda i fordonsparken.

Geologerna är vägrydjare

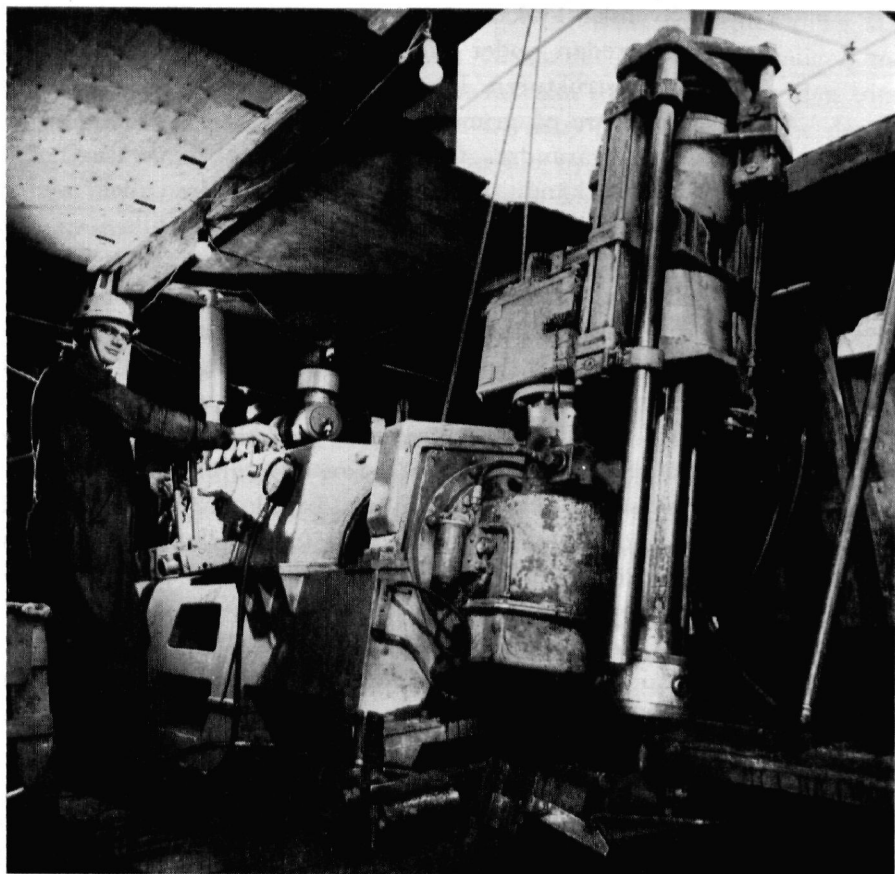
Prospekteringen i Norrland får självfallet inriktas på de områden, vilka på grund av de geologiska informationer som man erhållit bedömes vara mest attraktiva oberoende av närbelägenhet till allmänna kommunikationsmedel och tätortsbebyggelse. En helt annan sak är att då det gäller exploateringen av eventuella malmer deras belägenhet kan vara av avgörande betydelse. En stor del av vårt prospekteringsarbete

utföres sålunda i typiska glesbygdsområden. Sedan en mineralisering förmodats eller konstaterats är som regel ett ganska snabbt uppdykande problem att till arbetsplatsen få ut en bormaskin, vilket ofta innebär att en grovröjning av en transportled blir nödvändig. Logimöjligheter måste ordnas för personalen, i allmänhet genom baracker eller husvagnar. Man kan sålunda med ett visst fog säga att geologerna är vägröjare i ödebygdsområden. Ibland får det tilltänkta objektet överges, sedan det visat sig att mineraliseringen är för liten för att det skall vara tänkbart med en framtida exploatering. I andra fall fortsätter arbetena kanske under en längre tid då man bedömer att objektet kan bli exploateringsbart. Vi räknar i allmänhet med att ungefär tio år förflyter från det ett malmuppslag blivit känt till dess en exploatering är möjlig. I och med att objektet blivit så väl förberett att en gruvundersökning kan komma till stånd närmar sig också den tidpunkt då ordentliga vägar kan byggas och en samhällsplanering kan verkställas. Härigenom skapas ny bygd i områden som eljest sannolikt skulle ha legat öde. När arbetet fortskridit så långt är det ofta tid för geologerna att dra vidare. I allmänhet får de sålunda mycket begränsade möjligheter att utnyttja den bekvämlighet som står flertalet medborgare till buds.

Att malmen skapar ny bygd i Norrland kan ges många exempel på. Förutom järnmalmfälten i Kiruna och Malmberget kan bara pekas på blygruvan i Laisvall och sulfidmalmerna i Skelleftefältet. Vidare vill jag inte underlåta att erinra om Stekenjokkfältet uppe vid svensk-norska gränsen mellan Jämtland och Lappland, vilket fält f n är på tal att exploatera och där nya vägar redan blivit byggda.

Framtidstro

SGU sysselsätter idag mellan 300 och 400 personer och har fått sig anvisat av statsmakterna för detta budgetår ungefär 20 milj kr, därav för malmletning omkring hälften. Vi tror att det är en betydelsefull uppgift som av svenska staten anförtratts verket och som på sikt gett och kommer att ge utdelning i form av nya malmer och därmed nya sysselsättningsmöjligheter för befolkningen i Norrland. Malmletningen bedrives nu i sådan omfattning att en rationell växelverkan mellan olika prospekteringsmetoder kan genomföras. Det är nämligen helt olikartade typer av arbete som måste sättas in vid skilda tidpunkter i prospekteringen. Man kan exempelvis göra vissa geologiska borrhningar ett år och låta dessa avstanna under en tid för att tolka resul-

SGU:s tyngsta bormaskin i arbete i Kiruna. (Foto Arne Persson)

taten och insätta andra prospekteringsmetoder såsom geofysik och geokemi för att sedan återgå till borrhningarna vid en senare tidpunkt. Av detta framgår att en rationell verksamhet kräver tillgång på olika prospekteringsobjekt i skilda stadier för att tillåta en flexibel planering, som inrymmer ett ändamålsenligt utnyttjande av den helårsanställda personalen. Detta underlag för arbetet har vi idag, inte minst genom det inventeringsprogram som vi fått oss ålagt av statsmakterna att utföra under en tioårsperiod i Norrbotten. Vid detta arbete har framkommit en rad nya uppslag för lokala undersökningar som igångsättes successivt. Jag hyser en stark tilltro till Norrlands framtida möjligheter att bevara och befästa sin ställning som vår mest betydelsefulla landsdel när det gäller försörjningen av metaller.

Stora problem för kyrkan

Av kyrkoherde KJELL BARNEKOW, Ystad

Svenska kyrkans lokala organisation, församlingsindelningen, fastställdes redan under 1200-talet och var avpassad efter den dåtida befolkningsstrukturen. Församlingen bestod av en eller i regel flera byar vars invånare på grund av det geografiska avståndet hade nära förbindelser med varandra. Genom församlingens verksamhet ökades ytterligare denna känsla av samhörighet. I äldre tider med dess relativt fasta agrara befolkning kände praktiskt taget alla i en församling varandra, medan man utanför församlingens gräns var okänd och oskyddad. Människornas hemkänsla och sociala anpassning var starkt förbunden med församlingsgemenskapen. Något av det som här anförts som karaktéristiskt för den agrara församlingen gällde — och gäller delvis ännu — den mindre staden. Framväxandet av storstaden skapande förändrade förhållanden, men man kan säga att först de senaste årtiondenas accelererade industrialisering och urbanisering skapat en i grunden ny situation. Huvuddelen av befolkningen, framför allt ungdomen, är koncentrerad till de stora tätortsagglomerationerna och är i hög grad lätttröglig, ofta samtidigt bosatt på två platser, arbetsorten och fritids-orten.

Det är klart att denna situation skapar stora problem för kyrkan, vars organisation är uppbyggd för en helt annan situation. Man kan illustrera detta genom att peka på att trots den omorganisation som genomfördes 1961 ungefär 60 % av prästerna tjänstgör inom församlingar som tillsammans har ungefär 30 % av landets befolkning under det att 30 % av prästerskapet har 60 % av befolkningen inom sina tjänstgöringsdistrikt. Eftersom nu därtill tätortsbefolkningen speciellt utgörs av de yngre åldersgrupperna bryter faktiskt den kyrkliga organisationen i vissa tätorter samman när det gäller att ge önskad service t ex i fråga om konfirmandundervisning, ungdomsverksamhet m m under det att arbetet i glesbygderna tenderar att oavslutligen krympa och stagnera.

I denna situation måste man utgå ifrån att kyrkan på nytt tar sin organisation under omprövning, vilket måste innebära en stark förskjutning av antalet prästtjänster från glesbygd till tätort.

Men en dylik omorganisation medför en rad svåra problem såväl för kyrkan som för glesbygdens befolkning. Den som själv under mer än 16 år tjänstgjort som präst i en avfolkningsbygd känner väl till de många svåra problem även av moralisk och psykologisk natur som uppstår när befolkningsunderlaget krymper. Ju större procent av ungdomen som flyttar bort från orten dess svårare blir det för de kvarvarande att känna trivsel i en miljö som helt domineras av allt äldre årsgrupper.

För återstoden av glesbygdsbefolkningen minskas oavbrutet olika slags service, och därmed minskas även välståndet om man nämligen med "välstånd" inte blott tänker på den faktiska inkomsten utan den totala nyttomängd i form av tjänster och trivselmöjligheter som står den enskilde till buds. Denna process börjar när byskolan dras in. Man glömmar lätt att skolan inte bara meddelade kunskap åt barnen, en kunskap som de givetvis likaväl eller bättre kan få i en långt från hemmabyn belägen centralskola. Byskolan var en kulturell medelpunkt i byn, läraren och hans familj bidrog att skapa sammanhållning och trivsel bland befolkningen.

Med fortskridande utveckling försvinner så småningom diverseaffären, också den ofta nog en samlingsplats som skapade samhörighet mellan människorna. Nästa steg är nedläggandet av järnvägarna, därefter börjar bussförbindelserna försämrast. För den avsevärda del av befolkningen som ej har bil blir det allt svårare att ta sig in till tätorterna samtidigt som sådana resor blir allt nödvändigare därför att praktiskt taget all service är koncentrerad dit.

Hela denna utveckling kan hos många människor i avfolkningsbygderna lätt nog skapa en känsla av främlingskap i samtiden och en nostalgisk längtan till äldre tiders för alltid försvunna livsformer. Man känner sig ibland direkt bitter och besviken på utvecklingen, bortglömd och oförstådd av befolkningen i de dynamiska och expanderande tätorterna.

Skulle nu även den kyrkliga organisationen läggas om på så sätt att ett betydande antal prästtjänster lades ner betyder detta inte bara minskad rent kyrklig service, det har som följd att ytterligare en samhörighetsskapande och för det kulturella livet viktig faktor försvinner.

Ett moraliskt problem

Man kan säga att problemet om samhällets skyldigheter mot den minoritet av befolkningen som alltså lever och måste leva i avfolkningsområden även i stor utsträckning är ett moraliskt problem, en fråga om rättvisa och hänsyn till en del av befolkningen för vilken utvecklingen medfört svårigheter och påfrestningar av olika slag. För kyrkan är det nödvändigt att speciellt uppmärksamma problemets moraliska sida. Därvid måste man ytterligare beakta ett par viktiga omständigheter. Först och främst är det kyrkans uppgift att söka stödja och hjälpa sådana befolkningsgrupper som befinner sig i en påfrestande situation

Kyrkan är inte bara en plats där man träffar goda vänner.
(Foto Alfred Hedén, Insjön)

eller av olika skäl känner sig övergivna och hjälplösa. Och vidare kan man inte bortse från att befolkningen i avfolkningsområdena ofta varit starkare engagerad i den kyrkliga verksamheten än andra.

Alla dessa olika omständigheter har gjort att kyrkans inställning till en med hänsyn till den förändrade befolkningsstrukturen rationaliserad organisation varit och är i hög grad ambivalent. Man vet att en sådan omorganisation är nödvändig helst som tillgången på prästerlig arbetskraft är mycket knapp, och samtidigt känner man en stark olust gentemot alla åtgärder som förefaller leda till att man överger befolkningen i avfolkningsområdena. Följden är att man gärna skjuter problemet ifrån sig och överlämnar åt olika statliga organ att i samband med genomförandet av den kommunala omorganisationen föreslå och genomföra förändringar i den kyrkliga organisationen. Enligt min uppfattning är detta icke en riktig policy från kyrkans sida. Tvärtom bör tabubeläggningen av frågan snarast brytas. Kyrkan bör utan att passivt avvakta eventuella initiativ från andra håll själv söka bilda sig en uppfattning om hur dessa problem bör lösas.

Det förefaller angeläget att man i god tid börjar diskutera hur den kyrkliga organisationen bör utformas i olika delar av landet. Viktigt är att man inte alltför mycket binder sig vid vissa schablonregler utan söker att nå fram till den lösning som är mest ändamålsenlig i varje region inom landet. Det förefaller synnerligen angeläget att man vid dessa diskussioner beaktar vissa synpunkter.

Först och främst måste man från början låta företrädarna för avfolkningsbygdernas församlingar själva vara med i diskussionen och framlägga sina synpunkter innan någon preliminär organisation skissas. Det är viktigt för kyrkan, som ju är helt uppbyggd på församlingsstyrelselagens grundval att i praktiken ge de berörda församlingarna största möjliga inflytande på organisationens utgestaltung. Naturligtvis innebär detta inte att en enskild församling skulle kunna förhindra en omorganisation, men de lagligen valda representanterna för församlingar och pastorat har i regel en mycket stor förståelse för nödvändigheten av strukturrationaliseringar på olika områden. Genom deras medverkan undvikes intrycket av att man överger avfolkningsförsamlingarna och dessutom rådfrågar man dem om vilka önskemål från deras sida som måste prioriteras och som därför i första hand måste tillgodoses inom gränsen för det möjliga.

Vidare måste man vid en sådan diskussion ständigt hålla i minnet befolkningens rörlighet. Många församlingar har på vintrarna en obetydlig befolkning och uppvisar alla kännetecken som utmärker en typisk

avfolkningsbygd men är under sommaren fyllda av människor som söker dit för sin fritid. Det gäller då ofta familjer som uppehåller sig på sommarorten inte bara under semestern utan en stor del av året, och som återvänder till samma fritidsort år efter år. En dylik pendlande befolkning är typisk för hela regioner inom landet och den kyrkliga organisationen måste ta hänsyn härtill.

Man måste vara försiktig med att allt för snart försvaga organisationen i små landsförsamlingar, där möjlighet föreligger att de måhända om några år kan komma att bli betydande fritidsorter. Samtidigt måste man eftersträva en smidigare kyrklig organisation än den nuvarande. Det måste bli möjligt att lättare än för närvarande låta organisationen anpassa sig till befolkningens faktiska struktur. I ett samhälle med en mycket stor rörlighet i fråga om befolkning måste man söka skapa en organisation som medger större rörlighet även av prästerna.

Slutligen måste man beakta ytterligare en omständighet. Det blir för varje år alltmer vanligt att större och medelstora tätortsförsamlingar förlägger viss del av sin konfirmandundervisning och fö även annan kursverksamhet till särskilda församlingsgårdar, belägna på någon lämplig plats oftast i typiska glesbygdsområden. Det är sannolikt att denna verksamhet kommer att öka och att någon präst från tätorten längre eller kortare tid kommer att vara stationerad på landsbygden. Det finns måhända en möjlighet att kombinera en dylik verksamhet med en viss service åt glesbygdsbefolkningen.

Ny kontraktsindelning nödvändig

Den del av den nuvarande kyrkliga organisationen som i första hand bör revideras är kontraktsindelningen. Det är oundgängligen nödvändigt att denna snarast bringas att korrespondera med de nya kommunblocken och de planerade större regionerna. Därvid bör man undersöka om inte vid en dylik kyrklig regionalplanering de nya kontrakten kunde bli mer funktionsdugliga än de nuvarande. Präglades den regionala enheten av verklig församlingssamverkan kan det sannolikt i många fall bli möjligt att samordna vissa verksamhetsformer — tex studiearbete — och därmed göra dem effektiva på ett sätt som är omöjligt för mindre bärkraftiga församlingar.

Det är nämligen inte alltid säkert att skapande av större kyrkliga enheter innebär en försämring. En allt för stark centralisering är olyck-

lig men det finns också en befolkningsmässig undre gräns för en livsduglig församlingsenhet. Det borde vara möjligt att i varje region i nära samråd med dem saken i första hand angår söka fastställa vilken kyrklig organisationsform som för regionen i fråga vore mest önskvärd samtidigt som man måste klarlägga vad som med hänsyn till befintliga resurser är möjligt.

Många små bygdeskolor försvinner

Där ligger skolan invid stora vägen
och nära kyrkan, som står mitt i byn,
och bakom den är en gammal gård
belägen,
och längre bort skymtar skogens
bryn.

(Daniel Rydsjö)

De många små, ofta mycket idylliska bygdeskolorna försvinner mer och mer. Det finns inte längre tillräckligt med barn till dem. I det längsta försöker man dock hålla kvar bygdeskolan för att de allra yngsta barnen inte skall få så lång väg mellan hem och skola, och man "går ned" i skoltyperna, men det är ingen idealisk lösning med lärare, som måste undervisa flera klasser samtidigt. Glesbygdens barn har samma rätt som andra barn till en god utbildning från början och deras förmåga att tillgodogöra sig kommande undervisning i högre stadier skall inte försvåras genom att underbyggnaden blivit för dålig. I stället för de många små bygdeskolorna blir det skolskjutsar till större, mera centralt belägna orter. Det gamla motståndet från föräldrar och elever mot skolskjutsarna har i stort sett försvunnit, enligt vad Sociala Meddelanden erfarit genom en rundringning till länsskolinspektörerna i några län med särskilt stora avfolkningsproblem. Barnens arbetsvecka ökar dock betydligt genom att de får tillbringa lång tid på resa varje dag.

Skolhusen får tjäna andra ändamål — om de nu inte är så gamla och illa medfarna att det inte lönar sig att rusta upp dem. Ofta blir de samlingslokaler för den kvarvarande bygdebefolkningen. Och det är ju mycket naturligt. Den gamla skolan har haft en central plats i bygdens liv. Där har hållits gudstjänster, möten, sammanträden och festligheter av olika slag. Där har kanske bröllop firats och bjudits på kaffe efter begravningar.

Bäst synes vara om skolan som samlingslokal alltfört blir en kommunens angelägenhet. Där skolor överlåtits som föreningshus, har det ibland visat sig, att föreningarna inte måktat hålla husen i stånd. Föreningslivet på landsbygden dör ut i och med den fortskridande folkuttunnningen.

Det händer också att skolhusen säljs och blir bostäder för pensionerade lärare, som sålunda får bo kvar i sin gamla skola. De är också på vissa orter, t ex på Gotland, eftertraktade av turister. Konstnärer flyttar gärna in i dem. I de stora skolsalarna är det gott om utrymme.

Men annars blir skolhusen fabrikslokaler eller förrådsbyggnader. Man får inte längre se idyllen med "en krattad gård, en gräsplan vackert slagen, och salen prydd med löv och grönt från hagen..."

— Det är ingen tanke på stordrift som gjort att så många skolor försvunnit, framhåller undervisningsrådet Åke Fältheim i skolöverstyrelsen. Inte på någon plats har en skolindragning medfört avfolkning. Denna har kommit först.

Syftet har varit och är att ge glesbygdernas barn lika god utbildning som tätorternas. Och då är det något av en ödets ironi att man då måste forsla in barnen till tätorterna.

Men det är utvecklingens gång. Eller för att citera länsskolinspektör Artur Norlén i Gävle: "Nedläggandet av skolor har liksom gått in i rutinen. Det upplevs inte längre som något smärtsamt utan som något naturligt."

Det är dock längst upp i norr som de flesta skolnedläggelserna skett. Under de senaste åren har 8—10 skolor lagts ned varje år, omtalar länsskolinspektör Erik Lundemark, Luleå.

Häruppe i norr inrättades under folkskolans uppbyggnadsperiod många mindre skolor, men det visar sig omöjligt att fortsätta med dem. B 1-skolan har ansetts som en lämplig skoltyp, men när underlaget viker måste det bli B 2 i stället, och att undervisa fyra årskurser samtidigt är inte så lätt. Undervisningen i matematik blir särskilt splittrad för att inte tala om engelska, som läses i klasserna 4, 5 och 6.

För äldre och erfarna lärare brukar det gå bra, men det är svårt att få lärare till dessa små skolor, och därför måste man hålla tillgodo med sådana, som kanske inte ens har lärarutbildning. Och för dem är det givetvis mycket svårare. Och vi får en känsla av att vi inte ger ungdomen den utbildning den har rätt att kräva.

Många timmar på resa

Då är det bättre att skolorna läggs ned och skolskjutsar kommer i stället. Men det är inte ovanligt att eleverna får tillbringa en och en halv timme per dag på väg till och från skolan. Det ökar deras arbetsvecka med ytterligare 7,5 timmar. Längsta resvägen är omkring 6 mil. Men det finns också barn som får åka tio mil. Då är det dock fråga om järnvägsresa till Gällivare. Och efter malmбанan mellan Kiruna och Riksgränsen finns en särskild skolrälsbuss till Abisko.

Förr i tiden var det ett stort antal inackorderingshem i Norrbotten, men i mitten på 1940-talet började man "tänka om", och nu vill både föräldrar och barn hellre ha skolskjuts. Bara ett fåtal inackorderingshem finns nu kvar för grundskolans elever, och dessa hem är belägna

i fjälltrakterna. På nästan alla gymnasieorter finns inackorderingshem, vilket är nödvändigt inte minst med hänsyn till bristen på privata rum.

— Under de senaste 3—4 åren har i Västerbottens län 15—20 bygdeskolor om året lagts ned, detta trots att vi söker vara så liberala som möjligt, berättar länsskolinspektör Gunnar Berg, Umeå.

I stället får det bli skolskjutsar. 3—4 mil i enkel riktning är inte ovanligt, men det finns även här skolskjutsar på upp till 6 mil. Föräldrar och barn föredrar skolskjutsar framför inackordering på skolorten. Men när det gäller högstadiet och gymnasiet får vi dock bygga ut inackorderingshemmen. För de yngsta barnen söker vi i det längsta hålla bygdeskolorna kvar. På många håll undervisas alltså de tre första klasserna av samma lärare. I flera skolor rör det sig bara om ett 10-tal elever. Det har blivit lättare att få kompetenta lärare även till sådana skolor.

I Västerbotten finns samma inriktning som på andra håll. Eleverna söker sig gärna till den teoretiska utbildningen. Mellan 50 och 60 procent gör det. Först efter att ha genomgått den 9-åriga skolan, börjar man fundera på fortsatt yrkesutbildning. Och då finns det ju andra skolor till hands. Eleverna har även blivit så pass gamla att de har lättare att klara sig på egen hand på annan ort. Någon skoglig utbildning i 9y finns inte i Västerbotten, men i den "gamla skolan" i Lycksele, Stensele och Vilhelmina har skoglig utbildning ingått i fortsättnings-skolan.

I Västernorrlands län kan barnen åka skolskjuts upp till ett par timmar om dagen, omtalar länsskolinspektör Einar Blom, Härnösand. Det är i regel 3—4 mil enkel resa. I enstaka fall till och med längre. Uppagningsområdena är mycket stora. Det går dock förvånansvärt bra.

För lågstadiet överstiger den längsta sträckan sällan 2 mil. Möjlighet finns också till extra skolskjutsar. Normalt är det ju en skolskjuts till och en från skolan. För de mindre barnen, som läser kortare tid, har man dock sökt ordna med extra skjutsar mitt på dagen. Kommunerna har i allmänhet varit mycket tillmötesgående härvidlag. Därmed slipper barnen de långa väntetiderna.

Barnen får mat i skolan, men inte bara den vanlig skolfrukosten. Det har även införts på en del håll att något mellanmål serveras, om skoldagen är särskilt lång, tex i en kommun, där man på försök har infört 5-dagarsvecka. Detta mellanmål har slagit väl ut.

När det gäller högstadiet i glesbygderna, går det som regel bra med klasserna 7 och 8. Däremot blir det litet svårare med 9y. Det får bli verkstadsarbete för pojkarna och hushållsarbete för flickorna. Men någ-

ra verkstäder finns sällan på orterna och pojarna får användning för sin utbildning på annat håll än i hemorten.

Det är ingenting att göra åt det. Det är en "självavfolkning". Folk "bara flyttar". Det går inte att existera längre på orten. Jordbruket läggs om och arbetstillfällena i skogen minskar.

Eleverna på högstadiet får ofta fara skolskjuts 6 mil enkel resa. Men både de och föräldrarna anser detta bättre än inackordering.

Glesbygdsorganisation

— I Jämtlands län har vi de flesta mindre högstadierna i landet, säger länsskolinspektör Oscar Lindberg, Östersund. Alltså även högstudier med mindre än 30 elever per årskull. Man brukar normalt räkna med minst 90.

Genom organiserandet av dessa små högstudier har vi trots de stora avstånden i stor utsträckning lyckats undvika inackordering och i stället litat till skolskjutsar, som vanligen ej tar över 30 minuter enkel färd. 6 mil är den längsta sträckan.

Antalet elever i 9y minskar här liksom i övriga delar av landet.

För lågstadiet försöker vi behålla skolan på hemorten. Exempelvis Gimdalen i Bräcke har de senaste åren haft klasserna 1, 2 och 3 i en lågstadieskola. De övriga får resa till Nyhem. Men barnantalet minskar undan för undan i byarna och det blir inte lätt att behålla lågstadieskolor med mindre än 10 elever. Det är också särskilt svårt att få kompetenta lärare till dem.

I Jämtlands län är grundskolan genomförd till 98,5 procent. Endast Oviken står utanför. De har sin kommunala realskola kvar. En korrespondensrealskola under avveckling finns i Tännäs. Korrespondensundervisning används som hjälpmedel i viss utsträckning i de små högstadieskolorna.

Vi har tillämpat s k glesbygdsorganisation, som gör att t ex högstadieskolan i Rätan en dag i veckan arbetar i Svenstavik, där det finns institutionslokaler.

Länsavdelningen av kommunförbundet bekostar en central för audiovisuella hjälpmedel, placerad i Östersund. Driftskostnaden har 1967 beräknats till 250 000 kronor. Skolorna anlitar i mycket stor utsträckning denna AV-central.

— I Kopparbergs län har folkuttunningen ännu inte blivit något större problem på skolans område, anser länsskolinspektör Gösta Åker-

lund, Falun. Men om uttunningen fortsätter, uppstår väl också här svårigheter. Tvärtemot vad folk ofta påstår, att bristen på skolor orsakar avflyttning, så är det här ofta så att skolan är "sista man på skansen".

Aktuellt i Dalarna är två nya gymnasier, ett för Västerdalarna och ett för Nedansiljan. Det är klart att en fortsatt uttunning kan inverka på tillkomsten av dem.

Två korrespondensskolor finns, en i Fredriksberg och en i Särna. Tidigare har funnits ett inackorderingshem i Idre, men detta har lagts ned. Folk föredrar skolskjutsar, även om avstånden blir långa.

— Även i Värmlands län är det gott om mil. Skolskjutsar på 5—6 mil är inte ovanliga, säger tf länskolinspektör Ingemar Brodén, Karlstad. För de minsta barnen söker man dock se till att avstånden inte blir så långa. För grundskolan finns endast ett inackorderingshem. Det ligger i Finnskoga-Dalby. Många skolhus står öde, men i andra har småindustrier flyttat in eller också har det upprättats filialer till företag på andra orter, exempelvis skinnindustrin i Malung.

— I Älvsborgs län har de gamla skolhusen blivit församlingshem eller bygdegårdar. Några har köpts av privatpersoner. I närheten av Vänersborg har skolhus blivit lagerlokaler för torrmjölksindustrin.

Bäst att bygga nytt

Bara inom Herrljunga-Gäsene skolförbund har väldigt många skolor lagts ned, omtalar länskolinspektör Edgar Kolbjörn, Vänersborg. Han nämner exempel där sex skolor sammanförts till en. Det lönar sig dock sällan att bygga om något av de gamla skolhusen utan det är bättre att bygga helt nytt i stället. Genom rationalisering har man även sammanfogat flera klasser, så att klasserna blivit större. Därigenom slipper man blanda samman årskurserna.

— Systemet med "pendelskjutsar" praktiseras även på Gotland, säger länskolinspektör Gösta Allvin, Visby.

I detta län har ett 35-tal skolor lagts ned sedan 1950. Under de närmaste tio åren kan det väntas att ytterligare ett 20-tal skolor läggs ned. Gotland är ju ett typiskt jordbrukarlän. Och jordbrukets rationalisering fortsätter. Det är svårt att få industrier till ön. L M Ericssons fabrik i Visby har dock inneburit ett betydande tillskott, likaså en dansk korsettfabrik med verksamhet i Visby, Slite och Hemse. Den sistnämnda har framförallt sysselsatt en del kvinnlig arbetskraft.

Det finns ju inga "norrländska avstånd" på Gotland. Det hindrar dock inte att man på högstadiet har skolskjutsar på 4,5 mil. Genom organisatoriska åtgärder har dock gotlänningarna sluppit undan B 3-skolorna. Det finns inte en enda sådan på ön. I Visby finns ett inackorderingshem för gymnasieelever. Korrespondensundervisning förekommer på en del håll för att klara teorin i yrkesundervisning.

Även i Sydsverige har man sina skolproblem. Sålunda har bara i Kristianstads län 23 skolor lagts ned under de senaste två åren.

Reporter: SVEN STRÖMBLAD

Kulturfrågorna och samhällsutvecklingen

Av bildningskonsulent BENGT ANDERSSON, Luleå

I lokaliseringsdebatten har vuxengenerationens behov av sysselsättning dominerat. Därför har skola och kulturliv kommit i skymundan. Vidgar man perspektiven något årtionde framåt framstår fritidssektorn och då i synnerhet den kulturella som avgörande för hur ett samhälle — en ort — kommer att utvecklas.

Det finns många tecken som stöder detta påstående, då inte minst skolutvecklingen.

Utbildningsanstalterna är sprängfyllda, med en viss avtagande tendens för yrkesskolor med ringa upptagningsområde. Ändå yrkas det i debatten på en ytterligare kvantitativ utveckling. Ungdomar och föräldrar kräver det politikerna finner vara omöjligt just nu — en i princip 11- eller 12-årig obligatorisk skola.

I dragkampen mellan det till synes omöjliga och det möjliga kommer det väl att sluta med seger för det förra. Alla tecken tyder på detta. Även om Sverige i fråga om skolutvecklingen ligger mycket långt framme, är vi ingalunda den mest avancerade nationen. Man behöver bara peka på utvecklingen i USA för att antyda vad som måste anses möjligt även för Sverige. Skyndar vi oss inte, riskerar vi att komma i samma dilemma som amerikanerna.

I samband med att amerikanska arbetsdepartementet offentliggjorde arbetsmarknadsstatistiken i augusti 1965 publicerades en studie över utbildningens betydelse för anställningen. Det visade sig att medelutbildningstiden för i produktionen sysselsatta var 12,2 år, medan genomsnittet för långtidsarbetslösa — utan arbete mer än 15 veckor — var 10,5 år, en överraskande hög siffra. Då vi inte har någon motsvarande studie av svenska förhållanden, kan man inte göra någon direkt jämförelse. Man kan dock anta att den svenska utbildningstiden i genomsnitt inte överstiger 9 år.

Både i USA och Sovjet planerar man att binda en tredjedel av befolkningen i utbildningen. Mot den bakgrunden framstår en kvantitativ och även kvalitativ utveckling av den svenska skolan som en viktig angelägenhet.

Den kvantitativa skolutvecklingen är i stort sett kartlagd och organisatoriskt bestämd. Före 1980 beräknas vi ha omkring 80 procent av en årsklass 17-åringar i gymnasiala skolor. Framför oss har vi också problemet hur vi ska klara de vuxnas upp- och omskolning. Erfarenheterna från USA visar att man svårigen med framgång kan omskola människor med mindre bottenkolning än 8 år. Om några år kan gränsen troligen sättas vid 9-årig skola.

Och vi som i produktionen år 2000 kommer att ha människor med

Edvin Sundelin och Birgit Pettersson i »27 vagnar bomull».
(Amatörteaterns arkiv i Norrbotten)

Käbi Laretei spelar tillsammans med Luleå orkesterförening.
(Foto Lars Öhqvist, Luleå)

bristfällig 7- eller rentav 6-årig skola! Vi måste göra något mycket radikalt åt detta därför att bara några få kan beräknas komma undan kravet på omskolning. Vuxenutbildningen måste reformeras och göras mer omfattande.

Om vi rör oss med något osäkra prognoser, när det gäller utbildningen, är osäkerheten ändå större när det gäller att bedöma arbets- tidsutvecklingen.

Det som i det här fallet har intresse är emellertid trenden i utvecklingen mer än exakta data. Vi har alltså att försöka besvara frågan, hur vårt samhälle kommer att se ut när dagens sjuåring leder sina sjuåringar in i skolan.

Utvecklingsoptimisterna bland produktionsanalytikerna menar, att vi i västerlandet före år 2000 uppnått det stadiet, att produktivt arbete är en förmån för ett fåtal privilegierade. Pessimisterna däremot menar, att vi inte förrän vid sekelskiftet nått fram till tredagarsveckan.

Denna långsamma takt skulle föranledas av ansvällningen inom främst vårdyrkena!

De som har med skola och uppfostran att göra, måste med hänsyn till utvecklingen inrikta all sin kraft på att forma en generation, mer anpassningsbar till samhället än dagens, mer kapabel att utnyttja överflödet av framför allt fritid.

Vi har alltså att fostra en generation av kvalitetsmedvetna fritidskonsumenter.

Vår generation kan bättre än våra föräldrar blicka in i framtiden eller tror sig kunna det. Vi har därför att handla utifrån den insikt produktionsanalytikerna ger oss.

Samhällets ansvar för fritidsfostran

Vem ska bära huvudansvaret för fritidsfostran? Frågan måste ställas, därför att alltför många ännu anser, att detta är en hemmets uppgift. Att lägga ansvaret på den nuvarande föräldragenerationen är orimligt. Detta måste flyttas över på samhället, på skolan. Ingen annan än skolan kan idag ge den breda fostran som måste till. Det räcker inte längre med punktinsatser och punktintressen. Fritiden blir betydande och därför måste vi utrusta morgondagens människa med förmåga att utnyttja ett mycket brett upplevelsefält, att uppleva natur, musik, teater, konst, litteratur, dans och sport, för att nämna några av de viktigaste aktiviteterna, som i allt större omfattning än nu måste smälta samman, integreras och koordineras.

Är då denna målsättning möjlig? Allt talar för att den håller. Vi

har en lärarkår, som utbildningsmässigt står i täten internationellt sett, och en fortbildningsaktivitet bland lärarna som väcker beundran. Den statliga skoladministrationen är en synnerligen progressivt verkande faktor. Den konservatism som kommer till uttryck i skolans arbete är mera en produkt av lekmannainflytande än ett uttryck för lärarattityder. Lekmännen har inte hunnit med i utvecklingen. Informationen har varit bristfällig. Skolstyrelsernas folk har i känslan att beträda osäker mark, när det gäller det nya, och smittat av enstaka lärares reaktionära inställning, delvis bromsat utvecklingen genom att förlita sig på egna erfarenheter. Men man har glömt bort att man strängt taget endast har erfarenhet av något förflutet och föråldrat och av ringa värde för att bedöma dagens situation.

Ska skolan bli ett fullgott instrument i utvecklingens tjänst, då gäller det att snabbt informera även lekmännen om vad som sker och väntas komma att ske inom hela kultursektorn och om arbetstidsutvecklingen.

Den fritidsfostrande uppgiften, särskilt då den estetiska, har skolan inte hunnit med, detta trots ett av riksdagen klart fastställt mål.

Vi tillhör en "invalidiserad" generation föräldrar, formad av en miljö och en skola som i många bemärkelser hör gårdagen till. Vi fick inte lära oss uppleva konst, musik, teater. Ur den generationen har dagens lärare rekryterats och släpar därför efter i förmåga till estetisk upplevelse.

Målsättningen fordrar, att vi uppfostrar människorna för ett mer differentierat liv än yrkesarbetet, sängen och en fattig fritid.

Inför dessa krav reser sig mången med förtvivlan. Just när vi i stort sett är färdiga med organisationen av skolan, stormar kravet fram på ett annat innehåll i arbetet, på förverkligandet av målsättningar, för vilka det finns för få lärare. Men ansvaret för morgondagen kommer vi inte undan. Vi kan inte fortsätta att från utbildningsanstalterna släppa ut för morgondagen dåligt rustade människor. Då riskerar vi att det uppstår en andlig slum där den människofria produktionen drar fram.

Skolan är vårt viktigaste instrument i fostrans tjänst. Den pedagogiska och psykologiska forskningen har lärt oss vilken genomslagskraft skolan har. Bristen på lärare i de ämnen vi här diskuterar verkar på många förlamande. Man utgår då givetvis från vad man tror vara det bästa, nämligen att varje klass får sin fullgoda lärare i vart och ett av dessa ämnen. Det bästa får emellertid inte bli det godas fiende. Bristen på lärare måste och kan neutraliseras.

Här inskränker vi oss till att peka på några aktiviteter som bör vara goda lösningar.

Genom tillkomsten av Rikskonserter och Riksutställningar samt genom den pågående omvandlingen av Riksteatern och utbyggandet av regionala fasta teaterscener, som den i Norrbotten, har betydelsefulla erfarenheter vunnits. Men det får inte och kommer inte att stanna vid detta. Kulturproduktionen måste decentraliseras från storstäderna och regionernas inflytande stärkas.

De beträdda vägarna med statliga kulturella produktionsorgan skapar också arbetstillfällen för en viktig grupp av konstskapare och konstutövare. Genom att rationalisera dessa specialisters uppgifter och forma en funktionsduglig distributionsapparat kan man nå en stor pedagogisk effekt.

Skolan styr samhällsutvecklingen

Med hjälp av Rikskonserter, Riksutställningar, Riksteater som komplement till regional produktion, samt med biblioteksväsendet bättre anpassat än dagens till den nya situationen, kommer det att formas en generation med helt andra krav på samhällsservice än dagens.

I en utglesnande region räcker det inte i framtiden enbart att en ort är stor och har tillgång till ett differentierat skolsystem, inkluderande gymnasium. Den region, som har tillgång till teater-, konsert- och utställningslokaler och som fyller dessa med helst egen produktion, som kan bjuda ett väl fungerande bibliotek, drar till sig de mest kvalificerade lärarna. Det kommer att bli så, att de lärare, som vill förverkliga skolans målsättning och göra ett bra arbete, kräver en hög kulturservice och kommer därför att söka sig till orter där en sådan ges.

Men inte bara lärarna utan även en föräldrageneration, som för varje år blir alltmer kvalitetsmedveten för sina barns skola, kommer att i påtagligt stegrande grad orientera sig mot samhällen med en kvalitativt god skola och en hög samhälls- och kulturservice.

Vi genomlider en process då skolindragningar hör till dagsrutinen i glesbygden. Befolkningen protesterar och glömmer bort att byns framtid är besegrad långt innan skolan dras in. Vi går snarare för långsamt fram. Byskolan är inte längre den kulturhård den var, så länge välutbildade lärare fyllde den med meningsfullt innehåll. Inom stora områden av vårt land har vi en glidande utveckling mot ett läge där inte bara tvåmansskolan utan även tremansskolan är ett utvecklingshinder för barnen.

Och barnens väl bör även i glesbygden gå före de vuxnas och byns intressen.

Med otillräckligt utbildade lärare, utan möjlighet till stöd från de kulturaktiviteter, som strömmar genom de större skolenheterna, försämras situationen snabbt. Om man har barnens bästa för ögonen, måste man därför driva en än hårdare utslagning av de mindre skolenheterna. För detta talar inte bara bristen på lärare utan även bristen på artister och andra specialister på estetisk fostran och fritidsfostran, liksom den ekonomiska faktorn beträffande nytillkomna aktiviteter.

Vilka faktorer styr näringslivet? Pengar och lönsamhetstänkande givetvis. Så länge det finns överskott på folk och kapital, är den tesen riktig. Lönsamheten måste fotas på tillgången av skickligt folk i ledning och övrig produktion. Man måste därför lokalisera företagen till områden, så attraktiva att de kan locka till sig de främsta arbetarna.

Man kan leka med tanken på så stora investeringar på en vacklande ort, att man därmed kan stötta under den skola man har, och helst också komplettera den med gymnasiala stadier. I de flesta fall kan detta bara bli en tankelek. Man kan inom stora områden av vårt lands glesbygd inte räkna med investeringar av den storleken, att man från ett svagt läge skall kunna bygga ut ett differentierat skolsystem.

Lönsamheten kan på sikt tryggas endast där man har tillgång till specialister och en förhållandevis stabil arbetskraft. Detta medför att den nya tidens företagsledare, vilka har en allt bredare humanistisk skolning, inte i första hand frågar efter kommunalskatt och markpriser och andra från år till år fluktuerande faktorer. Det som intresserar är regionens möjlighet att redan från företagets start erbjuda en hög samhällsservice och i all synnerhet en bra skola. Många av de specialister företagen måste engagera är unga, utbildningsmedvetna och barnrika. För dem står världen öppen. De kan välja arbete och bostadsort.

Det här förda resonemanget skulle kunna fördjupas och nyanseras men ändå mynna ut i samma slutsats. För ett samhälle som vill överleva och expandera krävs en hög kulturservice, något som medför en bättre skola, som i sin tur gör regionen attraktiv för den som har lönsamheten som ledstjärna. Så sluter sig cirkeln.

Sjukvård i glesbygd

Att ha nära till läkare och sjukhus är väl en allmän önskan. Sedan är det en annan sak vad man lägger in i begreppet "nära". För stadsbon kan det vara att ha en läkare i samma kvarter eller åtminstone i samma stadsdel — för glesbygdens folk att det inte skall vara alltför många mil till närmaste läkare.

Vid ett vikande befolkningsunderlag försämras sjukvårdsmöjligheterna för den kvarvarande befolkningen.

— För medicinalstyrelsen gäller det att se till att hela Sveriges befolkning, vare sig den bor i tätort eller glesbygd, får en så god hälso- och sjukvård som möjligt, säger medicinalrådet Stig Lindgren.

När det gäller akutsjukhusen, får man komma ihåg, att de kräver en mycket stor personal och därför blir svåra att bemanna speciellt i glesbygder, när ungdomen flyttat bort till tätorterna. Det är svårt att hålla i gång institutioner med passning dag och natt, lördag som söndag. Detta måste man ta hänsyn till vid planeringen av hälso- och sjukvården.

Akutsjukvården måste koncentreras till de relativt stora sjukhusen. Detta medför ganska långa resor för en del av de vårdbehövande. Långa resor kan innebära risker för de sjuka och man måste därför sträva efter en ambulansorganisation, som gör att de sjuka står under sakkunnig övervakning och kan få vård under transporten. De som sköter om transporterarna bör ha en grundlig sjukvårdsutbildning. Ambulansföraren skall alltså inte bara vara chaufför utan också en sjukvårdsutbildad person. För de sjuka är det obestriddligen en fördel att komma till ett större sjukhus, som har större tillgång till olika specialister och behandlingsmöjligheter än vad ett mindre sjukhus har.

Ingen ambulansförare borde anställas utan sådan utbildning. Utbildningen av dylik personal ökar. Ambulansföraren bör helst vara knuten till ett sjukhus, där det finns möjligheter till vidareutbildning och till underhåll av redan inhämtade kunskaper.

Nu är ambulansförarna mest knutna till brandkårerna eller taxiorganisationerna. Åtminstone när det gäller de senare saknas ofta sjukvårdsutbildad personal.

Medicinalrådet Lindgren talar om värdet av hälsocentraler i alla kommuner med gruppraktik av läkare. Dessa alternerar med varandra och slipper de stora arbetsbördorna med ofta återkommande jourtjänst som provinsialläkare haft och alltjämt har.

Till dessa hälsocentraler borde även apotek, tandläkare, distrikts-sköterska, försäkringskassa och andra institutioner förläggas. Sjukhem för långtidssjuka med observationsplatser för akut sjuka hör också till hälsocentralerna.

Alltjämt råder brist på sjukhuspersonal av olika kategorier. Särskilt svår är bristen på sjukgymnaster. Utbildningskapaciteten ökar inte i samma takt som behovet. Utbildningskapaciteten vid sjuksköterskeskolorna har ökat betydligt under senare år, men trots detta är sjuksköterskebristen besvärande och orsak till att vårdavdelningar måste hållas stängda. Brist föreligger även på undersköterskor, medan däremot läkarsituationen långsamt lättar genom en starkt ökad utbildning.

Orterna konkurrerar

Mellan olika orter är det oftast stor konkurrens om placeringen av olika institutioner och tjänster. Att denna konkurrens inte minst kommer till uttryck i glesbygder är helt naturligt. Där kämpar man i det längsta för att få en så god service som möjligt åt den kvarvarande befolkningen, i hopp om att minska utflyttningen, kanske också att få nytillskott utifrån.

Stundom får denna konkurrens karaktär av köpslagan. "När nu X fått skolan, är det inte mer än rättvist att Y får provinsialläkarstationen och Z sjukstugan."

Och ändå skulle man vinna på att föra samman olika inrättningar till en ort, skola, sjukhem, läkartjänster, apotek och annat. Servicen skulle då bli mycket bättre än vid en splittring. Och man skulle få en befolkningssammansättning, som kunde inverka gynnsamt på personaltillgången till olika tjänster. En sjuksköterska t ex, som var gift med en lärare, läkare eller apotekare, skulle kunna lockas stanna kvar i sitt yrke om hon kunde få sysselsättning på hemorten. Osv. Tillkomsten av servicesamhällen lockar även företagsamhet av olika slag.

När det gäller långtidssjukvården är det fullt förståeligt, att patienterna inte vill vårdas så långt från hemmet, då de kommer att sakna den stimulans som sjukbeshök av anhöriga och vänner utgör. Men å andra sidan är det klart att ett mindre sjukhem inte kan ge samma medicinskt—läkarmässiga vård som ett större. Man får väl också söka underlätta för de anhöriga att vara i närheten av patienterna genom överliggningsrum och på annat sätt.

Liksom inom all sjukvård är det inom långvården nödvändigt att klientelet differentieras med hänsyn till dess behov av diagnostiska och terapeutiska åtgärder, så att personal och utrustning kan utnyttjas rationellt, framhåller dr Björn Hellsten, medicinalstyrelsens sjukhusbyrå. Tre nivåer av sluten vård bör finnas: avdelningar av lasarettskaraktär samt avdelningar vid större ("centrala") och vid mindre ("perifera")

sjukhem. De båda förstnämnda skall ha *för ändamålet* heltidsanställd läkare. Avdelningarna av lasaretskaraktär bör som regel — byggnadsmässigt och i varje fall organisatoriskt — anslutas till sjukhus av minst normallasarets omfattning i form av klinik för långvarigt kroppssjuka, sålunda med egen, speciellt utbildad överläkare. Dyliga vårdplatser bör i sin tur på lämpligt sätt kompletteras med ett tillräckligt antal sådana av — i viss mening — enklare karaktär. Ibland kan en annan, likvärdig organisation få accepteras med hänsyn till särskilda omständigheter.

För att en långvårdsklinik — begreppet här använt som samlingsnamn för lasaretsmässiga och "enklare" vårdplatser under samma medicinska chef — skall uppnå största möjliga effektivitet måste antalet högkvalificerade platser starkt begränsas så att tillräckliga resurser kan disponeras för *v a r j e* på sådan plats intagen patient. Här skall endast sådana fall vårdas, som har behov av och kan tillgodogöra sig diagnostiska och terapeutiska resurser på lasaretsnivå. Antalet vårdplatser torde sällan kunna och behöva överstiga 60 à 80. Rehabilitering — i första hand s k ADL-träning (Aktivitet för Dagligt Liv) — ingår som en mycket viktig del av verksamheten. Under långvårdskliniken skall även sortera central för intagning av patienter inom hela det överläkaren tilldelade ansvarsområdet.

Större ("centralt") sjukhem är avsett för patienter, vars vård i medicinskt—läkarmässigt hänseende ej ställer krav på så hög aktivitet och intensitet. Någorlunda lättillgängliga röntgen- och laboratoriemöjligheter erfordras emellertid även här. Det är lämpligt att åtminstone några av avdelningarna vid sådant sjukhem inrättas för senildementa patienter. En biträdande överläkare vid långvårdskliniken kan tänkas svara för sjukvården vid det till kliniken hörande centrala sjukhemmet. Vissa sjukhem med heltidsanställd specialläkare har av olika anledningar kommit att fungera så att de i stort sett kan jämföras med långvårdskliniker. Beteckningen centralt sjukhem, som är något oegentlig, bör i varje fall reserveras för större självständiga sjukhem med heltidsanställd eller heltidsanställda läkare men utan de sjukvårdsadministrativa uppgifter "på fältet", som är förenade med långvårdsklinikens verksamhet. De mindre ("perifera") sjukhemmen är avsedda för patienter, som ej kan tillgodogöra sig mer kvalificerade medicinska resurser. Huvudvikten ligger här på den personliga omvårdnaden av patienterna ("nursing" med ett svåröversatt anglosaxiskt uttryck), vilken ej på något sätt får eftersättas, och hemmets personalstat och utrustning bör anpassas därefter. Alldeles speciellt bör trivselsynpunkten

för patienternas vidkommande beaktas. Redan befintliga byggnader såsom mindre lasarett och sjukstugor kan i många fall tills vidare användas som perifera sjukhem, varigenom behovet av nybyggnader kan minskas.

Vårdsamarbete

Ett intimt samarbete mellan öppen och sluten vård måste eftersträvas. Förutom öppen mottagning, "åldringsvårdsdispensär", bör vid kliniken organiseras hemsjukvårdscentral för nära samarbete med bl a distriktsköterskor och organ för social hemhjälp. Sjukgymnastisk behandling och arbetsterapi är viktiga funktioner även inom den öppna sjukvården.

I princip skulle sjukvård i egentlig mening ej behöva meddelas vid ålderdomshem, där i allmänhet såväl personalens sammansättning som byggnadernas utformning är mindre lämpade för sjukvårdsuppgifter utöver mycket enkla och tillfälliga sådana. Användning för sjukvårdsändamål av många ålderdomshem eller åtminstone delar av dem torde dock under nu rådande förhållanden och för avsevärd tid framåt vara ofrånkomlig, framhåller dr Hellsten.

Socialpolitiska kommitténs inventering av det vårdplatsantal för somatisk långtidsvård, som skulle komma att finnas 1967, visade bl a att län med hög andel glesbygdsbefolkning som Jämtlands och Västernorrlands län komme att ha ett platsantal i relation till befolkningen över 70 år som åtskilligt understeg riksgenomsnittet. I Jämtlands län skulle sålunda antalet platser uppgå till endast 22,5 per 1 000 av antal 70-åringar och äldre mot 32,4 i hela riket. Den 1 januari 1967 var antalet platser 26 för Jämtland och 37 för Västernorrland. Medeltalet för riket var 35.

Under perioden från och med 25 november 1963 till och med 30 juni 1969 pågår en utbyggnad av platsantalet inom långtidsvården med ett särskilt statligt stöd. Statliga lån utgår med kr 30 000 för varje vårdplats som utgör ett nettotillskott till platsantalet. Under budgetåret 1966/67 har utbetalats lån om drygt 47 milj kr.

Under den tid som förflutit sedan det statliga lånestödet infördes från halvårsskiftet 1964 hade vid utgången av maj 1967 lån beviljats för sammanlagt 5 083 vårdplatser (dessutom fanns ansökningar inneliggande för ytterligare 838 vårdplatser). Av de vårdplatser, för vilka lån beviljats, ankommer på de tre sk storstäderna 2 040, medan glesbygdslänen beviljats lån för följande antal platser: Norrbottens 0, Västerbottens 172, Västernorrlands 60, Jämtlands 50, Gävleborgs 104,

Kopparbergs 281, Värmlands 60, Kronobergs 78, Älvsborgs 275, samt Gotlands 40, tillsammans utgörande 1 120 vårdplatser. Det förtjänar påpekas att de här anförda siffrorna endast avser sjukhem för långvarigt kroppssjuka och ej lasarettplatser för denna kategori.

Den 1 juli 1965 fanns i runt tal 22 500 vårdplatser för långvarigt sjuka, exklusive enskilda sjukhem. Den 1 januari 1967 fanns enligt officiell registrering 23 413. Målet har angetts vara att 1970 komma upp till 40 000 platser totalt.

— När det gäller statistiken över antalet nytillkomna vårdplatser, får man dock komma ihåg, erinrar dr Hellsten, att det finns en hel del platser "bakom knuten". I och med att byggnadsarbetena för ett sjukhem avslutats, är det inte färdigt att tas i bruk. Läkare skall utses och dessa skall vara med och bestämma om utrustningen. Övrig personal skall anskaffas, vilket i nuvarande läge kan vara ytterst besvärligt och tidsödande, och sedan trimmas för sina uppgifter. Man vinner ju ingenting med en sjukhusbyggnad, som inte kan fungera. Och det går åt mer personal per patient om man har 25 platser än om man har 50. Över huvud taget är en koncentration av sjukvårdsverksamheten nödvändig.

Reporter: SVEN STRÖMBLAD

Vardagsproblem i glesbygd

Av socionom KARIN ISENBORG-NILSSON, Åsele

Kommunens yta är något större än Blekinges. Av ungefär femtusen invånare bor hälften i kyrkbyn, återstoden vitt spridd. Trakten domineras helt av skogsbruk. Jordbruken är små och enligt experterna ska den öppna jorden i en nära framtid bara räcka till nio jordbruk. Det är så lätt att vara expert på åttio mils avstånd, så lätt då att bortse från människorna.

Nå, det är skogsbrukets snabba rationalisering som är den stora faktorn här nu. Den har inte mött samma känslomässiga motvilja. Arbetet i skogen har varit slitsamt och dåligt betalt.

Inte utan stolthet har man sett, att ett skogsbolag just här startade ett av de första försöken med maskinellt skogsbruk i stor skala. Metoderna har raskt spritt sig. Jättelassen med hela träd på lastbil på väg till skogsstationerna är en allt vanligare syn på vägarna. I bästa fall är lassen helt hopdragna med motorkraft. Socialvårdaren som möter dem gläder sig. Det nya ger nog också yrkesskador, när tunga motorsågar hanteras i rykande avgasmoln i pressade ackord och midjehög snö. Men brosslingen, att med kroppskraft rycka och dra ofta fastfrusna timmerstockar till lassen, liksom slitet med barkspaden för tio öre biten, har på några få år med glädje lämnats till historien. Och vi hoppas Arbetskyddsstyrelsen har uppmärksammat problemen med de nya arbetsriskerna och ser till att vad som kan göras för att förebygga livslånga skador blir gjort medan tid är.

De nya metoderna i skogen har också inneburit färre armar i arbete. På kort tid har antalet anställda i skogen sjunkit till snart hälften. Det forna säsongjobbet kompletterat med ett litet jordbruk under den korta sommaren har för dem som fått stanna i bästa fall avlösts av garanterat årsjobb. Det har blivit långt mellan grannarna. Busslinjerna dras in. För att få någon färskmjölk har man i många gårdar varit tvungen att behålla ett par kor — så många fler hade man inte förut heller. Semestern får tas till att skörda åt korna. Den dagliga lagårdsskötseln blir fruarnas inte särskilt välbetalda deltidsarbete. Hållbarhetsbehandlad mjölk finns att köpa för dem som har butiken i kvarteret, men till vårt mejeri har den inte nått.

Av naturliga skäl arbetar socialvården här efter familjevårdsprincipen. Vi har till och med fördelen av att ha både arbetsförmedling, skolexpedition, pastorsämbete och polis i samma hus. Det har inte behövts några kungliga kungörelser för ett nära samarbete. Det har givit sig själv och uppenbarligen till stor nytta många gånger.

Arbetsförmedlingen, som delat korridor med socialbyrån, har haft bråda tider. Att förklara för dem som blivit arbetslösa i skogen att

några möjligheter att försörja sig i hemorten inte syns gå att ordna. Att arbetslöshetsunderstöd inte utgår. "Men flyttar du till industrin i storstad 75 eller 140 mil bort, ordnar vi flyttbil, och du får tvåtusen till nya möbler den dan du får lägenhet i deras bostadskö och kan ta dit familjen. Du får bo i ungkarlsbarack förstås till att börja med. Hur länge vet ingen. Fastigheten här löser staten in för taxeringsvärdet. Det blir ingen god affär, men du slipper bekymra dig för lånen i huset. Bäst med renhåriga besked. Åk ner och titta på jobbet. Vi bjuder frun också på resa att titta på."

Ängslan inför flyttning

Inte så sällan har man sen fortsatt i korridoren till socialbyrån med sin ängslan inför flyttningen till en helt främmande miljö, som känns djupt för den som inte längre är så ung. "Om jag nu kan klara jobbet, så blir det oroligt för frun och ungarna här hemma. Det finns ingen traktor kvar i byn hemma om vintern, som kan ploga vägen. Det är omöjligt att köpa ved. Ingen hugger numer till salu. Senaste åren har det varit flera mil till den ved som fått köpas på rot. Det är för sent att sätta in oljeeldning, när vi ändå gör en förlust på huset, då det måste lämnas. Pelle är 17 år och kan inte få något arbete än, omskolningskurs får han börja först vid 18 år. Kalle går i högstadiet och är litet svår att tas med för mamma. Hon är inte så stark. Hon har haft det jobbigt. Modernt med vatten och avlopp och sånt fick vi ju ordnat bara för några år sedan. Förut var det att bära allt vatten, även till lagården, och den här hon ju mest fått sköta när jag varit borta i arbete i veckorna. Förra året sa doktorn ifrån, att hon måste sluta med korna.

Och mamma och pappa på övre botten — hur blir det för dem den dan sonhustrun och barnbarnen också far. Det är mer än kilometern till plogade allmänna vägen, ungefär halvmilen till närmaste granne nu sen krontorpen A och B tömts på folk. Det är bara skolbilen som går, så de blir utan mat under loven. Pappa har litet krångel med hjärtat och mamma har sån värk för det mesta. Ni måste ordna en pensionärlägenhet åt dem i samhället. Bilen har vi inte råd att ha kvar, när vi måste ha dubbla hushåll. Det dröjer kanske år tills vi får en gemensam bostad i stan. Och för resten är det bara jag som har körkort. Det är nära två mil till posten och lanthandeln, som övertagit Konsums övergivna butiklokal i byn."

Bäst se hur det står till hemma med resten av familjen vid tillfälle. Ungefär fyra mil dit. Hembesöken kan inte bli så täta i glesbygden.

Med hjälp av skogsbilvägar kan man nå några aktuella hem till på samma resa.

Hembesöket bekräftar mannens uppgifter.

Ett välskött hus med vackert hemvävt. Två tillräckligt stora och bra bostäder för dem som bor där. Två hushåll som nu måste ställa in sig i landets långa bostadskö. Vemodigt att se åkern som röjdes av farfar, utökades av far och nu är dömd att återplanteras med skog av den som äntligen fick råd att skaffa en traktor att vrenskas med stenen.

Vi har mer än hundra i kön till pensionärlägenheter i tätorten trots nu 101 pensionärlägenheter i bruk. Det kommer att dröja många år tills alla som oundgängligen behöver kan beredas den bostad, som ger dem trygghet. Vi måste ordna provisoriska hjälpåtgärder på de flesta håll, trots stora kostnader en bristfällig trygghet.

En kategori i raden av sökande till pensionärlägenheter är de gamla kronotorparna, som inte längre orkar uppfylla arrendekontraktens föreskrifter bla om att hålla ett visst antal kor. Man blir förvånad att få en sådan ansökan samma dag som jordbruksutredningen visar att vi egentligen inte ska ha något jordbruk alls kvar häruppe. Och man undrar, när nu Domänstyrelsen inte ska nyanställa någon och placera i torpet efter den gamla kronotorparfamiljen, varför kan man inte då enkelt låta arrendekontrakten avlösas av hyreskontrakt? Flertalet bebodda kronotorp är nu moderniserade eller ganska nybyggda bra bostäder men ocentralt belägna. Man uppger att kronotorpen möjligen kan få hyras av kommunen för vidare uthyrning till den gamla torparen. Skälet är att man inte anser sig kunna ta ut så stor hyra, som man vill ha, direkt av sin pensionerade torpare. Det ska uttagas marknadsmässig tjänstebostadshyra. Man undrar vem som vill betala en hög hyra för dessa så ocentralt belägna hus, att ingen med förvärvsarbete utom hemmet kan bo där. Hellre lär man hyra ut dem som fritidshus än till sina gamla torpare. Om nu en kronotorpare som lagt ned sin livsgärning på stället vill få bo kvar, så länge han kan, varför då inte låta familjen få känna glädjen av att vara välkomna att bo kvar utan socknens inblandning? Om man vid beräkandet av den "marknadsmässiga" hyran tar hänsyn till avstånden till bussförbindelse, butik och post, så torde slutsumman inte behöva bli oöverkomlig. Ordet marknadsmässig hyra låter för övrigt främmande och galet långt ute i skogen.

Ingen hyresreglering — bostadsproblem

Slopandet av hyresregleringen har också redan här lett till bostadsproblem för både pensionärer och barnfamiljer. När hyran betalas presen-

teras man en uppsägning. Hyresvärden ska ha lägenheten själv för något ändamål, bygga om eller annat. I bästa fall har man kontrakt som ger tre månaders andrum tills man står på gatan. Det hjälper ändå inte stort, där kön till de få lägenheter som får nybyggas är många år lång. En ensam mamma har fått flytta till ett källarrum och barnen placeras i internat och fosterhem, sedan man mist lägenheten p g a uppsägning. En pensionär fick besked om att hon inte får bo kvar efter 1 oktober. Lägenheten ska användas till kontor. Innan hyresregleringen allmänt tas bort, bör man kunna ge besked om hur sådana här fall skall klaras. De är inte så få ens i en så här liten ort.

Hembesöksfärden fortsatte till en ensam gård, nu en halvmil från närmaste bebodda hus. En ensam prydlig äldre man, förtidspensionerad sen många år. Stugan är ren men förfallen i grund och botten. Han har väntat länge i pensionärsbostadskön. Vill gärna få hjälp att dra in telefon. Orkar inte med att betala insatsen på 300 kr. Har bara folkpension med bostadstillägget nu 463 kr i månaden. Tror sig klara abonnemangsavgiften, fast maten blir dyr. Måste lita till konserver och torrmjölk, när det är för kallt för honom att cykla till närmaste butik. Det är egentligen många månader under vintern och han har besvär med luftrören. Ännu i början av maj ligger snön och isarna är fasta. Jag vågar förutskicka att socialnämnden bifaller hans ansökan. "I princip" har vi inte resurser att ge alla pensionärer som behöver telefon. Men i motsats till stora förvaltningar behöver vi inte vara så rädda för prejudikat och principer. Ännu har vi möjlighet att bedöma individuellt.

Tittar in till en nämndledamot på vägen. Får informationer och kaffe. Ett svårt ärende får ytterligare belysning. Ledamoten har själv vakat och lugnat, som ren väntjänst. "De har nog inte tänkt på att jag är med i socialnämnden." Där finns personkännedom.

Kronojägarens uppgifter om de skyltlösa skogsbilvägarna visar sig verkligen föra ut ur skogen till nästa ärende i den stora jordbruksbyn vid stora vägen. När man bygger dessa fina vägar för stora summor varför inte kröna verket med en skylt?

En familj har fått upp en tonåring från storstaden. Släktingbarn som behövde ny miljö. "Det är klart han får stanna om han vill", säger familjen, och han vill uppenbarligen. Vad han ska leva av har man inte tänkt så mycket på vid avfärden. Det betyder ett omhändertagande som "övergiven". Man funderar om mellankommunala ersättningen, 255 kr i månaden, är rimlig i den åldern, med den aptiten och allt övrigt till.

Nu börjar förfrågningarna om sommarhems lämplighet att droppa in. De vill ha snabba svar, men vårförfallet har satt in på vägarna. En del småvägar är förrädiska. Den som inte är så skicklig bilist kan fastna i issörja och lera. Jag näns inte ta en taxi. Resekostnaderna för ibland upp till tio mil får bäras av glesbygden. Besöken hos dem som erbjudit sig ta emot sommarbarn hör ändå till årets solskensdagar för assistenten. Äntligen folk utan bekymmer, beredda att hjälpa. Sommarbarnen är välkomna igen år efter år, i något fall har jag rent av mött "somalbarnbarn" på grönbete.

Men det blir färre hem vartefter. Sommarföräldrar börjar också planera för semesterresor. Det behövs ett nytänkande som tar hänsyn till både föräldrars och sommarföräldrars semestrar. Och om sommarhem och fosterhem verkligen behövs, varför då inte betala något för arbetet? Hemmen behöver inte försämrats för det och fosterbarnen och sommarbarnen behöver inte känna sig vara föremål för välgörenhet. Även om den ges med gott hjärta, så finns det barn som reflekterar och någon gång gråter över grannars obetänkta ord.

Brist på hemsamariter

Många kontakter med socialbyrån gäller ansökningar om pensionärsbostäder och hemsamarithjälp. Att ordna bostad här är lika utsiktslöst som i storstaden. Ännu har vi dessbättre inte varit tvungna att säga nej till någon gammal och sjuk som behöver samarithjälp, men vi märker att resurserna av arbetsvilliga hemmafruar som kan rycka ut som hemsamariter börjar sina, där de närmast behövs. I de utdöende småbyarna är det på många håll bara pensionärer kvar.

Nyss ringde en dam med förfrågan om hjälp att ordna sommarunderhåll av några vägkilometer. Det bor fem hushåll kvar, men alla är nu pensionärer och ingen har krafter eller resurser att ordna med vägen. På samma håll är det bekymmersamt med vattenfrågan. Brunnarna sinar, så det är inte lönt att ordna bad och wc. En åttioåring som ännu "bara har värk i knäna" drar vatten på kälke 500 meter från en kallkälla i skogsbrynet. När det behövs går han på snöskor. Hemsamariten skidar efter vatten till den äldsta i raden. En förtidspensionär i femtioårsåldern i en kylslagen gammal stuga får hjälp av skolbarnen att hämta vatten på vintern, när plastslangen från kallkällan fryser till. I statistiken redovisas dessa hushåll bland dem, vars bostäder av flera skäl inte lönar sig att förbättra.

Den sistnämnde mannens pensionsansökan har stötts och blötts och bollats mellan olika myndigheter i flera år, tills den nu äntligen bifallits. Eftersom sjukpenningen varit liten kan var och en förstå att familjen med tre skolbarn, varav ett sjukligt, inte haft några ljusa år. Möjligheterna för hustrun att få något förtjänstarbete har varit obefintliga, då hon är alltför klen att sköta ytterligare omoderna hushåll som hemsamarit. Att få bostad för familjen i en ort med tillgång till för hustrun lämpligt arbete är lika utsiktslöst. Frågan är alltså aktuell, eftersom hon är för ung för att få hustrutillägg till mannens pension.

Aktuellt problem är också att barntilläggen på folkpensionerna upphör vid 16 år, medan nioåriga skolan oftast räcker till 17 år. Detta är givetvis mindre kännbart på en ort, där den friska föräldern i familjen kan bidra med egen inkomst.

Omöjligheten för folk i glesbygden att få arbete som tillägg till partiella pensioner och sjukpenningar är ett problem som är tyngande för många. De långvariga kontantbidragen från socialnämnden gäller i huvudsak sådana ärenden, liksom tillägg till mannens pension, där hustrun inte kan få arbete trots att hon inte är fullt sextio år. Hemsamarit arbete, som ibland hänvisas till i pensionsutredningar, står inte överallt att finna inom räckhåll och dessa äldre damer har sällan eller aldrig körkort, än mindre tillgång till egen bil.

Även om de flesta yngre familjer i glesbygden har egen bil, så missar man sig, om man tror att detta löser problemen för de gamla och sjuka. Bilarna är oftast bundna vid mannens arbetsplats alla vardagar och vid skogsavverkningsplatserna finner man inte butik och läkare. De äldres kommunikationsproblem löses inte med dessa bilar. Folkpensionen räcker självklart inte till att hålla bil på och även de som har tillgångar utöver pensionen får problem. Nedsatt syn, hörsel och bland gamla andra vanliga krämpor gör att man inte vågar köra själv. Ett par mil från samhället bor ett pensionärspar, där mannen är allvarligt sjuk men ännu kan vårdas av hustrun. De har en bra bostad vid allmän väg. Deras stora problem är att få hem mat och medicin. Busslinjen drogs in för några år sedan och nu har man inte ens skolskjutsen att få hjälp av. Hustrun är vital och familjen anser sig ännu inte behöva samarithjälp. De har förtur i pensionärsbostadskön så länge kommunikationsproblemet inte är löst. Men egentligen är det synd, när de har en bra bostad vid allmän väg. Att återuppta bussturen en dag i veckan kanske skulle löna sig, om man räknar med de nyinvesteringar i bostäder som eljest behövs för de gamla efter sträckan.

Omskolning ett glädjeämne

Satsningen på omskolning är något som omfattats med glädje här. De som nödgas byta yrke synes påtagligt bättre till mods om vägen går via en utbildning till ett område där man behövs. Organisationen för sådana ärenden har också härifrån periferin synt skönt fri från trög byråkrati. Bidragen under omskolningstiden har dock i ganska många familjer behövt utfyllas av socialnämnden. Det har dels gällt bidrag till uppehållet under första kursmånaden. Resurserna är oftast uttömda, när man kommer så långt som till dagen för avresa till kursorten. Här har vi stora grupper som faller utanför arbetslöshetsförsäkringen, småbrukare som brukat köra timmer med egna fordon bl a. Och även den som har förmånen kvar från a-kassan reder sig inte en månad på dess tiodagars ersättning. Det har också gällt folk med längre omskolningstid, som behövt hjälp till större utlägg. Ofrånkomliga bostadslåneamorteringar får man inte bidrag till från AMS, men familjen hotas med utmätning av bostaden om man inte sköter amorteringarna i bank och länsbostadsnämnd. De som hyr en bostad och har amorteringarna osynligt inbakade i hyran är i ett bättre läge, men i glesbygden är hyresbostäderna få. Tillägg har också fått lämnas barnfamiljer, som inte haft något mer än AMS två kronor om dagen att mätta barnen med. Totalsumman för en familj kan visserligen synas imponerande, men när man drar ifrån vad pappa ofrånkomligen måste betala för hyresrum, dagliga resor i kursorten och mat på barsservering där, så blir det mager för dem därhemma den månad elräkningen ska betalas. Vem kan mätta en tonåring på två kronor om dagen? Kanske man kan tala med Folkhälsan och något provkök innan sådana här taxor spikas.

Ibland får vi kontakt med dem som återvänt från arbetsförsök långt borta. Nyss kom en man med nya bekymmer. "Vi är hemma på en tids sjukskrivning, både min fru och jag. Det är nu tre år sen vi flyttades till Skåne. Vi har fått lägenhet i stan, fick förtur som specialarbetare. Men vi vantrivs, så läkaren har sjukskrivit oss båda två och sagt att frun måste flytta hem, om hon inte ska bli långvarigt sjukhusfall. Det måste gå på något vis." Jag kände nästan inte igen honom, den lugna kunniga yrkesman som före flyttningen söderut gjorde besök ett par gånger för att ordna för sin gamla far och den som nu återvänt.

Noterar i minnet att han säger flyttades i passivum. Så har han alltså upplevt sitt deltagande i folkvandringen.

Ortstidningen berättade just om en planerad centralisering av arbetsförmedlingarna till stororterna. Med erfarenhet av hur mycket det

betyder för dem som måste flytta lång väg att få hjälp av folk som de personligen känner och har gammalt förtroende för, så hoppas man att planerna på stordrift genomförs med varsam hand. Flyttningsärenden som misslyckas p g a att den som flyttat känt sig som ett operersonligt fall blir oerhört kostsamma både ur humanitär och ekonomisk synpunkt såväl för samhället som den enskilde.

Varmed ska vi betala?

Centralisering lönar sig, påstås det. Den som ser även de negativa följderna undrar, om man kalkylerar med de verkliga kostnaderna för människorna och samhället. Kanske skulle i så fall en rimlig decentralisering ibland bli lönsammare.

De försök som gjorts med industrilokalisering till tätorten har visat sig slå väl ut. Sällan märker man sådan påtaglig arbetsglädje som hos de äldre som där fått börja nytt yrke men kan bo kvar i sin gamla gård. Gladare än de som flyttas mycket långt är också de som bara behövt flytta till kustlandet så där tjugo mil bort.

Trots den sjunkande befolkningssiffran stiger de sociala utgifterna i kommunens budget. Varmed ska vi här betala den dagen arbetsförmedlingens flyttbil kört iväg den sista bortrationaliserade arbetsföra? Skatteutjämningsbidraget räknas per invånare oavsett befolkningens åldersfördelning och avstånden mellan människorna.

En typisk glesbygd

Av redaktör PAUL LARSSON, Sveg

Landskapet Härjedalen hör till dem som i stor utsträckning har fått känna på begreppet glesbygdspöblem. Om man förhärdar sig kan man visserligen framhålla att problemen inte är av så stor omfattning, siffermässigt sett, men detta beror på att landskapet hör till de små och invånarantalet är så lågt att det finns gott om utrymme för alla. Vid senaste årsskiftet fanns i runt tal 13 700 invånare i Härjedalen. För femton år sedan fanns 16 700. Under denna tid har således befolknings-siffran sjunkit med tre tusen. Och det hör till saken att det är medborgare i den produktions- och köpkraftiga åldern som har lämnat landskapet. Sjunkande födelsesiffror hör även in i sammanhanget men även detta är en följd av den avflyttning som skett.

Orsaken till att landskapet Härjedalen har fått en ännu klarare stämpel av glesbygd under de senaste femton åren kan man finna i många sammanhang. Dels att det har gått lättare för ungdomen att finna sin utkomst på andra orter och därför lämnat far och mor hemma på det lilla jordbruket. Därmed har lönsamheten ryckts undan för den jordbrukande familjen, ty att leja arbetskraft har man inte haft råd med. Möjligheterna till bättre skolutbildning har även inverkat till avflyttning. Den härjedalspojke eller -flicka som nått fram till studentexamen eller akademiska examina kommer inte tillbaka till föräldrarna för att åter hjälpa till med jordbruket eller skötseln av korna. Möjligen under någon sommarvecka som blivit över mellan utlandsresorna.

Dels har skogsbruket rationaliserats och därmed krävs allt mindre arbetskraft. När motorsågen började smattra ute i skogarna då hade en ny tidsålder gjort sitt inträde. Och när de stora vägbyggnadsmaskinerna rutade in skogarna i ett nät av skogsbilvägar, som gjorde det möjligt att sätta in traktorer och lastbilar i stället för hästar när det gällde virkestransporterna, då fullkomnades verket. Sedan kom barkningsmaskiner och senast kvistningsmaskiner. De yngre skogsarbetarna, de som finns kvar i yrket, har blivit chaufförer, traktorförare eller specialister på den övriga maskinella utrustningen. De äldre har ställts på sidan. Det har blivit mindre efterfrågan på den sortens arbetskraft.

Nå, då skulle det väl bli mera tid över för jordbruket om man har detta kvar. Visserligen, men jordbruket i Härjedalen hör mera samman med en gårdshäst som kraftkälla än en traktor. Och när de äldre jordbrukarna inte längre har fått tillfälle att köra timmer på vintrarna, för att tjäna en slant och för att ha försörjning även för den häst som hört samman med jordbruket har hästen plötsligt blivit överflödig under halva året. Därmed har man inte haft råd att hålla sig med häst längre och därmed har man inte kunnat fortsätta med jordbruket. En

del har skaffat sig traktorer i stället för hästen. En traktor äter inte när den står stilla, har man sagt. Erfarenheten har dock visat att det inte har funnits tacksägelse för detta begrepp. Visst "äter" även traktorn. Den kostar något året runt.

Detta är pessimistiska tankegångar men har dock sin förankring i verkligheten. Det har skett så stora förändringar under de senaste femton åren att människornas omställning till den nya tiden inte har hunnit med. Sådana förändringar visar sig i en glesbygd lika väl som i en stad som är på frammarsch. Det är bara den skillnaden att förändringar sker på olika sätt.

I början av femtiotalet fanns affär i varenda by i landskapet. Minst en men i de flesta fall två eller flera. En konsumbutik och en privatägd. Lönsamheten har minskat i takt med sjunkande omsättning och stigande löner jämte förmåner i övrigt för de anställda. De privatägda affärerna har klarat sig bättre och det har då berott på att familjemedlemmar har arbetat i affären. Fastställda arbetstider, semester och sådant har kunnat klaras på annat sätt än för affärer med enbart anställd personal. Nu finns det byar som helt saknar affär, i åtskilligt flera finns det enbart en affär och i dessa är det många husmödrar som går i en ständig fruktan för att även den skall läggas ned. Den som skall "handla" varje dag till hushållet vet vad det innebär om plötsligt några hundra meter till affären förvandlas till en mil eller mera.

Gården därhemma . . .

De yngre familjerna har i regel egen bil, och ofta har båda makarna körkort. Men om maken har bilen med sig på sitt arbete då finns ingen bil hemma på gården. Äldre makar, pensionärer eller sjuka, har ingen bil. Hur ska de kunna köpa hem förnödenheterna. Då kommer en ny möjlighet in i bilden. Man kanske kan flytta in till tätorten. Om man får tag på bostad där vill säga. En bostad som är varm och skön, där det åter blir nära till affären, kanske även till läkare och apotek. Men gården hemma i byn, hur ska den komma till användning. Barnen kommer väl hem någon gång på semester. Någon vecka på sommaren. Kanske man kan hyra ut den till turister. Men även under sådana förhållanden krävs att den som är hyresvärd har möjlighet att ställa i ordning, städa upp tills turisterna kommer och städa igen när de har lämnat stugan eller gården. Aldringar orkar inte med sådant. Och de har i regel ingen bil till förfogande.

Flottningen upphör och timmertransporterna går mitt genom tätorterna. Det här rejäla lasset med sex längder virke fångades av fotografen inne på genomfartsleden i Sveg i vintras. (Foto Paul Larsson, Sveg)

När järnvägen Sveg—Hede lades ner i januari 1966 ställde hedeborna till med en spexartad avslutningsfest. Banan hade då funnits i 42 år. (Foto Paul Larsson, Sveg)

För femton år sedan fanns många möjligheter att åka buss till och från byarna. Busslinjerna var bra förgrenade och det fanns åtskilliga turer att välja på. De som tyckte att det var allt för få möjligheter att åka buss mellan de olika platserna har fått anledning att tänka om. Den ena turen efter den andra har försvunnit. Och detta har inte enbart berott på rationaliseringssträvanden utan på den krassa och faktiska verkligheten. Folk har skaffat sig egna bilar och därför har busslinjerna blivit allt mera olönsamma. Man kan inte låta bussar gå miltals mellan byar när det kanske sitter bara ett par passagerare i dem. Ibland ingen alls. Detta beror på den stigande biltätheten och på avfolkningen.

På senare tiden har ytterligare problem kommit in i bilden. Även detta landskap skulle följa med utvecklingen beträffande telefonerandet. Automatiseringen har kommit med i bilden. För ett halvår sedan var det premiär för fingerskivan i större sammanhang i landskapet men redan åtskilliga år tidigare hade flera byar fått sina petmojar. I somras nådde man fram till ett större ingrepp vilket betyder att Svegområdet blivit helautomatiserat. Många telefonister har blivit utan arbete på hemmaplan. Ett 30-tal berördes av omställningsprocessen och det blev bara ett fåtal kvar som sköter de expeditionella göromålen.

Automatiseringen är ett led i utvecklingen och det är ingen tvekan om att teleabbonenterna anser att det sker ett steg framåt. Man vinner tid på att koppla samtalen själv, och tid är pengar sägs det. Det vill säga för den som har arbete. Den som blir utan arbete har en annan uppfattning.

De som varit anställda en längre tid erbjuds arbete på annat håll. I Sundsvall, Örebro, Göteborg eller Stockholm. En del av dem ser med bitterhet på det som sker, och betraktar erbjudna arbeten på andra orter som mer eller mindre ett tvång. Andra ser med mer realistisk syn på frågan och förstår att det är en naturlig utveckling som även befolkningen i Härjedalen har rätt att få del av. De gifta telefonisterna, med make som är bunden med arbete i orten, dessutom har man kanske egen fastighet, ställs inför en svår uppgift när det gäller framtiden. Skall man ta den erbjudna anställningen i någon av de uppräknade städerna eller skall man sluta i verket och försöka hitta annan verksamhet. Pensionsfrågan spelar in i högsta grad. Även rottrådarna med hembygden.

För halvvannat år sedan nedlades järnvägen Sveg—Hede. En sträcka på 72 km. Det var ingen stor bana med många anställda men sammanlagt blev dock rätt många familjer utan arbete på hemmaplan. De äldre,

som inte hade många år kvar inom SJ, fick förtidspension, har det sagts oss, medan de yngre bereddes arbete på andra håll, i regel inom länet. Flera hade dock skaffat sig egna fastigheter och dessa flyttas inte så lätt. Säljs inte heller till skäligt pris. Ytterligare inskränkningar är på gång bland de järnvägsanställda och då kommer förflyttningar på längre avstånd från hemorten in i bilden.

Den stora folkflykten

Sammantaget det som här uppräknats betyder att underlaget minskar för affärsverksamhet och serviceverksamhet inom landskapet. Den ena familjen efter den andra flyttar och det blir ett allt mindre underlag för verksamheten. När familjen flyttar minskar även barnantalet i skolorna och detta leder i sin tur till att den ena skolan efter den andra måste läggas ned. Det blir för lågt barnantal för att man skall kunna meddela den undervisning som alla bör ha rätt att få del av. Föräldrarna kräver bra undervisning för sina barn. Det har de rätt till, men erforderliga lärarkrafter kan inte ställas till förfogande för hur små grupper som helst.

Det finns även många andra problem i en typisk glesbygd. Man kan peka på svårigheten att finansiera offentliga lokaler, Folkets hus, Bygdegårdar och Godtemplarhus. Biograferna går inte så bra längre därför att den stora massan ungdom har flyttat. Familjerna och övriga äldre personer sitter hemma och tittar på TV. Någon dans kan anordnas emellanåt men på många platser är det arrangemang som lika gärna kan leda till förlust som till några hundralappar i förtjänst. Det är även svårt att hålla föreningslivet intakt. Svårt att hålla det levande är ett rättare uttryck. De unga sprakfålar som var villiga till debatter, till studier och till verksamhet i olika former har flyttat till andra orter. Kvar är äldre som helst ser att det ginge att hitta en hederlig avslutning på det hela.

Uppräkningen är inte fullständig. Vi har en känsla av att den summariska översikt som gjorts lämnat åtskilliga luckor. Det bör även finnas ljuspunkter på området, till exempel turistnäringen, men den har utelämnats därför att den hör den nyare tiden till och därför finns inga jämförelser i detta fall. Vi tror dock att den skall bli en viktig kraftkälla när det gäller att få bukt med glesbygdsp Problemen i landskapet Härjedalen. Och dessutom talar mycket för att industrier, som av samma anledning inte heller har berörts, kan komma att leda till att strömmen vänds tillbaka.

Dalsland — ett avfolkningslandskap

Av redaktör PAUL BJÖRK, Karlstad

Svenskamerikanen spelade en stor roll i min barndoms bygd. Det låg ett äventyrets skimmer över vad han upplevt under sina amerikaår. Alla föreföll också att ha lyckats där ute. Jag kan bara erinra mej en enda, om vilken det sades att han inte klarat sej särskilt bra. Men han var en odugling innan han reste också, sa man urskuldande.

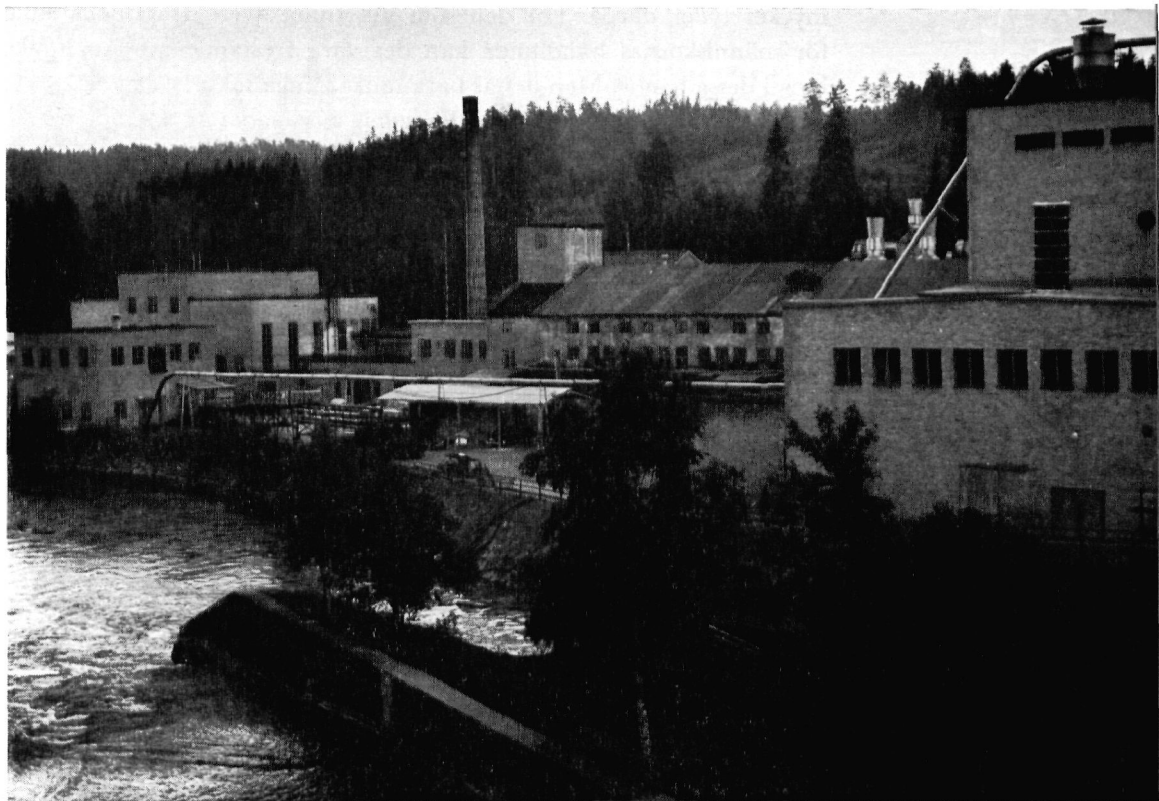
Men de andra som återvände, var det något särskilt med. Med bredbrättade hattar, smala byxor, guld i tänderna och ett språk, där orden well och you know återkom i de mest skiftande sammanhang, skilde de sej från mängden. Det sades om de flesta att de hade pengar. Många av dom köpte fädernegården om den blev till salu. De köpte också årderplog, plöjde djupare fåror än de andra bönderna. Så gjorde man "däröver" sa de. Och då stannade kritiken liksom av. På kalasen berättade de historier av det mest otroliga slag. Men blev nog ändå trodda. För se det där Amerika, det var då för förunderligt.

Ända sedan 1880 är Dalsland ett avfolkningslandskap. Emigrationen bidrog på sin tid starkt till detta. Inget annat landskap på det svenska fastlandet har givit ett förhållandevis så stort bidrag som Dalsland. Fattigdomen drev befolkningen bort. Emigrationsutredningen diskuterar också andra faktorer: äventyrlust, önskan att slippa värnplikten, böter . . . Men dessa orsaker är som isbergets övervattensyta; den stora drivkraften var fattigdomen, nöden. Nödåren i slutet av 1860-talet kastade sin slagskugga decennier framåt. Minns hur det var då, det kan bli likadant igen! Sa ung och gammal. Och så packade man amerikakofferten, tog gud i hågen och den randiga nattsäcken i handen och gav sej iväg till det stora äventyrslandet! De tänkte nog alla komma tillbaka. Men det blev inte så. Några kom men det stora flertalet blev kvar där borta, drömde i stilla stunder om hemmet de lämnat, tänkte att det skulle vara roligt att se det gamla landet igen, men . . .

Här hemma registrerades deras resa. Folkmängden ökade inte som förut. I statistikens kalla ljus kan vi nu så här i efterhand avläsa utflyttningen. Och någon har frågat hur det blivit om inte just dessa rest. Var det de duktigaste, initiativrikaste, djärvaste som gav sej av? Kunde de kanske ha vänt utvecklingen? För de lyckades som sagt bra dit de kom.

Det är frågor för vinden. Ingen kan svara.

Men det var bara den första vågen. Den skulle följas av flera. Landsbygdens stora folkvandring kom. Backstugusittarna, småbrukarna, torparna drog bort. Industrin ömsade skal, gick över från järnhantering till träförädling. Drog sej norrut där det fanns sjöar och älvar; träindustrin behövde vatten. Kvar blev en landsbygd i mitten och söder

Långeds bruk tillhör Billingsfors-industrierna och var länge synnerligen lönande. Bruket är numera nedlagt. Man väntar på en ny industri.
(Foto Sven Lundström, Karlstad)

i landskapet, en landsbygd som sedan har fortsatt att skötas med allt mindre folk. Den levde länge sitt eget liv innan den nya tiden störde på allvar. Osökt rinner "Odalbondens" ord i minnet:

*Må ho som vill gå kring världens rund:
vara herre och dräng den det kan!
Men jag står helst på min egen grund
och är helst min egen man.*

Kanske fanns där — finns kanske än, förresten — något fientligt mot det nya hos många av de gamla. En av landskapets egna söner, författaren Per Olof Ekström, kommer varje höst ut med en bok som handlar om förträngdheten, avundsjukan, bakåsträveriet på landsbygden. Han säger inte att det är Dalslands slättbygd han skildrar, men

mycket tyder därpå. För den som vill finna även irrationella faktorer för människornas handlande kan det vara frestande att låta tankarna löpa i dessa banor. Men det är bara tankar, inga fakta!

Så gick åren. Även om landsbygden avfolkades så klarade sej i alla fall industrin. Den som skriver detta påminner sej en inventering av industrierna, som vi gjorde tillsammans med Lars Madsén. Det var 1957. Utan undantag — jag har lyssnat igenom programmen igen — var då alla optimistiska. Och ännu 1964 var det ungefär samma tongångar. Vi gjorde ett TV-program då. Landsbygden klagade men industrin trodde det skulle ordna upp sej.

Och i dag? Ja, alla vet hur det är. Det har följt en tredje våg på de båda andra: industrinedläggningarnas. Dessa är i dag det allt över-skuggande problemet. Förut okända små bruk är nu välkända för arbetsförmedlingsfolk och allmänhet. Sulfiten i Bengtsfors, Gustavsfors, Dals Långed, Fengersfors — alla är de eller kommer inom några månader att vara nedlagda. Flera av dessa bruk har varit den enda stora industrin i sina kommuner; verkningarna blir därför ännu mer kännbara. Orsaken till nedläggningarna? Den gamla vanliga: det är för små enheter för att kunna klara konkurrensen. Den specialisering många av bruken levt på räcker inte längre. Kapitalbrist gör det inte heller möjligt att rationalisera i den takt som behövs.

En syndabock: sterbhusen

Jorden, skogen, industri och hantverk samt turismen — det är de olika försörjningsmöjligheter landskapet bjuder. Låt oss se hur läget är för var och en av dessa näringsgrenar och låt oss börja med den som ännu idag — fast nu något omotiverat — kallas modernäringen.

Det var vid TV-inspelningen. Vi hade stannat och pratat, bett om synpunkter. Lite vresigt tar han till orda, bonden. Men han har en syndabock: sterbhusen. Han berättar om dessa och han tar ett konkret exempel från bygden. Allt får förfalla, skog och jord och hus. Men det är inte det värsta. Det är att andra också hindras i sina försök att skapa rationellt skötta skogar. En kil av sterbhusets skog går två kilometer upp i de andras. Fast den endast är något tiotal meter bred i toppen så hindrar den grannarna. Det blir mer arbete med hyggesbränningen, skogsbeståndet på sterbhusets skifte består delvis av björk som fröar av sej på intilliggande skog, man skulle behöva kalhugga alltsamman, nu går inte det. Och på åkrarna gror dikena igen med skog, sly som växer in på grannarnas ägor. I början sålde man grödan men nu har

Koppungens gård på gränsen mellan Edseleskog och Laxarby står numera obobodd. En del av jorden brukas dock fortfarande men husen förfaller.
(Foto Sven Lundström, Karlstad)

åkrarna blivit så magra så ingen köper. En del av arvingarna bor långt borta, en i USA och en i Kanada, någon i Malmö och någon i Stockholm. Ska man få röra något ska alla skriva på; det är så besvärligt att ingen bryr sej om det. Nej, se till att vi får bort sterbhusen, så ska han se att allt blir bättre!

Han sparkar till en småsten, spottar ilsket och återtar harvningen.

Nå, så enkelt är det tyvärr inte. Men det ligger en del i vad han säger. Jag tittar efter i utredningarna. Man får bilden av en tynande landsbygd. Endast 20 % i slättbygden, 9 % i dalbygden och 2 % i bergsbygden har gårdar över 20 hektar. För storleksgruppen 10—20 hektar

är siffrorna 5, 12 och 7 %. Till mellan 80 och 90 % ägs brukningsenheterna av fysiska personer, inte mindre än 9 % av dödsbon och 4,5 % av annan ägare.

Vad han säger om nerslitna gårdar gäller inte bara sterbhusen. En statistik från 1963 säger att 45 % av bostadsbeståndet är byggt före 1900 och endast 10 % efter 1940! 15 % har cv, wc och badrum, drygt 30 % saknar vatten och avlopp. Samma bild får man då det gäller ekonomibyggnaderna. 26 % är byggda före 1900, 17 % efter 1940. 22 % av de verksamma brukarna är över 65 år, 7 % under 35. 60 % av alla brukare saknar traktor.

Dessa siffror har förändrats sedan undersökningen gjordes men inte i så hög grad att bilden avsevärt skiftar. Även under de närmaste åren kommer många, många gårdar att läggas öde eller gå upp i andra. Folkminskningen kommer att fortsätta.

Men jordbruket är endast i ett mindretal isolerat. I regel är det en kombination jord—skog. Kan vi hämta tröst från skogen?

Först ägarfördelningen.

Drygt 80 % är i enskild ägo, drygt 10 % är bolagsskogar och drygt 5 % kronoskogar och allmänna skogar. Idealboniteten är för Dalsland 5,3 men i verkligheten ligger den bara på 4,6. Det är alltså miljonvärdet som kan tillföras landskapet om man bara får rätt skogsbestånd och skogsvård. Aldersfördelningen på den nuvarande skogen är synnerligen otillfredsställande. Det råder brist på ungskog (1—40 år), det finns för mycket medelålders skog och även för mycket äldre. 35 % av den äldre skogen betecknas som överårig.

Virkesuttaget har varit och är för litet. Tillväxten beräknas till 835 000 m³ sk per år, avverkningen är bara 450 000. För en rationell skogsvård fordras gallring. Men den gallring som hittills skett har i stor utsträckning gjorts i det äldre skogsbeståndet, medan den gör bäst nytta i de yngre årgångarna. För gammal skog är kalhygget bästa lösningen.

Rationell skogsvård kräver gemensamma insatser av dem som har små skiften. För Dalslands vidkommande har man börjat med skogsbruksområden. Men endast i mindre omfattning. Ska skogen ge vad den maximalt kan ge så måste dock samordning ske av avverkningar och skogsvård. Härför behövs en sammanhållande kraft, det vill säga, att de enskilda skogsägarna får anställa någon. Det behövs också årsarbetare i stället för den utdrivningsmetod som hittills använts. Man måste skapa en fast skogsarbetarkår. Det behövs också utbildning av skogsarbetare, dels för att ge en högre social status åt skogsarbetet, så

att ungdomen ägnar sej åt detta, dels för att modern skogsvård kräver kunnig arbetskraft. Dalslands skogsbruksskola i Dals Ed är där en bra början men dess kapacitet och kursprogram behöver utvidgas. Här finns också en möjlighet att bromsa utflyttningen. För att klara 1970 års arbetskraftsbehov i skogen krävs en ökning av skogsarbetarna med 20 % eller, uttryckt i konkreta tal, till 1 285 årsarbetare.

Denna kombination av jord- och skogsbruk skulle alltså kunna ge bärgning åt framtidens dalslänningar. En utredningsman har talat om att man på denna punkt kan hysa en försiktig optimism.

Vägarna spelar också en stor roll. En satsning på omkring 10 miljoner till skogsvägnätets utbyggnad och en genomfartsled från Åmål till Strömstad skulle förkorta avstånden och förbilliga transporterna till industrin. Just nu diskuteras en sådan genomfartsväg.

Men är detta tillräckligt för att stoppa avfolkningen? Knappast. Från 1930 till 1965 har folkmängden minskat från 67 050 till 56 600. Det är en minskning med 17 % och kurvan pekar brantare neråt för de senaste åren. Könslproportionerna har också ökat. Mot 46,4 % kvinnor finns 53,6 % män. Ålderssammansättningen är dessutom synnerligen ogynnsam. Det blir, framför allt på landsbygden, allt färre i de befolkningsproduktiva åldrarna.

Dålig kunskap om arbetsmöjligheterna

Det finns naturligtvis en icke registrerad undersysselsättning. Folk har långt till arbetsförmedlingen och vet förbluffande lite om möjligheter att få arbete på annat håll. Enligt en utredning, gjord förra året av länsplanerare Åke E. Andersson i Vänersborg, frågades om man trodde att arbetsförmedlingen kunde förmedla bostad. 17 % trodde att så var fallet, 20 % trodde inte att förmedlingen kunde detta och hela 63 % svarade att man inte visste vilket. På en fråga om man tror att arbetsförmedlingen har möjlighet att betala resa och flyttningsekostnader svarade 10 % ja, 28 % nej och 62 % "vet inte"!

Så har vi då industrin. En sak som förvånar i förstone är att Dalsland relativt sett har större industrisysselsättning än riket i sin helhet. Men detta beror naturligtvis på att servicenäringarna, jordbruket och skogen har en onormalt låg andel. Ser vi till sysselsättningstalen för hela landskapet är de klart underlägsna riksmedelstalet. Detta gäller alla grupper — män, gifta kvinnor och ogifta. Särskilt markant är dock underskottet för kvinnorna.

Jordbruket och pappersindustrin dominerar näringsgrenarna. Jordbruket har 24,1 % mot 8,2 för riket och pappersindustrin 14,4 mot

riksmedeltalet 2,2. Måhända kommer dessa siffror att något reduceras genom nedläggningen av Långeds och Fengersfors industrier men skogsindustrin kommer ändå att dominera industrisidan. Ensidigheten i industrin är markant men en tendens till större spridning har kunnat noteras. Volvos satsning på Bengtsfors-fabriken, Dals konfektyrindustri, vissa arrangemang i anslutning till turismen och annat kan nämnas. Kvar finns dock lokaliseringen till de norra delarna av landskapet.

Jag har ingen statistik tillgänglig men skulle tro att om man undantar de industrier som finns i Åmål har endast följande företag över 100 anställda: Billingsfors, Skåpafors, Håverud-Åsensbruk, Mustadfors, Hellbergs fabriker i Mellerud, Volvo i Bengtsfors, Dals konfektyrindustri, också den i Bengtsfors, Stigens yllefabrik, Ödeborgs bruk. Möjligen kan det finnas någon mer. Man vet inte heller hur det blir i Långed och Fengersfors. Diskussioner pågår, heter det då man frågar.

Av dessa är Billingsfors—Skåpafors den stora enheten. Till denna del av landskapet förläggs också det sågverk skogsägarna bygger just nu och som lär bli ett av Europas modernaste. Några rykten om nedläggning av andra företag har inte heller hörts. Vilket naturligtvis inte är någon borgen för framtiden.

Dalslands industrier är nu så hårt drabbade att alla är ense om att man måste se till att landskapet får en eller flera större industrier. Annars dör helt enkelt landskapet. I diskussionerna har Åmål nämnts som lämplig förläggningssort. Kanske är det så. Men Åmål ligger uppe i nordöstra hörnet, endast en mil från Värmlandsgränsen. Hur kommer en industrilokalisering dit att påverka det övriga landskapet? Ja, de som arbetat i Fengersfors kan naturligtvis pendla mellan sin nuvarande bostadsort och staden. Det är bara två mil. Men de andra? Måste man inte också tänka sej lokalisera någon industri längre söder- och västerut? Om man inte vill acceptera att skogs- och jordbruksområdet sväller ytterligare. Kommunalmännen i dessa bygder anser det självklart att lokaliseringsåtgärderna inte kan stanna vid att Åmål—Säffleområdet får en industri till. De herrar som sitter i arbetsmarknadsverket tiger.

I anslutning till industrin — en anmärkning av allmänt intresse: Dalsland saknar teknisk och administrativ service. Kommer någon och vill ha en sak planerad får han vända sej till företag utanför landskapet. Det är rader av nollor i de kolumner som upptar sådana yrken. Och även ganska vanliga yrken är sparsamt företrädade. Det finns t ex inom landskapet endast en advokatbyrå, 3 arkitekter, 2 konsulterande ingenjörer, en enda reklambyrå, ingen reproduktionsanstalt... Och

undantar man Åmål blir bilden ännu dystrare. Med Birgitta Andersson skulle man vilja säga: Då ä torftigt, mycke torftigt . . .

Men det finns en sak som många hänvisar till: turisterna.

Ja, Dalsland har omkring 1 000 sjöar. En underbar natur och de rena vatten som många drömmer om. Jag såg en gång en film som en dalslandsättning i Amerika tagit från sina fäders bygder. Den var i färg och berättade om ett landskap utan problem. Bara vackra vyer, leende människor, idylliska hagar, röda stugor med vita knutar, vårdträd, lum-mig grönska och mörk, rogivande barrskog i bakgrunden. Han skulle visa den på gillen och svensksammanlutningar; alla skulle få se att Dal är vackert. Och sen kommer en och annan och tittar. De kan bestyrka vad filmen berättat: Dal är vackert! Resenären har att välja bland överflödet. Stanna vid Fröskogs gamla träkyrka och se ut över sjön Ärran sedan djävlarne i kyrktaket beskådats, akvedukten i Håverud, utsikten från Vingenäsbergen i Änimskog, varifrån Hesselbom målade "Vårt land", sjön Iväg (som man säger är grannare än grannsjön Grann!), Kroppefjäll. Dals-Rostock, Dals-Ed, utsikten från Majberget i Bengtsfors — det är bara att ta för sej!

Nå men då så, då måste väl turismen vara den självklara räddningen!

Det måste finnas turistervice

Ja, det kan förefalla så. Men turism är ett svårt gebit. För det första måste folket vara servicesinnat, de måste gemensamt hjälpas åt att få turisterna att trivas, måste framhålla det som intresserar den tillresande, inte komma med egna bekymmer. Så måste det finnas hotell, motell, stugor att hyra eller köpa, campingplatser. Folk ska ha tillfälle roa sej. Den som har husvagn ska finna en plats för denna, den som vill ha ett rum med bad ska få det. Och helst bör de resande komma i olika omgångar, inte alla på en gång. Det ska gå att ha handelsresande, semesterande, kurser och konferenser så utplacerade att de ger relativt jämn beläggning större delen av året.

Har Dalsland dessa resurser?

Nej, naturligtvis inte. Men det finns en hel del som kan ge inkomst via turisterna och resandeströmmen. Och mer kan man få. Sjöarna har ett fiskbestånd som bara skulle må väl av att brandskattas hårdare. För närvarande beräknas att 60—70 % av fiskbeståndet får självdö i stället för att komma folkhushållet till godo. Och även om många som fiskar är mer intresserade av sporten än av fisken som föda, så utgör fiske ett stimulerande inslag i semesterfirarens vardag. Nu har man ock-

så börjat rotenonbehandla många av sjöarna och plantera ut ädelfisk. Sådan — t ex laxöring — har funnits i en del sjöar förut men höll på att ta slut innan en mer aktiv fiskevård satte in.

Hotellbeståndet måste också byggas ut och förbättras. Bad hör till det som många kräver i dag. Duschar eller badar man hemma — varför ska man inte också få göra det om man är på resa eller semester?

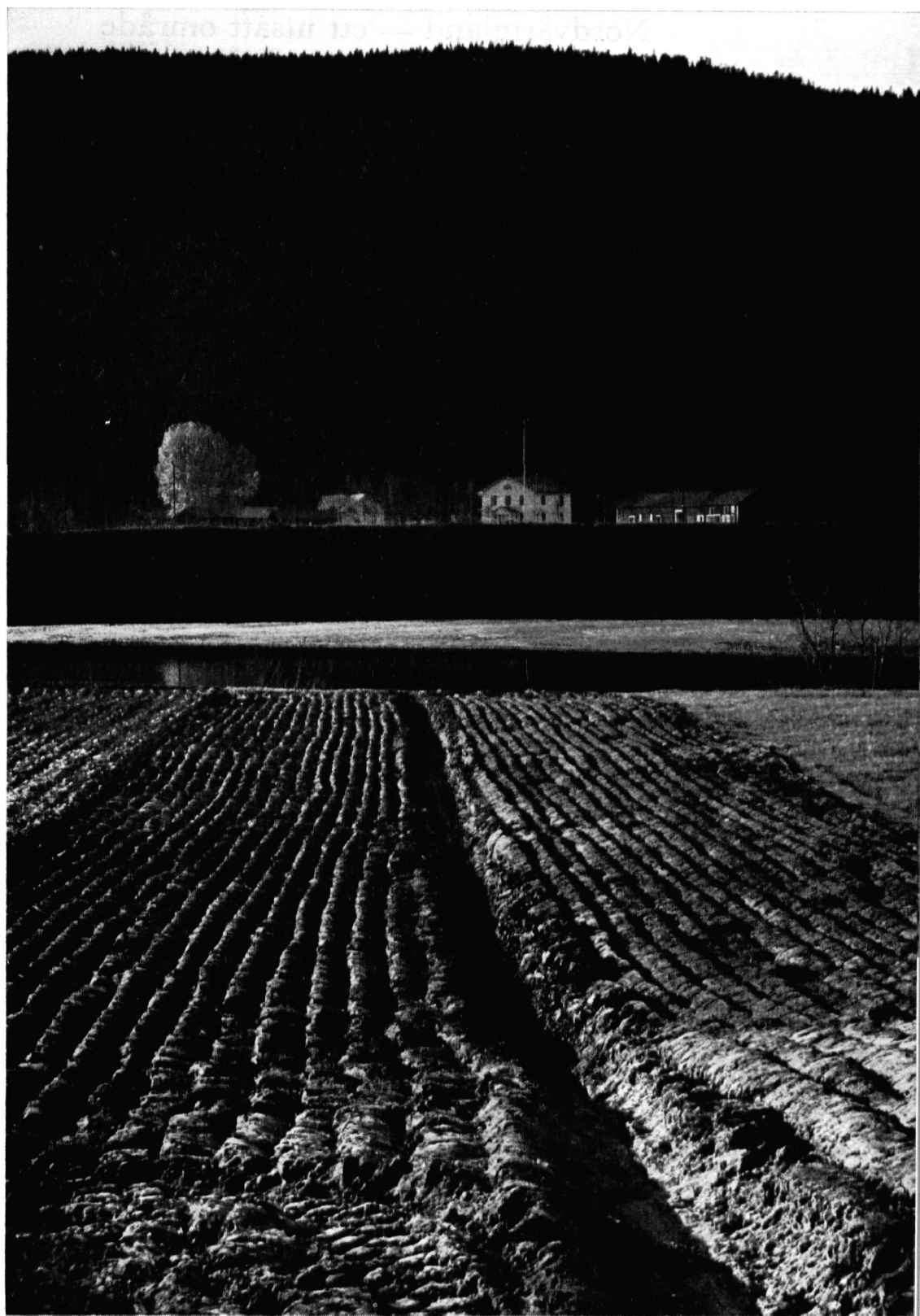
Även om turismen inte är mäktig att vända avfolkningsvågen så är den ändå en tillgång som kan växa. För att få ordning på det hela — det är ofta fråga om investeringar som inte ger utdelning annat än på lång sikt — måste kommuner, landsting och länsmyndigheter hjälpa till. Det verkar nu som om detta gått upp för många. Hoppfullt alltså.

Försöker man göra en sammanfattning blir bilden av en avtynande landsbygd dominerande. De många små gårdarna, de gamla brukarna på många av dem, det gamla bostadsbeståndet, den ojämna åldersfördelningen av skogen — allt pekar på fortsatt avfolkning, om än i krympande takt då de äldre går bort. Bristen på valmöjligheter för det uppväxande släktet — som accentueras i samma mån som allt fler skaffar sej bättre skolunderbyggnad — driver ungdomen bort och förvärrar könsdisproportionen. Ålderssammansättningen blir också allt mer snedvriden.

För industrins vidkommande är bilden lika mörk eller ännu mörkare om man dömer efter den senaste tidens erfarenheter. Hittills har det varit som en ond cirkel som Dalsland inte kommit ur.

Men kan det fortsätta så länge till på detta sätt? Kan verkligen ett landskap med järnvägar — låt vara att en del lagts ner — ett allt bättre vägnät, stora tillgångar av skog, hamnar vid den för Värmlands del så aktiva Väner-n-kusten, med en gammal invand arbetarstam, kanallid tvärs genom landskapet m m — kan detta stora område lämnas att sakta tvina bort på område efter område? Det förefaller orimligt. Så har tydligen också myndigheterna sett det. Löftena som getts i ganska bestämd form tyder härpå.

Det finns också andra positiva tendenser. Om man inte misstar sej håller kommunalmännen på att få klart för sej samverkans betydelse. Säkert har det brustit här tidigare. Men inte bara kommunalmännen. Även jordbrukarna tycks vara beredda att i skogsbruket gå samman. Och landsbygden har på sina håll, framför allt där det är nära till vatten, börjat få sommargäster i ödestugorna. Några hyr men allt fler köper stugor. Och många bor kvar fast de arbetar miltals från hemmet. Pendlingen blir allt vanligare, man åker tillsamman och kretsen runt städerna och bruken vidgas.

På båda sidor om älven finns gårdarna och jordbruket. Men dalgången är smal och den mörka granskogen tränger allt längre ner.
(Foto Sven Lundström, Karlstad)

Nordvärmland — ett utsatt område

Av redaktör PAUL BJÖRK, Karlstad

Rektor Lars Elam vid Kvistbergsskolan i Sysslebäck berättade en gång hur det gick till då han skulle ha lärare till högstadiet. Han fick sökande från flera håll. Alla utom en kom genom Klarälvsdalen, då de skulle se på den blivande arbetsplatsen, tjusades av den underbara naturen — och tog platsen. Men den som kom genom de mörka skogarna från dalasidan, sade nej. Han trodde inte att det skulle gå att trivas. Denna sanna berättelse ur livet säger en del om färdleden genom norra Värmland, den trånga dalgången som ideligen vidgar sej till nya, tjusande vyer. Det är om denna dalgång och dess närmaste omgivningar denna artikel ska handla. Och vad som säjs här har säkert sagts och kan säjas om många andra bygder i vårt land, bygder som är hotade av folkminskningen och dess följdföreteelser.

För Värmlands del är situationen ganska hoppfull. De många företagsnedläggningarna under senare tid har kanske bidragit till att ge allmänheten en annan uppfattning. Billerud meddelade för ett par år sedan att man skulle lägga ner Fredriksberg (alldeles innanför dala-gränsen), Kyrkebyns pappersbruk och Jössefors i Arvika. Så kom Koppom, mångomtalat i press, radio och TV. Där driver man fabriken så länge de statliga subventionerna räcker, sen vet ingen hur det går. Förra året var det dags för Edsvalla gamla ärorika bruk att slå igen och nu i sommar Slottsbrons träförädling. Vissa mindre nedläggningar har också låtit tala om sej. För att inte nämna de förflyttningar som skett på bl a järnvägssidan från Kristinehamn. Det är alltså inte att förvåna sej över om många tror att den värmländska industrin kämpar med stora svårigheter. Så är det dock inte. De företag som lagts ner och den konsolidering som skett, bl a genom Uddeholms köp av Mölnbacka-Trysil, har samverkat till att råvarutillgången för övriga skogsindustrier förbättrats. Alla de stora företagen har omfattande planer på rationaliseringar och utbyggnader. Metallindustrin räknar också med expansion. Som sagt — för Värmland som helhet och framförallt inom Vänerområdet ser det ganska ljus ut.

Men nu gäller det inte Värmland som helhet, utan ett av de mest utsatta områdena: Nordvärmland. Det har gjorts flera utredningar om detta. Alla har de det gemensamt att de spår en snabb avfolkning. Och är mycket, mycket pessimistiska beträffande möjligheten att genom lokaliseringsspolitiska åtgärder stoppa utvecklingen. Senast har en prognos från länets planeringsråd åstadkommit något som på sina håll betecknats som panik och som dragit igång en stor debatt mitt i sommaren. Tidigare hade lantbruksnämnden lagt fram ungefär samma siffror.

Länsplanerarna har befolkningssiffror för 1965, 1970, 1975 och 1980.

Området närmast älven är flackt och bördigt. Den trånga dalgången gör att översvämningar höst och vår är vanliga. Motiv från Sysslebäck.
(Foto Sven Lundström, Karlstad)

För vissa delar av länet hotar en stark avfolkning fram till 1980. Endast för Karlstadsregionen förutses en ökning. Den blir där inte mindre än 29,7 %. Kristinehamn har en ökning under en procent medan Årjäng har en minskning med 43 %, Sunne/Torsby med 39 och Hagfors med 24 %. För själva staden Hagfors blir minskningen liten men för den landsbygd som räknas till regionen i stället så mycket större. Den sakta sjunkande folkmängden i förhållande till riket kommer att fortsätta men endast från 3,70 nu till 3,27 år 1980.

Nordvärmland saknar praktiskt taget industri. Drar man en linje

från dalagränsen norr om Hagfors till Charlottenberg vid norska gränsen — ett område som fjärdedelen av hela Värmland — får man någon mindre industri i Ekshärad men annars ingenting. Här är skogs- och jordbruksarbete den dominerande sysselsättningen. Statistiken renodlar inte dessa områden men regionindelningen säger en hel del om de framtida arbetsmöjligheterna. I Sunne/Torsby-området var antalet i jord- och skogsbruk sysselsatta (både män och kvinnor) 1960 11 625. Fram till 1980 beräknas denna siffra ha sjunkit med 4 364 eller 37,5 %. I Hagfors beräknas minskningen till 22,0 %.

Denna minskning av antalet sysselsatta illustreras av tabellerna om den totala folkmängden i vissa socknar. Går vi tillbaka i tiden finner vi att Fryksände kommun 1870 hade 8 320 invånare. Huvudorten Torsby har skyddat och man har ännu 1965 7 370. Men en grannsocken som Vitsand hade 1870 3 227 och nu endast 1 731. För hela kommunblocket (Fryksände, Östmark och Vitsand) räknar utredarna med en minskning från 11 290 i dag till i runt tal 7 000 år 1980. Eller med andra siffror, 38 %.

För fullständighetens skull bör väl också påpekas, att denna utveckling leder till snedbelastning i befolkningspyramiden. Låt oss ta ett enda exempel. I Finnskoga-Dalby fanns 1960 873 personer som var 65 år eller äldre av en total befolkning på 6 628. Fem år senare hade antalet äldre stigit till 930 av 5 236. Men enligt beräkningarna kommer 65-åringarna och äldre att 1980 vara uppe i 999 av en befolkning som då sjunkit till 2 500! Är det att undra på att kommunalmännen med oro ser mot framtiden?

Försök att få industri till denna bygd har gjorts många, många gånger. Uppvaktningarna har varit otaliga. Både hos länsmyndigheter, arbetsmarknadsverket och regeringen. Ivriga försök gjordes att få en spånplattfabrik förlagd till Norra Ny eller annan plats i Nordvärmland. Ingen ville emellertid anmäla sej villig att starta en sådan. Och arbetsmarknadsmyndigheterna avstyrkte. Det har inte blivit någon fabrik och nu tycks även de mest entusiastiska ha gett upp.

Tankarna kretsar kring skogen

Man har en råvarubas i skogen. Det är omkring denna tankarna kretsar då industrin kommer på tal. Men skogen är på många håll illa skött. Det finns överårig skog längs hela dalgången och även i de västra delarna. Varför är det då så?

Om man frågar sakkunnigt folk skakar de på huvudet. Det måste till

en samordning, säger de. Och detta har inte gått att få hittills. De skogsägare som finns är inte anslutna till den stora skogsägarföreningen i länet, Värmlands skogsägare. Men man har en egen förening. Kan inte denna åstadkomma samordningen? Tydligen inte. Var och en äger sin skog och gör som han vill. Behöver de inte skogsinkomsterna så låter de skogen växa, även om den inte stiger i värde utan tvärtom. Kunde man komma fram till stora, gemensamma drivningar så att man kunde bygga en basväg vintertid och få undan den gamla skogen, då kunde man också få igång en rationell skogsvård. Ägofördelningen är också ett hinder. Det finns skiften som inte är mer än några tiotal meter som sträcker sej hela mil. I Norra Ny sades det finnas sådana. Vill inte den som äger ett sådant skifte avverka så hindrar han även andra. Och så står skogen och blir för gammal.

Då man resonerar om dessa saker med folket verkar det som om alla vore eniga om att något måste göras. Men till en rationell samordning har man inte kommit. En som tillfrågades varför inget skett svarade med ett Heidenstamcitat: driv oss samman med gisselslag! Är det månne det som nu håller på att ske?

Den närmaste tätorten av någon storlek är Ekshärad — tre mil norr om Hagfors — och Torsby vid Frykens norra ände. Säkert är dessa värdefulla för de omkringliggande bygderna. Men man har svårt att frigöra sej från tanken att en — låt vara i mindre skala — tätort också skulle tarvas högre upp i dalgången. Här tycks man dock ha strött ut skolor och annat lite hur som helst. I Stöllet finns folkhögskola (landstingets) och skogsskola, i Likenäs finns en sjukstuga och i Sysseleback finns en av de rationellaste och mest kända högstadieskolorna i hela landet. Hade man samordnat dessa tre allmänna inrättningar hade det säkert gått att få flera småföretagare att satsa på dem och fått en liten tätort. Men de har byggts liksom av en slump. Kanske är de var på sitt håll resultat av särskilt energiska företrädare i högre instanser, kanske har man valt att förlägga dem på skilda håll för att blidka. Oavsett hur det förhåller sej med detta — rationell är den nuvarande förläggningen inte.

Möjligen kan det förhållandet, att folket här uppe ofta är välbärgade, också bidra till att man inte gjort så mycket för att få en ändring till stånd. Först under de allra senaste åren har avfolkningen tagit ordentlig fart. Och de frågeställningar som nu ställs är väl för många alldeles nya. En av de utfrågade svarade: vad är det nu som har inträffat då som gjort att alla är så uppskrämda!

Näst efter tron på att man ska få en industri kommer turismen. Det

är ju så grant så man tror inte det är sant, då man står uppe på en höjd och ser ner över bygden. Ligger det då inte nära till hands att satsa på detta och locka hit folk från när och fjärran?

Ja, så har i viss mån skett. Ett par stora projekt med miljoninvesteringar och stöd från stat och kommun håller på att ta form. Det stora hotellet Vermlandia i Ekshärad är ett sådant försök liksom Långbergets turistanläggning, utplantering av ädelfisk i bäckar och sjöar andra.

Men vad säger folk från bygden, de som på nära håll brottas med problemen? Ja, jag vill passa på att återge några av dem som fått ge sin syn på lösningarna. Vi börjar med en riksdagsman, Gunnar Eskilsson i Likenäs. Han bor mitt i dalgången och har ofta deltagit i uppvaktningarna.

— Vad är att säga, generellt, om utvecklingen hittills i Klarälvdalen?

— Jag tror att man tveklöst kan säga att arbetsmarknadsmyndigheterna gjort allt för att hjälpa dem som tvingats söka anställning på annat håll.

— Och vad är det viktigaste man har att göra nu?

— Ja, om det inte går att undvika utflyttning — och det gör det inte — så bör allt göras för att de utflyttade ska få sysselsättning på annat håll i landskapet.

— Då statsminister Erlander och inrikesminister Rune Johansson besökte Värmland för några månader sedan ville uppvaktande från Torsby ha svar på en fråga. De frågade så här: Är det rätt att samhället tar stora utgifter för skolor, ålderdomshem, yrkesutbildning och annat i de kommuner där man enligt kalkylerna vet att det blir en avfolkning? Ge oss ett besked om detta så att vi kan förbereda folket där hemma på vad de har att vänta! Vad säger man om sådant här uppe?

— För det första vill jag säga att man ska skilja mellan prognoser och fakta. Prognoser är ju bara vad ordet anger, ett försök att med ledning av utvecklingen hittills tala om, att blir det ingen ändring hamnar vi där och där då och då. Men även om det skulle gå så illa som dessa prognoser förutsäger för denna del av Värmland, så är det enligt min mening riktigt att satsa på utbildning och vård av de gamla. Ungdomen skulle annars stå sej sämre än de som växt upp på annan plats. Och de som är gamla har rätt att ställa samma krav på samhällsservice som andra. De bör få kvarleva i den miljö de levt tidigare så länge som möjligt utan att straffas av myndigheternas åtgöranden. Utglesningen av befolkningen kommer ändå att innebära försämringar.

— Hur ska då framtidens problem klaras? Accepterar man inte att

bygden dör måste några speciella åtgärder vidtagas. Ska enskild företagsamhet klara detta eller ska samhället ingripa?

— Det enskilda näringslivet! Jag undrar varje gång den frågan ställs vad som hittills hindrat det s k enskilda näringslivet att göra en insats. Mej veterligt har ingen hindrat. Se själv vart detta lett.

— Samhället ska alltså klara det?

— Ja, om man inte vill låta det gå som hittills.

— Men vad ska samhället göra? Socialisera?

— Kalla det gärna så. Jag sätter inga etiketter på de här åtgärderna, för mej är det viktiga att bygdens näringsliv ger folket bärgning. Vill någon kalla detta socialisering så gärna för mej.

— Det säjs att det finns områden med överårig skog som inte drivs ut för att ägarna inte anser drivningarna lönar sej. Men utebliven drivning innebär att skogsvården blir eftersatt. Kan man klara det problemet, och i så fall hur?

— Jag tror att det hittills varit så att skogsägarna en och en hittills bjudit ut posterna till bolagen. Dessa har då bestämt om de vill köpa eller inte. Ofta vill de ha större poster på en gång. En del skog är så belägen att man helt enkelt måste ha samtidiga drivningar. Men kommer inte skogsägarna överens blir det ingen drivning på dessa marker. Det är där vi har den överåriga skogen.

Skogsarbetaren måste få trygghet

Så får man inte heller glömma bort tryggheten i sammanhanget. Skogsarbetaren måste få trygghet lika väl som andra grupper. Vad vi ska ha är årsarbetare med nio månaders garanterad anställning och tre månaders ledighet . . .

— Förlåt — tre månaders ledighet . . .

— Ja, skogsarbetet är det hårdaste av alla yrken och skogsarbetaren behöver tre månaders ledighet. Här har bolagen varit föregångare. Men även de enskilda skogsägarna måste nu följa efter. Väl utbildade skogsarbetare med fast anställning är vad som behövs. Det är helt enkelt en tvingande nödvändighet — även om det bjuder emot på sina håll. Det går inte att klaga på utflyttningen om man inte gör något för att komma till rätta med den. En rationell skogsvård är ett av medlen att hindra eller bromsa utflyttningen.

— Turismen — vad kan den ge?

— Ja där är ett område som jag verkligen tror på. Fast samhället måste hjälpa till. Här i Nordvärmland finns speciella möjligheter, här

kan bli både sommar- och vintersportort. Ta ett sådant projekt som Långberget. Där har staten i bidrag och lån satsat 1 482 000 kronor och Finnskog-Dalby kommun 450 000.

Ett sådant projekt löser inte problemet och jag är inte så optimistisk att jag tror att vi kan stoppa folkminskningen. Men vi kan fördröja den. Och under tiden kan anpassning ske, kanske också vi kan finna en lösning.

Jägmästare Lars Fogelfors är anställd i Värmlands skogsägareförening. Han har länge sysslat med just dessa frågor och svarar omedelbart på frågan hur det ska bli med norra Värmland.

— Jag tycker att man medvetet borde sträva efter att göra Stöllet till en stödjepunkt, jag vill inte kalla det tätort. Från skogsägarnas sida har vi många gånger diskuterat att dit lägga en stödindustri om vi bara kunde få en väg över till Norge. Det skulle vara en tvärs-över-landskapet-väg som vi länge saknat. En väg som skar rakt över från Malung till Stöllet-Torsby-Kongsvinger. Då hade vi kontakt med den norska industrin. En liknande väg söderöver, även den tvärs över landskapet, skulle ytterligare hjälpa industrin. Det finns ju råvara, och den industri vi tänkt oss skulle bygga på denna.

— Turismen tror många på.

— Ja, är det så säkert? Då skulle man — i likhet med vad Torsby gjort — satsa på tyskarna. De kommer gärna, och de trivs. Men de fordrar ett flygfält. Se bara på vad Torsby betyder ur den synpunkten. För de svenska turisterna är det nog mer frestande att fortsätta upp till Dalarna där de sedan länge är hemtama. Men för all del, det är kanske en del man får att stanna i Klarälvdalen också.

— Kommer utflyttningen att fortsätta?

— Ja, den har nu tagit ett så fast grepp om bygden att det vill till något alldeles extra för att stoppa den. Något sådant kan jag inte tänka mej. Men man skulle nog vilja att det bleve en uppbromsning.

— Krävs ökad enighet för detta?

— Ja, utan att vilja klanka tror jag att enigheten och sammanhållningen borde vara bättre. Skogsägarna på andra håll i Värmland har lärt sej detta. Jag tror att det måste bli så i norra Värmland också.

Ombudsman Gunnar Hallstenson är kritisk mot den prognos som uppgjorts. Så illa kan det inte få gå, säger han. Men då det gäller att komma med konkreta förslag till åtgärder svävar han på målet. Han tycks inte längre tro att spånplattefabriken blir byggd, han tror inte att någon enskild kan klara bygdens problem och han anser att ett samarbete mellan det allmänna och någon driftig företagare vore det bästa.

Möjligen skulle en specialisering vara en framkomlig väg. Det odlas god potatis i Ekshärad, kunde den odlingen utsträckas till hela dalgången så . . .

En annan av dem som bor i detta område är rektor Lars Elam. Han residerar i Kvistbergsskolan. Någon generell lösning av älvdalens och norra Värmlands problem finns inte, säger han. Men under vissa omständigheter kan man bromsa upp den nuvarande utvecklingen.

— Under vissa omständigheter? Vilka?

— För det första måste man ha in lite geist för bygden hos folket, lite företagsamhetslust, om jag kan använda ett sådant ord. Och för det andra samarbetsvilja.

— Och om dessa villkor uppfylls — vilka realistiska förslag har man då att ta ställning till? En industri, turismen?

Ett "avstressningsområde"

— Det kommer knappast att förläggas någon större industri till dessa bygder. Men jag tror på en samverkan mellan det samhälleliga och någon enskild. Just nu resoneras det så mycket om behovet av fritidsområden, inte de vanliga turistanordningarna men sådant som kommer folk att trivas, stanna upp ett slag, bli avstressade. Jag kan inte tänka mej att något område kan passa bättre för just sådant än Nordvärmland.

— Hur blir det med skolorna i framtiden? Är Kvistbergsskolan ett exempel på felinvestering? Här har man lagt ner några miljoner, hur blir det då det inte längre behövs så stora utrymmen?

— Då den här skolan byggdes var man klar över att den kunde bli för stor i framtiden. Men vi har den redan betald då. Vi har gott om skattekonor i dag men får mindre framdeles. Och vi har förberett oss på att lägga ner två skolor om t ex fem år. De eleverna tar vi då i stället hit. De som bor längst bort får bo på elevhemmet som rymmer femton platser, fullt tillräckligt, och resten får åka skolskjuts. För de längst bort boende blir det fyra och en halv mil. Men det ska gå bra.

— Är det några problem med lärare hit?

— Det har inte varit men efter den senaste prognosen har en lärare sagt upp sej. Han vågar inte vänta på att han en dag kanske ändå måste flytta. Då är han för gammal för att rota sej på ett nytt ställe, så han föredrar att resa nu. Fast han säger att han trivs här. Ja, sånt hör till om man är rektor i en skola som ligger i en avfolkningsbygd.

Ja, så låter det då man reser i de bygder som inte låtit tala om sej lika mycket som fabriksnedläggningarna men som ändå "friställt" så

många. Får vi till de många siffrorna foga ytterligare ett par. De bestyrker nämligen att det är fråga om en omvandling av en bygd. 1964 hade Värmland något över 13 000 jordbruk, 1965 var siffran 12 500 i runda tal och 1966 11 700. Mer än 1 500 enheter borta på två år. En stor del av dessa ligger i Nordvärmland.

Och så skulle vi avslutningsvis vilja föra vidare en frågeställning som statsminister Erlander nyligen fick att svara på. Det var ledande kommunalmän från Torsby som ville veta följande:

1. Är det ur samhällsekonomisk synpunkt riktigt att stora delar av vårt land avfolkas och att mycket stora koncentrationer sker till vissa punkter?

2. Har de mindre samhällscentra som har en väl utbyggd serviceapparat inget berättigande i framtiden?

3. Kommer de av länsstyrelsen framlagda och ev överarbetade hypoteserna till befolkningsutveckling att utgöra underlaget för statsmakternas målsättning?

4. Kan kommunerna påräkna stöd för sina strävanden om kommunernas målsättning för den framtida utvecklingen är mer optimistisk än länsplanernas?

5. Enär tilldelningen av låneramar för bostadsbyggande innehåller de bästa styrningsmöjligheterna för ett samhälles utveckling eller tillbakagång, kan de mindre orterna med välutbyggd serviceapparat påräkna konkret förståelse för sina krav på ytterligare bostäder?

6. Är det kommunerna som skall svara för människornas trygghet i fråga om sysselsättning m m.

Eller — kortare uttryckt — vad kostar folkvandringen?

De äldres isolering

Av sekreterare VALTER EKBERG,
Pensionärernas Riksorganisation, Malmö

Att vara pensionär i dagens samhälle är ur flera synpunkter bättre än vad det var i gångna tider — ja, det torde utan tvekan kunna sägas att det inte är jämförbart i något annat avseende än att man blir folkpensionär vid 67 års ålder nu liksom tidigare. De nästan revolutionerande ändringarna för pensionärerna — bättre ekonomi, större social trygghet och inte minst ett högre människovärde gör alla jämförelser med gårdagens pensionärer omöjliga. Detta till trots finns det naturligtvis för pensionärerna som för nästan alla grupper i vårt land problem, för många av dem av mycket stor omfattning.

Det gäller inte enbart ekonomin, som det kan ha sina svårigheter att få att gå ihop för den, som enbart har inkomst av pension och därtill bor i kommuner med markerat små bostadstillägg — och sådana är det många i vårt land.

För de pensionärsgrupper, som bor på orter av glesbygdskaraktär, är problemen särskilt besvärliga. För en pensionär finns alltid risken att uppleva eller leva sig in i isoleringen. Den risken är gemensam för alla, oavsett om de bor på landsbygden eller i storstaden, och det är inte lätt att avgöra vem som är mest isolerad — den som bor i en storstad och lever i anonymitetens stora folkhav eller den som bor ute i en avfolkningsbygd långt från närmaste granne. Mänskligt att döma — och oerfaren om hur stor isoleringen kan bli för den som bor i storstaden — skulle vem som helst dra slutsatsen att glesbygdspensionären i alla avseenden skulle vara den, som har de största problemen. I ett avseende har de naturligtvis också rätt. Det är lättare för den, som bor i staden, att nå närmaste granne, lättare att nå läkare, apotek, affär och naturligtvis lättare och billigare att få service på olika områden än vad det är för glesbygdspensionären.

Dessa problem har mer och mer kommit att utvecklas genom den starka urbaniseringsprocess vårt samhälle undergått de senaste årtiondena. Från att för enbart några år sedan ha haft ett samhälle med majoriteten av folket bosatt på landsbygden, med förhållandevis tätbebyggd landsbygd och med mera differentierad befolkningssammansättning, har vi nu ett samhälle, där majoriteten av folket bor i allt större stadsenheter och som samtidigt fått alltmera glesbebyggda landsbygdsorter. Från 4 miljoner på landsbygden och 2,5 miljoner i städerna till en utveckling med 4 miljoner i städerna och 3,5 på landsbygden har utvecklingen gått. Därtill vet vi också att även landsbygdens folk börjat ta koncentrerad form genom tätbygdsformering och därmed har glesbygden blivit alltmer glesbygdsbetonad. Den utvecklingen finns det väl i och för sig inga starka skäl att anmärka mot — den är,

det är uppenbart, omöjlig att ändra på, om man inte vill återgå till ett samhälle av den gamla typen och det torde det inte vara många som vill.

Vad det urbaniserade samhället däremot ganska självklart måste göra är att solidariskt medverka till att de grupper av människor, som bor kvar i de avfolkade områdena och som saknar möjlighet att komma därifrån, inte i bokstavlig mening blir infrusna där utan möjlighet att nå kontakt och utan möjlighet att få del av den starka frammarsch som tillkommer andra grupper. Ämnet skulle — utan att hänge sig åt bygderomantik — kunna ge stora möjligheter till utläggningar, men det finns det säkert andra som har intresse för. En grupp av dem finns det kanske mer anledning än andra att rikta uppmärksamheten på i detta avseende och det är pensionärerna i glesbygdsområdena. Varför, frågar sig kanske en del. Varför just pensionärerna? De har ju lika stor pension om de bor i Stockholm eller på Jämtlands glesbygd. Där sker således ingen skillnad. Därtill, menar många, finns det folk med betydligt större problem än pensionärerna. De, som har långt till arbetsplatsen — eller kanske ännu värre saknar möjlighet till arbete och därmed också saknar möjlighet till inkomst. Iakttagelsen är naturligtvis riktig. Om vi ändå skulle hålla oss till pensionären, som i många avseenden har stora svårigheter i glesbygden, vilket kanske alltför ofta inte observeras därför att den gruppen är av seklers traditioner tystlåten och därtill van vid att ha det något sämre än alla andra.

Det är självklart att en organisation som Pensionärernas riksorganisation med över 1 000 föreningar och närmare en kvarts miljon medlemmar och av dessa cirka 40 % på landsbygden får många kontakter med de problem, som pensionären i 60-talets samhälle möter på glesbygdsområdet. De kan naturligtvis vara varierande, beroende på den kommun vederbörande bor i och på den service som kommunen ger. Efter det vi noterat att inkomsten i form av pension är lika för glesbygds- och stadspensionären, har vi ingen anledning att söka sak med samhället på detta område.

Vad är det då för problem en glesbygdspensionär har och hur ser vi andra på dessa?

Bostadsfrågan ett problem

Genomsnittligt torde det vara klart att pensionärerna bor sämre än övriga grupper och särskilt gäller detta pensionärerna på landsbygden och dess glesbygder. Genom samhällets åtgärder har åtskilliga tusen

bostäder förbättrats under senare år, men det kommer att ta tid innan förbättringar gjorts, som leder till att pensionärerna får sådana bostäder att de kan anses motsvara kraven på en bra bostad. Detta problem blir så mycket större för glesbygdens pensionärer, då den gruppen många gånger bor på orter med så dåliga bostäder att myndigheterna inte anser det försvarbart att reparera dem. Skälen kan vara att de ligger så till att de knappast kan tänkas bli familjebostäder i framtiden eller kanske därför att de är så pass dåliga att reparationen blir för kostsam.

Det är ganska naturligt att för den pensionären blir frågan om man skall bo kvar i sin dåliga bostad eller om man skall välja att uppge självständigheten och flytta till den kollektiva vårdinrättningen — åldershemmet eller i bästa fall till ett pensionärshem i tätorten.

Vi får ofta förfrågningar om hur en åldrad pensionär skall ordna det för sig, när han kommer till ett sådant fysiskt tillstånd att han inte orkar att hugga ved, bära vatten eller — kanske ännu värre för en del — att skotta väg för att kunna hålla kontakten med yttervärlden. Då kan det hända att samhället som enda alternativ bjuder en plats på åldershemmet och den vägen är det naturligtvis svårt för många att vandra. Kanske lika svårt som att skotta fram väg vid rikligt snöfall.

Vad flertalet av pensionärerna behöver på detta område är bostäder, som ger dem möjlighet att bo kvar så länge som möjligt och göra det under helt människovärdiga förhållanden. Ingen skulle väl betrakta det som naturligt om pensionären i storstaden skulle stå på gården och hugga ved och inte heller om han eller hon skulle behöva gå lång väg för att hämta vatten — vintertid också kanske genom att först skotta snö för att hitta fram till källan.

Här möter således glesbygdspensionärerna problem av sådan omfattning att det inte ger dem möjlighet att klara sig längre än under den tid då de är helt friska och har betydande krafter kvar. Fortsatt stöd för upprustning och mindre snäv bedömning från myndigheternas sida, när det gäller upprustningsbidrag, vore säkerligen på sin plats.

Det har ofta understrukits att förutsättningarna för pensionärerna att kunna bo kvar i sin gamla och invanda miljö är inte enbart att bostaden blir förbättrad. De behöver också service från samhällets sida för att kunna klara den uppgiften.

Hemvården för äldre måste därför intimt sammanbindas med bostadsfrågan och alla måste ha klart för sig att det inte räcker med enbart en satsning. Som det nu är, är det svårt för de allra flesta på den verkliga glesbygdskommunen att få hemvård — eller hemhjälp av den

omfattning som behövs. Aldringens behov av att få maten lagad, få städad, diskad och få hjälp med andra personliga tjänster är — helt naturligt tycks en del mena — sämre tillgodosett än för den, som bor i tätorten. Naturligtvis måste den, som bor på glesbygden ha minst lika stort behov som andra att få hemvård. Förutsättningen att klara en sådan utveckling är att det satsas mer från samhällets sida på den vården och att det skapas bärkraftiga kommuner med både resurser och vilja att göra en aktiv åldringsvårdsinsats. Det räcker dock inte enbart med resurser — de finns säkerligen i större utsträckning redan nu än vad aktiviteten ger besked om. Kanske måste man också tänka om beträffande arbetets värdering. Tänka om, så att det står klart att vårdfrågorna och de, som sköter den uppgiften, har en verkligt stor och betydelsefull uppgift i vårt samhälle.

De möjligheter som samhället har att ge vård i hemmet, är självklart också beroende av de förhållanden, som bygden lever under. Finns det inga försörjningsmöjligheter för folket där, flyttar den yngre och aktiva delen av befolkningen bort och svårigheten att få folk, som vill och kan åtaga sig det stora arbete som en aktiv åldringsvård kräver, blir naturligt större.

De konsekvenser en uttunning av befolkningen medför ger också till resultat att den allmänna servicen blir sämre. Affärerna lägger ner sin verksamhet därför att man inte betraktar den som lönande. Här gäller det inte kvartersbutiken. I det här fallet gäller det bygdens affär som upphör och med den också möjligheten att göra inköp inom ett rimligt avstånd. Visserligen kan den ersättas med butiksbusen, men i många fall kommer den sällan och i ännu fler fall kommer den kanske långt från den plats, där pensionären bor. Många andra problem kan komma upp. Pensionären skall passa busstiden och det är inte så säkert att bussen kommer exakt på den tiden som beräknats. Det kan medföra att kunden kan få stå ute och vänta i regnigt och kallt väder och för pensionären är det naturligtvis inget idealiskt förhållande.

För att klara situationen tvingas också pensionären att köpa kyl- och frysskåp och det leder i sin tur till ökade kostnader. Bor då vederbörande så ensligt att det inte finns elektriskt ljus, kommer nya problem upp.

Långa avstånd — sämre möjligheter

För den, som bor i en tätort där läkaren finns inom räckhåll, där sjukhuset kanske finns på orten eller med goda kommunikationer dit,

där apoteket finns inom inte alltför långt avstånd, där järnväg eller buss räknas in som självklara medel eller där serviceföretaget finns inom ett avstånd, som gör att man snabbt kan nå det och utnyttja dess tjänster, är helt naturligt problemen mycket mindre än för den pensionär, som bor på glesbygden.

Utan tillgång till telefon kan en pensionär på glesbygden få utstå stora svårigheter för att komma i åtnjutande av de tjänster dessa grupper kan ge. Att behöva betala dryga kostnader för att få ut en läkare eller för att själv kunna ta sig till en sådan hör till de naturliga svårigheter glesbygdspensionären får räkna med. I många fall måste man betala taxi och om man då saknar telefon och har långt avstånd till grannen med telefon, så är helt naturligt problemet så mycket större.

Kan den, som bor på tätorten, föreställa sig vad det betyder — inte enbart kostnadsmässigt — att inte kunna utnyttja service av sådant slag. Att exempelvis inte kunna få sin radio eller TV reparerad därför att man inte kan nå servicefirman eller också att firman inte kan åka så långt ut och hämta den. Många gånger vill man ha flera ärenden på samma håll för att åka dit och det är ju inte säkert att alla TV- eller radioapparaterna går sönder på samma gång. I isoleringen betyder sådana händelser en ytterligare skärpning av situationen.

För många ligger det närmare till hands att tro att landsbygdspensionärerna har det bättre, lugnare och fridfullare än andra. De lever under betydligt billigare förhållanden. Framför allt tycks många tro att det är så mycket billigare att bo på landsbygden än i staden. I det fallet lever en gammal villfarelse kvar. Det är ingalunda billigt att bo på landsbygden numera. Att sätta sig på en buss i staden och åka kan kosta en krona eller så. Skall glesbygdspensionären göra en resa, kostar den dubbelt och mer till för samma avstånd.

Uppfattningen att bostaden är billigare på landsbygden tillhör också föreställningsvärlden. Det kan visserligen vara sant att hyran i en gammal bostad på landsbygden inte blir lika stor som i staden, men den verkliga boendekostnaden kan aldrig beräknas till enbart det som är att hänföra till vad vi normalt kallar hyran. Kostnaden för att få fram bränsle kan i många fall bli så hög att den verkliga boendekostnaden blir mycket större än vad den är för en som bor i tätorten. Därtill kommer ju också att de kommunala bostadstilläggen är så små att man nästan tvingas att betrakta dem som symboliska.

Jag har tidigare sagt att det inte är möjligt att vrida utvecklingen tillbaka, att tvinga folk ut på landsbygden — den verkliga glesbygden — igen. I den takt som koncentrationen av befolkningen sker till tät-

orter blir också glesbygdsproblemet alltmer utpräglat. Det är beklagligt att de, som lämnas kvar på glesbygden, är de äldre. De saknar möjligheter att flytta på sig. De är bundna till sin boendeort genom starka band och för dem betyder det inte bara att byta lägenhet utan att taga farväl av den bygd, där de levt kanske hela sitt liv. Därtill finns det med hänsyn till bostadsförhållandena mycket små möjligheter för dem att kunna komma över en bostad i tätorten.

Om man således tvingas erkänna att utvecklingen går mot en ännu kraftigare markering på detta område, får man därför inte slå sig till ro och låta allt ha sin gång. Det kommer att bli alltmer nödvändigt att samhället griper in och svarar för den service, som behövs för att glesbygdpensionären skall få drägliga förhållanden.

Möjligheterna att placera in telefon till den, som ingen har, ligger inom räckhåll. Det är inte detsamma som att låta pensionären få fri telefon, men genom att placera ut en av kommunen ägd telefon får man möjlighet att upprätthålla kontakt med de människor det berör. Det ger också kommunen — och på det området borde en mera organiserad verksamhet komma till stånd — möjlighet att låta någon med telefonens hjälp nå kontakt med dessa personer. En kontakt, som gör att man kunde ringa och tala med dem varje dag. Få tillfälle att höra efter om det var något de behövde hjälp med. Det skulle helt naturligt hjälpa till att bryta isoleringen.

Så borde också samhället genom sin medverkan kunna hjälpa pensionären med inköpen. En telefonsignal till pensionären skulle ge besked om vad som eventuellt behövde köpas in för dagen. Genom samma person kunde varorna beställas hos affären och genom kommunens budskickning, som kunde vara helt kostnadsfri, skulle pensionären kunna få sina varor hemsända. Det rör sig inte bara om några få — det är en stor grupp det handlar om — och den kostnad en sådan service skulle dra med sig skulle för kommunens del inte bli oöverkomlig.

Även organisationskontakten ett problem

För många av glesbygdens pensionärer är det därtill också risk för en påtvungen isolering. Medan tätortens pensionär kan tillhöra sin organisation vare sig det gäller pensionärsförening eller annat, tvingas många gånger glesbygdens pensionär att avstå från all organisationskontakt beroende på de långa avstånden och de stora kostnader alla besök till organisationen drar med sig. Även när det gäller den organiserade fritidsverksamheten — studiecirkel, hobbygrupp, pensionärs-

gymnastik eller annat — drar det med sig problem, där kostnaden alltid kommer in i bilden men ändå inte är det svåraste. Möjligheten att nå ut till dem försvåras många gånger genom kommunal obetänksamhet. Skolorna, som är naturliga samlingsposter, lägges ned och säljes och därmed försvåras ytterligare möjligheten till organisationsaktivitet. Den möjlighet kommunen erbjuder barnen att komma till skolan i form av skolbuss, borde i det sammanhanget också kunna erbjudas pensionärerna. Över huvud taget skulle en större kommunal serviceaktivitet vara till stor glädje för en ringa kostnad och på sikt borde det också kunna bli en billig åldringsvård. För glesbygdens pensionär gäller nämligen liksom för alla andra att den som håller sig i gång både mentalt och fysiskt blir en frisk pensionär och en frisk pensionär är för samhället en billig pensionär. Även den erfarenheten borde få ett större genomslag i den kommunala omvårdnaden om glesbygdens pensionärer.

Då de unga lämnar trakten . . .

Behovet av social hemhjälp är givetvis störst i glesbygderna. Detta gäller inte minst de gamla. De unga lämnar trakten och de gamla blir kvar utan någon anhörig som tittar till dem. Deras bostäder är ofta i mycket hög grad svårskötta och obekväma.

Enligt socialpolitiska kommitténs betänkande "Bättre åldringsvård" (1964) var de dåliga åldringsbostäderna i första hand ett glesbygdsproblem. Av alla hushåll i landet redovisades vart fjärde i glesbygden, men av åldringshushållen (hushåll där hushållsföreståndaren var 65 år eller äldre) fanns inte mindre än vart tredje i glesbygden. Av dessa saknade (1960) 43 % vatten och/eller avlopp. Detta innebär att även wc, bad och elvärme saknades. Motsvarande andel i tätorterna var endast 6 %.

Men även om de yngre familjerna i stor utsträckning flyttar från glesbygd till tätort, finns det dock kvar familjer med behov av hemhjälp. Husmor måste till BB, skall kanske in till lasarettet för operation eller är rent av överansträngd och behöver en tids hjälp och vila.

I en av förste byråsekreterare Tullia von Sydow, socialstyrelsen, utarbetad PM om Social hemhjälp i glesbygd heter det:

Den sociala hemhjälpen är den service samhället lämnar

a) *barnfamiljer* i de fall husmor på grund av omständigheter sådana som nyss nämnts — akut sjukdom, barnsbörd, klenhet etc — inte själv kan sköta hemmet. Hjälpen lämnas i första hand av hemvårdarinnor (hel- eller deltidanställda);

i form av barntillsyn till sjuka barn under föräldrarnas förvärvsarbete. Även friska barn kan under vissa omständigheter få tillsyn. Barntillsynen utövas i allmänhet av timanställda barnvårdarinnor.

b) *åldringar och handikappade* som behöver hjälp med de dagliga sysslorna och den personliga hygien. Hjälpstiden varierar från några timmar i månaden till flera timmar om dagen, ibland hela dygn. Hjälpen lämnas i allmänhet av timanställda hemsamariter. Ibland lämnas hjälpen av hemvårdarinnor.

Social hemhjälp förekommer i varje kommun i Sverige. I de flesta kommuner finns både hemvårdarinnor och hemsamariter, men i 29 kommuner finns inga hemvårdarinnor och i 21 inga hemsamariter. I 31 kommuner fanns 1966 organiserad barntillsyn.

Det är att beklaga att de olika kategorierna inte finns i alla kommuner, då de är avsedda att hjälpa olika typer hjälpbehövande. Hemvårdarinnorna är avsedda för barnfamiljer. De är utbildade för att överta ansvaret för hemmet då husmor är borta.

Hemsamariter utbildas för att ta hand om åldringar. De är timanställda och vill i allmänhet inte binda sig för heldag.

Kombination av hjälpformer

De olika hjälpformerna bör givetvis kombineras när så är lämpligt, men den bästa servicen får allmänheten om både hemvårdarinnor och hemsamariter finns och i huvudsak används till de uppgifter de har utbildning för. I kommun, där daghem finns, bör också organiserad barntillsyn finnas.

Barnfamiljerna har även i glesbygden — som tidigare nämnts — ett stort hjälpbehov.

Antalet hjälpta barnfamiljer utgjorde 1965 i Värmlands län 2 623, Västernorrlands län 2 329, Jämtlands län 1 330, Västerbottens län 2 921 och Norrbottens län 2 288. Som jämförelse kan nämnas att i Örebro län var antalet 2 760.

Antalet perioder, då hjälp lämnats dessa familjer 1965, var resp 3 709, 3 180, 2 169, 3 741 och 2 997 samt i Örebro län 3 954.

Sammanlagt måste i Värmland, Västernorrland, Jämtland, Västerbotten och Norrbotten under 1965 avslås 1 884 ansökningar om hemhjälp till barnfamiljerna. Orsaken var brist på personal. I hela landet lämnades hjälp i 93 853 perioder och avslogs 7 951 ansökningar om hemhjälp. Det är inte realistiskt att anta att det under överskådlig tid framöver kommer att finnas ett hjälpbehov hos barnfamiljerna. Detta behov måste med samhällets hjälp tillgodoses helst med hjälp av hemvårdarinnor, som ju har den största förutsättningen att klara av arbetet i synnerligen arbetskrävande hem.

Det kan i detta sammanhang nämnas att man på vissa håll i glesbygderna har rekryteringsproblem när det gäller yngre hemvårdarinnor. Detta kan föra med sig svårigheter vid fördelningen av arbetskraften, då de till åren äldre hemvårdarinnorna har svårt att orka med.

Ett annat problem är de långa och dyra resvägarna, som gör att hemhjälpen ofta måste bo kvar i hemmen. Detta är ofta svårt att ordna, då det inte finns lämplig sängplats. Hemvårdarinnorna är inte så glada att arbeta under sådana förhållanden. En hemsamarit kan kanske få rycka in, en släkting engageras eller maken stanna hemma från arbetet och tjänstgöra som hemhjälp under hustruns sjukdom. Problemen är många men *får* inte vara omöjliga att lösa. Där det finns ett hjälpbehov måste också hemhjälp ordnas.

Behov av barntillsyn kan givetvis finnas i glesbygd men har här andra orsaker än i tätorter. Det är ju här inte fråga om att passa förvärvsarbetande föräldrars sjuka barn utan att passa friska barn, vilkas föräldrar måste företa en viktig resa till läkare, fara på sjukbesök, resa

till begravning, göra inköp etc. Barntillsynen får här ordnas från fall till fall och efter råd och lägenhet. Personal särskilt avsedd för barn-tillsyn torde dock inte behövas. En granne eller en hemsamarit kan passa barnen eller barntillsynen får kanske ordnas genom interkommunalt samarbete.

Aldringar och handikappade

När de gamla blir kvar i hemorten och de unga bosätter sig där försörjningsmöjligheterna är bättre, blir det kommunens sak att se till att de gamla får den hjälp de behöver.

Det finns all anledning förmoda att hemhjälsbehovet kommer att öka, då även större delen av dem som nu är i 50—60-årsåldern tillhör dem som stannar kvar i hemorten och vill bo kvar i sina hem så länge det finns en möjlighet. Med tilltagande ålder kommer också ett hjälpbehov, som för den ene kan vara hjälp med snöskottning, den andre med matlagning och inköp, den tredje hjälp enbart med matlagning och inköp, den fjärde hjälp enbart med veckostädning. Det ankommer på kommunen att ordna så att alla i möjligaste mån får just så mycket hjälp de behöver. Men med de långa avstånden, de skiftande hjälpbehoven och de ojämna personalresurserna kan hemhjälp i glesbygd behöva utformas annorlunda.

Under år 1965 utgjorde antalet av hemsamariter hjälpta åldringar och handikappade: Örebro län 4 610, Värmlands län 4 549, Väster-norrlands län 4 935, Jämtlands län 1 920, Västerbottens län 3 460 och Norrbottens län 3 737. Antalet hjälptimmar var respektive 755 284,5, 746 994, 600 676,5, 249 973, 490 612 och 492 682.

Under veckan 23/1—29/1 1966 var antalet hjälpta åldringar och handikappade totalt i berörda län respektive 2 972, 2 494, 2 419, 925, 2 264 och 2 036.

Enligt till socialstyrelsen redovisade uppgifter är hemsamaritbehovet relativt bra tillgodosett för närvarande. Ett ökat behov kommer däremot i flera kommuner endast att med svårighet kunna tillgodoses. Givetvis finns det stora skillnader kommunerna emellan. Vissa kommuner redovisar brist på hemsamariter redan nu. I glesbygderna kan dock ett hemhjälsbehov uppstå fort nog. En anhörigs avflyttning kan medföra att den gamle omedelbart behöver hemhjälp.

Att i glesbygd organisera hemhjälp så att hjälpbehoven tillgodoses på lämpligt sätt, ställer mycket stora krav på hemhjälsledaren (arbetsledare) och på kommunen. Samordningen mellan den öppna och

den slutna vården är här av stor vikt. Vid avvägningen mellan öppen eller sluten vård för en åldring eller handikappad som inte kan klara sig utan hjälp är det viktigt att man beaktar att vårdkostnaden i ett ålderdomshem i centralort är mycket hög och att avståndet mellan den gamles hemort och centralorten ofta är mycket stort. Det kan därför vara lämpligt att man inte bara av mänskliga hänsyn utan även av ekonomiska skäl söker ordna så för den gamle att han så länge som möjligt kan stanna kvar i sitt hem, även om kostnaden för hemhjälp och annan nödvändig service blir högre än man normalt är van vid. Öppen åldringsvård kan spara platser på ålderdomshemmen till dem som under inga omständigheter kan klara sig ensamma.

Anhörighjälpen bör tillvaratas

Socialstyrelsen har i cirkulär till de kommunala nämnder, som handlägger hemhjälsärenden, framhållit att anhörighjälpen i största möjliga utsträckning bör tillvaratas. Anhörig, som anlitas som hemsamarit, bör avlönas enligt samma normer som gäller för kommunens övriga samariter. Statsbidrag (35 % av kostnaderna) utgår härför. Arvode skall beräknas efter det antal hjälptimmar som skulle ha lämnats den gamla eller handikappade om en utomstående hemsamarit anlitats. Den anhöriga hemsamariten skall ha samma sociala förmåner (semester, grupplivförsäkring, ATP) som utgår till övriga samariter. Den anhöriga hemsamariten är deklarationsskyldig om de sammanlagda inkomsterna ger 2 400 kr. Där så är lämpligt kan den anhöriga hemsamariten användas som hemsamarit även till andra hjälpbehövande och handikappade. Denna bör genom avlösning ges tillräcklig vila och rimlig fritid. Även manliga anhöriga bör kunna anlitas som hemsamariter.

Det är såväl ur den anhöriges som ur kommunens synpunkt fördelaktigt om en anhörig är hemsamarit. Antalet timmar som den gamla eller handikappade får tillsyn blir ju ofta många flera än det antal arbetstimmar för vilka den anhöriga hemsamariten erhåller arvode.

Övriga åtgärder, som kan medverka till att social hemhjälpsservice kan lämnas i tillräcklig utsträckning även i glesbygd, är bl a att en intensiv rekrytering av hemsamariter sker genom direkt uppsökande verksamhet i glesbygderna.

Allvarliga ansträngningar bör göras att rekrytera manliga hemsamariter (för ordinärt hemarbete), dels bland pensionärer, dels också bland friställd arbetskraft i 50—60-årsåldern.

Äldre manlig arbetskraft bör utnyttjas till fönstertvätt, fönsterisätt-

ning, snöskottning, vedhuggning, gräsklippning etc hos äldre och handikappade.

Kollektiva anordningar som tvättservice, badservice, djupfrysta maträtter och djupfryst bröd, hel- och halvkonserver och städpatruller bör konsekvent utnyttjas, frysbox, kylskåp, el- eller gasoluppvärmning och kemiskt vc installeras. De gamla bör få telefon och upplysning om ADL-redskap.

Man måste söka bryta deras isolering med telefonkontakter, vän-tjänst, sysselsättningsterapi, månadsmöten i centralort (hämtning med bil på kommunens bekostnad), utlåning av TV-apparater och biblioteksservice.

Andra åtgärder är: Speciell utbildning av hemhjälsledningen, så att arbetsledning kan ske med hänsyn till de speciella glesbygdsproblemen och med utnyttjande av de rationaliseringsmöjligheter som står till buds.

En kraftig ökning av antalet utbildade hemsamariter. Dessa kan då användas för mera kvalificerade uppgifter.

Fortbildning av hemvårdarinnorna med särskild tonvikt på glesbygdsproblemen.

Täta möten mellan personal och hemhjälsledare i upplysnings- och personalvårdande syfte.

Tjänstebilar till hemhjälspersonalen.

Interkommunalt samarbete i ökad omfattning.

Utökat samarbete hemhjälsledare—distriktssköterska—provinsialläkare—sjukhus.

Vad är, var finns

Öppen verksamhet för åldringar m fl?

Av byrådirektör GRETA GRENANDER, socialstyrelsen

Öppen verksamhet för åldringar är för de flesta människor, som inte direkt sysslar med sådana ting, liktydigt med social hemhjälp. Gamla personer och många med åldriga släktingar erfar förr eller senare, att man kan vända sig till socialnämnden eller den särskilda hemhjälp-nämnden i kommunen och få hemsamarithjälp. Mindre känt är, att det runtom i landet håller på att växa fram en öppen verksamhet utöver hemhjälpen, en verksamhet som innehåller servicemoment men även möjlighet till aktiviteter för åldringarna själva.

Riksdagsbeslutet år 1964 om statsbidrag till den sociala hemhjälpen förutsatte bl a att kommunerna varje år i samband med statsbidragsansökan skulle till socialstyrelsen inge en plan för åldringsvården med uppgifter om åtgärder för att förbättra åldringarnas bostads-situation, verksamheten vid ålderdomshem och om den öppna vården. Hittills har kommunerna varje år lämnat uppgifter om situationen och planeringen rörande hemhjälpen på den numera välbekanta blå blan-ketten, bilaga till statsbidragsansökan, och resultatet har senast redo-visats i nr 2 av Sociala Meddelanden år 1967. Statsbidragsansökan för år 1965 skulle vara åtföljd utom av den blå också av en gul blankett, bilaga 2 b. Genom den skulle kommunerna förmedla uppgifter om vil-ken övrig öppen verksamhet som förekom, hur den var organiserad och vilka utvecklingstendenser som kunde skönjas.

Att siffermässigt redovisa material rörande verksamhetsgrenar som är nya, ojämnt fördelade över landet och i mycket ännu har försöks-karaktär ställer sig svårt. Man måste hålla i minnet, att rikssiffror åter-speglar punktvisa insatser och att ännu så länge endast ett litet antal kommuner har en allsidig öppen verksamhet. Med reservation för att man inte kan dra vittgående slutsatser av ett begränsat material, återges i det följande en del av de sammanfattningar och reflexioner, som kunnat göras i försöket att kartlägga vad vi har och vad vi planerar ifråga om öppen verksamhet för åldringar.

Undersökningen avser förhållandena vid *årsskiftet 1965/1966* samt en januarivecka 1966. Uppgifter om Stockholms stad återges inte utom i tabell 3.

I den mån verksamhet riktar sig både till åldringar och till handikap-pade har kommunerna ombetts ange detta. I tabell 3 särredovisas grup-perna.

Kommunalt stöd åt öppen verksamhet

Den första frågan på den gula blanketten löd: Stöder kommunen den öppna vården? Frågan har tyvärr missuppfattats av många uppgifts-

Tabell 1. Vilka organ bedriver verksamhet?

	Antal kom- mun- block	Antal kom- mu- ner	Kom- mu- ner som stöder öppen verk- samhet	Kommunalt organ som ansvarar för öppen verk- samhet				Icke kommunalt organ har verk- samhet
				Social- nämnd	Hem- hjälp- nämnd	Kom- mu- nal- nämnd	Annat kom- mu- nalt organ	Antal kommuner
Hela landet utom Stockholms stad	281	994	452	727	213	30	8	376

lämnare. Sålunda har en del räknat hemhjälpn till denna form av öppen verksamhet, andra har tagit med pensionärshemsbyggande och åter andra har hänvisat till sådant som av hävd förekommit inom socialhjälpn t ex utdelning av ved, snöskottning, anvisning att handla mat och liknande. Korrigering av materialet har skett genom ett stort antal telefonsamtal och de ja-svar, som godtagits för sammanställningarna, avser det faktiska förhållande som avsågs med frågan, nämligen om kommunen gav stöd åt den öppna verksamhet som har form av *service*, *sysselsättning*, *förströelse*.

Såsom stöd har räknats både kommunens direkta engagemang genom någon kommunal nämnd och kommunens stöd till enskild organisation genom t ex ekonomisk hjälp eller upplåtande av lokal.

Av landets 994 kommuner, utom Stockholm, gav 452 dvs 45,5 % sitt stöd i en eller annan form åt öppen verksamhet. I somliga av dessa kommuner är verksamheten av mycket liten omfattning, medan däremot andra har en väl utbyggd och varierad öppen åldringsvård, vilken väl kan jämföras med den som förekommer i Stockholm.

Kommunerna tillfrågades också, vilket *kommunalt organ som ansvarade* för den öppna verksamheten. Meningen var att kommunen skulle, om icke förr så i samband med besvarandet av frågan, ta ställning till vilket organ som skulle ha ansvaret. Frågan har också besvarats av samtliga uppgiftslämnare utom ca 25. Socialnämnden uppgavs vara ansvarigt organ i 727 kommuner, hemhjälpnämnd i 213 samt kommunalnämnd eller annat kommunalt organ i 38 kommuner. Socialnämnden är ofta tillika hemhjälpnämnd, något som torde ha bi-

dragit till att det fallit sig naturligt för många kommuner att betrakta socialnämnden som centralnämnd för all öppen vård för åldringar m fl.

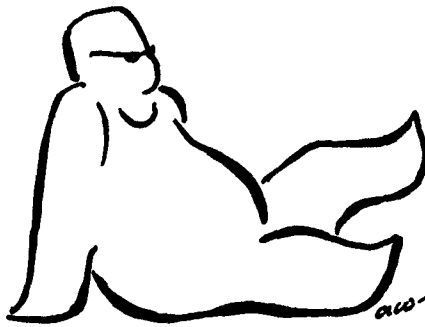
Det har sitt intresse att jämföra dessa siffror med de uppgifter som förekommer på annat håll i materialet rörande vilken kommunal nämnd, som beslutar om tilldelning av pensionärslägenhet. En grupp på sammanlagt 110 kommuner hade lagt beslutanderätten hos bostadsförmedling, drätselkammare, fastighetsnämnd eller kommunal bostadsstiftelse och i 356 kommuner hade kommunalnämnden avgörandet i sin hand. I 89 kommuner fanns pensionärsbostadsstyrelse med beslutanderätt ifråga om fördelningen. Socialnämnden var beslutande organ i 308 kommuner och i 6 fanns särskild åldringsvårdsnämnd, vilken disponerade lägenheterna. Beslutanderätten låg alltså i övervägande antalet kommuner hos de organ, som reguljärt förmedlar bostäder och bostadslån, men en tendens finns tydligen att låta socialnämnden ta hand om fördelningen av de specialbostäder som är avsedda för åldringar. Nämnden blir därigenom bättre rustad att möta olika former av behov inom vårdområdet och man kan förmoda att den skaffar sig överblick över tillgång och efterfrågan på olika hjälpformer inom öppen och slutna åldringsvård och kan se till att resurserna disponeras rationellt.

Verksamhet i enskild organisations regi förekom i 376 kommuner. Det var icke ovanligt att både kommunal och enskild verksamhet bedrevs i samma kommun, men ofta så att kommunen koncentrerat sig på en eller ett par grenar och enskilda organisationer på andra.

Försök har gjorts att få en bild av vilka enskilda organisationer som mest engagerat sig i öppen verksamhet för åldringar m fl. Spridningen på organisationerna var mycket stor. Därför genomfördes en viss gruppering av dem. Studieförbund direkt anknutna till något politiskt parti sammanfördes sålunda till en grupp, olika gymnastik- och idrottsförbund till en, statskyrkan och andra religiösa samfund till en grupp osv. Inte desto mindre fann man, att 4—6 olika slags organisationer förekom i de flesta län. Över praktiskt taget hela landet förekom verksamhet i regi av ABF, pensionärsföreningar och Röda Korset.

Olika verksamhetsgrenar

För att få en uppfattning om vilka grenar av öppen verksamhet, som man främst satsat på, efterfrågades huruvida *verksamhet förekom* i form av matdistribution, restaurang, fotvård, upplysning om ADL-red-

Pensionärsgymnastiken brukar allmänt uppskattas.

De gamlas sysselsättning måste ägnas uppmärksamhet. Distribution av mat är en viktig sak, liksom fotvården.

skap (tekniska hjälpmedel för daglig livsföring), sysselsättning, motionsgymnastik, transportservice samt huruvida verksamhet *planerades* inom dessa grenar. Såväl kommunal aktivitet som enskilda organisationers insatser och planering efterfrågades. Uppgiftslämnandet synes icke ha berett svårigheter och det förefaller som om uppgiftslämnarna (kommunerna) gjort sig väl underrättade om de enskilda organisationernas verksamhet. Såsom ja-svar ifråga om planerad verksamhet har utöver ren nyplanering godtagits uppgifter om planerad utökning av redan befintlig verksamhet. Om man bortser från att både kommunalt organ och enskild organisation i enstaka kommuner kan ha bedrivit verksamhet inom samma gren, erhåller man följande bild av förekomsten av de efterfrågade verksamhetsgrenarna. Av siffror inom parentes avser den första kommunal verksamhet och den andra verksamhet i enskild organisations regi.

Matdistribution förekom vid årsskiftet 1965/1966 i 90 kommuner, varav i 66 kommuner bedriven av kommunalt organ och i 24 kommuner av enskild organisation.

Restauranger för åldringar m fl fanns i 24 kommuner (22 + 2). *Fotvård* var ordnad i 257 kommuner (133 + 124).

Upplysning om ADL-redskap hade ombesörjts i 179 kommuner (127 + 52).

Sysselsättning var ordnad i 354 kommuner (155 + 199).

Motionsgymnastik fanns i 237 kommuner (42 + 195).

Transportservice hade ordnats i 81 kommuner (41 + 40).

Jämförelse mellan åren 1963 och 1965

Vid avgivandet av uppgifter till 1964 års långtidsutredning rörande bl a service, kulturell verksamhet o d för åldringar och handikappade under 1963 framhöll socialstyrelsen följande.

”Kommunernas medvetenhet om behoven är synnerligen växlande. Intresset riktas framförallt mot sysselsättningsterapi, fotvård och matdistribution. Detta torde bero på att dessa former är de hittills mest omtalade men sannolikt också på att åtminstone de två sistnämnda tillgodoser hjälpbehov som står på gränsen till behov av vård av mera kvalificerat (personalkrävande) slag. Vad beträffar åldringsgymnastik, klubbverksamhet, studieverksamhet och liknande torde många kommuner fortfarande avfärda dem som trivselmoment av ringa värde utan att inse deras förebyggande betydelse. Att det dock föresiggår en omfattande nyplanering inom kommunerna framgår av nedanstående tabell.”

I tabell 2 har gjorts en sammanställning av långtidsutredningens tabell över bedriven och planerad verksamhet samt motsvarande uppgifter ur det nu föreliggande materialet.

Tabell 2. Antal kommuner (utom Stockholm) med bedriven och planerad verksamhet för service, sysselsättning och förströelse (jämförelse mellan 1963 och 1965)

	Kommunal verksamhet				Enskild verksamhet				Hela verksamheten
	Bedriven		Planerad		Bedriven		Planerad		Bedriven 1965 i % av kommunerna
	1963	1965	1963	1965	1963	1965	1963	1965	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Matdistribution	32	66	72	75	11	24	2	8	9
Restaurang	x	22	x	19	x	2	x	2	(2)
Fotvård	72	133	57	118	36	124	1	22	25,8
Upplysning om									
ADL-redskap	x	127	x	56	x	52	x	6	18
Sysselsättning	92	155	77	124	43	199	5	21	36,6
Motionsgymnastik	20	42	39	45	54	195	13	18	23,8
Transportservice	x	41	x	50	x	40	x	11	9

x) uppgift saknas

Planeringen var vid årsskiftet 1965/1966 fortfarande ganska livlig och den inriktades liksom 1963 främst på sysselsättning, fotvård och matdistribution i nu nämnd ordning.

Av särskilt intresse har varit att söka få belägg för i vilken omfattning 1963 års planering givit resultat i form av vid årsskiftet 1965/1966 bedriven verksamhet. Om uppgifterna från år 1963 rörande bedriven och planerad verksamhet i dels kommunal dels enskild regi jämförs med uppgifterna om faktisk verksamhet år 1965 finner man följande.

I fråga om *matdistributionen* hade visserligen en fördubbling skett av antalet kommuner där dylik förekom, men tillväxten var mindre än vad 1963 års planering givit anledning att vänta. År 1963 bedrevs eller planerades verksamhet i ca 120 kommuner men år 1965 förekom matdistributionen icke i mer än ca 90 kommuner. I en del av dessa var verksamheten för övrigt av ringa omfattning. Orsakerna till att

planeringen icke överallt kunnat fullföljas har inte närmare undersökts. Erfarenhetsmässigt kan emellertid sägas, att matdistributionen fordrar jämförelsevis omfattande organisatoriska och tekniska insatser både för att kunna starta och bli tillfredsställande utbyggd.

Beträffande *fotvård* och *sysselsättning* gäller att verksamheten i kommunernas regi år 1965 ungefär motsvarade planeringen, under det att den verksamhet som sköttes av enskilda organisationer för båda dessa grenar vida överträffade den planering som rapporterats år 1963. Möjligen var de enskilda organisationernas verksamhet och planering icke helt känd för uppgiftslämnarna år 1963. Den totala insatsen för dessa två verksamhetsgrenar hade i alla händelser tillväxt på ett påfallande sätt och vid årsskiftet 1965/1966 förekom fotvård i ca 26 % och sysselsättning i ca 36 % av landets kommuner.

Motionsgymnastik fanns i nära 25 % av kommunerna. Initiativ och intresse för denna gren fanns i särskilt hög grad hos enskilda organisationer, vilka nära fyrdubblat sin verksamhet inom loppet av ett par år.

Ojämn fördelning

De *kommuner*, vilka inte hade någon verksamhet av här aktuellt slag, hade i allmänhet heller inte planerat sådan. Omkring 390 av landets kommuner uppgav att de icke hade för avsikt att ordna någon öppen verksamhet. Åtskilliga utgöres av småkommuner utan större ekonomisk bärkraft, ofta med isolerat läge. Avvaktan på sammanslagning med större kommuner har säkerligen hämmat små kommuners initiativ. Utan närmare analys av orsakssammanhangen kan anföras följande exempel. Östergötlands län med 44 kommuner saknade verksamhet i 21 av vilka 17 ej heller hade planerat. Malmöhus län med 70 kommuner saknade verksamhet i 37 och 35 av dessa hade ej heller övervägt åtgärder. Värmlands län hade 51 kommuner av vilka 27 ej hade någon verksamhet och 23 icke heller gjort någon planering. Som kontrast framstår Stockholms län med 52 kommuner, av vilka endast 7 saknade verksamhet, varav 6 ej gjort planering. Västerbottens läns 31 kommuner hade alla med undantag av 8 någon form av verksamhet, men 7 av de 8 hade icke övervägt att starta något.

Med tanke på den vikt som lagts vid försöken att få *kommunblocken* att samarbeta beträffande åldringsvården var det intressant att söka få en uppfattning om spridningen på blocken av de icke aktiva kommunerna. Det visade sig att dessa ca 390 kommuner återfanns i 222 kommunblock. Centralorten och de mera betydande kommunerna i ett block

hade oftast någon form av aktivitet men denna hade i allmänhet inte spritt sig till övriga blockmedlemmar, åtminstone inte till alla. Norrköpings stad hade en väl utbyggd verksamhet och av blockets övriga 5 kommuner kunde två visa någon aktivitet, under det att de övriga icke hade någon verksamhet men en planerade sådan. I Linköpingsblocket hade Linköpings stad och Vreta Kloster båda en varierad öppen verksamhet och Norra Valkebo hade förmånen av motionsgymnastik för åldringar, under det att 4 återstående kommuner i blocket inte hade någon verksamhet alls.

Ibland kunde emellertid konstateras att den centrala orten i ett block hade liten eller ingen öppen verksamhet under det att ett antal kommuner med till synes mindre materiella och personella resurser tagit initiativ till en eller flera verksamhetsgrenar. En stad i Mellansverige med ca 16 000 innevånare varken hade eller planerade öppen verksamhet, under det att 5 av de återstående 6 kommunerna i blocket kunde rapportera pågående sysselsättningsverksamhet och ett par dessutom planerade att starta fotvård. I ett annat kommunblock med stad och fem landskommuner hade en av de sistnämnda anmält verksamhet, nämligen fotvård och sysselsättning, och en annan meddelade planering av öppen verksamhet, dock icke staden.

Det fanns 29 kommunblock i landet inom vilka överhuvudtaget icke någon kommun hade startat och vid årsskiftet 1965/1966 icke heller planerade att starta öppen verksamhet. Av dessa kommunblock låg 7 i Värmlands län och 3 i vardera av Kalmar, Kristianstads, Göteborgs och Bohus samt Älvsborgs län. Övriga 10 kommunblock var tämligen jämnt spridda över Örebro, Västmanlands, Kopparbergs och Gävleborgs län samt Norrlandslänen med undantag av Västerbotten.

Antalet deltagare

Försök har gjorts att på samma sätt som beträffande sociala hemhjälpn belysa hur många åldringar och eventuellt också handikappade, som under en viss given kortare tidrymd — en vecka — faktiskt åtnjöt service och deltog i sysselsättning eller annan aktivitet. Siffrorna har sammanförts till att börja med länsvis och därefter för hela landet i tabell 3. Ifråga om de handikappade har fullständiga uppgifter inte erhållits. Textkommentaren till tabellen har därför måst inskränkas till att gälla åldringarna.

Av de inkomna svaren framgår, att man med den använda metoden beträffande vissa grenar inte kan få en exakt uppgift om hur många

Tabell 3. Deltagare i öppen verksamhet en januarivecka 1966

Verksamhetsgren	Hela landet utom Stockholm				Summa	Stockholm (end. kom. ordnad, endast åldringar)	Hela landet
	Av kom. ordnad I ensk. org. regi						
	Antal	Därav handik.	Antal	Därav handik.			
Matdistribution	1 069	80	1 102	57	2 171	2 735	4 906
Restaurang	169	29	10	—	179	x	—
Fotvård	1 952	178	858	62	2 810	1 398	4 208
Motionsgymnastik (endast telefon- uppgift)	765	31	5 225	92	5 990	x	—
Sysselsättnings- verksamhet	4 825	391	6 461	589	11 286	1 031	12 317
Studiecirklar	203	1	8 049	253	8 252	1 500	9 752
Öppen klubbverk- samhet	411	29	5 278	69	5 689	x	—

x) uppgift saknas

som var aktuella inom vederbörande service eller sysselsättningsområde, beroende på att möjligheterna att delta är begränsade till ett fåtal gånger i månaden och har råkat infalla på annan tid än den efterfrågade veckan. Fotvård meddelas tex ofta en eller ett par gånger i månaden och tillfälle att delta i sysselsättningsverksamhet eller studiecirkel infaller inte alltid regelmässigt varje vecka.

Siffrorna i tabell 3 visar därför, åtminstone vad beträffar *fotvården*, för låga värden. Med visshet kan man dock konstatera att ca 4 000 åldringar, varav 2 800 utanför Stockholms stad, den aktuella veckan erhöll fotvård. Detta kan synas föga inponerande, men som utvecklingstendens är det betydelsefullt att annat än tillfälliga sporadiska försök kunnat konstateras.

Den verksamhetsgren, som samlat största antalet individer, var *sysselsättningsverksamheten* som använts av 11 300 åldringar ute i landet vartill kommer ca 1 000 inom Stockholm. Sammanlagt hade alltså omkring 1,3 % av *åldringarna* haft tillgång till hobbyarbete eller liknande sysselsättning. *Studiecirklar* hade samlat bortåt 10 000 personer, varav 1 500 i Stockholm. Utanför Stockholm hade ca 5 700 begagnat sig av *öppen klubbverksamhet*. *Matdistribution*, som är en i detta sammanhang jämförelsevis gammal servicegren, hade inte nått något stort

antal individer ute i landet: för den aktuella veckan ca 2 200 åldringar, vartill kommer icke mindre än 2 700 i Stockholm.

För år 1966 har socialstyrelsen icke begärt några uppgifter rörande öppen verksamhet annan än hemhjälp, men beräknar att kunna återkomma ifråga om 1967 års verksamhet. I juni månad 1967 utkom socialstyrelsens Råd och anvisningar nr 195 rörande Öppen verksamhet för åldringar m fl, service, sysselsättning och förströelse. Dessa Råd och anvisningar innehåller redogörelse för syftet med detta slags verksamhet, hur den kan organiseras, vilka hjälpkällor som finns m m. Vetenskapen om att verksamhet av detta slag finns och kan studeras på olika håll i landet kommer säkerligen att stimulera många kommuner till nya initiativ för att hjälpa sina gamla att leva aktiva och självverksamma utanför institutionerna upp till mycket hög ålder.

Vet vi vilka gamla som behöver hjälp?

Inventeringsresultat påvisar hur nödvändig en fortlöpande undersökning är

Av förste byråsekreterare TULLIA VON SYDOW, socialstyrelsen

I Socialpolitiska kommitténs betänkande Bättre åldringsvård, SOU 1964:5, föreslog kommittén att kommunerna jämsides med en inventering av åldringsbostäderna även borde göra en inventering av åldringarnas och de handikappades behov av vård och tillsyn i hemmen.

Med anledning härav rekommenderade socialstyrelsen i mitten av år 1964 alla de kommunala nämnder som ansvarar för den sociala hemhjälpn att i samband med bostadsinventeringen även undersöka åldringarnas och invalidernas behov av hemhjälp eller av vård på åldershem eller vårdhem. Då styrelsen i slutet av år 1964 anmodade kommunerna att insända resultatet av inventeringen visade det sig att endast ett fåtal kommuner genomfört den. Många hade inte ens påbörjat arbetet, och av dem som sade sig ha genomfört undersökningen redovisade många ett sådant resultat, att det påkallade en förfrågan från styrelsen till kommunen om sättet på vilket arbetet genomförts. Det framkom då att man i en del fall endast tagit reda på hjälpbehovet hos de åldringar vilkas bostäder var så dåliga att kommunen undersökt deras boendeförhållanden. I andra fall hade uppenbarligen endast de åldringar besökts vilka man hade anledning att tro att de skulle behöva hjälp.

Socialstyrelsen har genom upprepade rundskrivelser till kommunerna och genom personliga kontakter både per telefon och vid besök i kommunerna försökt klargöra dels hur inventeringen bör gå till, dels betonat vikten av att den genomförs.

Per den 31 januari 1967 hade inventeringsresultat redovisats från 780 kommuner (tabell 1). Av de återstående 214 uppgav 32 att de ej avsåg att göra någon inventering.

Efter genomgång av det inkomna resultatet har styrelsen efter hand tagit kontakt med de kommuner vilkas redogörelser av någon anledning kunnat ifrågasättas. Några exempel: Antalet åldringar hos vilka hembesök gjorts kanske bara var 10 % av det totala antalet åldringar i kommunen. Man sade sig då i många kommuner känna till de övriga så väl att hembesök ej behövt göras. I en större kommun där man t ex besökt 70 av 700 åldringar måste man dock ifrågasätta denna uppgift.

Brist på personal

Trots påpekanden om hur inventeringen bör genomföras har man i alltför många kommuner endast besökt de åldringar som har dåliga bostäder eller endast de åldringar som bor på landsbygden eller tvärtom endast dem som bor i tätorten. I några kommuner har gjorts hem-

besök endast i den del av kommunen där det varit tillgång till en person som kunnat göra sådana besök. En bidragande orsak till att inventeringen i många kommuner inte alls genomförts eller genomförts på ett bristfälligt sätt har säkert varit svårigheten att frigöra personal lämplig att utföra inventeringsarbetet. På många håll har man också ansett sig ha gjort nog genom att man skickat en rundskrivelse till pensionärerna, där man talat om den service kommunen kan erbjuda i form av hemhjälp etc.

Tyvärr har man inte alltid på kommunalt håll förstått värdet och behovet av en inventering av detta slag utan mest sett den som en onödig belastning på kommunen.

En del kommuner har t o m sagt att en inventering av hjälpbehovet är onödig då alla som behöver hjälp ändå anmäler sig.

Några mindre kommuner har uppgett att man känner till alla åldringarna så väl att man vet när hjälp behövs och att en inventering därför är obehövlig; en bedömning som ter sig helt orealistisk. Men det måste framhållas att de kommuner som kartlagt åldringarnas hjälpbehov varit mycket nöjda med att de genomfört undersökningen. Man har framhållit att man först genom inventeringen fått ett riktigt grepp om åldringarnas situation. De gamla har ju också genom de personliga besöken själva kunnat framföra sina synpunkter och önskemål. Underlaget för planeringen av kommunens åldringsvård har breddats på ett synnerligen värdefullt sätt.

Trots att inventeringen i alltför många kommuner varit ytterst summarisk har ett stort antal hjälpbehövande åldringar uppdagats.

I de kommuner som genomfört undersökningen hade vid detta tillfälle 41 867 åldringar och handikappade hemhjälp. Genom inventeringen hittades 15 171 *nya* fall. Denna siffra är hög i sig själv. Men som resultat av en inventering som på alltför många håll utförts både ofullständigt och halvhjärtat blir den skrämmande.

Hur står det till med alla dem som inte "inventerats"?

Känner man verkligen till dem alla? Så torde knappast vara fallet.

Som redovisas nedan är antalet besökta endast en mindre del av de ålders- och förtidspensionerade man hade i kommunen vid inventeringstillfället.

Endast i 9 län har, som framgår av tabell 2, mellan 45 och 64 % av åldringarna inventerats och i 7 län mindre än 35 %. I ett län har endast 18 % inventerats. Man skulle alltså här ha de resterande 82 % av de ålders- och förtidspensionerade i länet helt kartlagda i avseende på hjälpbehovet. Även i de län där man inventerat ungefär 50 % av

Tabell 1. Inventering av åldringars och invaliders *behov av hemhjälp* eller av *institutionsvård* samt om önskemål om pensionärsbostad m m

**Frågorna besvarade november 1964
— januari 1967**

	Totalt i hela riket	Län Städer utom landsting	Stockholm	Uppsala
Antal kom. där invent. utförts	780	—	37	18
<i>ej</i> skall utföras	32	2	3	—
ännu <i>ej</i> färdigst.	182	2	12	7
<i>A. Inventeringsarbetet</i>				
1. Antal ålders- och fört.pens. i kommunen	571 056		28 538	8 438
2. Antal ålders- och fört.pens. hos vilka hembesök gjorts i avs. att utröna hem- hjälpbehovet	227 713		11 440	3 235
3. Antal ålders- och fört.pens. vars förhåll. är så kända av unders. att hembesök <i>ej</i> behövt göras för att utröna hemhjälp- behovet	264 866		8 620	4 772
4. Antal ålders- och fört.pens. som redan före invent. hade regelb. hemhjälp	41 867		2 156	799
5. Antal ålders- och fört.pens. som genom invent. befun. vara i behov av hemhjälp	15 171		871	316
6. Antal av de i punkt 5 angivna för vilka hemhj. hitt. kunnat ordnas	8 641		285	145
<i>B. Tillgång på arbetskraft</i>				
			ja/nej	
1. Kan hemhjälpbeh. f n tillgodoses	719/56		28/8	14/3
2. Kan ett någ. ökat hemhj.beh. tillg.ses	698/64		28/6	14/2
» » kraftigt » » »	247/453		8/23	6/7
<i>C. Önskemål om institutionsvård</i>				
1. Hur många av de tillfrågade har uttryckt önskemål om att bered. plats på				
a. ålderdomshem (många tillfr. har uttr. ett <i>ev</i> framtida önskemål)	7 471		509	148
b. sjukhem	973		10	46
2. Hur många av dessa har kunnat plac. inom ett halvår på				
a. ålderdomshem	1 912		124	28
b. sjukhem	276		7	8

pensionärerna finns det anledning att fråga sig hur väl man känner resten. Vet man t ex att den gamla

- är så frisk att hemhjälp är obehövlig eller
- har hjälp av hemsamarit eller
- bor hos anhöriga eller

Södermanland	Östergötland	Jönköping	Kronoberg	Kalmar	Gotland	Blekinge	Kristianstad	Malmöhus
126	36	48	28	41	8	14	38	48
1	2	1	—	1	—	—	4	4
11	5	5	13	7	6	7	15	17
18 950	32 241	35 283	13 499	26 193	3 373	10 582	24 751	33 650
9 692	16 664	16 181	6 767	9 010	1 623	3 979	6 471	12 497
7 711	17 213	13 101	5 523	13 161	1 530	5 418	13 742	11 960
1 612	2 342	2 075	1 081	2 072	268	1 064	1 682	2 153
335	739	750	464	725	66	304	555	559
216	499	545	227	427	54	102	309	434
24/2	35/1	46/2	26/2	38/3	8/—	14/—	37/1	46/3
23/3	33/3	43/3	25/3	39/2	8/—	13/1	34/4	44/4
6/17	9/23	8/36	6/19	13/23	4/3	9/5	15/22	17/27
160	309	358	177	401	53	113	188	327
8	22	67	50	86	4	11	27	72
51	54	99	51	140	17	33	67	98
3	7	19	7	11	—	4	5	12

d. har hjälp av en anhörig?

e. Vet man om den anhörige kanske behöver avlösas då och då?

Om den gamla har hemsamarit eller bor hos en anhörig torde kunna klarläggas utan hembesök, men de övriga frågorna kan inte avgöras

Tabell 1 Inventering av åldringars och invaliders *behov av hemhjälp* eller av *institutionsvård* samt om önskemål om pensionärsbostad m m

**Frågorna besvarade november 1964
— januari 1967**

	Halland	Göteborg o Bohus	Älvsborg	Skaraborg
Antal kom. där inven. utförts	33	33	54	45
<i>ej</i> skall utföras	1	—	3	4
ännu <i>ej</i> färdigst.	5	9	8	7
<i>A. Inventeringsarbetet</i>				
1. Antal ålders- och fört.pens. i kommunen	18 344	21 768	35 663	25 304
2. Antal ålders- och fört.pens. hos vilka hembesök gjorts i avs. att utröna hemhjälpbehovet	7 227	6 955	11 208	7 523
3. Antal ålders- och fört.pens. vars förhåll. är så kända av unders. att hembesök <i>ej</i> behövt göras för att utröna hemhjälpbehovet	9 823	14 252	19 851	14 954
4. Antal ålders- och fört.pens. som redan före invent. hade regelb. hemhjälp	849	1 616	2 039	1 379
5. Antal ålders- och fört.pens. som genom invent. befun. vara i behov av hemhjälp	548	572	812	641
6. Antal av de i punkt 5 angivna för vilka hemhj. hitt. kunnat ordnas	402	256	415	354
<i>B. Tillgång på arbetskraft</i>				
1. Kan hemhjälpshem. f n tillgodoses	31/2	31/2	47/6	39/5
2. » ett någ. ökat hemhj.beh. tillg.ses	30/3	32/1	44/7	38/6
3. » » kraftigt » » »	10/18	10/20	13/33	9/31
<i>C. Önskemål om institutionsvård</i>				
1. Hur många av de tillfrågade har uttryckt önskemål om att bered. plats på				
a. ålderdomshem (många tillfr. har uttr. ett <i>ev</i> framtida önskemål)	132	199	481	425
b. sjukhem	37	23	51	46
Hur många av dessa har kunnat plac. inom ett halvår på				
a. ålderdomshem	89	67	150	87
b. sjukhem	12	13	22	12

utan att ett hembesök görs eller att man har en personlig kännedom om den gamlas förhållanden just vid undersökningstillfället.

Hur mycket vård behövs?

Enbart det faktum att den gamla har en modern bostad säger ju ingenting om förmågan att klara sig i bostaden. Det är också viktigt

Norrbottnen	Västerbotten	Jämtland	Västernorrland	Gävleborg	Kopparberg	Västmanland	Örebro	Värmland
26	30	29	33	28	41	19	23	39
—	—	1	1	3	1	—	1	—
4	—	4	4	7	5	8	5	12
23 508	31 335	16 295	32 821	26 197	37 185	11 010	23 207	32 921
15 013	12 122	7 518	12 007	9 693	12 398	2 027	11 268	15 195
4 602	16 597	7 296	16 861	11 299	18 182	6 667	7 232	14 499
1 805	2 171	720	2 844	2 966	2 675	1 167	1 875	2 457
1 492	1 027	682	587	542	1 065	152	670	697
1 071	570	253	368	339	613	103	307	347
26/—	30/1	27/3	29/3	28/—	38/3	18/1	21/3	38/2
26/—	28/2	27/3	31/2	28/—	35/4	18/—	20/3	37/3
13/11	11/14	8/21	14/16	8/20	17/21	7/11	6/13	20/19
678	485	256	477	413	350	144	273	415
39	38	13	83	32	70	31	44	63
97	96	67	119	89	70	42	93	84
21	18	9	27	6	15	5	17	16

att det klarläggs hur mycket vård och passning den anhörige vårdaren lämnar. Förutom behovet av avlösning av den anhörige kan även frågan om arvode behöva diskuteras.

I Norrbottens län, där man inventerat inte mindre än 64 % av åldringarna, fann man också de flesta hjälpbehövande åldringarna, dvs 1 492 personer. Nästan lika många, 1 805, hade redan hemhjälp.

Tabell 2.

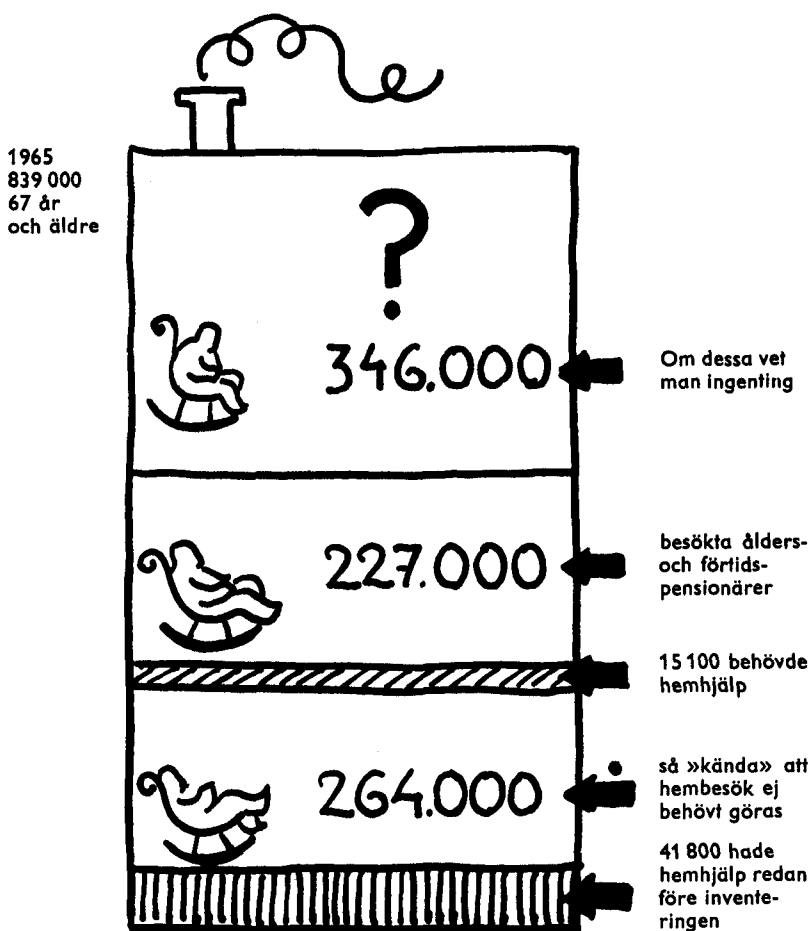
Län	Antalet besökta ålders- och förtidspensionerade i % av antalet ålders- och förtidspensionerade i kommunen vid inventeringstillfället	Konstaterat hjälpbehov i % av antalet besökta ålders- och förtidspensionerade
B	40	7,6
C	38	9,8
D	51	3,5
E	52	4,4
F	46	4,6
G	50	6,8
H	34	8,0
I	48	4,0
K	38	7,6
L	26	8,5
M	37	4,5
N	39	7,5
O	32	8,2
P	31	7,2
R	30	8,5
S	46	4,5
T	48	5,9
U	18	7,5
W	33	8,5
X	37	5,6
Y	37	4,9
Z	46	9,1
AC	39	8,4
BD	64	10,0

I ett län, också Norrbottens, var 10 % av de inventerade åldringarna i behov av hjälp under det att det konstaterade hjälpbehovet i 7 av länen låg på 5 % och därunder.

Att hjälpbehovet varierar kan naturligtvis ha olika orsaker, men det ligger nära till hands att förmoda att inventeringsmetoden varit avgörande för resultatet.

Mycket tyder på att ju fler åldringar som uppsöks desto fler hjälpfall kommer man att hitta.

Dolda hjälpbehov finns efter vad som framgår av inventeringen i både tätort och glesbygd. De sociala myndigheterna kan varken i en större landskommun eller i en stad äga så ingående personkännedom som

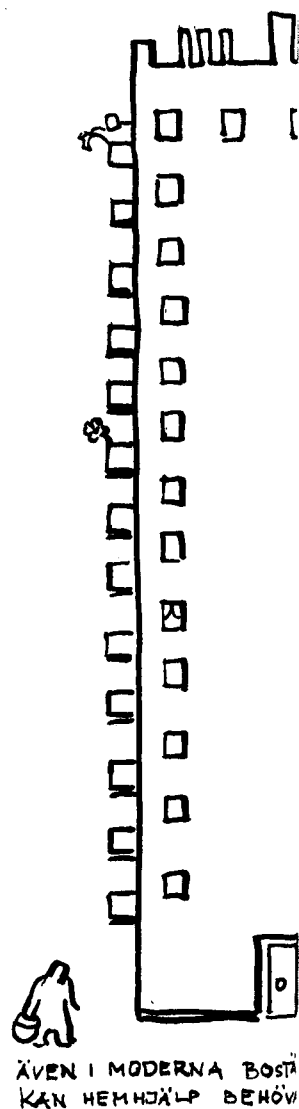

1965 fanns 839 000 personer över 67 år. Figuren visar hur många som besöktes och hur många som behövde hjälp. För 346 400 måste ett frågetecken sättas.

krävs för att man utan undersökning kan avgöra att hemhjälpbehov inte föreligger.

Isoleringen och svårigheten att klara sig själv och sitt hushåll kan vara lika stor i en modern våning i en storstad som i en omodern stuga på landet.

Socialpolitiska kommittén säger i sitt slutbetänkande Aktiv åldringsvård och handikappvård (SOU 1966: 45) bland annat: "Det är orealistiskt att passivt vänta på dem som behöver hjälpen och orättvist att tillgodose endast dem som begär den. Samhället måste ta initiativet och

Dolda hjälpbehov finns både i tätort och glesbygd. Endast en undersökning kan avgöra att ett hemhjälpbehov *inte* föreligger.

tillgodose enskilda vårdbehov.” Det framhålls också att en fortlöpande och aldrig avslutad inventering bör ligga till grund för socialvårdsverksamheten samt att frågan om en fastare organisation för kontinuerlig inventering och tillsyn bör utredas, varvid även frågan om det sätt

på vilket behovet av personal skall kunna tillgodoses bör uppmärksammas.

Den nu redovisade "inventeringen", som närmast kan betraktas som ett försök, understryker till fullo kommitténs yttrande och påvisar klart behovet av en fortlöpande inventering. Men det behövs enhetliga riktlinjer för inventeringsarbetet och kommunerna måste från centralt håll få råd och upplysningar om hur arbetet bäst skall bedrivas.

Kan man genom fortlöpande inventeringar, på ett tidigt stadium innan hjälpbehovet blivit alltför stort, sätta in hemsamarithjälp kan sluten vård uppskjutas eller helt undvikas. Det är inte alls ovanligt att en åldring blir både fysiskt och psykiskt i bättre kondition efter en tids hemsamarithjälp.

Givetvis kommer en rullande inventering att öka behovet av hemsamariter, men personaltillgången är ännu relativt god i flertalet kommuner (se tabell 1, avsnitt B). Genom en aktivare personalrekrytering och med anlitande även av manliga hemsamariter samt med en rationalisering av hushållsarbetet kan med säkerhet ett ökat hjälpbehov tillgodoses.

En ny socialstyrelse

Av förste byråsekreterare ERLING FRIDOLFSSON,
Riksdagens upplysningstjänst

Den centrala och lokala administrationen av samhällets biståndsverksamhet inom hälso- och sjukvården samt socialvården har i takt med vårdområdenas utbyggnad under de senaste decennierna väsentligt svällt ut och differentierats. På det lokala planet har numera ett flertal sociala nämnder och byråer att bevaka de enskildas vård- och hjälpbehov, och centralt har skilda sektorer av den socialpolitiskt inriktade verksamheten delats upp på flera olika myndigheter. Splittningen inom den centrala administrationen åskådliggörs bäst av socialstyrelsens utveckling från dess tillkomst år 1913. Avsikten med inrättandet av detta verk hade varit att det i största möjliga utsträckning skulle handlägga och ansvara för alla sociala frågor, förutom de av allmän karaktär alltså även för arbetarfrågor och arbetarskydd, nykterhetsfrågor, emigration, bostadsväsen och levnadskostnader, socialförsäkring och socialstatistik etc.

Den avsevärda utvidgningen av arbetsuppgifterna inom dessa områden gjorde det emellertid efter hand nödvändigt med etappvisa utbrytningar av verksamhetsområdena. Från 1938 överfördes sålunda arbetarskyddsärendena till dåvarande riks försäkringsanstalten. För ärenden rörande medling i arbetstvister hade tidigare tillkommit — dock ännu inom styrelsen — en särskild förlikningsmannarexpedition. Tillsynen över arbetsförmedlingen överflyttades 1940 till arbetsmarknadskommissionen, som, när den 1948 ombildades till arbetsmarknadsstyrelsen, också fick överta arbetslöshetsförsäkringen. Utlänningsärendena överfördes till statens utlänningskommission 1944. Bostadsstyrelsen övertog 1948 funktionen som centralmyndighet för bostadsbyggandet. Under 1962 och 1963 överfördes slutligen i samband med centraliseringen av landets statistikverksamhet socialstatistiken till Statistiska centralbyrån. (Om socialstyrelsens successiva omdaning till ett socialvårdsverk står att läsa i Sociala Meddelanden nr 7—8/1962, tidskriftens specialnummer vid socialstyrelsens 50-årsjubileum.)

När genom Kungl Maj:ts proposition nr 68 till 1967 års vårriksdag frågan om en ny omorganisation från 1 januari 1968 av de centrala ledningsfunktionerna på det socialpolitiska området framlades för avgörande, avsåg denna emellertid inte en återgång till förhållandena vid seklets början. Arbetsmarknadsfrågorna och bostadsbyggnadsfrågorna har numera blivit av sådan central betydelse och fått en sådan omfattning att de håller ett helt departement sysselsatt. Integrationen skulle i stället inriktas på det egentliga vårdområdet och syfta till en

enhetlig ledning av alla dess delar. En ny central förvaltningsmyndighet för hälso- och sjukvården samt socialvården föreslogs inrättad med uppgift att överta socialstyrelsens, medicinalstyrelsens samt medicinalstyrelsens sjukvårdsberedskapsnämnds arbetsuppgifter. Genom en sådan åtgärd skulle på det centrala planet grundförutsättningen skapas för en länge eftersträvad integrering "på fältet" av de väsentligaste delarna av samhällets vårdverksamhet.

Kungl Maj:ts proposition grundade sig på ett förslag som gemensamt framlagts av de 1962 tillsatta utredningarna rörande socialstyrelsens organisation, socialstyrelseutredningen, samt rörande medicinalväsendets centrala administration, den sk MCA-utredningen (SOU 1965:49). Med vissa väsentliga undantag, framför allt i vad avsåg den organisatoriska uppbyggnaden av det nya verket, anslöt sig departementschefen i propositionen till de synpunkter och allmänna riktlinjer för verksamheten som utredningarna framfört. De stycken i vilka socialministern avvek från utredningsförslaget torde framgå av följande redogörelse för reformens huvudlinjer.

Vad först själva principfrågan om de båda verkens sammanläggning beträffar hade departementschefen i sin redogörelse hänvisat till att flertalet remissinstanser tillstyrkt en sådan åtgärd. I åtskilliga fall hade dock tveksamhet anmälts med hänsyn till riskerna för att socialvården inte skulle ägnas tillräcklig uppmärksamhet i ett verk, där hälso- och sjukvårdsfrågorna förutsågs bli dominerande. Dessutom hade befarats, att det nya verkets storlek skulle medföra onödigt byråkratisering och osmidighet i arbetet. Av de närmast berörda myndigheterna hade medicinalstyrelsen avstyrkt en sammanläggning och i stället förordat, att verkscheferna för medicinal- och socialstyrelserna skulle ingå som självskrivna ledamöter i det andra verkets styrelse samt att samarbetsdelegationer skulle bildas på avdelnings- och byrånivå. Socialstyrelsen hade för sin del visserligen inte motsatt sig en sammanläggning men heller inte ansett sig reservationslöst kunna förorda en sådan. Styrelsens tveksamhet hade därvid ej hänfört sig till frågan huruvida de båda myndigheternas verksamhetsområden var tillräckligt näraliggande för en sammanslagning; tvärtom hade man pekat på framför allt nykterhetsvården som ett typiskt område, där en integrering var naturlig och nödvändig. Mera osäkra hade man däremot bedömt möjligheterna för det nya verket att åstadkomma en smidig handläggning av frågorna och framför allt att skapa de nödvändiga direkta och muntliga kontakterna med de kommunala myndigheterna. (Socialstyrelsens remissyttrande är i sin helhet intaget i Sociala Meddelanden nr 5—6/1965.)

Allt närmare samverkan

Trots ovan nämnda och andra av remissinstanserna redovisade betänkligheter förordades i propositionen på huvudsakligen samma grunder som de utredningarna anfört en sammanslagning av de centrala myndigheterna. Som exempel på socialvårdens och medicinalväsendets nära beroende av varandra pekade departementschefen på den förebyggande hälsovården, mödra- och barnavården, familjerådgivningen, dispensärverksamheten samt den psykiska barna- och ungdomsvården. Åldringsvårdens och långtidssjukvårdens gränser gentemot varandra höll vidare på att utplånas, den sociala hemhjälpens och hemsjukvårdens likaså. Rehabiliteringen och handikappvården var av både sjukvårds- och socialvårdskaraktär, och inom barnavården samt nykterhets- och narkomanvårdens områden förelåg uppenbara behov av samverkan mellan medicin och socialvård. Utvecklingen mot en allt närmare samverkan på fältet till en fullständigt integrerad familjevård under medverkan av socialnämnder, nykterhetsnämnder och barnavårdsnämnder samt läkare och distriktssköterskor ökade vidare behovet av samordning och samplanering även på det centrala planet. Personalbristen inom både sjukvården och socialvården utgjorde ytterligare skäl för ett sådant rationellare utnyttjande av arbetskraften som en sammanslagning förutsågs medföra. Även de regionala organen, företrädesvis socialstyrelsens konsulentorganisation, borde enligt socialministern omorganiseras, men i avvaktan på ytterligare översyn av denna fråga inom departementet borde ingen ändring härvidlag nu vidtagas.

Departementschefen anslöt sig i princip till utredningsförslaget om att även medicinalstyrelsens sjukvårdsberedskapsnämnd, den centrala förvaltningsmyndigheten för planläggning av den civila hälso- och sjukvårdens krigsorganisation, skulle inlemmas i det nya verket. Då emellertid bl a landstingsförbundet och stadsförbundet ansett, att sjukvårdshuvudmännens medinflytande i beredskapsfrågorna inte blev tillräckligt tillgodosett genom den föreslagna konstruktionen, förordade departementschefen i enlighet med landstingsförbundets förslag, att ett beredskapsråd inrättades som ett samrådsorgan mellan det nya verket, andra statliga organ samt de kommunala huvudmännen. Rådet skulle anknytas direkt till den föreslagna planerings- och beredskapsavdelningen vid verket. (För avdelnings- och byråindelning redogörs närmare nedan.)

MCA-utredningens förslag om inrättande av ett nytt verk, statsmedicinska anstalten, dit bl a den gamla medicinalstyrelsens uppgifter inom

de rättsmedicinska och rättspsykiatriska områdena samt läkemedels- och giftkontrollen skulle överföras, hade avstyrkts av övervägande antalet remissinstanser. Inte heller departementschefen ansåg en sådan anordning fördelaktig. De organ som avsetts bli anknutna till anstalten — giftnämnden, farmakopékommittén, de farmaceutiska och rättskemiska laboratorierna samt rättsläkarstationerna — borde i stället hänföras till det nya verket och där ha samma ställning som de förut intagit i förhållande till den gamla chefsmyndigheten.

I utredningsförslaget om en statsmedicinsk anstalt hade även ingått inrättandet av ett statens rättsläkarråd, vilket skulle träda i stället för de båda tidigare rättspsykiatriska samt rättsmedicinska nämnderna. I det nybildade rådet skulle dessa nämnder motsvaras av var sin sektion med samma sammansättning och i princip samma uppgifter. Anslutande sig till medicinalstyrelsens uppfattning om att även en allmänt-medicinsk sektion skulle inrättas inom rådet för ärenden som rör enskild persons somatiska hälsotillstånd godtog departementschefen i övrigt den föreslagna konstruktionen. Rådet skulle dock anknytas direkt till det nya medicinal- och socialvårdsverket i stället för till den icke godtagna statsmedicinska anstalten.

Ärenden angående registrering av farmaceutiska specialiteter och därmed sammanhängande frågor samt frågor rörande läkemedelsbiverkningar hade i utredningsförslaget överförts till en särskild läkemedelsnämnd. Departementschefen hade ingenting att anföra mot en sådan ordning, bortsett från att det nya organet, till följd av att förslaget om en statsmedicinsk anstalt inte vunnit gehör, skulle anknytas till centralmyndigheten. Frågan huruvida den 1965 tillsatta nämnden för utredning av läkemedelsbiverkningar skulle behållas borde närmare övervägas.

Utöver vad som här sagts om den organisatoriska uppbyggnaden av det nya verket skall en kort redogörelse lämnas för avdelnings- och byråindelningen.

Den organisatoriska uppbyggnaden

Som allmän målsättning för verkets organisatoriska indelning hade i utredningsförslaget uppställts en integrering av de medicinska och sociala funktionerna samt säkerställande av nära kontakter med de kommunala huvudmännen. Verksstyrelsen föreslogs i överensstämmelse med utredningsförslaget bestå av verkschefen som ordförande och åtta av Kungl Maj:t utsedda ledamöter. Av dessa skulle två utses efter

förslag av landstingsförbundet samt en av vardera stadsförbundet och kommunförbundet. Något särskilt huvudmannaråd ansågs med denna representation i styrelsen inte behövt, men däremot skulle det vetenskapliga rådet överföras med oförändrade funktioner. I enlighet med huvudprincipen om att inga behörighetsvillkor avseende yrkestillhörigheten skulle uppställas angavs inte heller några sådana för generaldirektören och överdirektören.

Departementschefens förslag beträffande indelningen i avdelningar och byråer kom att betydligt skilja sig från utredningarnas bl a på grund av att utredningsförslaget om en statsmedicinsk anstalt avvisats samt av att fackbyråernas chefsposter enligt departementschefen borde besättas med hänsyn till fackmannameriter och inte uteslutande efter administrativ duglighet och erfarenhet. I stället för den av utredningarna föreslagna indelningen av verket i fyra avdelningar (benämnade medicinal- och socialavdelningen, planeringsavdelningen, beredskapsavdelningen samt administrativa avdelningen) förordade departementschefen en uppbyggnad med tre fackavdelningar samt en planerings- och beredskapsavdelning och en administrativ avdelning. Planerings- och beredskapsavdelningen, till vilken det förut omnämnda beredskapsrådet föreslogs anknytas, skulle enligt planen handlägga planerings- och större utredningsfrågor rörande hälso- och sjukvården samt socialvården i fredstid jämte frågor rörande beredskapsplanering, utbildning (inklusive krigssjukvårdsutbildning och krigsplacering) samt medicinalstatistik. Avdelningen föreslogs indelad i fem byråer. Till den administrativa avdelningen skulle föras en byrå för juridiska ärenden, en för apoteks- och läkemedelsfrågor, en för kansli- och personalärenden m m samt en för ekonomiska och kamerala ärenden m m. De tre fackavdelningarna, vilka med den föreslagna arbetsfördelningen i princip skulle befrias från administrativa frågor, avsågs tillföras arbetsuppgifter som till huvudsaklig del kunde hänföras till förebyggande vård, akutvård respektive långtidsvård. Under förstnämnda avdelning skulle sortera en byrå för omgivningshygien och hälsovård, en för social barn- och ungdomsvård och en för tandvård. Av de båda övriga fackavdelningarna, omfattande vardera fyra byråer, skulle den ena handha frågor rörande somatisk öppen och sluten vård och nykterhetsvård samt den andra långtidssjukvård och åldringsvård, handikappvård, vård av psykiskt utvecklingshämmande, social- och rättspsykiatri samt socialhjälp m m.

Personalorganisationen för den nya myndigheten beräknades omfatta ca 435 tjänster, vilket i jämförelse med den tidigare organisationen

innebar en ökning med ett tiotal tjänster. I övrigt kan beträffande den organisatoriska uppbyggnaden nämnas, att den gamla medicinalstyrelsens disciplinnämnd föreslogs få ändrad sammansättning och benämnas medicinalstyrelsens ansvarsnämnd. Hörselvårds- och hjälpmedelsnämndernas ställning aviserades bli föremål för omprövning, sedan handikapputredningen redovisat resultatet av sin översyn av gällande bestämmelser om statsbidrag till hörapparater.

Beträffande informationsfrågorna vid det nya verket — en delfråga som är av speciellt intresse för denna tidskrifts medarbetare och läsare — hade utredningarna liksom åtskilliga remissinstanser starkt understrukit behovet av att denna detalj löstes tillfredsställande. Även departementschefen ansåg det vara viktigt att en omfattande informationsverksamhet bedrevs men överlämnade åt verksledningen att ombesörja den närmare utformningen av denna. Bland det nya verkets tjänster hade dock reserverats en för informationsverksamhet inom den administrativa avdelningen. De äldre publikationer, som närmast kunde komma att beröras vid en översyn av informationsverksamheten var de av medicinalstyrelsen utgivna medicinalförfattningarna och meddelandena samt socialstyrelsens Råd och anvisningar och Sociala Meddelanden. Socialstyrelseutredningen hade vad sistnämnda publikation beträffar visserligen förordat en nedläggning men rönt så stort motstånd från remissorganen i denna sak, att socialministern ansåg sig böra lämna frågan om en vidare utgivning av tidskriften öppen. Han hänvisade i sammanhanget till den samlade översyn av den statliga publikationsverksamheten som kunde väntas på grundval av statskontorets nyligen avslutade utredning på området.

Det i propositionen redovisade förslaget om inrättande av ett planerings- och rationaliseringsinstitut för hälso- och sjukvården samt socialvården skall här beröras endast kortfattat. Detta institut, som i likhet med den nya centralmyndigheten avsågs börja sin verksamhet den 1 januari 1968, skulle i huvudsaklig överensstämmelse med ett förslag som framlagts av en särskild arbetsgrupp ersätta centrala sjukvårdsberedningen, rådet för sjukhusdriftens rationalisering (SJURA) och Svenska landstingsförbundets organisationsavdelning. Institutet skulle ha till syfte att främja, samordna och medverka i huvudmännens planerings- och rationaliseringsverksamhet. Som huvudmän för institutet avsågs inträda dels en stiftelse med de tre kommunförbunden samt de tre landstingsfria städerna som medlemmar och dels staten. Styrelsen föreslogs bestå av ordförande plus sjutton övriga ledamöter. Centrala sjukvårdsberedningens uppgift att granska och godkänna bygg-

nadsritningar föreslogs samtidigt övertas av en statlig nämnd för sjukvårds- och socialvårdsbyggnader, vilken i administrativt hänseende skulle få repliera på det nya institutet. Denna rätt skulle även den redan existerande nämnden förundervisningssjukhusens utbyggande få. I det framlagda förslaget till avtal mellan staten och stiftelsen om institutets drift beräknades med hänsyn till bl a den ungefärliga fördelningen mellan staten och kommunerna av kostnaderna för sjukvården och socialvården statens bidrag i princip utgöra en tredjedel och huvudmännens två tredjedelar av kostnaderna. Denna fördelningsprincip skulle dock enligt förslaget tillämpas först sista året i den första avtalsperioden 1968—1971.

Namnet en tvistefråga

Över socialministerns i jämförelse med det underliggande utredningsförslaget väsentligt omarbetade förslag hade riksdagens statsutskott (utlåtande nr 105) och kamrar i stort sett endast positivt att anföras. Bara på en punkt hade utskottets majoritet en från propositionsförslaget avvikande mening, i det att den föreslog att namnet socialstyrelsen och ej medicinalstyrelsen skulle överföras till det nya verket. Som skäl härför förebar utskottet att målsättningen med en integrering av de medicinska och socialvårdande uppgifterna även borde komma till uttryck i namnet. Ett icke sammansatt namn som till sitt innehåll kunde täcka hela verksamhetsområdet borde eftersträvas, och detta krav fylldes bättre av socialstyrelsen än av medicinalstyrelsen. Prefixet social- skulle därvid fattas i dess vidare bemärkelse och analogt med namnet på det överordnade departementet. I anledning av härom väckta motioner (I 776 och II 965) uttalade utskottet sig vidare för att frågan om ett sammanförande till en byrå av ärenden inom den medicinska barna- och ungdomsvården m m skulle tas upp till förnyad prövning, sedan erfarenheter från det nya verket vunnits. En undersökning och prövning av frågor sammanhängande med den försvarsmedicinska materielberedskapen borde även — i likhet med vad som föreslagits i motionerna I 778 och II 967 — ske.

Vad statsutskottet hemställt godtogs av kamrarna till alla delar. Riksdagens beslut innefattade inget uttalande om den nya socialstyrelsens informationsverksamhet eller om denna tidskrifts framtid.

Den nye chefen

Generaldirektör Bror Rexed.

Generaldirektör Bror Rexed blir chef för den nya socialstyrelsen.

Generaldirektör Rexed är född i Gunnarskog, Värmland, 1914. Han blev med lic 1943, med dr 1945, docent i histologi 1945, e laborator 1945, prosector vid Karolinska institutet 1947 och professor i anatomi i Uppsala 1953.

Den nye chefen har deltagit i en lång rad utredningar och haft flera sakkunniguppdrag. Bland annat har han varit ledamot i kommittén för Göteborgs medicinska högskola, i ett par läkarutbildningsutredningar etc. Han har varit sakkunnig i ecklesiastikdepartementet sedan 1957 och ledamot och sekreterare i forskningsberedningen sedan 1962.

Generaldirektör Rexed har utgivit skrifter i histologi, neurofysiologi och neuropatologi och medarbetat i dagspressen med populärmedicinska artiklar.

Hr Rexed tillträdde redan 1 juli befattningen som generaldirektör för medicinalstyrelsen.

Generaldirektör Ernst Bexelius kvarstår till årets slut som chef för socialstyrelsen.

Den personliga omvårdnadens betydelse

Vi får allt fler åldringar i Sverige. Dessa har rätt till en åldringsvård, som verkligen förtjänar att kallas så.

Många åldringar bor kvar i sina hem eller i pensionärlägenheter. Andra har måst söka sig in på ålderdomshem och sjukhem.

I kommuner, där man har en väl utbyggd öppen åldringsvård, blir det ett jämförelsevis kort skede av en åldrings liv, som eventuellt tillbringas på ålderdomshemmen. Största delen av gästerna på ålderdomshemmen utgöres numera av mycket gamla personer. Det är naturligt att så gamla människor inte utan vidare kan bli aktiva och självverksamma i en ny miljö, även om denna bjuder på goda materiella villkor, framhålls i socialstyrelsens Råd och anvisningar nr 194 juni 1967. Detta nummer ersätter det nu utgångna nr 89/1955 och understryker ytterligare vikten av personlig omvårdnad, sysselsättning och annan aktivitet. Det har en hel del nya tips att komma med.

Som en röd tråd genom häftet går en strävan att göra vistelsen på ålderdomshemmen så trivsamt som möjligt för de gamla, sade generaldirektör Ernst Bexelius vid en presskonferens, där detta och ett annat nummer av skriftserien, nr 195, som behandlar den öppna vården, presenterades. "Om Lis Asklund så bara besökte ett ålderdomshem, där de gamla glömts bort, är detta ett för mycket", framhöll hr Bexelius.

Byråchef Ingemar Andersson sade att erfarenheten visat, att även mycket skröpliga människor kan, om de får hjälp och stöd, engageras på ett sätt som tidigare inte varit möjligt.

Om kontakten med pensionärerna säges bland annat i den förstnämnda skriften, att denna är en viktig uppgift för hemmets styrelse och ledning. Pensionärernas önskemål och eventuella klagomål bör tas upp till behandling. Regelbundna överläggningar bör hållas mellan representanter för socialnämnden, personalen och pensionärerna, varvid de senare skall uppmuntras att framföra sina och medpensionärernas klagomål. Demokratin bör alltså vara en naturlig samhällsform även i den slutna värld, som ett ålderdomshem utgör.

De senaste 15 årens ålderdomshem har i allmänhet byggts centralt, vilket ger de gamla en helt annan kontakt med omvärlden än ett avsidat liggande ålderdomshem kan ge. Dessa centrala ålderdomshem är visserligen inte "en allmän plats, med rätt för vem som helst att utan vidare komma och gå", men de kan ge pensionärerna möjlighet till kontakt med yttervärlden och även tjäna den öppna åldringsvården. På en del ålderdomshem har man särskilda gästrum för anhöriga, som från annan ort kommer och hälsar på.

Numera är det godtagan praxis att en pensionär kan vara borta kor-

tare tid utan att platsen på ålderdomshemmet toges i bruk för någon annan. Vistelse utanför ålderdomshemmet är alltid stimulerande och bör underlättas genom befrielse från viss del av avgiften för de dagar pensionären vistas utanför hemmet. Telefonen är en god kontaktmöjlighet med yttervärlden. Telefonnumren bör stå i telefonkatalogen på ett sådant sätt att det tydligt framgår att telefonen disponeras för samtal till och från pensionärerna. På nya ålderdomshem bör varje rum förses med telefonjack så att de gamla i ostörd ro kan få tala från sitt eget rum.

För en klok hushållning med de alltid begränsade platserna på de kommunala ålderdomshemmen är det angeläget att personer, som kan klara sig själva eller reda sig med hemhjälp, lämpligare bostad etc, icke mottages på ålderdomshem. Då åldringarna numera i stigande utsträckning har möjlighet att stanna kvar i sina hem, även när de ej längre kan sköta de dagliga sysslorna, anser socialstyrelsen sådana bestämmelser som att pensionärerna på ålderdomshemmet måste kunna bädda sin säng eller gå till matsalen vara föråldrade och olämpliga. Vård på ålderdomshem är den lämpligaste vårdformen i många av de fall pensionären ej är så rörlig att han eller hon skulle kunna bädda en säng.

Flyttningen till ålderdomshemmet

Råd och anvisningar 194 tar också upp den känsliga frågan om de gamlas flyttning till ålderdomshemmet. Den innebär så mycket nytt i deras liv, de får lämna en invand miljö, uppge ett visst mått av självständighet och finna sig i den ordning, som måste råda i ett kollektiv. Det gäller att få de gamla att trivas, att känna att de inte bara är föremål för vård utan få dem att aktivt leva med i den nya gemenskapen. Mottagandet vid ankomsten till ålderdomshemmet måste ägnas särskild uppmärksamhet. Presentation av personal, information om dagordning, lokaliteter etc bör ske utan brådska och under trivsamma former. En del hem lämnar en tryckt välkomsthälsning med lättläst information om mattider, läkarvård och en förteckning över personalen. Denna broschyr kan studeras i lugn och ro och användas som stöd för minnet. Tryckt material får dock inte ersätta den personliga informationen.

Om ålderdomshemmens inredning har skriften också en del att säga. Där pekas bland annat på de möbelsier som utarbetats särskilt för åldringar, betonas värdet av en varm och stimulerande färgsättning

och betydelsen av en lämplig belysning med hänsyn till pensionärernas på grund av åldern starkt nedsatta känslighet för ljus. TV bör finnas och för hörselsvaga patienter är det lämpligt med magnetslingor så att apparaterna inte behöver vara så högt uppskruvade att ljudet verkar störande på andra. Det finns ett stort sortiment hjälpmedel för handikappade, vilka kan fås utan kostnad även för den, som bor på ett ålderdomshem.

Dagordningen skall anpassas efter pensionärernas behov, vanor och önskningar och inte efter personalens krav eller en önskan att spara tid. För tidig väckning och för tidigt sänggående får inte förekomma.

Ett mycket stort utrymme ägnas åt pensionärernas sysselsättning såväl i grupp som enskilt. Sysselsättning, som kräver direkt och aktivt deltagande, är av större betydelse för individen än de mera passiva och tillfälliga tidsfördriven. Långvarigt sjuka och invalider har stor hjälp av lämplig sysselsättning och förströelser, som för dem utgör en form av terapi, dvs en behandling för stärkande av livsvilja och självkontroll inför en framtid av invaliditet och tilltagande sjuklighet.

Det är stor brist på arbetsterapeuter. 1960 fanns 250 utbildade arbetsterapeuter i hela landet på 850 000 åldringar. Ingenting tyder på att situationen förbättrats sedan dess. För att i någon mån avhjälpa bristen har ordnats med snabbkurser för sysselsättningsledare.

Motionsgymnastik är till både nytta och glädje, men läkarundersökning bör vara obligatorisk innan någon tillåtes att delta i gymnastiken, som givetvis bör ledas av kompetent person.

Samlingssalen är en naturlig träffpunkt inte bara för de gamla själva utan också för kontakt med äldre och yngre utifrån. Biblioteken är mycket uppskattade och böcker kan ge anledning till samtal och gruppdiskussioner, liksom teater- och filmföreställningar.

Tillsättande av programråd rekommenderas. Självfallet med representation från pensionärerna själva. Det är inte lätt att sätta samman en riktigt avvägd kost för gamla människor, men här har skriften en del tips att komma med, liksom om den dagliga hygien. Patienterna bör ha tillfälle till bad och dusch varje vecka. På somliga ålderdomshem finns numera duschrum på avdelningarna, och det anses att många pensionärer skall kunna sköta duschningen själva.

Dåliga fötter kan medföra för mycket stillasittande, vilket i sin tur kan orsaka cirkulationsrubbingar och matsmältningsbesvär med flera krämpor. Fotvården är sålunda betydelsefull. Liksom att glasögon, hörapparater och tandproteser regelbundet kontrolleras. För både hälso- och sjukvård behövs fortlöpande medverkan av läkare.

Ålderdomshemmen och de sjuka

Ålderdomshemmen är beredda att lämna sjukvård så långt det går, men det finns alltjämt för många sjuka på ålderdomshemmen. Genom långvårdsklinikens intagningscentraler möjliggöres en riktig placering av de sjuka, så att ålderdomshemmen ej överbelastas. Visserligen blir klientelet på ålderdomshemmen allt skröpligare genom att de gamla så länge kan klara sig med den öppna åldringsvården, men att sammanföra ålderdomshem och sjukhem kan knappast anses lyckligt. Det är ofta bättre mot de gamla att inte göra det, framhöll byråchef Andersson. Det kan vara svårt nog för en gammal människa att gå till ett ålderdomshem, men ännu svårare kan det vara att behöva tas in på ett sjukhem. Ingen skall vårdas på "en högre nivå" än vad som behövs.

Ålderdomshemmets styrelse, dvs i allmänhet socialnämnden, bär det yttersta ansvaret för att den personliga omvårdnaden och den allmänna ordningen på hemmet är den allra bästa. Styrelsen måste därför söka att i grunden lära känna och förstå verksamheten, besöka hemmet inte bara vid festliga tillfällen eller sammanträden utan söka kontakt med pensionärerna i deras vardagstillvaro. Pensionärerna torde då spontant komma att ge uttryck åt hur de känner sig och hur de upplever tillvaron på hemmet.

När pensionären kommer till ålderdomshemmet är det viktigt, att anteckningarna om ingångsstatus görs på ett sådant sätt, att därav tydligt framgår dels vilken medicinering eller diet som eventuellt ordinerats före pensionärens ankomst till ålderdomshemmet, dels om pensionären har någon sjukdom eller krämpa som bör särskilt uppmärksammas t ex socker (diabetes).

Anvisningar lämnas om förvaring av värdeföremål. Drickspengar eller penninggåvor får inte mottagas av personalen, som inte heller har rätt att påverka pensionärerna ifråga om disposition av deras kvarlåtenskap. Personalkonferenser bör hållas med jämna mellanrum — t ex när ett nytt nummer av Råd och anvisningar utkommit eller när det finns många nya bland personalen.

För arbetsrationalisering lämnas en rad råd och upplysningar om arbetsbesparande anordningar, maskiner och hjälpmedel. Utbildningsfrågorna ägnas stor uppmärksamhet.

På många hem har man funnit det värdefullt att ha en del medhjälpare utanför de anställdas krets. Pensionärens anhöriga är ofta goda medarbetare som tillför ålderdomshemmet glädje och trivsel. Mot-

satsen förekommer emellertid också, och det kan vara värdefullt att försöka förstå vad som ligger bakom de anhörigas uppträdande i sådana fall och tänka genom hur man bör handla.

Till detta nummer av Råd och anvisningar finns även en del bilagor om kyrkobokföring, hjälpmedel för handikappade, kost- och näringsfrågor samt personalutbildning.

På ålderdomshemmen fanns 1967 50 000 platser. Många av hemmen är dock olämpliga ur sanitets- och andra synpunkter. 550 ålderdomshem är byggda av trä och därför brandfarliga. På alltför många hem används smårum som dubbelrum. 1967 påbörjas drygt 3 600 platser.

Att söka upp de gamla

— Vi vill satsa ännu mera på den uppsökande verksamheten, sade hr Bexelius. Det gäller att få kontakt med de gamla. Det är inga direktiv till kommunerna men väl praktiska råd och anvisningar. Och vi har starkt understrukit behovet av frivilliga insatser från olika organisationers sida.

Byråchef Andersson framhöll att det råder en allmän enighet att underlätta för de gamla att klara sig utanför institutionerna. Det är också lättare att få personal för den öppna åldringsvården. Den öppna vården varierar starkt i kommunerna, beroende inte bara på de ekonomiska förutsättningarna utan också på den personliga viljan. Hemhjälpen är dock hundraprocentigt genomförd. Den är mera utvecklad i vårt land än i andra länder.

”Utan att vara sjuka kräver många en daglig tillsyn, service och hjälp. Alla har behov av sysselsättning, rekreation och förströelse. Talrika åldringar och handikappade som lever isolerade och ensamma känner behov av samvaro och gemenskap. Mångas behov av råd och upplysning är stort. Personlig trygghet är individuell omsorg och omvårdnad, tillgodoseende av den enskildes behov och önskemål i alla dessa och många andra hänseenden.”

Detta framhöll socialpolitiska kommittén i sitt betänkande 1966. Och socialstyrelsens Råd och anvisningar nr 195 juni 1967 har i allra högsta grad tagit fasta härpå. Det är den första systematiskt genomarbetade vägledning som utgetts om den öppna verksamheten för åldringar mfl, omfattande service, sysselsättning, förströelse m m.

Socialstyrelsen anser att det ligger i socialhjälpslagens anda att lämna den hjälp och det bistånd i personliga angelägenheter som kan föreligga. De verksamheter som kommunerna på ett eller annat sätt

understöder måste stå öppna för alla åldringar och handikappade och inte bara vara förbehållna de åldringar som tillhör någon viss förening, bor i pensionärshem eller i en centralort.

Utgångspunkten för alla hjälpåtgärder måste vara att man klargör vilka de särskilda behoven är för de grupper man vill hjälpa. Det bästa sättet att få en uppfattning om behoven är den aktivt uppsökande verksamheten. Först genom en planmässig kontinuerlig uppsökande verksamhet kan man få en säker kännedom om de individuella önskemålen och behoven. Denna verksamhet behandlas i en särskild artikel i detta nummer av Sociala Meddelanden.

Föreningar och organisationer med skiftande målsättningar och intressen, inte minst pensionärs- och handikappföreningarna, har verksamheter inom den öppna åldrings- och handikappvården. Detta är en tillgång, som måste tillvaratas och uppmuntras. Behovet av åtgärder är mångskiftande och verksamhetsfältet stort, varför en samverkan av alla krafter behövs. En varierad verksamhet ger den enskilde möjlighet att välja vad som svarar mot hans särskilda önskemål.

I ett kapitel om den förebyggande hälsovården behandlas sådana frågor som åldrandets problem, hälsokontroll, fotvård, fysioterapi och arbetsterapi, motionsgymnastik och motionsidrott, kostfrågor, matdistribution, pensionärsrestauranger, badservice, hårvård och rekreationsverksamhet. Man får också veta åtskilligt om tekniska hjälpmedel för handikappade, transporttjänst m m. Stor uppmärksamhet ägnas också åt sysselsättningsfrågor och den kulturella verksamheten. Under senare år har studieverksamheten bland pensionärerna skjutit god fart. Åldringarna är bland de mest aktiva studiecirkeldeltagarna. Detta är värdefullt för att bevara sinnets spänst. Man fördriver inte bara tiden, får träffa andra människor, komma ut litet grand etc, vilket kan vara värdefullt nog, utan får också möjlighet att ägna sig åt mycket som man inte hunnit med under sin aktiva tid.

En rad praktiska råd lämnas om allmänna ekonomiska bidrag till verksamhet av olika slag och vart man kan vända sig för att låna filmer etc eller för att få kontakt med olika organisationer och institutioner. En bilaga om pensionärsgymnastik med beskrivning i ord och bild av olika rörelser kan erhållas som särtryck.

Råd och anvisningar kan rekvireras från socialstyrelsen.

Socionomer i arbete

Det råder många missförstånd om socionomutbildningen och socionomyrkena. Ibland möter man den föreställningen, att socionom är något religiöst eller åtminstone att socionomer finns där socialhjälp betalas ut. Där och ingen annanstans!

För några år sedan gav socionomorganisationerna ut broschyren "Socionom — utbildning och yrken" och nu har Paul Lindblom, tidigare rektor för socialhögskolan i Lund och numera chef för riksbanksfonden, gett ut "Socionomer i arbete" (Gleerups, Lund). Den är utförligare än den tidigare och givetvis mer aktuell.

Socionomernas arbetsmarknad kommer att expandera och inte minst inom de sammanslagna social- och medicinalstyrelserna väntas de enligt prognoserna fylla en allt viktigare funktion. Lindblom börjar sin bok med ett resonemang om socialstudenternas yrkesval och utbildningen vid socialhögskolorna. Han tar också upp några drag i socialvårdens utveckling innan han går in på de yrken högskolornas olika linjer är utbildningsinstitutioner för. Det finns numera fem socialhögskolor: i Stockholm, Göteborg, Lund, Umeå och Örebro och de olika linjerna är social linje, förvaltningslinje och teoretisk linje. Socionom är alltså inget yrke utan en examen och yrkesgrupperingen är mycket skiftande.

De främsta ämnena vid högskolorna är rättskunskap, statskunskap, samhällsekonomi, kommunal ekonomi, psykologi och sociologi. Dessutom finns specialkurser i exempelvis socialrätt, allmän förvaltning, socialpolitik och social förvaltning. Somliga ämnen samt en grundkurs är gemensamma för de tre linjerna.

Det bör också nämnas något om inträdesproven. Socialhögskolorna är de enda högskolor, som ger rätt för personer utan studentexamen att tentera in och gymnasieutbildade med medelmåttiga betyg kan därför slås ut. Inträdesproven omfattar svensk skrivning, historia, samhällskunskap, engelska och matematik. Man ställer också upp vissa andra krav.

De flesta socionomer från den sociala linjen hamnar givetvis inom socialt arbete och ofta då i den kommunala socialvården, men också på länsplanet finns sociala tjänster som socialvårdskonsulenter, barnavårdskonsulenter, nykterhetsvårdskonsulenter, barnavårdsombud etc. Sociala linjen utbildar också kuratorer för tjänster vid exempelvis sjukhus och skolor. Inom den statliga verksamheten finns socionomer från den sociala linjen vid bl a ungdomsvårdsskolorna, alkoholistanstalterna och inom öppen och sluten kriminalvård. Andra exempel är

arbetsmarknadsverket, försäkringskassorna och personaltjänst i offentlig eller allmän tjänst.

Förvaltningslinjen kan ha mindre intresse i detta sammanhang, men liksom vad gäller socionomer från social linje, finner man också förvaltnings socionomer i den centrala statsförvaltningen. Dessutom ser man dem som stadskamrerare, kommunaldirektörer, högre landstingstjänstemän och på ledande poster inom sjukvårdsförvaltningen.

Lindbloms bok, som i mångt och mycket är en katalog över socio-
nomyrkena, avslutas med en blick in i framtiden, men hinner dessförin-
nan nämna något om den teoretiska linjen och om socionomernas
vidareutbildning. Den teoretiska linjen är en allmän samhällsveten-
skaplig utbildning och sådana socionomer hittar man främst som journa-
list, utredare och någon gång också som lärare. Någon socionomie
licentiat-examen finns inte ännu utan efter viss komplettering vid uni-
versitet kan socionom börja sina licentiatstudier där.

Många socionomer söker sig direkt till det privata näringslivet eller
till organisationer och andra institutioner. Allt fler börjar också som
amanuenser eller byråsekreterare i olika verk. Det har inneburit, att
man främst inom den kommunala socialvården fått mycket svårt att
rekrytera socionomer och tvingats ta okvalificerad arbetskraft. Detta
har givetvis varit till nackdel för allmänheten.

"Socionomer i arbete" är nyttig läsning både för blivande socionomer
och för avnämarna och andra intresserade. Den hjälper till att klara
ut en del begrepp.

KJELL WASE

»Kontakter med utländska fäder»

På Kommunförbundets förlag utges genom Kommunaktiebolaget en serie småskrifter med lagtexter, normalförslag, kommentarer o d. Flera av dessa berör socialvårdsområdet. De prisbilliga lagtexthäftena — t ex Kommunallagen, Föräldrabalken jämte namnlagen m fl lagtexter rörande barnets familjerättsliga ställning, Socialhjälpslagen med följdförfattningar m m, Barnavårdslagen med följdförfattningar m m, Nykterhetsvårdslagen jämte tillämpningskungörelsen m m — har med rätta rönt stor efterfrågan och måst nytryckas tid efter annan.

Samma gäller de av socialstyrelsens psykolog Kurt Gordan författade skrifterna om övervakning (Övervakning inom nykterhetsvården resp Övervakning inom barna- och ungdomsvården), vari lämnas metodiska synpunkter och anvisningar för övervakare men vari icke medtages tyngande stoff utan större betydelse för övervakningsarbetet. Gordans böcker har också ansetts lämpliga att utdela till övervakare på samma sätt som kriminalvårdsstyrelsen sprider sina Anvisningar för övervakare, vilka anvisningar utdelas till kriminalvårdens övervakare och jämte Kommunaktiebolagets skrifter begagnas som underlag vid kurser och konferenser för övervakare. *"Kontakter med utländska fäder"* är nyutkommen och skiljer sig i visst avseende från sina föregångare. Det är nämligen fråga om manus till ett föredrag — hållet på Kommunskolan av numera departementssekreteraren K-E Herngård, Utrikesdepartementet — som Herngård iordningställt till en praktisk och användbar handledning. Underrubriken "Något om faderskapserkännande och indrivning av underhållsbidrag utomlands" säger bättre vad det är fråga om. Någon motsvarighet till Herngårds bok lär inte finnas. Visserligen publicerades i Från Departement och Nämnder 1965:11 sid 251—254 Herngårds redogörelse Indrivning av underhållsbidrag utomlands genom utrikesdepartementets sociala sektion. Den nu föreliggande skriften har dock ett bredare underlag och fäster särskilt avseende vid praktiska anvisningar.

I förordet erinras om att barnavårdsmannalagstiftningen ligger i stöpsleven, inte minst på grund av olika riksdagsmotioner. Kommunförbunden har i skrivelse i mars 1965 hos Konungen anhållit om att frågan rörande barnavårdsmannainstitutionen snarast måtte bli föremål för en allsidig prövning. Herngårds betydelsefulla råd och anvisningar om tillvägagångssätt vid fastställande av faderskap och underhållsbidrag samt åtgärder för bidragens uttagande i de fall fråga är om svenska utomäktenskapliga barn med utländska fäder har publicerats samtidigt som familjeberedningen framlagt förslag i fråga om barnavårdsmannaskapen (SOU 1967:8), något som är en tillfällighet. Vad Herngård lär ut om kontakterna med utländska fäder är allmängiltigt och

av betydelse oavsett om den som sysslar med ifrågavarande åtgärder är barnavårdsman eller fullgör dessa åligganden i egenskap av tjänsteman hos barnavårdsnämnd. Ett genomförande av familjeberedningens förslag i avseende på barnavårdsmannaskapen onödiggör självfallet på intet sätt kunskap i de ämnen Herngård behandlar.

I skriften beröres bl a de olika rättsuppfattningar och de skilda ekonomiska system som kan möta ett utomäktenskapligt barn med svensk moder och utländsk fader. Den som handlägger frågor rörande faderskapserkännanden och underhållsbidrag bör veta, att familjen i många länder har en mera central ställning än hos oss. I övervägande grad kan det bli fråga om att barnavårdstjänstemannen möts av åtgärder för att skydda familjen mot det intrång och den belastning i fråga om ekonomiska och andra faktorer som ett utomäktenskapligt barn utgör. Skilsmässor är kanske av religiösa skäl inte tillåtna och utomäktenskaplig sexualitet betraktas på ett helt annat sätt än hos oss. På åtskilliga håll är det till och med av religiösa eller andra skäl över huvud taget förbjudet för en gift man att erkänna ett barn utom äktenskap såsom sitt eller också är vissa grupper av medborgare, t ex officerare och ämbetsmän, på grund av särskilda föreskrifter förhindrade att erkänna faderskap till sådana barn.

Herngård redogör för olika överenskommelser mellan olika stater för att lösa frågorna om fastställande av faderskap till barn utom äktenskap och utgivande av underhållsbidrag i de fall flera länders rättsordningar beröres. Särskilt anvisningarna om det praktiska tillvägagångssättet i olika fall gör skriften nära nog oumbärlig för envar som sysslar med hithörande frågor. Herngård är specialist på området och vet, att spörsmålen är många och genvägarna inte alltid lätta att finna.

I skriften har medtagits en förteckning på aktuella blanketter hos Kommunaktiebolaget med text om faderskapserkännande och avtal om underhållsbidrag på såväl svenska som resp engelska, franska, tyska, finska, italienska, spanska, portugisiska, nygrekiska, serbokroatiska och turkiska. I de fall den utländske fadern inte behärskar svenska språket men i stället något av de angivna, skall naturligtvis en dylik blankett — som kan beställas hos Kommunaktiebolaget — användas. I förteckningen på aktuella blanketter hos Kommunaktiebolaget har också medtagits ansökan hos Utrikesdepartementet om bistånd i faderskapsärenden (faderskapserkännande, underhållsbidrag) resp ansökan om in-
drivning av underhållsbidrag i Danmark, Finland, Island eller Norge.

OLOV MATTSÖN

Summary

POPULATION STRUCTURE AND TRENDS IN RURAL AREAS

This issue of Social Review is devoted to the problems of rural areas.

In official population statistics a conurbation area comprises everything within a densely built-up area, i.e. a building agglomeration containing at least 200 inhabitants in which the borders of the building plots are less than 200 m apart. Owe Salomonsson of the Central Bureau of Statistics points out that this operational definition gives us rural area inhabitants even within the boundaries of the City of Stockholm. If the term "rural area" is to be given a more functional limitation it is necessary to make subjective assessments. For instance, it would be possible to select areas at a certain distance from the nearest densely populated area of a certain size or draw the line according to communications and the possibilities of gaining access to certain categories of services.

In conurbation areas the lower age groups are over-represented compared with those in rural areas. The highest degree of movement is found between the conurbation areas where 53 % of all migration occurs. The corresponding figure for rural areas is about 12 %. About 8 % of moves are from built-up areas to rural areas, while the remaining 27 % is accounted for by moves from rural areas to densely populated areas. Norrland, Gotland and the south-eastern provinces display the most negative trends.

The author of the article considers it a wonder that not more attention has been paid to the population structure and its change variables. The population structure provides an excellent indication of whether anything is going to happen in one direction or another within the economy of a particular region. A continuous analysis makes it possible to "nurse" the population pyramid at the proper time and enable measures to acquire the form of a series of minor but effectively adapted efforts.

FORESTRY WORKERS MOVE THE BUILT-UP AREAS

In an article by Gunnar Lilja, forest overseer, and Kjell Wase, principal Executive Officer, it is stated that the Swedish Forest Service, which is Sweden's largest landowner and one of the biggest state-owned public utilities, is not unaffected by the structural change of the community. They point out that the Commission on Labour have taken labour requirements and mechanization of forestry work into consideration in order to make this field rational and profitable. In general terms this means a reduced number of, but only permanently employed, forestry workers and a concentration of labour in thickly populated areas.

There is expected to be a general shortage of labour during the 1970s. Consequently, available labour must be utilized rationally by means of round-the-year employment, careful selection of personnel for different jobs, well-adjusted training and a transfer of labour from areas with a surplus to areas with a shortage of labour. It is intended that efforts directed towards a levelling out of seasonal variations shall lead labour policy to its goal, namely a body of skilled, full-time forestry workers. It may be assumed that forest workers of the future will on an increasing scale carry out their work with the help of machines, either as machine operators or as members of work teams. Future tasks will call for a greater degree of specialization.

EMPLOYMENT IN RURAL AREAS

As in the greater part of the rest of Northern Sweden, the province of Norrland has experienced serious employment problems during the 1960s. As a result there have been large-scale population transfers both within and out of the province. Edmund Andersson, Luleå, states that one of the reasons for the pronounced labour market problems in rural areas is the natural population increase.

The birth-rate in the province of Norrbotten during the five-year period 1946—1950 was 23.6 per thousand compared with an average of 18.2 for the country as a whole. During the same period the birth-rate in Tornedalen, one of the province's rural areas, was as high as 28.3 per thousand.

The improvement in the employment situation in the provinces of Northern Sweden during recent years has not however relieved the rural area problem in any way. The rural areas proper have received only a small amount in the way of regional development support.

Changes in the agricultural sector have led to large labour surpluses in Norrbotten and the rest of Northern Sweden and have thereby further accentuated the problems facing the rural areas. Moreover, a considerable amount of labour has in recent times been released in the forestry sector. While forestry has reduced its labour requirements, the farmers (mostly small-holders), especially in the inland regions of Northern Sweden, have lost the chance of supplementing their livelihood by temporary work in the forests in wintertime. This, in its turn, has hastened agricultural rationalization, but as a result of the depopulation that has occurred, it has also given rise to wholly unproductive areas.

Having once constituted a highly expansive employment sector of great importance to areas in Northern Sweden, the mining industry has played its part during the 1960s in increasing the labour surplus in the inland regions. Rationalization in the industry has led to a reduction in the labour force. In recent times, it has been the engineering industry which has constituted the most expansive employment sector in Northern Sweden; the number of employees rose by almost 50 % during the 1950s and it seems that this rate of increase is being sustained.

Regional development policy measures have been greatly strengthened in recent years in the form of local relief work, investment funds and state grants for regional development. However, these measures have benefitted mainly the coastal areas.

In May 1967, 3,557 unemployed jobseekers were registered at the labour exchanges in the province of Norrbotten. 1,503 of these, or 42.2 %, were over 50 years of age. No fewer than 872 of the unemployed who were over 50 were living in the inland areas (which contain 40 % of the population of the province). There has been a shift in the age structure of the unemployed towards increasingly advanced ages. The main reason for this is that 35,700 persons from Norrbotten were assisted by the labour exchange during the period 1960—1966 in obtaining work in other counties and that the majority of these persons consisted of younger and "more easily moved" workers. In only a few years time, at the beginning of the 1970s, about one-third of the population in certain parts of the inland areas of Northern Sweden will be in the over-65 age group.

ADVICE TO RURAL AREA INHABITANTS

Technical and economic development in the agricultural and forestry sectors has led to a great reduction in the number of vacancies in these fields. Roughly 20,000 persons give up agricultural and forestry work every year. It can be expected that in 10 years time the share of population held by agriculture will have fallen to 3—4 per cent. It is mainly because of old people giving up farming as a result of pensionable retirement, illness or death; Allan Holdar of the National Board of Agriculture illustrates this with the fact that, at present, no fewer than one farmer in four working on farms with between 2 and 10 hectares is over 65.

Since the Second World War the guidance and advice given to the farming population in Sweden has, as in other comparable countries, gradually been extended to include also economic and social questions.

Even though the attitude towards rationalization problems in the agricultural sector has radically changed during the 1960s and understanding deepened for the need to thin out the farming population as a pre-condition for the further progress and improved efficiency of the agricultural activity that remains, it must

be appreciated that this development cannot be summarily accepted by those it affects. Older people in particular find it difficult to accept the fact that the holdings they have spent a long life in cultivating and living off no longer have the chance to survive and provide a livelihood also for the future. Moreover, many farmers regard a termination of their agricultural work as a personal failure in their own eyes and those of their neighbours and they therefore endeavour to maintain as long as possible an activity which in itself is unprofitable.

Guidance and information activity is planned centrally through the Board of Agriculture's national programmes and regionally by special county programme committees comprising representatives of the county authorities and agricultural organizations. In connection with planning, various steps are also taken for the shrinking sector within agriculture. There is close collaboration on the questions concerned between the county employment boards and regional agricultural boards. This type of advisory service concerns the whole country in principle, but it is of chief interest in what are known as the seven forest provinces: Värmland, Kopparberg, Gävleborg, Jämtland, Västernorrland, Västerbotten and Norrbotten. One of the aims is to arouse interest in alternative sources of livelihood and give information on where and how surplus labour is to find other profitable employment when the jobs available in agriculture have decreased in number or disappeared altogether. To help overcome the obstacle of the large capital losses which the individual might have to suffer in moving to a better paid occupation in another area, the arsenal of aids now at the disposal of the labour market authorities for promoting mobility has been extended to include the possibility of buying owner-occupied homes. The regional agricultural boards, too, will have special funds available for buying up non-profitable agricultural estate even if it is not needed for rationalization purposes.

DWELLINGS IN RURAL AREAS

The housing standard has been considerably improved during the post-war period, both in the built-up and sparsely populated areas. Harry Sundberg, County Housing Director, says that this can be illustrated by a comparison between the 1945 and 1960 census of dwellings.

The standard of housing in 1960 was however still far lower in rural areas than in the built-up areas. Close on 85 per cent of house building during the period 1946—1960 was confined to built-up areas, which means that more than 700,000 dwellings were erected in these areas. Housing production in the rural areas was limited to around 100,000 dwellings. The dwellings erected during the post-war period are generally of a high sanitary standard. This factor, together with the extent of housing production in built-up areas, is the chief reason for the falling behind in the housing standard in the rural areas, and yet about 170,000 inferior dwellings have been abandoned in post-war times in connection with the move to the cities and towns.

Because of the slow regeneration of housing in rural areas, relatively many more people there than in the built-up areas are forced to continue living in dwellings which were erected at a time when it was not possible to acquire the conveniences which are today taken so much for granted by many people. No less than 40 per cent of rural area dwellings in 1960 were built before 1901. The corresponding percentage for the whole country was 20 and for all built-up areas 13 %. A comparison including all dwellings built before 1920 shows that there were twice as many of these in the rural areas as in built-up areas.

The older dwellings in rural areas are lacking not only in equipment but also in maintenance. This applies particularly to areas where farming gives little profit and the degree of industrialization is low.

The falling behind in the housing standard in rural areas is serious in that to a large extent it affects people who are in special need of living a sheltered and comfortable life, in other words the aged and handicapped. Could, draughty dwellings which are difficult to manage expose old people to health risks. In view

of the rapidly increasing number of people in the highest age groups, which will result in a heavier strain on nursing homes and similar establishments, the situation in the rural areas is serious. That is why the re-equipment of old people's dwellings now in progress has become an important part of the social care programme for the aged.

RETAIL SHOP SERVICE IN RURAL AREAS

From the long-term point of view two main factors are decisive for the localization of the population — the availability of employment and the existence of service arrangements. Among the non-public service institutions it is the retail trade which plays the most important part, both in the towns and out in the rural areas. Development has however led to an extensive closing-down of shops, mainly in rural areas, which in some cases has resulted in a deterioration in shop service for the consumers. According to Folke Larsson, Director of the Retail Trade Research Institute, about two thousand general stores in rural areas have had to close down during the past 10 years. The prime reason is the move from these rural areas and the resulting thinning out of the trade's circle of customers.

In many quarters the question of the possibility of maintaining a reasonable shop service in rural areas has no doubt acquired the character of a vicious circle. The shops are closed because the customer population decreases — but a contributory factor to people moving away is that there is an inadequate number of shops in the area.

The decrease in the number of shops should not cause any problems for those rural inhabitants who have cars, but it does bring about serious inconvenience for other large groups, especially the pensioners.

The possibility of the retail trade in rural areas to survive hinges on the question of profitability. The rural area merchant must be able to attain a level of income which is comparable with that of other groups if he is to be able to maintain his business over a long period. It will probably soon be necessary to make an inventory of the present number of shops in rural areas and then plan the network of shops which will be called for in the future. This will without doubt result in a further reduction in the number of shops. By investing in a limited number of really vigorous shops in not too great a number of small districts it will however be possible for the majority of rural inhabitants to have access to a qualified retail trade service at not too long a distance from their homes. It may be necessary to supplement this service by using mobile shops on a limited scale.

Sven Enarsson of the Swedish Co-operative Society writes as follows: — The sweeping changes which have characterized the Swedish retail trade during the past 15 years have, within the field of consumer co-operation, led to pronounced movements in shop structure. In the early 1950s virtually all co-operative sales outlets were manual service shops. By 1966 their share had fallen to less than 10 %. At the same time a new type of shop, the "market hall shop", has together with the department store and supermarket become very important.

Rising wage levels and stiffening competition between retail enterprises have placed heavy demands on more rational operation within the trade. The possibilities of rising productivity within the retail trade by more effective use of technical aids and the application of modern work methods are considerably greater in large shops than in small ones.

Consumer co-operation, like the retail trade in general, is adapting itself to suit the change in consumer preferences and the structural transformation of the community.

There are many who think that the co-operative movement ought to feel its responsibility towards consumers in rural areas and supply them with merchandise by, for example, subsidizing mobile shops. The costs of such an arrangement would be covered by a higher level of prices paid by the co-operatives' customers in the town shops. With the keen competition that exists today in the Swedish retail

trade, a raising of the price level obtaining within the co-operative movement could in the long run lead to changes within the trade which would not be favourable for the community at large. Moreover, it can be questioned whether it is right that just that sector of the Swedish population which buys from the co-operative shops should have to pay the extra costs involved in supplying the rural areas. The co-operative movement regards the problem as one that will have to be solved by the community.

ORE-PROSPECTING IN NORTHERN SWEDEN

During the past decade the Swedish government has, through the Geological Survey of Sweden, been investing in ore-prospecting in Northern Sweden on an increasing scale. Director-General K. A. Lindbergson, writing on the subject of iron ore prospecting in the province of Norrbotten, says that the aim is to find sites where the ore — because of its extent and high quality — could provide for profitable mining operations from the long-term point of view even though future world market prices might be stabilized at a lower level than during recent years. On the question of another important metal, copper, it is pointed out that we are still having to rely on relatively large imports for our supplies and that the price level has risen sharply during the past decade.

The size of a mineralization may decide whether we can speak of an ore or not. In Norrbotten, for example, small, scattered copper mineralizations with fairly high contents have been discovered now and then. They lack economic value if they are not sufficiently large to cover the costs of exploitation. This cannot be determined until a complicated survey and investigation programme has been carried out.

Ore-prospecting today is a capital-consuming activity which calls for a team of experts and extensive technical resources if it is to produce results on which it is possible to base an assessment of the exploitation possibilities. It is however important to the work of prospecting that all mineralization finds be registered as they can play a significant role as projects for further prospecting. It is against this background that one should consider the attempt to stimulate the interest of the public which was started this year in Norrbotten by the trade association there in collaboration with the Geological Survey of Sweden and which is referred to as the "Mineral Hunt".

In connection with the government sponsored ore inventory which was started in 1962 and is still in progress in certain parts of the province of Norrbotten, one of the basic tasks has been to produce geological maps which can be used as a more accurate starting-point for the continuing inventorying. In conjunction with this, systematic aerial magnetic measurements are being taken map-sheet by map-sheet.

Diamond drilling is being carried out on a large scale. Between 25,000 and 30,000 m are drilled annually. 12—14 drilling machines are in continuous operation.

A large part of the prospecting work is carried out in typical rural areas. With some justification it can be said that the geologists are the pioneers in the waste tracts.

Sometimes, the contemplated project has to be abandoned when the mineralization proves too small to support future exploitation. In other cases, when the site is considered to be exploitable, the work may continue for a long period. In general it is estimated that about 10 years elapse from the time a potential ore field has been discovered until exploitation is possible. Once the project has been sufficiently well prepared for a mining investigation to be carried out, it is also getting near the time when proper roads can be built and community planning started. In this way a new community is created in an area which would otherwise have remained deserted. When the work has progressed this far it is often time for the geologists to leave to go further afield.

At present the Geological Survey of Sweden provides work for between 300 and 400 persons. For the current budget year the government has set aside Sw. Kr. 20 million for the Survey, of which about half is reserved for ore prospecting.

THE CHURCH AND THE SCHOOLS IN RURAL AREAS

The accelerated industrialization and urbanization of recent decades has created a fundamentally new situation for the Swedish Church. Vicar Kjell Barnekow, Ystad, points out that despite the reorganization carried out in 1961 about 60 % of the priests serve in parishes which together contain about 30 % of the total population, while 30 % of the priests have 60 % of the population within their parish districts. Moreover, as the urban population in particular is made up of the younger age groups, the church organization in some areas actually breaks down when it comes to providing the required service in e.g. confirmation training, youth activities etc., while its work in the rural areas tends to stagnate.

The greater the percentage of young people who move away from the urban areas, the more difficult it is for those remaining to feel content in an environment entirely dominated by increasingly high age groups. With regard to the remainder of the rural population, the availability of different categories of service is being cut down uninterruptedly. In many people in the depopulation areas this entire development can easily create a feeling of being a stranger of the times and bring on a nostalgic yearning for the old time ways of life now gone forever. Sometimes they feel really bitter and disappointed about the development, forgotten and misunderstood by the population in the dynamic, expanding urban areas. Should the church organization, too, now be re-arranged so as to cut out a considerable number of benefices this would not only mean a reduction in purely religious activities but also the disappearance of a vital factor in cultural life and a further means of creating solidarity and affinity.

In a report concerning the educational sector, a description of the problems facing the school is given. A decreasing population creates difficulties in giving the remaining children as good an educational training as in the urban areas. Hundreds of schools in rural areas have been closed down in recent years. They have instead been transferred to the larger districts, to which school transportation has been laid on. Some children have to spend many hours travelling to and from school, especially in the more northerly parts of the country where the distances from one place to the other are long. Most of the parents and children, however, prefer school transportation to boarding homes. The old school buildings are either demolished or used for other purposes such as housing, as parish halls, workshops or warehouses.

A NEW SOCIAL WELFARE BOARD

The National Social Welfare Board came into being in 1913. The intention was that the Board should as far as possible deal with and be responsible for all social questions. The considerable increase in the number of tasks in this sphere, however, gradually made it necessary to arrange a transfer by stages of some of the activities. Industrial safety matters, for example, were transferred in 1938 to the National Insurance Office; in 1940 the National Labour Market Commission took over the supervision of labour exchange activities; and in 1944 matters concerning aliens were transferred to the National Office for Aliens. In 1948, the National Housing Board took over the task of acting as the central authority for house building, and finally, during 1962 and 1963 sociological statistics were transferred to the Central Bureau of Statistics.

One of the proposals which the 1967 Riksdag had to deal concerned a reorganization of the Board. An account of this is given by Erling Fridolfsson, First Secretary in the Information Service of the Riksdag.

It was decided to appoint a new central administrative authority for public health and sick care and for social welfare. This authority is to take over the tasks of the Social Welfare Board, the Board of Health and the Medical Preparedness Committee of the Board of Health. It is intended that this move will on the central plane provide the pre-requisites for a long sought after integration "in the field" of the most important sectors of public care. The new board is to consist of the Director-General as chairman and eight members appointed by the King-in-Council. Two of these are to be appointed according to proposals put forward by the Association of Swedish County Councils and one each by the Swedish Town Federation and the Union of Local Authorities. It had been suggested in the proposition that the new board should be called the Board of Health, but the government committee proposed that it be named the Social Welfare Board. The reason given was that the aim of integrating medical and social welfare tasks ought also to be reflected in the name. This was also resolved by the Riksdag.

Till socialstyrelsens bibliotek inkommen litteratur under andra kvartalet 1967

- ATT vara pensionär. Informationsskrift utg av sparbankerna. Sthlm 1967.
- BARNTILLSYN. I. Behov av daghemsplatser fram till 1975. Sthlm 1967 (Statens institut för byggnadsforskning. Rapport 1967:22.)
- BLOMQVIST, L. E. Albanien i storpolitiken. Sthlm 1967. (Världspolitikens dagsfrågor 1967:5.)
- BOALT, G. Sociologi för sjuksköterskor. Sthlm 1966.
- BROTT och straff. Red: *N Åkerman*. Malmö 1966.
- EDLUND, S. E:SON. Tvisteförhandlingar på arbetsmarknaden. En rättslig studie av två riksavtal i tillämpning. Sthlm 1967. (Akad avh.)
- ELTHAMMAR, O. Emotionella reaktioner inför film hos 11—18-årsgrupper. Sthlm 1967. (Child psychiatric department of Karolinska institutet at Kronprinsessan Lovisas barnsjukhus. Akad avh.)
- ERIKSSON, TORSTEN. Kriminalvård. Idéer och experiment. Sthlm 1967. (Kriminologisk handbok.)
- EUROPARÅDET. European committee on crime problems.
[Publications.] Strasb 1967.
Collected studies in criminological research. Vol 1.
The status, selection and training of basic grade custodial prison staff. Vol 1—2.
Short-term methods of treatment for young offenders.
Michard, H & James, T E. The press and the protection of youth.
- FERGUSON, T. Children in care — and after. London, New York & Toronto 1966.
- FUNKSJONAERER og andre ikke-manuelle yrkesutøvere. Utvikling, vekstproblemer og strukturendringer i arbeidslivet. Årsrapport fra Generaldirektøren for ILO, Genève 1967. Oversettere: A Ervik & T Thorsted. Oslo 1967.
- FÖRENTA NATIONERNA.
Economic survey of Africa. Vol 1. New York 1966. (Publ 66. 2. K. 3.)
Commission on the status of women. United nations assistance for the advancement of women. New York 1967. (Publ 67. 4. 2.)
- Department of economic and social affairs.
Organization and administration of social welfare programmes. A series of country studies. New York 1967.
- The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland.
Norway.
Proceedings of the world population conference, Belgrade, 30 Aug—10 Sept 1965. Vol 2. New York 1967. (Publ 66. 13. 6.)
- 3rd United nations congress on the prevention of crime and the treatment of offenders, Stockholm, 9—18 Aug 1965. New York 1967. (Publ 67. 4. 1.)
- Economic commission for Africa.
Family, child and youth welfare services in Africa. New York 1966. (Publ 66. 2. K. 7.)
Report of the ECA mission on economic co-operation in Central Africa. New York 1966. (Publ 66. 2. K. 11)
- Economic commission for Latin America.
The process of industrial development in Latin America. New York 1966. (Publ 66. 2. G. 4.)
- GAMMAL i glesbygd. Sthlm 1967. (Socialdepartementet m fl.)
- GORDAN, K & NÄS, N O. Rapport angående undersökning av 1964-års ungdomsvårds-skoleelever. [Stencil.] Sthlm 1967. (Socialstyrelsen.)
- GRANQVIST, H. Kinesiska toppfigurer. Sthlm 1967. (Världspolitikens dagsfrågor 1967:4.)
- HAMBRO, C. Barn og foreldre. Barneoppdragelse i praksis. 2. rev utg. Oslo 1966.
- HELANDER, J. On age and mental test behaviour. Studies related to inter-domain structuring and factor prediction in gerontology. Gbg 1967. (Acta psychologica gothoburgensia 7. Akad avh.)
- HERNGÅRD, K-E. Kontakter med utländska fäder. Något om faderskapserkännanden och indrivning av underhållsbidrag utomlands. Sthlm 1967.

- HERZMAN-ERICSON, MERIT. Svåra unga år. En orientering i psykodiagnostik och psykoterapeutisk teknik vid arbetet med psykiskt störda ungdomar. Sthlm 1967.
- HOFSTEN, E v. Världens befolkning. Fakta och frågor kring folkmängd och folkökning. Sthlm 1967.
- HYMAN, H H, LEVINE, G N & WRIGHT, C R. Inducing social change in developing communities. An international survey of expert advice. Geneva 1967. (United nations publ 67. 4. 3.)
- ISAKSSON, O. Bystämman och bystadga. Organisationsformer i övre Norrlands kustbyar. Om samspelet mellan lokal tradition och central påverkan. Umeå (tryckt i Uppsala) 1967. (Akad avh, Uppsala.)
- JOHANNESSON, J. Effects of praise and blame. Results of the class teacher's incentives upon achievement and attitudes of school-children. Sthlm 1967. (Stockholm studies in educational psychology 13.)
- KARLSSON, INGVAR & LITHNER, K. Stölder i Göteborg 1960—61. En kriminologisk undersökning med särskild hänsyn till skada och vinning. [Stencil.] Sthlm 1966. (Kriminalvetenskapliga institutet vid Stockholms universitet. Avdelningen för allmän kriminalvetenskap och kriminalpolitik. 7.)
- KJÖLSTAD, T. Alkohol og alkoholisme. Oslo 1966. (Arbeidslivets komité mot alkoholisme og narkomani.)
- Narkotika og narkomani. Oslo 1966. (Arbeidslivets komité mot alkoholisme og narkomani.)
- KLAASSEN, L H. Methods of selecting industries for depressed areas. An introduction to feasibility studies. Paris 1967. (OECD.)
- KLARE, H J. Delinquency, social support and control systems. Lond 1966.
- LABOUR and automation. Bulletin 4. Manpower. Adjustment programmes: 1. Geneva 1967. (International labour office.)
- LEWAN, N. Landsbebyggelse i förvandling. En studie av utvecklingen i Skåne sedan 1910 med särskild hänsyn till arbetstillfällenas omfördelning. Lund 1967. (Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution. Avhandlingar 50. Akad avh.)
- LEWIN, L. Planhushållningsdebatten. Sthlm 1967. (Skrifter utg av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 46. Akad avh, Uppsala.)
- MÖDREHJÆLPEN i Danmark. Af Vera Skalts [m fl]. Khvn 1966. (Dansk-norsk fond. Studier i Danmark.)
- NARKOTIKA. Handbok för polismän. Utg av Rikspolisstyrelsen. Sthlm 1967.
- NILSSON, GÖRAN B. Självstyrelsens problematik. Undersökningar i svensk landstingshistoria 1839—1928. Sthlm 1967. (Studia historica upsaliensia 25. Akad avh, Uppsala.)
- NYBERG, A. Alkoholjuomien kulutus ja hinnat. [Konsumtion och priser på alkoholdrycker. Finsk text, engelsk resumé.] Hki 1967. (Stiftelsens för alkoholforskning publ 15.)
- ROSE, G. Schools for young offenders. Lond 1967.
- SALVESEN, K. Social legislation in Norway. Oslo 1967.
- SAMHÄLLE i omvandling. 16 forskare behandlar problem av central betydelse för dagens och morgondagens svenska ekonomi. Sthlm 1967.
- SANDELS, STINA, BENDZ-SANDELL, MARGARETA & KROOK, YLVA. Rapport om undersökning rörande »trötthetssymtom» hos barn på daghem. [Stencil.] Sthlm 1967. (Lärarhögskolan i Stockholm. Barnpsykologiska forskningsinstitutet.)
- SIGEMAN, T. Lönefordran. Studier över löneskydd och kvittningsregler. Sthlm 1967. (Akad avh, Uppsala.)
- SIGRELL, B. Skolans problembarn. 2 uppl. Sthlm 1966.
- SKYDDSRARBETE inom statlig kontorsverksamhet. Sthlm 1967. (Arbetskyddsstyrelsen.)
- SOCIAL SECURITY PROGRAMS throughout the world 1967. Wash 1967. (Department of health, education, and welfare.)
- SOCIAL SERVICES in Czechoslovakia. Prague 1966. (National social security office.)
- SOCIAL TRYGGHET i de nordiska länderna. Utgifter och verksamhetens omfattning 1964 (1964/65). Sthlm 1967. (Nordisk statistisk skriftserie. 13.)
- STORBRITANNIEN. Home office.
- The organisation of after-care. Report of the advisory council on the treatment of offenders. Lond 1963.
- The sentence of the court. A handbook for courts on the treatment of offenders. Lond 1964.
- Report of the Committee on children and young persons. Lond 1964.
- Directory of approved schools, remand homes and special reception centres in England and Wales. Lond 1965.
- The child, the family and the young offender. Lond 1966.
- SYMPOSIUM über die soziale Sicherheit. Praha 1966.

- THIEBERG, S. Non-institutional housing for the elderly. Sthlm 1967. (The National Swedish institute for building research. Report 1967:5.)
- THIS-EVENSEN, E. Alkoholistsorg i industrien. Oslo 1965. (Arbeidslivets komité mot alkoholisme og narkomani.)
- UTELEK. Miljöplanering för barn. Sthlm 1966. (Svenska riksbyggen. Kring bostad 3.)
- WALDENSTRÖM, J. Blodbrist. Sthlm 1967. (Vår hälsa.)
- VINDE, P. The Swedish civil service. An introduction publ by the Ministry of finance. Sthlm 1967.
- VUGGESTUE, børnehave, fritidshjem, legeplads, ungdomsklub. Af H Horsten [m fl]. Khvn 1964. (Dansk-norsk fond. Studier i Danmark.)

Pris kr 10:—

200.350
dupl.

Sociala

STATISTISKA CENTRALBYRÅNS

28. NOV 1967

BIBLIOTEK

Meddelanden

KUNGL SOCIALSTYRELSEN STOCKHOLM

Vi har nyss kommit till världen
och vet ännu inget om livets
problem . . .

I detta nummer bland annat
artiklar i aktuella barnavårds-
frågor

7.1967

Kungl Socialstyrelsen, STOCKHOLM

Lokaler: Klarabergsgatan 60.

Telefon: Växel Klarabergsgatan 60 lokalsamtal 22 12 00

rikssamtal 08/22 12 50 eller nedan angivna direkta nr.

Växeln öppen måndag—fredag kl 8,00—16,40 (lördag stängd)

När växeln är stängd, används nummer inom parentes.

CHEF

Generaldirektör Ernst Bexelius 100843

Förste expeditjonsvakt Valter Carlberg 22 12 00/331

REGISTRATORS- OCH KASSAKONTOR 22 12 00/351

BIBLIOTEK öppet för allmänheten måndag—fredag

kl 10—16 22 12 00/320

Barnavårdsbyrån

Byråchef Göta Rosén (jämväl byråchef på skolbyrån), general-
direktörens ställföreträdare 10 31 77

Tf byråchef Brita Hasselrot 10 96 15

Kansli 22 12 00/309 (22 12 01)

Skolbyrån

Byråchef Göta Rosén 10 31 77

Kansli 22 12 00/309 (22 12 01)

Socialvårdsbyrån

Byråchef Ingemar Andersson 11 30 78

Kansli 22 12 00/238 (22 12 02)

Lagbyrån

Tf byråchef, juridiska ärenden, Ingvar Höjer

Tf byråchef, administrativa ärenden, Tryggve Foghelin 11 78 02

Kansli 22 12 00/356 (22 12 03)

Förste byråsekreterare Maud Helling

kontaktman för information av utlänningar och förfrågningar
ang semester- och hembiträdeslagen m m 22 12 00/338

Förste byråsekreterare Emelie Mohr (skadeståndsärenden

och förfrågningar rörande reglering av trafikskador) 22 12 00/286

Nykterhetsvårdsbyrån

Tf byråchef Gösta Nordström 10 03 13

Kansli 22 12 00/265 (22 12 04)

SOCIALA MEDDELANDEN, redaktion och expedition

Redaktör Sven Strömblad 22 12 00/269,272, (22 12 52)

SOCIALA MEDDELANDEN

UTGIVEN AV KUNGL SOCIALSTYRELSEN

ANSVARIG UTGIVARE: ERNST BEXELIUS

REDAKTÖR: SVEN STRÖMBLAD

STATISTISKA CENTRALBYRÅNS

ÄRGÅNG 1967 NR 7

28. NOV 1967

BIBLIOTEK

Innehåll

- 2 Onykterhet och brottslighet i sjömansyrket
Av professor Anders Otterland
- 14 Några synpunkter på adoption av barn
Av verkställande direktör Elina Rautanen, Helsingfors
- 25 Lekotek för utvecklingsstörda barn
Reporter: Sven Strömblad
- 31 Något om fakta i vårdnadsutredningar
Av rådmän S Tidstrand, Stockholm
- 46 Sociala frågor vid riksdagens vårsession 1967
Av förste byråsekreterare Erling Fridolfsson,
Riksdagens upplysningstjänst
- 68 Storstaden växer ut över gränserna
Hur nya samhällen skapas — Tätorternas problem
Reporter: Sven Strömblad
- 76 Rekryteringsproblem?
Av förste byråsekreterare Tullia von Sydow, Socialstyrelsen
- 80 Hur gick det sedan?
- 82 Inte bara avhållsamhet och jordbruksarbete...
Några axplock ur nykterhetsvårdsanstalternas årsberättelser
- 97 Samhället och invandrarna
- 101 SUMMARY

Fotografer i detta nummer: A-Bild, Sten D Bellander/TIO, Bo Berggren, Curt Carlsson, AB Flygtrafik, Yngve Gyllin, Michael J Nordström, Nils Örke (omslagsbilden) m fl

TIDSKRIFTEN SOCIALA MEDDELANDEN 1967 utges med 8 nummer. Prenumeration sker på postanstalt (Obs! inte postprenumeration), postgiro 156 14, på Sociala Meddelandens expedition eller i bokhandel. Prenumerationspriset 1967 kr 30 per år, lösnummer kr 5:—, större specialnummer åsatta specialpriser. Redaktion och expedition Klarabergsgatan 60. Postadress Socialstyrelsen, Fack, Stockholm 1, tel 22 12 00 (efter växelns stängning 22 12 52) ankn. exp 269 och red 272.

Vid återgivandet av artiklar ur denna tidskrift skall källan anges. Socialstyrelsen ansvarar inte för åsikter som framförts i signerade artiklar och recensioner.

Onykterhet och brottslighet i sjömansyrket

Av professor ANDERS OTTERLAND

I såväl svenska som utländska sjöfartstidskrifter har det under senare år diskuterats mycket om det kan betraktas som välbetänkt att låta personer mönstra till sjöss, som genom alkoholmissbruk eller brottslighet visat uppenbara anpassningssvårigheter i land.

Hur ser det då ut i verkligheten i säkerhetsyrket sjömansyrket? Hur stor är den beivrade brottsligheten och den registerförda onykterheten bland sjöfolk? Sker i någon större utsträckning mönstringar i omedelbar anslutning till samhällsingripanden från nykterhetsnämnd eller domstolar? Och hur lyckas personer med sådana problem i sjömansyrket? Av intresse är därvid att även studera sambandet mellan onykterhet och brottslighet och arten av brottsligheten.

I den kriminologiska litteraturen finnes inga systematiska studier över brottslighet hos sjömän. Sjöfolket har lämnats därhän, även om det allt sedan sjöfartens mörkaste tidsepoker, då fartygspersonal rekryterades via fängelserna, synes vara en vanlig uppfattning att sjömansyrket utgör en viktig sista möjlighet för i land socialt missanpassade. Men inte bara den kriminologiska litteraturen om sjöfolk är knapp. Även den sociologiska och medicinska litteraturen innehåller endast ett mycket begränsat antal arbeten ur sjöfolksmiljö. I ett tidigare arbete har jag gått igenom litteraturen om sjöfolkets alkoholvanor (1).

För att söka besvara de frågor, som i inledningen skisserats beträffande sjömän, beslöt jag

- 1) att söka ur tillgängliga register angående alkoholförseelser och brottslighet få tillstånd att inhämta sådana uppgifter för sjöfolk,

- 2) att för sådana studier

- a) uttaga ett stickprov bland sjömanshusregistrerade nu levande befarna sjömän,

- b) låta de svenska sjömän, som avled 1945—54 utgöra en jämförelsegrupp.

685 sjömän drogs vid ett av våra större sjömanshus som ett 20%-igt stickprov bland sådana sjömän, som tjänstgjort till sjöss någon gång under åren fram till och med 1956 och som 1958 fortfarande var registrerade som aktiva sjömän. Stickprovet är sålunda hämtat från vad man skulle kunna beteckna "det befarna sjöfolket" vid detta sjömanshus. För stickprovsjömännen liksom för de svenska sjömän, som avled åren 1945—54 och som närmare beskrivits i min avhandling (2) införskaffades uppgifter från socialregister och barnavårdsnämnd samt från sjömansakter och vidare genom särskilda tillstånd, erhållna efter fram-

ställning hos Kungl. Maj:t, uppgifter från fångvårdsstyrelsens straffregister och kontrollstyrelsens straffregister. Uppgifterna gällde förutom identifieringsdata i huvudsak följande punkter:

- 1) Förhållanden under tidigare och aktuell anställning ombord.
- 2) Uppgifter om registerförda nykterhetsanmärkningar och beivrad brottslighet vid olika tidpunkter.

- 3) Uppgifter om asocialitet och åtalseftergifter under ungdomsåren.

Därmed kunde tidssambandet studeras mellan förseelser införda i kontrollstyrelsens och fångvårdsstyrelsens straffregister och tjänstgöringen såsom sjöman. Dessa tidssamband har dock här närmare studerats endast för dödsfallsmaterialet, då detta material är det mest fullständiga, vad gäller socialmedicinska bakgrundsdata.

Vid jämförelse av data betr. arbetet som sjömän för stickprovssjömännen och de avlidna sjömännen framkom den enda skillnaden, att stickprovssjömännen hade färre tjänstgöringsår i sjömansyrket. Deras medianålder låg ca 7 år lägre. Frågan om stickprovets ev. vidare representativitet för den befarna sjöfolkspopulationen upptages i diskussionen.

Personal vid fångvårdsstyrelsen respektive kontrollstyrelsen anlätades för utdrag ur respektive register, sedan tillstånd meddelats. Utdragen från fångvårdsstyrelsens straffregister omfattade tidpunkt för brottet, typen av brott och brottets påföljd. Utdrag ur kontrollstyrelsens straffregister omfattade tidpunkten för det beivrade alkoholbrottet, dess karaktär och påföljd. Erhållna tillståndet gällde endast för sjöfolk på av mig företedda namnlistor, vilka jag sammanställt, och utgjorde dels samtliga 1 775 i mitt avhandlingsmaterial, dels de 685 från stickprovet. Denna begränsning var av ekonomiska och tekniska skäl i undersökningsläget nödvändig.

Beivrad brottslighet

Totalt hade 14,3 % av sjömännen i stickprovet och 15,4 % i dödsfallsmaterialet begått handlingar, som föranlett åtal och dom eller åtalseftergift på grund av brottslighet av samma storleksordning som straffregisterförda brott. En relativ fördelning ger vid handen, att kriminalitet ungefär dubbelt så ofta belastar manskap som befäl. Detta gäller båda materialen. Ett undantag i åldersgruppen under 19 år har sin grund i att dödsfallsmaterialet ej upptar åtalseftergifter. Detta påverkar dock ej väsentligt totalmaterialet.

I dödsfallsmaterialet fördelar sig de begångna brotten enligt följande:

Brott mot allmän ordning och offentlig myndighet	11,9 %
Egendomsbrott	20,6 %
Våldsbrott	7,7 %
Hemfridsbrott	1,0 %
Sedlighetsbrott	1,9 %
Skadegörelse	2,9 %
Stöld etc.	32,1 %
Brott av krigsmän	21,9 %

De olika kriminalpolitiska behandlingsformer som användes var följande:

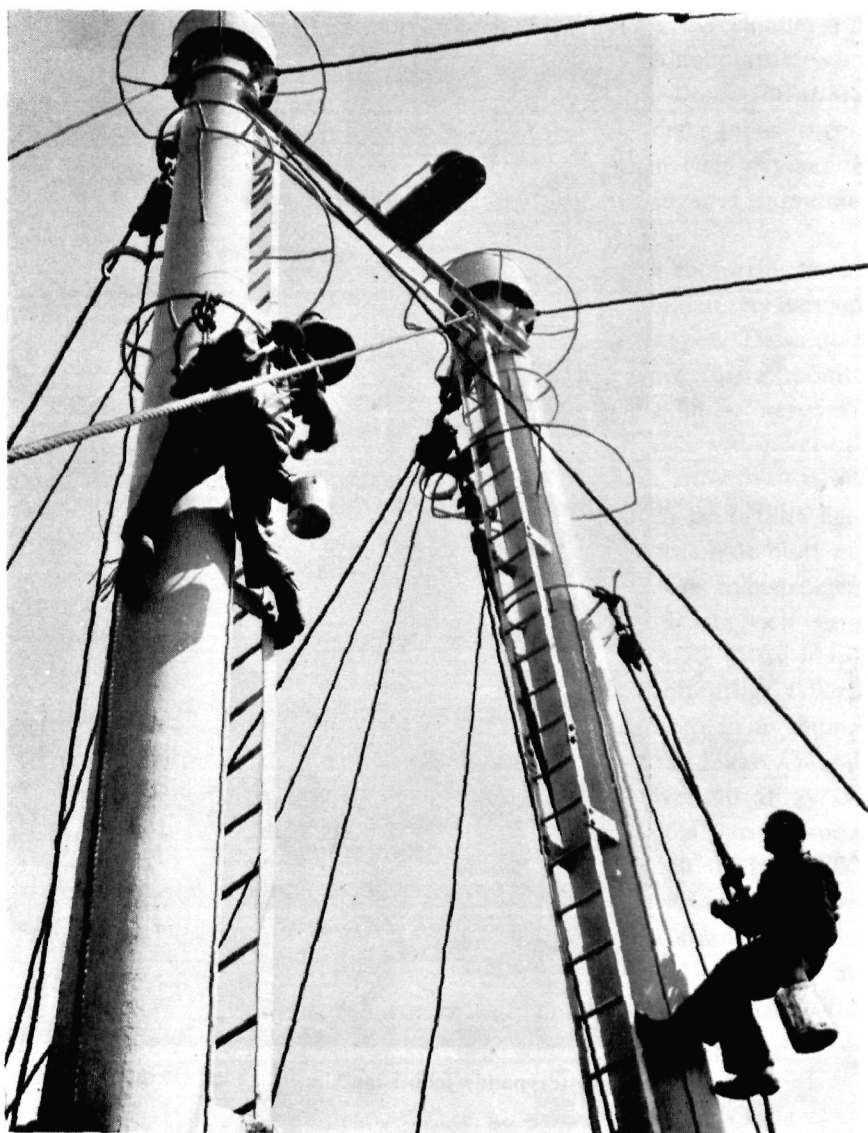
Villkorlig dom	32,2 %
Fängelse eller straffarbete mindre än 6 månader	40,9 %
Fängelse eller straffarbete 6 månader eller mera	21,8 %
Straffriförklaring	3,0 %
Ungdomsfängelse	2,2 %

Fylleriförseelser

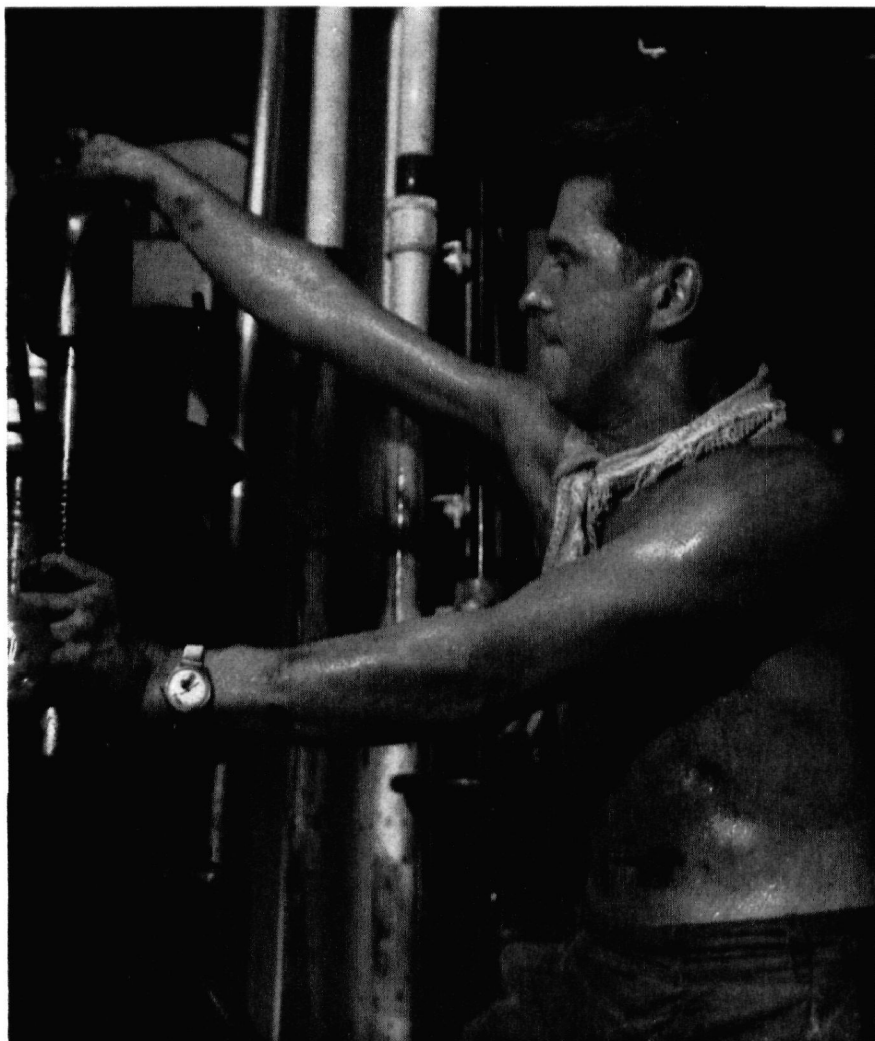
I de båda serierna har drygt 1/3 under sin livstid ådragit sig beivrade fylleriförseelser. Även här företer manskapet relativt sett något högre andel än befälet, medan dödsfallsmaterialet och stickprovet skiljer sig åt beträffande andelen fylleriförseelser hos befäl. Hos befäl förekommer i stickprovet fylleriförseelser i omkring 30 % av samtliga fall, medan i dödsfallsmaterialet motsvarande fördelning ligger på omkring 18 %. När materialen sedan uppdelas på åldersgrupper återfinnes relativt fler sjömän med fylleriförseelser i åldrar mellan 20—40 år i dödsfallsmaterialet än i stickprovet, medan siffrorna i stickprovet ligger betydligt högre än i dödsfallsmaterialet för åldersgrupper över 40 år.

Samband mellan alkoholmissbruk och kriminalitet

Ser man på sambandet mellan alkoholmissbruk och kriminalitet finner man samma tendenser i de båda materialen, vad det gäller bemaningskategorierna manskap och befäl och även för olika åldersgrupper. Av stickprovet framgår att 71,6 % av samtliga sjömän, som begått brott, också hade beivrade fylleriförseelser; i dödsfallsmaterialet var detta tal 65,1 %. I åldersgrupp för åldersgrupp fastslås det faktum att en mycket stor del av kriminaliteten bland sjöfolk hänförs till sådana som var kända för alkoholmissbruk.

Till vädens får sjömännen gå även på moderna fartyg.

Ett svettdrypande jobb i maskin.

När i sjömännens liv inträffar denna brottslighet och dessa fylleriförseelser? Ägde förvecklingarna rum under aktiv tjänst, under perioder av avmönstring eller kanske före första mönstringen till sjöss?

2,4 % av befälet och 3,2 % av manskapet hade begått straffregisterbrott före första mönstringen till sjöss. Drygt 1/3 av dessa hade redan före första mönstringen till sjöss även fylleriförseelser. I dessa båda grupper av straffade sjömän kom senare alkoholmissbruket att växa

så att ungefär 1/2 av befälet och 2/3 av manskapet utvecklades till alkoholmissbrukare åtminstone i social bemärkelse. Alkoholbruk, som leder till offentliga fylleriförseelser, betecknas av de flesta författare som ett tecken på missbruk. Hos de sjömän, som vid första mönstringen till sjöss varit straffade, hade vidare "nervös" sjukdom eller avvikande personlighetstyper diagnostiserats vid läkarundersökningar i sammanlagt ca 10 % av fallen.

När det gäller sjömän, som straffats både före första mönstringen till sjöss och senare, har här befälet helt försvunnit ur bilden, medan en mindre grupp av denna kategori finnes bland manskapet. Dessa har samtliga hög belastning för alkoholmissbruk, både före första mönstringen till sjöss och senare. Hos drygt 40 % av dessa hade "nervösa" sjukdomar eller personlighetsförändringar diagnostiserats vid läkarundersökningar.

Under sina år inom sjömansyrket hade omkring 6 % av befälet och drygt 12 % av manskapet kommit i delo med rättvisan. Hos blott en liten del av dessa hade alkoholmissbruk förekommit före mönstringen till sjöss, medan under tiden, som förflutit mellan första och sista mönstringen till sjöss, drygt 50 % av befälet och drygt 70 % av manskapet hade utvecklat sådant beteende som lett till offentligt fylleri. Hos 1 på 5 av befälet och 1 på 3 av manskapet förekom inom denna grupp olika nervösa besvär, som någon gång iakttagits av läkare. Bland sjöfolk avlidna under åren 1945—54 var drygt 1/2 över 40 år av de sjömän som redan vid första mönstringstillfället till sjöss varit dömda för grövre brott. Flera var över 50 år och några till och med över 60 år. Vid 68 tillfällen i den studerade serien skedde mönstringen till sjöss omedelbart i samband med avtjänat straff, domstolsförhandling eller åtalseftergift. Även här är många, ca 1/3, över 40 år. 112 (6,3 %) av sjömännen i dödsfallsmaterialet hade vid första mönstringen till sjöss beivrad fylleriförseelse; 1/4 av dessa var över 40 år. 4 av dem var till och med över 60 år.

Brott under fylleri i hamn

Brottstillfället inträffade inte alltid under tjänstgöringsperioder på fartyg. Ofta hade sjömännen, då brottet inträffade, tillfälligt avmönstrat från sina fartyg ej sällan i samband med perioder av svårt alkoholmissbruk. Ibland omedelbart, ibland efter några månader, begav sig dessa män åter till sjöss. Bland de sjömän, som låtit brottslighet komma sig till last, inträffade brottet med stigande ålder allt oftare under fartygspåmönstringen.

Inte mindre än 11 personer i den studerade serien, vilka bedömts som otillräkneliga i samband med domstolsförfarande, har vunnit inträde i sjömansyrket. Dessa fall är fördelade över alla åldrar. 4 är i åldrar över 50 år. I det genomgångna materialet finnes endast i 8 fall uppgifter om genomförd samhällsvård på olika ungdomsfängelser. Under övervakningstiden i samband med de 118 villkorliga domar, som förekommit i det studerade materialet, har 29 sjömän mönstrat till sjöss. Dessa mönstringar gäller i huvudsak ett yngre klientel.

Vid första mönstringen till sjöss hade 11 av sjömännen i dödsfallsmaterialet vårdats på alkoholistanstalt, därav 6 vid två eller flera tillfällen. Av detta alkoholistanstaltsklientel var drygt hälften över 50 år, flera över 60 år. 51 sjömän hade senare i anslutning till tjänstgöring till sjöss vårdats på alkoholistanstalt, därav 27 två eller flera gånger. Under hela tjänstgöringstiden hade de 62 alkoholistanstaltsvårdade sjömännen vid 68 olika tillfällen mönstrat till sjöss under försöksutskrivning från alkoholistanstalt. Vid första mönstringen till sjöss fanns vidare ej få "rekryter" med ett flertal fylleriförseelser. 4 hade 5 och flera, 19 hade 4 och 35 hade 3 fylleriförseelser. Vid första mönstringen till sjöss hade i 4 % av samtliga fall läkare ställt diagnosen kronisk alkoholism. För nära 5 % av förstagångsmönstrarna skedde mönstringen i samband med åtgärd på grund av fylleriförseelser.

"Tablett"-missbruk förekom hos 3,4 % av fallen i dödsfallsmaterialet. Tablettmissbrukarna hade representanter i alla åldersgrupper, men drygt hälften var över 40 år gamla. I många fall härrörde det narkotiska medlet ur fartygens medicinförråd. Dessa medel införskaffades också i land utomlands. Huruvida tablettmissbruket i samtliga dessa fall lett till utvecklad narkomani kan icke avgöras. En del av tablettbrukarna var sannolikt okunniga om preparatens farlighet från vanebildningssynpunkt. Omkring 20 % av medicinmissbrukarna nyttjade det narkotiska medlet i form av injektioner.

Lärdomar

Av de jämförelser, som här framlagts vad gäller sjömän döda 1945—54 och sjömännen i ett stickprov av levande befarna sjömän 1958, framgår att dessa båda grupper har många gemensamma drag, ehuru de levande sjömännen på grund av lägre ålder som grupp har färre tjänstgöringsår. Att de båda grupperna trots ålders- och tjänsteårsskillnader har sammanfallande data när det gäller noteringar i de båda straffregistren hänger sannolikt samman med att sjömännen i stickpro-

vet "befarna sjömän" hunnit upp i de åldrar, där en väsentlig del av deras "brottslighetskvot" i jämförelse med sjömännen som avlidit hunnit mätas. Medianåldern vid frånfället för de studerade dödsfallen låg vid 42,1 år.

Även om stickprovet självklart endast kan gälla fakta för de sjömän, som 1958 var inskrivna vid det studerade sjömanshuset och hade de karakteristika, som här beskrivits, och dödsfallsmaterialet endast sjömän som dog 1945—54, ger iakttagelserna här anledning antaga att de problem, som belyses i de studerade materialen, har större generalitet, och kan gälla sjömän i allmänhet. I mitt avhandlingsmaterial framkommer nämligen inga speciella, vare sig medicinska eller sociala skillnader mellan sjömän inskrivna vid det sjömanshus, där stickprovet dragits, och sjömän inskrivna vid andra större eller mindre sjömanshus. En sjöman får som bekant vara skriven var som helst i landet under sitt arbete till sjöss och behöver sålunda ej för sin sjötjänsts skull skriva sig i en större hamnstad. Det synes därför oftast vara av praktiska skäl som sjömän flyttar sina familjer och sociala relationer till den hamnstad, där deras fartyg oftast lägger till. Sådana skäl kan även ha dikterat stickprovets sjömän att flytta till den större hamnstaden. Man kan naturligtvis också tänka sig, att en sjöman kyrkoboksmässigt velat flytta från hembygden i samband med inträffad nykterhetsförseelse eller iråkad brottslighet. Men enligt de uppgifter, som inhämtades från fångvårdsstyrelsens straffregister och kontrollstyrelsens straffregister, visade det sig att andelen fall med förekomst i resp. register var tämligen lika i de båda materialen och att flyttning till den större hamnstaden eller annan storstad blott undantagsvis skett i samband med iråkade problem av här aktuellt slag. Sjömän med alkoholproblem och beivrad brottslighet fanns sålunda vid varje sjömanshus.

Föreliggande undersökning har sålunda givit vid handen, att beivrad brottslighet och registerförd onykterhet ej sällan förekommer bland sjöfolk. De sjömän, som avlidit, speglar i detta hänseende de levande sjömännen.

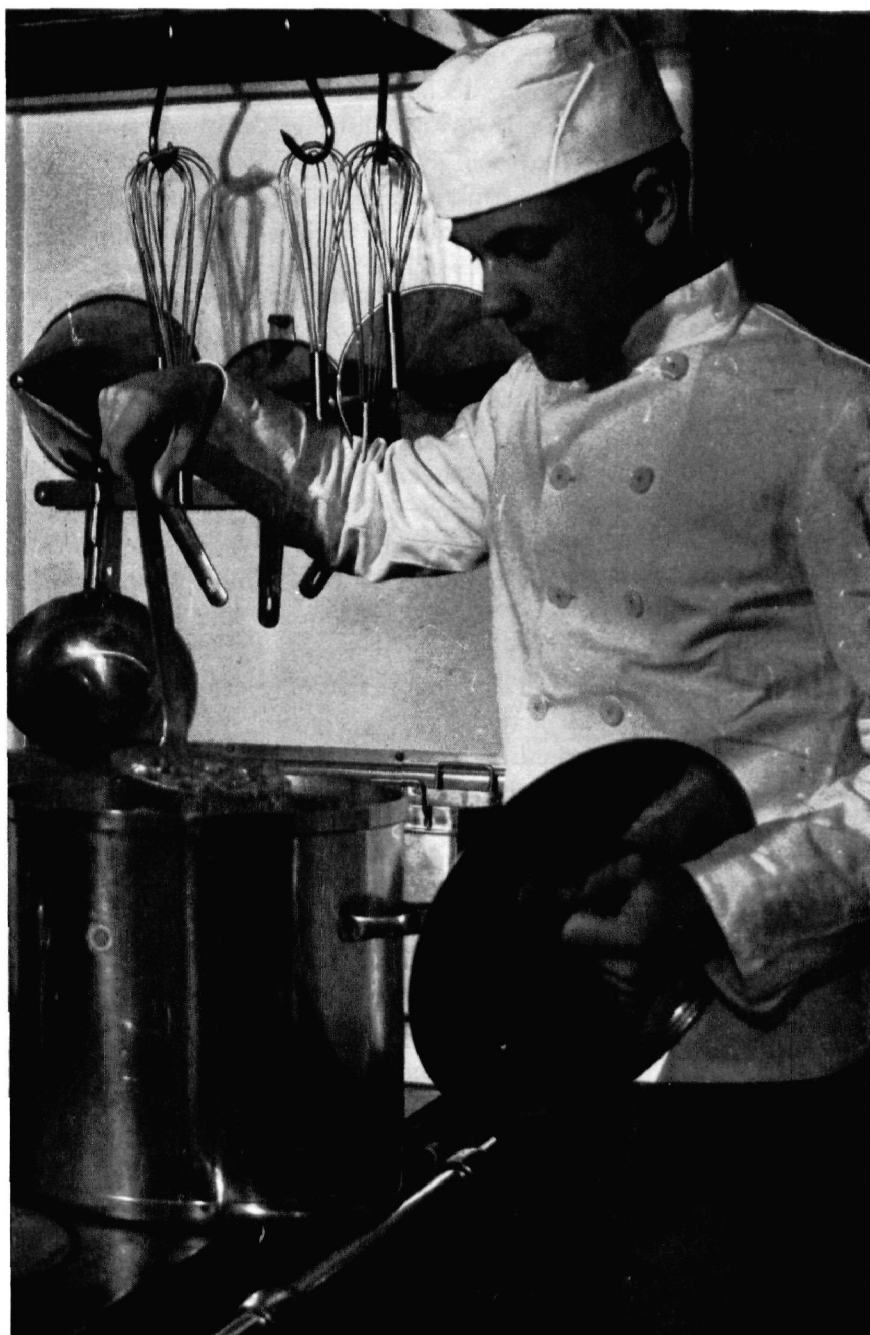
Huruvida andelen med nykterhetsanmärkning och beivrad brottslighet är högre eller lägre bland sjöfolk än inom vissa andra yrkesgrupper eller sociala skikt har här ej undersökts, då jämförelser härvidlag överhuvudtaget är föga fruktbara. Det kan konstateras, att dessa företeelser finns i icke ringa omfattning i sjömansyrket. I andra studier har jag påvisat alkoholens väsentliga betydelse inom sjömansyrket som olycksfallsutlösande faktor (3). I de båda undersökta serierna föreligger också starkt samband mellan kriminalitet och alkoholmissbruk. Kriminalite-

ten färgas av alkoholinflytande. Sjöfolkets brottslighet utgöres i högre grad än genomsnittet av våldsbrott. Sjömännen kommer under hamnuppehåll, i land och även ombord, i slagsmål och blir åtalade. "The noble art of self-defence" är något som sjömännen tar till i alkoholrus, då de tror sig bli förorättade. Egentligen ligger denna instinkt hos sjöfolket, att försvara sig, att handgripligt ta sin rätt, djupare än man vid första anblicken tänker sig. Sjöfolket är i hamnar världen över föremål för uppmärksamhet från olika typer av "sjömansfångare". Sjömännens behov av kontakter utnyttjas och merkantiliserats. Ofta utsättes de för svek från de tillfälliga bekantskapernas sida. Vid alkoholpåverkan i hemlandet upplever sjömannen tillfälliga bekantskaper på samma sätt som han upplever dem i de utländska hamnarna. Den alkoholpåverkade sjömannen anser sig vara nödsakad att ta sin rätt i egen hand.

Denna undersöknings väsentliga resultat är iakttagelsen att alkoholmissbruk och brottslighet är starkt korrelerade även hos sjöfolket och i båda de undersökta materialen.

Beivrad brottslighet och registerförd onykterhet förekommer före första mönstringen till sjöss, ehuru den största posten av inträffad registerförd onykterhet och beivrad brottslighet har drabbat sjömännen under deras liv som sjömän. I ett tidigare arbete har jag behandlat alkoholproblem hos förstagångsmönstrande till sjöss (4). Drygt 6 % var antecknade för fylleriförseelser och ca 4 % var straffade före första mönstringen till sjöss. Bland dessa återfanns i båda grupperna män, som var i 50-årsåldern eller äldre. Av de straffade hade mer än 1/3 tidigare manifesterat alkoholmissbruk och hos ungefär 1 på 10 förekom av läkare vid något tillfälle diagnostiserad "nervös" sjukdom. *Att dessa karakteristika ibland gällt personer, som senare avancerat till fartygsbefäl, synes ge vid handen, att fartygsmiljön kan innebära en korrigerande möjlighet.* Visserligen recidiverar inte alla brottslingar, men icke desto mindre har i enskilda fall män med sådana handikapp vid inträdet i sjömansyrket lyckats skapa sig en framtid till sjöss. Har recidiv i brottsligheten inträtt, synes dock karriären inom sjömansbanan helt ha spolerats, eftersom ingen återfinns bland befälet, som straffats för brottslig gärning både före och under tjänstgöring till sjöss. Motsvarande resonemang kan i viss mån gälla alkoholmissbruk hos befäl. Alkoholbruk hos befälet upptäcktes tidigare än hos manskapet, de måste gå i land och dör således ej i yrket. Detta skulle då kunna vara en förklaring till att siffran för beivrade fylleriförseelser hos befäl är väsentligt lägre i dödsfallsmaterialet än i stickprovet.

Påfallande svårigheter till sjöss inträffar för samtliga i detta material

Kocken har inte minsta ansvaret för trevnaden ombord.

studerade fall med straffriförklaring. Detta gäller också för de flesta fallen, där förstagångsmönstringen skedde hos straffade personer med manifesterat alkoholmissbruk samt diagnostiserad "nervös" sjukdom.

Genom den nya mönstringsförfordning, som trädde i kraft i Sverige 1 juli 1961 och genom de i samband därmed av medicinalstyrelsen utarbetade instruktionerna, ålägges sjömansläkarna restriktivitet med läkarintyg för mönstring till sjöss av personer med anpassningssvårigheter och alkoholbesvär. För vissa av fallen i här förekommande sjöfolksmaterial skulle sannolikt mönstringshinder på grund av alkoholmissbruk och anpassningssvårigheter i land ha förelegat. Men sådana hinder är betydligt svårbedömda. Svårigheterna för sjömansläkarna i sådana situationer gäller i synnerhet äldre sjömän med mångårig sjö-tjänst, vilka visserligen har ett manifesterat alkoholbruk men utan att detta ännu fått direkta sociala konsekvenser.

En 50—60-åring som vill mönstra till sjöss för första gången i sitt liv bör alltid indicera särskilt noggrann socialmedicinsk undersökning. Vid sådana mönstringar förekommer ej sällan flykt från en tråkig situation i land — möjligen endast subjektivt uppladdad. Ett avrådande från mönstring vid ett sådant tillfälle kan vara en hjälp för den enskilde. Varken handelsflottan eller människor med personliga handikapp är betjänta av att "fly till sjöss". Handelsflottan behöver bra folk och människor med anpassningssvårigheter dras snarare ner, om de tillåtes gå till sjöss.

Om personer med här ifrågakommande svårigheter ändå i vissa fall skall ges tillfälle att mönstra till sjöss, bör för varje sådan mönstring speciella avtal träffas mellan fartygsbefälhavare—rederi och den fartygspåmonstrande eller hans ombud. Ett sådant förfarande utgör då ett stöd i den enskildes anpassningssträvanden. En mönstring av denna karaktär bör vidare endast ske på läkarintyg med förkortad giltighetstid.

Med stöd av denna undersökning synes ett ökat upplysningsarbete i alkoholfrågan bland sjöfolk och deras organisationer och arbetsgivare vara dokumenterat.

Sammanfattning

I här redovisade studie har 685 sjömän i ett ur sjömanshusregister år 1958 draget stickprov granskats beträffande förekomsten av brottslighet och alkoholmissbruk. En liknande granskning har skett för sammanlagt 1 775 svenska sjömän avlidna under 10-årsperioden 1945—54.

Undersökningen bekräftar, att brottslighet och fylleriförseelser förekommer även bland sjöfolk och att brottslighet och onykterhet har starkt samband. Ca 1/3 av brottsligheten bland "sjöfolk" har emellertid begåtts av personer, som vid brottstillfället ännu ej mönstrat till sjöss.

Storleksordningen av hithörande problem bland sjöfolk gör det sannolikt, att sjöfolk härvidlag löper särskilda risker att råka i svårigheter. Jämförelser med andra yrkesgrupper är här föga fruktbara. Det räcker med att konstatera, att problemen finns hos sjöfolk och att dessa problem förblivit stora under en lång följd av år. Detta pekar på att socialmedicinska insatser här är nödvändiga.

I de fall personer med hithörande problem tillåtes mönstra till sjöss synes detta böra ske efter särskilda överenskommelser mellan berörda parter och endast på läkarintyg med förkortad giltighetstid. Ett sådant förfarande borde, för den det vederbör, ha möjlighet utgöra ett värdefullt stöd och för den övriga fartygsbesättningen en garanti för att personalstandarden ombord hålles på en tillfredsställande nivå.

På grundval av här redovisat material synes det angeläget, att ytterligare intensifiera upplysningsarbetet i alkoholfrågan bland sjöfolk.

Av författaren utgivna arbeten, som det hänvisats till i artikeln, är:

1. Otterland, A: Sjöfarares dryckesseder i socialmedicinsk belysning. (Göteborg 1960.)
2. — A sociomedical study of the mortality in merchant seafarers. /Gradualavhandling./ (Acta Med. Scand. 1960, vol. 167, uppl. 357. Även utgiven av Scandinavian University Books, Stockholm 1960.)
3. — Alcohol and the merchant seafarer. Paper read at the 26th intern. Congr. on alcohol and alcoholism. (Stockholm 1960.)
4. — Alkoholproblem hos förstagångsmönstrande till sjöss. (Alkoholfrågan 1960, 54, 114.)

Några synpunkter på adoption av barn

Av verkställande direktör ELINA RAUTANEN, Helsingfors

Följande översikt över adoptionsverksamheten inom Pelastakaa Lapset, den finska Rädda Barnen-organisationen, är en del av en redogörelse för hela denna rörelses verksamhet, vilken omfattar adoption, fosterbarnsvård och gruppvård i barnhem liksom anordnande av sommarvistelse för socialt mindre gynnade barn.

Organisationen följer den allmänt vedertagna principen att adoption är det mest fullkomliga medlet att återge ett barn, som är i behov av en familj, ett familjeliv och ordnade familjeförhållanden (UN/WHO 1953).

Avsikten med föreliggande redogörelse är att diskutera den adoptionspraxis organisationen tillämpar samt de principer på vilka denna praxis grundar sig. Främst gäller det åren 1960—64. Visst statistiskt och annat material för kortare eller längre tidsperioder är medtaget för att illustrera den allmänna trenden.

Diskussionen kring adoptionsproceduren tas ej upp i varje detalj. Den avser att uppehålla sig vid sådana avsnitt, som hitintills föga uppmärksammats, eller om vilka åsikterna varit delade.

Varje adoption är ett triangeldrama. Triangeln omfattar barnet, dess biologiska moder och adoptivfamiljen in spe. Dessa tre parter representerar skilda intressen. För att adoptionen skall bli en framgång måste en viss jämvikt uppnås. Vi tror inte att vi kan förbise någon av parternas lycka eller ignorera den skada vi kan åstadkomma för någon av dem om vi handlar utan tillräcklig hänsyn. Därför försöker vi att nå en kompromiss med en för alla tre parter, speciellt för barnet, minst skadlig verkan.

Åren 1960—1964 placerade organisationen 583 barn för adoption. Majoriteten av barnen, eller 83 %, var födda utom äktenskapet.

Barnens ålder vid tiden för omplaceringen var följande:

0— 3 månader	226 barn
4— 6 »	184 »
7—12 »	92 »
1— 4 år	78 »
5— 9 »	3 »

Av dessa barn var 297 eller 50,9 % flickor och 286 eller 49,1 % pojkar.

Som framgår av ovanstående statistik var majoriteten av barnen placerade för adoption före sex månaders ålder. I denna grupp var mer än hälften yngre än fyra månader. Det har betonats att vi icke kan

göra en bedömning av babyn under dess första levnads månader (Illingworth 1964). Därför försöker vi med hjälp av alla tillgängliga uppgifter samt en grundlig medicinsk undersökning att bilda oss någon slags uppfattning om barnet (Valanne m fl 1964).

Om barnets hela bakgrund är entydigt och grovt antisocial, om frekvensen av psykisk undermålighet eller psykisk ohälsa är hög, om barnets postnatale tillstånd har varit mycket dåligt eller om dess födelsevikt är under 1500 gram, tvekar vi något att tidigt placera barnet för adoption.

Om barnet trots sin svaga bakgrund är friskt och tycks utvecklas normalt försöker vi finna en adoptivfamilj, som är tillräckligt mogen och trygg nog att ta till sig barnet sedan familjen fått alla de upplysningar, som står organisationen till buds.

Erfarenheten har visat oss hur försiktiga vi måste vara med att inte undervärdera barnets utvecklingsförmåga. I flera fall där vi har betraktat barnen som mycket stora risker har de senare utvecklats ovanligt väl.

Vi kan naturligtvis tro, att de barn, som har en mycket dålig bakgrund och som ej förefaller att utvecklas särskilt bra, skulle behöva en speciellt god familjemiljö. Detta är i princip riktigt. Men vi undrar om ett adoptivhem är det bästa ur barnets synpunkt.

Enligt vår erfarenhet är adoptionssituationen inte alltid så lätt för barnet. Det är så oerhört efterlängtat. Och när barnet kommer så överöses det med så mycken kärlek och omsorg, att det i allmänhet responderar och utvecklas mycket bra. Men hur vi än väljer familjerna och förbereder dem på mottagandet av barnen och att ta de många risker, som gäller alla barn, så skulle familjerna knappast vara normala om de ej hyste några slags förväntningar. Om barnet inte förmår återgälda adoptivföräldrarnas kärlek och ge sitt eget bidrag till familjesituationen, kommer detta att bli en chock för adoptivföräldrarna, likaväl som är fallet för naturliga föräldrar (Winnicott 1965).

Enligt vår uppfattning är det också en adoptionsförmedlande organisations skyldighet att skydda barnet så att det inte försätts i en situation i vilken det omöjligt kan lyckas, utan där det blir avvisat.

Barnets naturliga moder eller föräldrar

Det har framhållits, att om inte de ogifta mödrarna erhåller lämplig hjälp speciellt med sina emotionella problem blir resultatet ofta ett nytt barn u ä (Fliess 1953).

I det praktiska arbetet har vi hitintills koncentrerat oss på att behandla de problem, som är direkt förknippade med bortlämnandet av barnet. I många fall kommer mödrarna under havandeskapet och arbetet kan börja med dem då. Enligt vår erfarenhet är diskussionerna under tiden före nedkomsten mer eller mindre teoretiska och moderns känslor kan då ej anses vara konstanta och inte heller kan hennes beslut räknas som definitivt. Det har betonats, att de flesta av de faktorer, som är av betydelse, dvs fasthet i personligheten, realistisk syn på problemen och attityden gentemot den biologiske fadern visar sig i moderns levnadssätt redan före barnets födelse. Om alla dessa faktorer är negativa kommer barnets födelse ej att förändra dem, och det är föga troligt att modern kan lyckas att framgångsrikt sköta barnet (Bowlby 1952). Vi är av samma åsikt, men vill samtidigt anmärka följande:

För oss förefaller det som om barnet inte blir verkligt för modern innan det kommer till världen. Efter de erfarenheter vi fått, frågar vi oss, om det är möjligt för en moder att fatta ett meningsfullt och moget beslut om uppgivande av barnet så länge detta inte existerar som en självständig mänsklig varelse. Vidare: ju mer instabil en moders personlighet är och ju mindre realistisk hennes attityd är inför alla hennes livsproblem desto troligare är det, att hon kommer att ändra åsikt eller bli ambivalent vid barnets födelse.

Uppskattningsvis har cirka 30 % av de mödrar, som före barnets födelse varit i kontakt med vår organisation, behållit sitt barn.

Vår organisation delar inte den åsikten, att modern bör behålla barnet under den tid hon försöker fatta sitt beslut om barnets och sin egen framtid som något slags prov på sina känslor för barnet. Närhelst hon så önskar lämnas barnet till ett upptagningshem. Ehuru detta kanske inte är den bästa lösningen för barnet, kan det dock för barnet vara lika skadligt att vara hos en ambivalent moder. När barnet inte är hos henne kan hon lättare fatta sitt beslut. Hennes frihet från all slags press förstärkes också av det faktum, att hon har rättighet att se barnet när hon vill. Även den moder, som ej ändrar sitt beslut utan vill lämna bort barnet, behöver hjälp med sina ambivalenta känslor. Därför prövas hennes situation efter barnets födelse för att hon när hon skriver under de legala överlåtelsehandlingarna skall kunna känna att beslutet är hennes eget. Varken organisationen eller någon annan tar barnet från henne och ger bort det.

Moderns skuldkänslor har ägnats särskild uppmärksamhet. Att lämna bort barnet kan näppeligen förvandlas till att bli någon uppbygglig

erfarenhet. Men vi kan försöka hjälpa modern att inse att detta att lämna barnet ifrån sig också kan vara ett uttryck för moderskärlek och omtanke om barnet.

Vi vill inte påskynda moderns beslut. Å andra sidan är socialarbetaren ansvarig för att inte bara låta tiden gå. Så småningom har en tidsgräns på tre månader utformats för friska spädbarn. Utan tvivel är detta en kompromiss för babyn, som borde ha kommit tidigare till den nya familjen. Det innebär också en kompromiss för modern, som inte alltid tillåts att skjuta upp sitt beslut eller att undvika att fatta ett beslut överhuvudtaget.

Under de senaste 15 åren har två mödrar begärt att få tillbaka sitt barn under försöksperioden på sex månader innan adoptionen blir definitiv. Dessa fall kommer att närmare behandlas i samband med försöksperioden.¹

Försöksperioden

Försöksperioden omnämnes icke i de finska adoptionslagarna, men den gäller för vår organisation lika väl som för de större social- och barnavårdsnämnderna. Perioden har normalt en längd av sex månader. Avsikten med försöksperioden är att nå förvisning, att föräldrar-barnförhållande har uppnåtts innan adoptionen slutförs i rätten (Se UN Report 1953). Det är den sista möjligheten att värna om barnets framtid och att förhindra att olyckliga familjer bildas. De fem fall som beskrivs i det följande styrker vår uppfattning att försöksperioden med tanke på barnets framtid kan vara av stor betydelse. Det är uppenbart att i ifrågavarande fem fall det ej var försöksperioden som sådan som åstadkom att familjerna avvisade barnet.

Försöksperioden diskuteras ej med de naturliga mödrarna. Vad dem beträffar, är uppgivandet av barnet definitivt när de skrivit på de lagliga handlingarna. Om modern allvarligt önskar barnet åter, kan hon likväl lätt taga reda på om den lagliga adoptionen är slutförd. De fall i vilka modern återkallar uppgivandet av barnet har visat sig vara mycket mer påfrestande för socialarbetaren att handlägga än de fall, där familjen inte förmår behålla barnet eller barnen.

Det har redan nämnts, att sedan 1950 har mödrarna i två fall begärt att få och även återfått sin baby. Återlämnandet av babyn har föregåtts

¹ Vi har inte funnit några skrivna rapporter om liknande misslyckanden. Under en diskussion 1964 fick vi höra, att den motsvarande siffran för en annan skandinavisk organisation var upp till fem fall per år.

av långa och allvarliga försök att arbeta med mödrarna för att komma underfund med de problem, som får sitt uttryck i önskan att få barnet tillbaka. Ävenså erbjudes case work hjälp till familjen, som måste avstå från barnet.

Efter adoptionen

Sedan 1950 har det i cirka fem fall förekommit att modern satt sig i förbindelse med adoptivbyrån sedan barnets adoption trätt i kraft, och förklarat att hon ångrat att hon lämnat från sig sitt barn. Utom i ett undantagsfall kom mödrarna bara en eller ett par gånger. Det förefaller som om allt de önskade var någon slags förvisning om att ingenting gått galet för barnet och att de hade gjort det rätta. Det faktum, att de kom först sedan de kunde vara helt säkra på att adoptionen var fullbordad, och de inte hade någon möjlighet att få tillbaka barnet kan vara något signifikativt. 1961 förekom ett fall, då modern i mycket upprört tillstånd satte sig i förbindelse med organisationen två år efter det att barnet placerats och förklarade, att uppgivandet av barnet var ett stort misstag och att hon inte kunde komma över det. Organisationen lämnade modern hjälp under en tid av sex månader med psykiatrisk konsultation för socialarbetaren. (Psykiatern ansåg detta vara det bästa sättet att arbeta i detta fall). Det framstod tydligt, att modern verkligen inte ville ha barnet åter. Hennes svårigheter var förbundna med vissa erfarenheter från tiden kring havandeskapets inträdande. Hon hade inte kunnat tala därom med sin nuvarande make, men det hade blivit till en störande faktor i det äktenskapliga förhållandet.

I ett fåtal fall har mödrarna efteråt gjort förfrågningar om sina barn. Om fakta är kända för organisationen, har dessa lämnats utan att identifierande data medtagits. Oftare än föräldrarna har barnen satt sig i förbindelse med organisationen för att få upplysningar om sin bakgrund. De är dock mestadels intresserade inte av sina föräldrar utan av sig själva, av sin egen verkliga identitet. Omständigheterna kring födelsen och överlämnandet för adoption diskuteras alltid med alla dessa unga människor. Det förefaller att finnas en mängd fantasier och farhågor rörande biologiska föräldrar. De tycks sällan anses vara vanliga människor. Ibland inbillar man sig att de har en hög ställning i samhället, eller att de haft spännande utländskt ursprung. Ibland fruktar man att modern har haft låg moral och att fadern är t ex zigenare. Attityden gentemot den biologiska modern förefaller att på sin höjd

vara som till en moster eller faster. Syskon kan ibland bli verkliga syskon, speciellt om adoptivbarnet inte har några syskon i den nya familjen. Adoptivföräldrarna synes förbli moder och fader och omtalas som sådana. Även om de adopterade unga troligen rätt ofta har känslomässiga svårigheter speciellt beträffande sin identitet, har knappast någon av dem som hittills varit i förbindelse med adoptivbyrån uttryckt aggressivitet därför att de blivit bortadopterade. "Det var nog bäst det som hände" är den vanligaste känslan hos de unga.

De presumtiva föräldrarna

1960—1964 placerades av organisationen sammanlagt 583 barn för adoption. Under samma period avbröts utredningen för 323 sökande och av följande anledningar:

	Antal fall
I Utredningen avbröts på begäran av familjen	142
II Barnavårdsnämnden på orten gav ej tillstånd, organisationen instämde	7
III Organisationen avbröt av följande anledningar ehuru barnavårdsnämnden kanske skulle meddelat tillstånd i några fall	
1. Föräldrarna äldre än översta åldersgränsen ¹	23
2. Föräldrarna yngre än den av lagen föreskrivna åldersgränsen, 25 år ²	3
3. Familjen gift mindre än fyra år ³	10
4. Ensamstående kvinna	9
5. Bostads- eller ekonomiska synpunkter	7
6. Kronisk sjukdom	19
7. En av föräldrarna dog under utredningen	3
8. Familjen väntar eget barn	18
9. Hemmet har ett isolerat läge	1
10. Alkoholmissbruk	2
11. Anteckning i straffregister	1
12. Enderas eller båda makarnas personlighet/er klart extrem/a	3

¹ Föräldrarna skall vara i sådan ålder, att de själva kunde ha ett eget barn i samma ålder, som det adoptivbarn de önskar.

² Den finska Adoptionslagen, § 1, Helsingfors 1925.

³ Fyra år är den tidsgräns som satts av organisationen.

13. Barnet är önskat endast av den ena av föräld-		
rarna	6	
14. Nyligen bortgången eget barn	2	
15. Hotande skilsmässa	2	
16. Förväntningar beträffande barnet, som ej går att		
uppfylla	16	127
IV Familjen meddelar att de redan fått barn från annat		
håll		44
V Familjen emigrerat till annat land		3
		323

Som ovanstående statistik visar, avbröts utredningen i 323 av totalt 906 fall eller i 33,6 %.

Familjerna sätter sig i förbindelse med organisationen genom att ringa och bestämma tid per telefon. Det första samtalet ordnas så snart som möjligt, vanligen inom en eller två veckor. Familjer, som av egen önskan avbryter kontakten, gör detta ofta efter första eller andra samtalet. Då antalet dylika familjer är relativt högt, undviks långa väntelistor. Elimineringen av långa väntelistor är av vikt för de människor som väntar, den är likaledes av vikt för organisationen. Om 40 % av ansökningarna bärs med "dödsvikt" skulle situationen ju efter några år vara betungande för organisationen. Samma kommentarer har gjorts av barnavårdsorganisationer i USA (McCleery 1963).

En känsla av misslyckande kan knappast undvikas när en familj blir medveten om att ett barn kanske ej är lösningen på deras problem. Ibland har det likväl hänt, att människor känt sig lättade, när de förstått, att de inte behöver ta ett barn eller när de kunnat inse, att de i verkligheten inte önskar något barn och att detta faktum respekteras av socialarbetaren.

Det bör betonas, att vi inte försöker att hjälpa de ansökande att lösa sina problem. De kommer till oss med en önskan att få ett barn, och vi ser det som vår uppgift att försöka utröna, huruvida vi kan eller inte kan uppfylla denna deras önskan. (Se Michaels 1952.) Inget medicinskt utlåtande om parets sterilitet erfordras, men det förväntas att de uttrönt sina möjligheter att få egna barn innan deras ansökan kan mottagas. I de flesta fall har detta skett innan de kommer till adoptionsbyrån och de har då faktiskt fått rådet av sin gynekolog att vända sig till oss.

Utredningen

Utredningen sträcker sig över en period av åtta månader eller ett år, stundom längre. Det är inte bara socialarbetaren, som lär känna familjen under denna tid. Familjen kan också förbereda sig på att mottaga en ny familjemedlem. Det förefaller som om denna tid av psykologisk förberedelse inför mottagandet av ett adoptivbarn på något sätt kan jämföras med den psykologiska förberedelse i väntan på ett eget barn som ett par upplever under hustruns havandeskap.

Organisationen har alltid haft alltför få socialarbetare för utredningarna. Vissa tillvägagångssätt har därför utformats. En stor del av initiativet är under utredningens gång överlämnad åt de ansökande makarna. De ombeds att inte insända ansökan förrän de vet med sig, att de önskar att utredningen fortsättes. När under ett hembesök några problem eller frågor dyker upp som behöver diskuteras närmare, ombeds makarna att sinsemellan tala om saken och att först när de är redo att fortsätta och diskutera saken med socialarbetaren, meddela denna detta.

Utöver de kontakter, som nödvändigtvis måste äga rum med vissa mellanrum, ombeds familjerna att, närhelst de känner en önskan att så göra, ringa eller skriva till sin socialarbetare eller avtala om ett besök på kontoret. Det partiella överflyttandet av initiativet till familjen lättar i någon mån arbetsbördan för socialarbetaren. Hon kan mera effektivt arbeta med de familjer, som är färdiga att fortsätta. Även för familjerna minskar spänningen något. De är inte pressade att fortsätta innan de känner att de kan. Detta sätt att arbeta ger dem känslan av att utredningen för deras del hela tiden är aktuell om de själva vill hålla den aktuell. Förhoppningen är också att detta skall ge de presumtiva föräldrarna känslan av att det är fråga om en gemensam process, inte en utredning av socialarbetaren eller av organisationen.

Enligt vårt sätt att se, är utredningen alltid en case work process och de makar, som vill adoptera ett barn är klienter, som behöver specialisthjälp för att bli redo att mottaga och älska en ny familjemedlem.

Antalet kontakter med familjer är inte maximerat. När både familjen och socialarbetaren anser att familjen är redo att mottaga ett barn, gör socialarbetaren ett slutligt utlåtande, vilket diskuteras under konferens med handledaren.

Om handledaren anser att utredningen kan anses helt klar, överlämnas den tillsammans med övriga handlingar rörande familjen till chefen för den sociala avdelningen för slutligt godkännande.

Om utredningen av någon anledning avbryts, måste anledningen klart definieras. Det anses viktigt att varje klient behandlas på samma omsorgsfulla sätt. Socialarbetaren skall ta hela ansvaret när hon gör utredningen, men handledaren bedömer utredningen även med hänsyn till vad hon vet om socialarbetaren. Utom i de fall då familjen drar sig tillbaka av eget initiativ, diskuteras alltid med familjen i fråga anledningen till att utredningen avbryts. Stundom sker slutkontakten i form av ett brev. Detta är då omsorgsfullt formulerat i den förhoppningen att familjen skall förstå, att, ehuru vi ej kan godkänna deras ansökan, så uppskattar och värderar vi dem som människor.

Det utvalda barnet

Barnet utväljs av organisationen för familjens räkning. Beslutet fattas under ett sammanträde då både den socialarbetare, som arbetat med barnet och dess föräldrar, den socialarbetare, som gjort utredningen samt handledaren är närvarande.

Alla kända fakta beträffande barnets bakgrund, dess utveckling och hälsotillstånd diskuteras med föräldrarna. Detta ingår i organisationens principer. Redogörelsen lämnas med utgångspunkt från förståelse för dynamiken av de biologiska föräldrarnas beteende och icke från en moralisk värdering av deras karaktär eller levnadssätt. Detta sker under ett samtal där de båda blivande föräldrarna är närvarande, eller om familjen bor mycket långt borta, per brev innehållande alla fakta.

Att få se barnet är ett ytterligare prov på om de är redo att ta ett adoptivbarn, hur lång tid än utredningen må ha tagit. Om de ej är redo, kommer det alltid fram något skäl för att ej ta barnet. Det anses av vikt, att förhållandet till organisationen och till socialarbetaren är sådant, att familjen kan avstå från att ta ett barn. Det är till skydd för barnen.

Misslyckanden

Det har hänt att utredningen har förefallit framgångsrikt utförd, men när det kritiska ögonblicket kommer och makarna tillåts att se det för dem utvalda barnet, så visar det sig tydligt, att något varit galet ända från början. De avvisar ett barn. Organisationen medger då, att socialarbetarna kan ha begått ett misstag. Om de avvisar ytterligare ett barn sedan fallet åter noggrant överarbetats, anses detta som ett symptom. Detta diskuteras öppet med familjen och utredningen återupptas så-

ledes. I sådana fall har misslyckandet med utredningen visat sig vara en påfrestande upplevelse för socialarbetaren.

Ett annat tillfälle då socialarbetaren känner sitt misslyckande än djupare är, när familjen har tagit barnet men sedermera tillbakavisat det. Under de senaste femton åren, sedan 1950, har fem sådana fall förekommit. I ett av dessa fall var två barn inblandade. I tre fall rikta- des organisationens uppmärksamhet på familjerna, därför att de klagade över att barnet ofta var sjukt. Alla barn är friska vid överläm- nandet till familjen. I alla tre fall ombads föräldrarna under det första telefonsamtalet att ta barnet till en barnläkare. Händelseförloppet var i alla tre fallen detsamma: barnläkaren fann inget fel på barnet. Det var då tydligt, att det var något annat familjen önskade meddela organisationen. Ett hembesök ordnades. Man fann då att familjerna inte förmådde fästa sig vid barnen. I ett fall (1963) hade familjen uppenbarligen fått barnet alltför tidigt. Efter ytterligare ett års arbete placerades ett barn framgångsrikt i denna familj. I två fall (1950 och 1962) hade hustrun haft en speciellt svår barndom och betydelsen där- av hade underskattats av socialarbetaren. Båda familjerna återtog sina ansökningar.

Den finska adoptionslagen föreskriver uttryckligen som villkor för att en adoption skall få fullföljas, att ett föräldra-barn-förhållande upp- stått mellan adoptanterna och adoptivbarnet.¹ Psykologiskt sett är adoptionsförhållandet synnerligen intressant (Kornizer 1952). Upprepa- de gånger omtalar adoptivföräldrar för oss att de skulle inte kunna älska barnet mer om det vore deras eget. De vuxna adoptivbarnen för- klarar, att adoptivföräldrarna är deras riktiga far och mor.

Det synes vara av vikt, att man under utredningens gång talar med föräldrarna om detta förhållandes natur. Det förefaller enligt vår er- farenhet, som om det finns ett nära samband mellan graden av fram- gång med att uppnå ett föräldra-barn-förhållande och sättet på vilket makarna klarat sitt barnlöshetsproblem. Ibland kan man märka, att de inte ens kunnat tala om eller visa hur de känner, varken för varandra eller för någon annan. Om denna sak inte diskuteras, förefaller det som om makarna inte förmår vara realistiska och erkänna för sig själva, att adoptivbarnet inte är deras eget. Det verkar som om det i sådana fall skulle bli mycket svårt, ibland helt omöjligt att berätta för barnet om dess ursprung och därigenom kan olyckliga spänningar uppstå inom familjen.

Organisationen ombesörjer inte för sina klienter en direkt psykiatrisk

¹ Den finska Adoptionslagen, § 3, Helsingfors 1925.

konsultation. Främst utförs arbetet med individer, som inte lider av någon själssjukdom. Läkarintygen för barnen, deras naturliga mor och adoptivföräldrar genomgås av läkaren, men arbetet innefattar inte någon behandling av patologiska tillstånd.

Enligt våra erfarenheter för närvarande finns intet som pekar på att direkt psykiatrisk konsultation för klienterna borde anordnas. Psykiatern arbetar inom organisationen i egenskap av konsult till socialarbetarna, som har möjlighet att under konferenser och diskussioner ta upp varje problem, som uppstår under deras dagliga arbete. Den konsulterande psykiatern, som är utbildad i pediatrik, neuropsykiatri och barnpsykologi, är där för att hjälpa socialarbetarna att förstå sina klienters beteende, att se de möjliga motiven bakom deras handlingar och även för att hjälpa dem att upptäcka och förklara symptom, som kan vara utslag av störningar, vilka icke kan redas upp av socialarbetaren ensam. Närhelst sjukdom eller uttalad patologi iaktas eller misstänks hos en klient, faller det på organisationen att råda personen i fråga att söka lämplig hjälp av samhället.

LITTERATURFÖRTECKNING

1. Bowlby, J.: Maternal Care and Mental Health, 101—108, WHO, Geneva 1952
2. Fliess, R.: "On the Psychology of Two Types of Unmarried Mothers", Postscriptum till Leontine Youngs bok *Out of Wedlock*.
3. Illingworth, R. S.: *The Normal Child*, 130, Churchill, London 1964
4. Kornizer, M.: *Child Adoption in the Modern World*, Putnam, London 1952
5. McCleery, Sarabelle: *A Plan for Improved Service to the Adoptive Applicant* i *Readings in Adoption* av Smith, E., 278, Philosophical Library, New York 1963
6. Michaels, R.: *Case Work Considerations in Rejecting the Adoption Applications*, MTAA/94, UN Geneva 1952 (duplicerad)
7. UN: *Study on Adoption of Children*, New York 1953
8. UN: *Comparative Analysis of Adoption Laws*, New York 1956
9. Valanne, E. H.: "Kaikki muut ovat syntyneet paitsi minä", *Lapsi ja Nuoris*, 1954/1
10. Valanne, E. H. och Takkunen, R. L.: "Otto- ja kasvattilapsisijoitus sijaiskasvatuksen muotoina", *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* 1964/3
11. WHO: *Joint UN/WHO Meeting of Experts on the Mental Health Aspects of Adoption*, WHO Series No 70, Geneva 1953
12. Winnicott, D. W.: *The Family and Individual Development*, 46, Tavistock publications, London 1965

Lekotek för utvecklingsstörda barn

I fastigheten Åsögatan 113—119 på Söder i Stockholm finns en lägenhet som är till brädden fylld med leksaker. Men inte vilka leksaker som helst, utan pedagogiska leksaker, framförallt sådana som passar utvecklingsstörda barn. Ja, det finns förstås också "vanliga" leksaker.

Det rör sig om ett lekotek. Liksom man har bibliotek, där böcker lånas ut eller diskotek för lån av grammofonskivor, finns det lekotek för utlåning av leksaker. Men med detta lekotek är det något särskilt. Här lånas inte bara ut leksaker utan här får också barn och föräldrar handledning i hur leksaken skall användas, inte bara för att roa och ge sysselsättning för stunden utan också för att tjäna vissa ändamål.

Fil mag Karin Stensland Junker, själv mor till ett par utvecklingsstörda barn, gav för några år sedan ut en bok "De ensamma", som gav henne kontakt med många föräldrar till utvecklingsstörda barn. I brev förde de fram sina problem, som bland annat rörde sig om hur de skulle sysselsätta sina barn. Bland dem, som tog kontakt med fru Stensland Junker, var förskollärare Evy Blid, även hon mor till en "annorlunda" pojke, dock ej psykiskt utvecklingsstörd utan rörelsehämmad. Hon ville så gärna på något sätt göra nytta för barnen och deras föräldrar.

Och så föddes tanken på lekoteket. Det har i pressen betecknats som det första i världen. Om det nu inte skulle vara det första lekoteket, så är det i varje fall det första i sitt slag. Liksom de kurser för "lektorier", som pågått här. På försommaren 1967 kom ett 50-tal anmälningar från hela landet. Endast tolv deltagare kan tas emot per kurs. Bland dem som gick på kurs i maj var en deltagare från Finland. Undervisningen var både teoretisk och praktisk. Deltagarna fick höra föredrag om hjärnan, nervsystemet, grov- och finmotorik, personlighetspsykologi, tal- och språkrubbningar, den handikappades situation i samhället och i familjen, sinnesträning, mentalhygien och lagfrågor i samband med utvecklingsstörda barn.

Många föräldrar vet hur svårt det stundom kan vara att sysselsätta ett barn. Så mycket mer ett utvecklingsstört barn, som måste lära sig att använda sin kropp och sina sinnen, och som ofta saknar eget initiativ.

Ett vanligt barn ser ju vad de vuxna gör och iakttar vad de gör. Det leker sig in i en arbets- och livsrytm. Leker med bilar, dockor, spisar, kastruller och annat, som det ser i sin dagliga omgivning, och det söker härma efter de vuxnas sysslor så gott det går — även utan leksaker som är miniatyrer av de föremål som de vuxna rör sig med.

Men ett utvecklingsstört barn kanske ofta bara sitter, bara "lever".

Det är inte lätt för en pappa och mamma att sätta det in i leken. Ibland kan detta leda till förtvivlan, till skuld känslor.

De flesta har inte råd att köpa sådana dyrbara leksaker, som är lämpliga till träning av de utvecklingsstörda. Och även om man har råd till dem, så är det alla gånger inte så lätt att veta hur de ska användas, och hur man ska få barnen att intressera sig för dem. Det är här lekoteket fyller en så viktig uppgift.

Mest kommer barn som är remitterade hit från klinikerna, berättar de båda damerna. Men det händer också att många föräldrar, som har svårt att acceptera att deras barn är utvecklingsstört, kommer därför att de läst om lekoteket i pressen eller hört bekanta tala om det. Kanske har man sökt läkare men inte funnit sig tillfreds med vad läkaren sagt. De uppmanas dock alltid att ta kontakt med centralstyrelsens läkare och med riksförbundet för utvecklingsstörda barn FUB, som har sin riksorganisation i Stockholm men också lokala organ på nära hundra platser i landet. Lekoteket betonar att man inte vill ersätta läkare, talpedagoger, sjukgymnaster eller ha någon annan funktion än att lära barnen leka. Men den är viktig nog.

Lekoteket har startats med bistånd från Svenska scoutförbundet, Jerlingfonden, Majblomman, Idun-Veckojournalens födelsedagsgåva med flera organisationer. Dess verksamhet står under huvudmannaskap av Svenska scoutförbundets stiftelse för psykiskt utvecklingsstörda barn.

I hemmiljö

Föräldrar och barn, som kommer hit, kan ofta vara ganska spända. De är så vana vid väntrum och läkarmottagningar. De flesta väntar sig kanske att finna en herre eller dam i vit rock bakom ett skrivbord, fyllt av papper, som rör deras "fall". I stället kommer de in i en hemmiljö.

Vanligast är det fru Blid, som tar emot dem. Och de slår sig alla ned vid ett bord och börjar prata och sedan leka. Det är aldrig så mycket leksaker framme på en gång. Då blir både barn och föräldrar distraherade av myckenheten och har svårt att koncentrera sig. Redan före besöket har fru Blid tagit del av barnets situation. Det förs inga samtal om barnet "över huvudet" på det. Detta anser fru Blid vara mycket viktigt. Ett utvecklingsstört barn förstår ofta mera än vad man tror. En del har ingen kunskap om sin verklighet, andra inser den och hemfaller åt förtvivlan över att inte vara "som andra", och en tredje kategori accepterar sin tillvaro och söker göra det bästa möjliga av den.

Människor kan vara mycket oförståndiga, när det gäller ett handi-

kappat barn — även om det ibland sker av ren välvilja. De kan stöta sig över föräldrar och barn med de mest absurda frågor. En liten handikappad pojke undrade en gång, när vuxna skulle lära sig att tala på rätt sätt. Och det kan man med skäl undra.

Från 1 augusti i år förfogar lekoteket över ytterligare en förskollärare, heltidsanställd, vilket medger fler hembesök. Mottagningstid är efter telefonbeställning 9—12. Vid vårt reportagebesök hade man ett 50-tal familjer "på gång". Varje familj blir föremål för individuell omsorg. De flesta barn kommer från Stockholms län och stad, men även utifrån landet får man förfrågningar. Liknande lekotek har nu även upprättats i Göteborg, Lidköping och Västerås, och flera andra orter håller på att sätta igång. Leksaksindustrin har visat sig intresserad för verksamheten och ett gott samarbete pågår. Men det är klart, att åtskilliga sådana här speciella leksaker inte kan göras i serier. De skulle inte få någon avsättning. Därför blir pedagogiska leksaker för det mesta mycket dyra. De lånas utan kostnad ut så lång tid som barnet anses ha nytta av dem. Förkomna eller mycket skadade leksaker brukar dock

Fru Karin Stensland Junker hjälper en liten flicka tillräta. (Foto Michael J Nordström)

ersättas av föräldrarna. Lekoteket försöker också hjälpa långliggare med leksaker. Det finns sådana, som kommit till ålder långt över det vanliga barnstadiet, men aldrig lärt sig leka. Det händer inte sällan att läkare skickar hit sin personal för att få instruktion, och lärarhögskolans studerande gör träget studiebesök, liksom kuratorer och vårdarinor.

Det gäller att pröva sig fram vilket lekmaterial som passar bäst. Man börjar med lekverktyg för en viss slags sinnesträning och fortsätter sedan med andra och "svårare". Föräldrarna får ett program, som de ska följa i sin lek med barnen. Det bästa är om båda föräldrarna kan intressera sig för att träna barnet. Det har hänt att pappor haft särskilt svårt att leka med sitt utvecklingsstörda barn — kanske de inte heller kan leka med andra barn. Men de har blivit intresserade. En pappa, som förut nöjt sig med att skjutsa mamman och barnet till lekoteket, kom självmant upp och sa att han också ville vara med.

Barnen måste sysselsättas någon stund varje dag, men lektunderna ska inte vara något påtvingat utan upplevas som ett nöje.

Barn med hjärnskador har ofta en klumpig motorik. De måste läras inte bara att gripa föremål på rätt sätt utan också att släppa dem. Om ett utvecklingsstört barn får ett föremål, en kula eller något annat i handen, kanske det inte vill släppa det förrän man lär det att släppa ned det genom ett hål i en burk.

Uppmuntran och beröm

De måste också läras vad föremålen heter. Man tar en boll, kastar den flera gånger och varje gång säger man klart och tydligt ordet "boll". En papperskorg eller en hink kan användas som mål för bollkastningen. I all lek gäller det att uppmuntra barnen, berömma dem. Som alla andra barn är även de utvecklingsstörda känsliga för beröm.

En tysk TV-grupp var på lekoteket för inspelning av ett program. En pojke lade samman ett läggspelel alldes perfekt, men då man bad, att han för filmningen skulle göra om det, blev han misslynt. Han hade ju visat att han kunde. Trodde man honom inte?

På lekoteket finns en mycket bra pallhäst. Den är bättre än en gunghäst, som kan skrämman vissa barn med sina rörelser. Men pallhästen står stadigt på golvet, närmare den omgivning, där barnet kanske vanligen uppehåller sig. Den blir tryggare på något sätt, och genom att barnet kan sparka den fram åstadkommer den också litet nyttig gymnastik.

Maria Montessoris tes att man närmar sig barnet bäst via alla dess

sinnen är säkert oomstridd — säger fru Stensland Junker och fru Blid i en liten skrift, "Hur ett lekotek kom till och arbetar". Lekoteket har ett visst urval som är avsett för sinnesträning genom träning av diskriminationsförmågan. Att urskilja t ex vilket ljud som passar ihop med precis samma ljud är lika viktigt som att först lära sig vilka färger som är mest olika, närmast olika, litet olika och nästan lika. Träning av sinnenas diskriminationsförmåga gäller både ljud, lukt, färg, form, vikt, struktur och längd samt färgernas nyanser.

Ypperligt material för sinnesträning utgör även dr Carin Ulins formspel. En vanlig familj känner knappast till eller har råd att skaffa sig ett sådant material, och det har sannolikt aldrig varit meningen att det skulle tillhöra en vanlig barnkammarutrustning. För utvecklingshämjade är detta material särskilt lämpligt då det är utvecklande för såväl formsinnet som handmotoriken. Svårighetsgraden ökas just med sådana små variationer som de utvecklingshämjade kan tänkas klara.

Färginläring kan ske på många olika sätt, t ex genom att man sätter på barnen flanelvantar i en viss färg, t ex röd, och så får de söka efter föremål med samma färg. Då det gäller att skilja på tyngder kan man låta barnen hålla i påsar med olika tyngd. Det finns åtskilliga sådana

Fru Evy Blid tar sandlådan till hjälp i leken. (Foto Sten D Bellander/Tio/)

pedagogiska leksaker som är lätta att tillverka själv och inte heller dyrbara. De båda damerna har visat en mycket stor uppfinningsförmåga i den vägen.

Där finns t ex flanelldockor, med vilka de olika kroppsdelarna kan läras in. Dockorna har också kläder, som kläs på, allt under det man gång på gång upprepar vad klädesplaggen kallas. Fru Blid har även gjort flanellograftavlor, som illustrerar de olika årstiderna.

Som förut sagts, vill lekoteket inte alls gripa in i talpedagogernas uppgift, men det finns helt enkla och ofarliga sätt, varmed andningsmuskulaturen lätt kan tränas. "Att ligga på knä på golvet och blåsa duniga fjädrar, små bomullstussar, eller varför inte de 'plastspindlar', som brukar sitta i medicinburkar, mot ett bestämt mål kan vara en rolig lek, i synnerhet om man har någon att tävla med — mamma, pappa, eller ett syskon."

Att få barnen att såvitt möjligt prata är mycket viktigt. Det finns barn som helst inte talar direkt till en person, men genom telefonen kan det gå riktigt bra att få dem att tala. Lekoteket har utrangerade telefonapparater att låna ut.

Stannar i utvecklingen

I den förut nämnda broschyren görs ett mycket viktigt påpekande i detta sammanhang. "Vi har gjort den i och för sig helt triviala iakttagelsen att det finns en grupp barn, som på grund av föräldrarnas överdrivna kärlek och omtanke kommit att stanna på ett visst språkplan. Föräldrarna förstår vad barnen säger, även om talet är oartikulerat — de nästan föregriper vad barnet kommer att försöka säga i sin iver att inte 'överanstränga' sitt barn. Följaktligen b e h ö v e r barnet inte anstränga sig över hövan, far och mor agerar tolk, och barnet står kvar med sitt särpräglade språk som kanske ingen mer förstår. I sådana fall där en språkutveckling verkligen är möjlig är det utan tvekan tragiskt, om just kärleken och omsorgen om barnet skall behöva bli det största hindret till kontakt med andra."

Man får väl säga, att lekoteket alltjämt befinner sig på försöksstadiet, men det är ett gott initiativ som tagits och redan nu har en hel del värdefull erfarenhet vunnits. Säkert kommer alla rön att tas tillvara för att bli till glädje och nytta, stöd och uppmuntran åt alla som fått på sin lott att vårda ett utvecklingsstört barn. Men först som sist gagna barnen.

Reporter: SVEN STRÖMBLAD

Något om fakta i vårdnadsutredningar

Av rådman S TIDSTRAND, Stockholm

När parter i skilsmässomål tvistar rörande vårdnaden om barn, brukar domstolen ofta infordra yttrande i vårdnadsfrågan från barnavårdsnämnd. För att nämnden skall kunna yttra sig, måste nämnden skaffa sig kännedom om de faktiska förhållandena i fallet. Barnavårdsnämnden har, i och för det av domstolen begärda yttrandet, dels att skaffa sig kännedom om de faktiska omständigheter, som har betydelse för vårdnadsfrågan, dels ock att med stöd av sin sociala erfarenhet bedöma, hur vårdnaden, med utgångspunkt från dessa utredda fakta, bör anordnas. Vad som här skall behandlas är endast de faktiska omständigheterna och vad därmed hör samman, och således icke den sociala bedömningen av dessa fakta.

För att skaffa sig kännedom om de faktiska omständigheterna brukar barnavårdsnämnd regelmässigt utse en vårdnadsutredare. En vårdnadsbedömning, som icke är grundad på såvitt möjligt säkra fakta, är givetvis ganska värdelös.

Hur bör man förfara för att på säkraste sätt få kännedom om de fakta, som är av betydelse? För detta ändamål torde man icke kunna få bättre ledning än de föreskrifter, som rättegångsbalken innehåller rörande förfaringsättet då det gäller att vid rättegång inför domstol taga reda på fakta i ett mål. Dessa föreskrifter har ju tillkommit efter noggranna överväganden; och de metoder, som funnits vara bäst för utrönande av fakta i rättegångsmål, måste uppenbarligen vara mest tjänliga även för utrönande av fakta i vårdnadsärenden. Man kan därför säga, att utredaren har att förfara på i huvudsak samma sätt som det skulle ha förfarits i det aktuella vårdnadsmålet för den händelse yttrande från barnavårdsnämnden icke infordrats utan målet handlagts uteslutande inför domstolen. Det är i stort sett endast den skillnaden, att icke domstol, och i regel ej heller advokater, medverkar vid utredningen i ett vårdnadsärende, i följd varav ett särskilt stort ansvar kommer att åvila utredaren. I överensstämmelse med tillvägagångssättet vid domstol har utredaren att upptaga påståenden och sakframställningar från parterna, höra vardera parten om motpartens uppgifter, upptaga bevisning samt lämna vardera parten tillfälle att yttra sig över all i ärendet förebragt bevisning. Och när barnavårdsnämndens uppdrag åt utredaren, såsom i regel är fallet, avser även att från denne få förslag till yttrande, har utredaren att ta ställning till spörsmålet, vilka fakta blivit bevisade eller ej, innan han kan ge sig in på att bedöma, vilken verkan fakta i ärendet bör få för vårdnadsfrågan.

Till utveckling av denna grundläggande synpunkt, att utredarens verksamhet bör förlöpa ungefär som ett rättegångsförfarande, skall här

göras några påpekanden, som torde vara av intresse åtminstone för de utredare, vilka ej har erfarenhet av förfarandet vid domstol. Därvid behandlas i tur och ordning de nyss angivna skedena i förfarandet, nämligen påståenden och sakframställningar från parterna, bevisningen samt bevisbedömningen.

Parternas framställningar m m

Vid yttrande i en vårdnadsfråga har man ju att taga sikte på vad som kan antagas bli bäst för barnet. Det gäller således dels att undvika vad som kan skada barnet, dels ock att tillvarata vad som kan vara det till gagn. Det gäller kort sagt att taga reda på nackdelar och fördelar av att barnet ifråga får uppfostras hos den ena parten eller den andra. Och de som allra bäst har kännedom om dessa nackdelar och fördelar är givetvis barnets föräldrar. Sålunda känner vardera av de tvistande parterna mycket ingående till alla de omständigheter hos den andra parten, som skulle skada barnet för den händelse sistnämnda part finge vårdnaden. Modern påstår t ex att fadern missbrukar spritdrycker och att han är häftig; och fadern kanske påstår, att modern har labil sinnesläggning eller för ett klandervärt liv. Likaså har vardera parten god insikt om fördelarna för barnet av att parten själv får vårdnaden. Det torde mycket sällan inträffa, att en part, som tvistar om något så viktigt som vårdnaden om sitt barn, försummar att framhålla allt som i vårdnadshänseende är negativt hos motparten och som därför kan tänkas bli menligt för barnets fostran och utveckling om den parten finge vårdnaden. Och likaså torde det mycket sällan inträffa, att en part i en tvist om en så viktig angelägenhet försummar att framhålla vad i vårdnadshänseende är positivt hos parten själv. Någon gång kan det dock under loppet av en utredning framkomma en för vårdnadsfrågan betydelsefull omständighet, som icke framhållits av part, och i sådant fall måste givetvis även denna omständighet bli föremål för utredning.

I enlighet med det anförda blir det i huvudsak parternas påståenden, som kommer att utgöra hållpunkterna för utredningen. Det är därför av vikt att ingående höra den part, som framställt ett påstående, om vad påståendet innebär. Om t ex modern påstår att fadern har häftigt lynne, bör hon tillfrågas bl a om hur ofta han brukar ha lynnesutbrott, om dessa består i häftiga yttranden, svordomar, rytanden eller handgripligheter, om lynnesutbrotten riktar sig mot modern eller mot barnet eller mot bägge osv. Och om fadern påstår, att modern vansköter hem-

Vem ska ta hand om mej . . .

met och barnen, bör han tillfrågas ingående om, vari denna vanskötsel består. — Parten bör få veta, att hans yttranden protokollförs och därigenom i regel kommer till allmän kännedom.

Sedan en part framställt och utvecklat sina påståenden, skall motparten, såsom det sker vid domstolsförhandling, höras ingående om desamma. För detta ändamål måste givetvis parten A:s uppgifter föredragas för parten B, och likaså måste B:s uppgifter föredragas för A. Härigenom får vardera parten så att säga automatiskt vetskap om vad motparten andragit. Över varje uppgift från en part måste motparten höras.

Då utredaren, såsom tidigare antytts, någon gång uppmärksammar en för vårdnadsfrågan betydelsefull omständighet som icke återopats av part, måste båda parterna höras även angående denna omständighet. Utredaren och barnavårdsnämnden får nämligen icke grunda sin bedömning på någonting, som parterna ej haft tillfälle att yttra sig om.

Bevisningen

Bevisningen i vårdnadsärenden utgöres huvudsakligen av utredarens egna iakttagelser, på utredarens initiativ anställda förhör, upplysningar ur äldre akter i social- och andra ärenden, förhör på initiativ av parterna samt företedda handlingar, tex arbetsbetyg och läkarintyg.

Egna iakttagelser gör utredaren vid hembesök samt under samtalen med parterna och med andra personer, som hörs i ärendet, i fortsättningen benämnda upplysningspersoner. Dessa utredarens iakttagelser kan gälla bostadens beskaffenhet, hemmets skötsel, personers uppträdande vid samtal m. m.

Utredaren bör på eget initiativ, och således även utan begäran från part, höra personer, som kan antas ha några upplysningar att lämna. Det kan bli fråga om att höra bl a barnavårdsman, skollärare, skolsköterska, fosterhemsinspektör, sköterska på barnavårdscentral, nykterhetsnämnden och socialregistret.

Utredaren bör undersöka, om parterna eller barnet varit föremål för åtgärd från social eller annan myndighet eller dylikt, och i sådant fall ta del av förefintliga handlingar. Här må göras en erinran beträffande ett slag av sådana handlingar, nämligen läkares anteckningar. Sådana handlingar är sekretesskyddade. Om det under utredningen framkommer, att en part av läkare behandlats för mental eller annan sjukdom, som kan antagas ha betydelse för vårdnadsfrågan, kan det ofta vara

nödvändigt att anmoda parten att underteckna ett — lämpligen av utredaren utskrivet — medgivande att av läkare gjorda anteckningar må tillhandahållas utredaren; och detsamma gäller givetvis, om det ej är fråga om redan befintliga handlingar utan om att läkaren nu skall utfärda ett intyg. Om parten tvekar att underteckna sådant medgivande, torde parten lämpligen underrättas om att det kan vara risk för att en vägran från hans sida kan komma att av barnavårdsnämnden bedömas till hans nackdel i vårdnadsfrågan. Det är ju otillfredsställande, om han skulle bli utsatt för en sådan bedömning utan att ha blivit varskodd om risken därför. Nyss nämnt skriftligt medgivande torde ej erfordras, om läget är sådant att parten bör bli föremål för läkarundersökning i samband med den pågående vårdnadsutredningen, och det således ej är fråga enbart om vad som utrönt vid tidigare läkarundersökningar. I sådant fall bör parten lämpligen tillfrågas, huruvida parten är villig att undergå läkarundersökning. I händelse av tvekan från partens sida gäller vad som nyss sagts om tvekan då det är fråga om skriftligt medgivande.

Det största och viktigaste bevismaterialet i vårdnadsärenden utgöres i regel av utsagorna från personer, som hörs på begäran av parterna. Parterna bör få klart för sig, att det gäller att förebringa bevisning, nämligen att vardera parten har att söka bevisa sina påståenden och motbevisa motpartens.

Beträffande varje person, vars hörande part påkallar, bör parten tillfrågas, vad personen ifråga skall höras om. Att så sker är lämpligt dels för att utredaren skall åtminstone ungefärligt veta, vilka frågor böra framställas, dels ock för att utredaren skall ha möjlighet att bedöma, huruvida något förhör skall äga rum. — Den sistnämnda frågan kan nämligen någon gång framstå såsom tveksam. Om ett begärt förhör synes onödigt, bör utredaren givetvis samtala närmare med parten därom. Fråga är hur utredaren bör förfara, om parten vidhåller sin begäran om personens hörande men utredaren anser förhör vara onödigt för utredningen. Här om stadgas i 19 § 3 st. Bvl, att partens begäran skall efterkommas, om det kan antagas att åtgärden skulle äga betydelse. Vid den praktiska tillämpningen av detta stadgande torde man böra vara mycket generös mot parten. En part, som verkligen anser att ett begärt förhör skulle bli av betydelse för vårdnadsfrågan, skulle nämligen komma att känna sig orättvist behandlad, om den av honom begärda bevisningen avvisades. Härtill kommer att det är risk för att en förhandsbedömning, gjord av utredaren som i detta utredningsskede ej har lika god kännedom om förhållandena som parten, kan bli felaktig. Av dessa skäl synes ovannämnda

stadgande böra tillämpas så, att begärt förhör avvisas endast om det framstår såsom uppenbart, att förhöret är onödigt.

Utredaren bör förhöra sig om, huruvida upplysningsperson är be-
fryndad med part eller eljest står i särskilt förhållande till part. Upp-
lysningspersonerna bör tillfrågas om, hur länge, hur ofta och på vad
sätt de haft beröring med parterna eller med part. De frågor i själva
saken, som skall framställas, skall givetvis anknyta till de omständig-
heter, som enligt parternas framställningar är stridiga mellan parter-
na. Det kan därför vara lämpligt att utredaren, när han planerar för-
höret, tänker igenom, vilka dessa omständigheter är, samt därefter
överbäger, vilka av dem den ifrågavarande upplysningspersonen kan
antas ha någon kännedom om.

Av det sist sagda följer, att förhören med upplysningspersonerna i
regel bör äga rum först efter det parterna gjort sina sakframställningar.

Det inträffar stundom, att upplysningsperson förklarar sig vägra att
lämna uppgifter under annan förutsättning än att hans namn icke yp-
pas, ävensom att upplysningsperson vägrar att under några förhållan-
den lämna uppgifter till utredningen. För det förstnämnda fallet bör,
enligt ett auktoritativt uttalande, gälla att utredaren bör avstå från att
höra personen ifråga; och utredaren läser icke ha möjlighet att förfara
annorledes i det senare fallet. Då ju parten kan vilja i den vägrande
personens ställe påkalla förhör med annan person, bör parten under-
rättas.

Upplysningspersonerna bör få kännedom om att deras uppgifter kom-
mer att protokollföras och i regel bli tillgängliga bl a för parterna.

Förhör med barnet självt bör naturligtvis ej ske i närvaro av någonde-
ra av föräldrarna. Det torde ganska ofta vara lämpligt att med barn i
tolvårsåldern och därutöver hålla ett förhör av så begränsad omfattning
att det avser allenast, huruvida barnet i framtiden vill vistas hos fadern
eller hos modern. Enär det är ett önskemål att i möjligaste mån undvika
att draga in barn i föräldrarnas tvistigheter, bör dock ej ens en sådan
fråga framställas i annat fall än då så synes vara av värde för utredning-
en. Av samma anledning är det ännu mer angeläget att söka undvika att
höra barn ingående om föräldrarnas mot varandra framställda påståen-
den och beskyllningar. Särskilt beträffande ingående förhör bör två pro-
cedurdetaljer uppmärksammas. Vid ifrågasatt förhör inför domstol med
barn under 15 år har domstolen "med hänsyn till omständigheterna"
att pröva, om förhör bör äga rum. Uttrycket ifråga innebär i huvud-
sak, att domstolen har att överväga å ena sidan den menliga inverkan
som ett förhör kan medföra för barnets psykiska tillstånd samt å andra

sidan det antagliga värdet av utsagan. Vid ifrågasatt förhör inför en vårdnadsutredare synes det ofrånkomligt, att även han bör göra en dylik prövning. Vidare är det angeläget att undvika förhör med ett barn, om barnet helst ej skulle vilja yttra sig. Därför torde utredaren, när hinder i förstnämnt hänseende för förhör med ett barn icke föreligger, regelmässigt böra underrätta barnet om att det ej finns någon skyldighet för barnet att yttra sig. Mången gång kan det därjämte vara lämpligt att meddela barnet, att barnet jämlikt 36 kap. 3 § rättegångsbalken ej ens har skyldighet att yttra sig såsom vittne vid domstol, om vittnesförhör skulle påkallas.

Utredaren bör, om så är möjligt, själv höra upplysningspersonerna och således i regel ej åtnöjas med intyg. Om upplysningsperson bor fjärran, kan utredaren, därest telefonsamtal icke skulle kunna ske, antingen tillskriva honom med begäran om svar på av utredaren i brevet fixerade frågor eller ock hos barnavårdsnämnden i personens boningsort påkalla förhör, i vilket fall frågorna likaledes bör av utredaren tydligt angivas i hans skrivelse till den barnavårdsnämnden.

Parterna skall underrättas om all i ärendet förebragt bevisning. Bl a måste således samtliga upplysningspersoners uppgifter föredragas för vardera parten. Parten måste nämligen få tillfälle att yttra sig över bevisningen och, i den mån så erfordras, bemöta densamma. Det är vidare möjligt att part därvid, till gendrivande av motpartens bevisning, påkallar ytterligare förhör med redan hörda personer eller med andra. Det lär emellertid här och var förekomma, att utredaren underlåter att ombesörja att parterna får del av bevisningen under utredningens förlopp och att man i stället nöjer sig med att delge parterna utredningsmaterialet, efter det utredaren till barnavårdsnämnden avgett sitt yttrande i vårdnadsfrågan och således för sin del avslutat utredningen. Ett sådant förfarande medför emellertid betydande risker. Den utredare, som icke underrättar en part om motpartens bevisning, berövar därigenom förstnämnda part möjligheten att under utredningen bemöta bevisningen och förebbringa motbevisning. Således kan till följd härav part, som icke under utredningen fått kännedom om bevisningen, komma att bli negativt bedömd i utredarens yttrande, oaktat bedömningen eljest skulle blivit den motsatta. Generellt kan sägas, att bevisning, varöver parterna ej fått tillfälle att yttra sig under utredningen, utgör så ofullständigt processmaterial, att en därå grundad bedömning kan bli helt snedvriden. Och den part, som av denna anledning blivit felbedömd i utredarens yttrande, måste givetvis känna sig mycket illa berörd.

Bevisbedömningen

I de fall då barnavårdsnämndens uppdrag åt utredaren avser att han skall bedöma och uttala sig i vårdnadsfrågan, har utredaren, sedan bevisning av olika slag upptagits och parterna yttrat sig över densamma, att beträffande de sakförhållanden, därom parterna lämnat motstridiga uppgifter, bestämma sig för vilkendera partens uppgift skall gälla, d v s att överväga vad som skall anses vara bevisat. Detta är oundgängligt, ty eljest vet ju utredaren icke, från vilka faktiska förhållanden han skall utgå vid sin bedömning av vårdnadsfrågan.

Vid bevisbedömningen i vårdnadsärenden har man till en början givetvis att, liksom vid all bevisbedömning, uppmärksamma allmänt förekommande felkällor, såsom missuppfattningar och minnesfel. Därutöver skall här göras endast ett par påpekanden, som är särskilt aktuella i vårdnadsärenden. Det finns en del felkällor, som är nästan specifika för familjerättstvister och således bl a för vårdnadsärenden. De som hörs i sådana ärenden är nämligen ofta befryndade eller så nära bekanta med endera parten, att det mången gång icke kan undgå att utsagan blir färgad av det. Eller den som höres kan ha ett eget intresse i saken, t ex då den personen numera sällskapar med endera parten. Och stundom kan upplysningspersons utsaga vara färgad av rädsla för obehag från en part. Ett annat bevisdatum, som icke sällan åberopas i utredares yttranden, är utredarens intryck av parter uppträdande under samtalen. Det kan emellertid ifrågasättas, om icke bevisvärdet av sådana intryck ofta överskattas. Å ena sidan ligger det i öppen dag, att parter under samtal med barnavårdsnämndens representant i regel bedömar sig att visa sina bästa sidor. Det är således risk för att utredarens intryck av parten blir oförtjänt bra. Å andra sidan finns det omständigheter, som är ägnade att visa fel i motsatt riktning, t ex en känsla av oro och spänning inför sakens vikt, en kanske berättigad känsla av vrede över motparts handlingssätt m m. Det synes således föreligga icke ringa risk för att utredarens intryck av en part kan leda till felaktig bedömning av partens personlighet i ena eller andra riktningen. I regel finns ju mycket säkrare bevisning rörande en parts personlighet att tillgå, nämligen genom att höra personer, som haft kontakt med parten, umgåtts med honom och iakttagit hans beteenden under långliga tider. Möjligen må erinras, att om det under samtal med part förekommer något påtagligt anmärkningsvärt, t ex grova svordomar eller annat ohyfsat uppträdande, sådant givetvis bör beaktas. Detsamma gäller, om parten

först lämnar en bestämd uppgift i ett visst hänseende men därefter, av någon under samtalet förekommen anledning, ändrar denna uppgift.

Efter denna framställning av utredningens allmänna förlopp återstår att beröra några specialfrågor.

Närvaro vid samtal

Samtal, som utredaren håller med parter och andra, är ej offentliga. Om annan än den som höres vill vara tillstädes, har utredaren att bedöma och bestämma, huruvida så lämpligen bör ske. Annan persons närvaro torde i regel böra tillåtas i varje fall om det sker med den hördes medgivande och det icke kan antagas vara till men för utredningen. Från regeln om utredarens bestämmanderätt härvidlag finns ett undantag. Emligt 20 § st 1 Bvl får nämligen den som ärendet rör anlita biträde, när han höres. Med uttrycket biträde åsyftas icke enbart advokat, utan den som höres har rätt att till biträde anlita annan lämplig person. Även om biträde är tillstädes, när part höres, skall förhöret huvudsakligen hållas med parten och icke med biträdet. Det är ju parten, som bäst känner till de aktuella förhållandena. Biträdet har dock givetvis rätt att framställa frågor och göra befogade inpass i övrigt.

Erinran enligt 19 § st 2 Bvl

Enligt detta lagrum skall part erinras om att parten har rätt att påkalla förhör inför barnavårdsnämnden.

Detta stadgande torde, såvitt angår vårdnadsärenden, vara ovillkorligt. Dylik erinran måste således alltid ske. För barnavårdsnämndens del är det givetvis av vikt, att dess tid icke tages i anspråk för förhör i andra fall än då det är verkligen nödvändigt. Och för parternas och rättskipningens del är det av vikt, att ärendet icke fördröjes för förhör inför nämnden, om sådant i realiteten ej är nödvändigt. Av dessa anledningar synes det vara lämpligt, att frågan om sådant förhör bringas på tal redan under utredningen. Utredaren bör därför vid sina senare samtal med parterna till dem framföra nyssnämnd erinran och i samband därmed fråga parterna, om de påkalla förhör inför barnavårdsnämnden. Om part ifrågasätter att påkalla sådant förhör, bör han givetvis tillfrågas om skälet till denna sin önskan. Efter ett ingående samtal härom torde det ytterst sällan kvarstå något rimligt skäl till förhör inför själva nämnden, och parten torde i regel avstå därifrån.

I detta sammanhang må framhållas, att vad här tidigare förordats beträffande utredarens förfarande givetvis bör i tillämpliga delar iakttagas även vid förhör inför nämnden. Eljest blir ju nämndens utredning av sämre kvalitet än utredarens. Detta föranleder bl a att, i händelse av förhör, även den part som ej påkallat förhöret bör kallas till detsamma för att han må få tillfälle att yttra sig om vad motparten därvid andrager.

Protokollet

Vad barnavårdsnämnden har att grunda sitt yttrande på är utredarens protokoll, och icke något annat. Därför måste å ena sidan i protokollet inflyta allt, som under utredningen framkommit av betydelse för vårdnadsfrågan. Å andra sidan bör i protokollet icke inflyta något annat.

I förstnämnt hänseende torde följande böra iakttagas. Om barnet eller någondera parten varit föremål för åtgärd av social eller annan myndighet, bör härom i protokollet göras för vårdnadsfrågan erforderliga anteckningar. Detsamma gäller, om part eller upplysningsperson ådagalagt något särskilt anmärkningsvärt uppträdande eller lämnat sinsemellan motstridiga uppgifter. Av protokollet bör framgå, om upplysningsperson hörts på begäran av endera parten eller på initiativ av utredaren. Såsom ovan framhållits, måste parterna växelvis få del av varandras ävensom av upplysningspersonernas uppgifter, åberopade intyg m m. Det är icke betryggande tydligt att, såsom stundom skett, härom i protokollet göra endast en anteckning av innehåll, att bestämmelserna i 19 § Bvl iakttagits. Utan i protokollet bör t ex, sedan parten A hörts, uttryckligen antecknas, att parten B vid utredarens samtal med honom fick del av A:s då och då lämnade uppgifter osv. Givetvis måste i protokollet göras anteckning om att båda parterna underrättats om sin rätt att påkalla förhör inför barnavårdsnämnden ävensom om, huruvida de avstår från sådant förhör eller påfordrar det.

Vad angår den andra ovan berörda synpunkten, nämligen att i protokollet icke bör inflyta sådant som saknar betydelse för vårdnadsfrågan, så inträffar det ju nästan regelmässigt, att parterna under samtalen med utredaren berör ett flertal förhållanden, som ej har betydelse för vårdnaden. Det blir då utredarens sak att söka leda in samtalet i rätta banor samt att vid sina anteckningar till protokollet företa en sovring av vad som anföres, på det sätt, att i protokollet icke får inflyta annat än sådant, som anknyter till parternas påståenden i vårdnadsfrågan eller eljest är av betydelse för denna. En likartad sov-

ring måste givetvis ske även beträffande upplysningspersonernas ut-sagor.

Till förekommande av minnesfel beträffande vad som sagts vid sam-tal är det lämpligt att utredaren vid alla samtal, både vid personliga sammanträffanden och vid samtal i telefon, arbetar med pennan i handen. Man antecknar punkt för punkt vad som förekommer, och det är under detta anteckningsarbete, som den nyssnämnda sovringen bör ske. Ett enkelt sätt att få protokollet lättläst och naturligt torde vara att, i den mån det ej finns anledning till annat, anteckna de hörda personernas yttranden i tidsföljd allteftersom personerna hörts.

Bevisbedömningen i utredarens yttrande

En utredare har, sedan han bedömt den i ett vårdnadsärende förebrag-ta bevisningen, att i sitt yttrande till barnavårdsnämnden redogöra för de skäl, som ligger till grund för hans bevisbedömning. Denna redogö-relse kan givetvis göras mer eller mindre utförlig. För att redogörelsen skall bli till någon verklig nytta för barnavårdsnämnden bör emellertid redogörelsen vara lika fullständig som den redogörelse, varmed nämnden har att motivera bevisbedömningen i sitt blivande beslut. Angående frågan, hur utförlig denna nämndens motivering bör vara, stadgas i 21 § Bvl, att nämndens beslut, i den mån så icke befinnes obehövt, skall innehålla de skäl, på vilka avgörandet grundas. Innebörden i detta stadgande har närmare utvecklats i Kungl. Socialstyrelsens Råd och Anvisningar nr 133 sid. 68. Där har anförts, att ju mera svårbedömt ett ärende är, desto omsorgsfullare bör beslutet motiveras; och beträffande vårdnadsärenden har vidare anförts, att ett yttrande som icke klart angi-ver de avgörande skälen, regelmässigt måste anses som ofullständigt. Det är följaktligen så klart, så pass ingående, som även utredaren bör angeva motiven för sin bedömning av bevisningen rörande fakta i ärendet.

Av utrymmesskäl kan här göras endast några korta antydningar om, hur detta tar sig ut i praktiken. Beträffande varje påstående från en part bör utredarens yttrande i regel innehålla besked, huruvida påståen-det blivit bevisat eller ej. Detta betyder dock icke, att utredaren be-höver yttra sig särskilt om varje bevisfråga, utan ibland kan flera bevisfrågor avfärdas med ett gemensamt, kortfattat uttalande. När det gäller ett viktigare påstående bör emellertid utredarens bevisprövning ofta av honom redovisas ganska detaljerat, vare sig påståendet anses bevisat eller ej. Beträffande sådana påståenden kan det stundom vara befogat att göra en ingående analys av det i den frågan förebragta

bevismaterialet, exempelvis att, då utsagor strider mot varandra, redogöra varför vissa utsagor av utredaren anses så tillförlitliga att de motsatta utsagorna måste underkännas. Vidare kan ett påstående från en part vara av sådan beskaffenhet, att det ej har någon betydelse för vårdnadsfrågan; och i sådant fall bör utredarens utlåtande innehålla en förklaring av denna innebörd i stället för besked om bevisprövning.

En nöjaktigt tydlig redovisning av skälen för utredarens bevisbedömning är av betydelse för parterna därigenom, att dessa då får en känsla av att utredaren verkligen gjort sitt bästa för att tränga in i saken. Och den förut antydda nyttan för barnavårdsnämnden av en utförlig motivering från utredarens sida består däri, att nämnden slipper arbetet med att utarbeta en sådan motivering, och nämnden kan då, om den godtar utredarens bevisprövning, i den frågan hänvisa till vad utredaren anfört i sitt yttrande. Tilläggas må, att nämnden i de talrika fall, då nämnden delar utredarens motivering och slutsats även såvitt angår den sociala bedömningsfrågan, ju saknar anledning att i någotdera hänseendet utarbeta annat yttrande än att nämnden förklarar, att nämnden på av utredaren anförda skäl instämmer i hans förslag.

Delgivning

I 19 § st 1 Bvl föreskrives, att den som ett ärende rör skall underättas om vad som framkommit vid utredningen samt få tillfälle att yttra sig däröver.

Huruledes detta förfarande skall anordnas, har varit föremål för ett flertal överbäganden. Sålunda har man frågat sig, huruvida den föreskrivna delgivningen skall ske skriftligen eller muntligen, samt om det bör anstå med delgivningen, tills utredningen slutförts; och det har talats om tidpunkt för partens yttrande över utredningen samt därom att, för den händelse yttrande inte avgives, det måste bevisligen styrkas, att tillfälle till yttrande lämnats parten. Med den syn på själva begreppet utredning, som för vårdnadsutredningarnas del framställts här ovan, förfaller alla dessa spörsmål. Enligt denna uppfattning skall ju vardera parten under utredningens gång få lika fullständig kännedom om allt utredningsmaterial som om utredningen skett inför domstol, där i vårdnads mål båda parterna är tillstädes hela tiden, oftast personligen och eljest genom ombud, och således få kännedom om varje detalj som förekommer. Delgivningen och de tillfällen till yttranden, som föreskrives i 19 § st 1 Bvl, faller således helt inom ramen för vad som måste förekomma för att det överhuvudtaget skall föreligga en riktig vårdnadsutredning.

Parter på skilda orter

Det synes föreligga tvekan om det lämpliga förfaringssättet, när parterna i ett vårdnadsärende, dvs barnets föräldrar, bor på skilda orter.

a) Stundom begär domstol yttrande rörande parten A från barnavårdsnämnden i den partens boningsort och rörande parten B från barnavårdsnämnden i B:s boningsort. b) Stundom begär domstol yttrande i hela vårdnadsfrågan och således beträffande båda parterna från båda dessa barnavårdsnämnder. c) Stundom begär domstol yttrande i hela vårdnadsfrågan endast från den ena nämnden, ibland med erinran, att den nämnden lämpligen bör samarbeta med den andra nämnden.

Vad angår fallet a), så framgår av det tidigare anförda, att barnavårdsnämnden i parten A:s boningsort icke har möjlighet att åstadkomma en nöjaktig utredning om A:s lämplighet utan att höra parten B om dennes påståenden gentemot A samt de å ömse sidor åberopade personer, som kan lämna upplysningar om A:s lämplighet; och motsvarande gäller givetvis för barnavårdsnämnden i B:s boningsort, såvitt angår B:s lämplighet. Således måste vardera nämndens utredare hålla förhör med båda parterna, vilket ju blir ett dubbelarbete; och enär upplysningspersoner ofta kan yttra sig om båda parterna, skulle det innebära ytterligare dubbelarbete, att dylika personer bleve hörda av båda nämndernas utredare. Det finns emellertid en ännu allvarligare invändning mot att domstolen avfattar sin begäran om yttrande enligt alternativ a). Då får nämligen domstolen, i det mycket vanliga fallet att ingendera parten är olämplig som vårdnadshavare, icke från någondera barnavårdsnämnden yttrande om vilkendera parten är mest lämplig. Vardera nämnden har ju enligt domstolens direktiv att yttra sig endast om en part. — Vid begäran enligt b) får domstolen yttrande om båda parternas lämplighet från båda barnavårdsnämnderna; och om det vill sig illa, kan ju dessa yttranden vara sinsemellan motstridiga. Härtill kommer, att två nämnder blir engagerade att göra exakt samma utredning; alltså även i detta fall dubbelarbete. Av dessa skäl framstår det såsom olämpligt även, att domstolen avfattar sin begäran om yttrande enligt alternativ b). — Dessa överväganden leder således fram till att domstolens begäran om yttrande bör avfattas enligt alternativ c). I sådant fall uppkommer icke någon av de nyss angivna olägenheterna. Den nämnd, som då får att avgiva yttrande, torde ofta behöva anlita den andra nämnden för hembesök samt för förhör med part eller upplysningspersoner m m.

Om en nämnd, X, behöver för biträde anlita en annan nämnd, Y, bör X ganska detaljerat angiva, vilka åtgärder påkallas från Y:s sida

Att dessa åtgärder vidtagits och vad som därvid förekommit redovisas av Y i protokoll, som tillställs X. Vad Y har att göra berör ju endast vissa brottstycken av den totala utredningen. Y saknar därför i regel underlag för att kunna uttala sig om, vilkendera parten bör få vårdnaden, och även för att uttala sig om den inom Y:s distrikt bosatta partens lämplighet. Om Y yttrar sig i något av dessa hänseenden, kan yttrandet således bli alldeles missvisande. — Detta påpekande är föranlett av att det i praktiken, egendomligt nog, icke sällan synes förekomma, att nämnden Y i den nu beskrivna situationen trots sin bristfälliga kännedom avger ett yttrande.

De här ovan anförda synpunkterna torde i huvudsak vara tillämpliga även i ärenden om rätt till umgänge med barn, givetvis dock med iakttagande att det då ej är fråga om vårdnadshavarens lämplighet.

Det anförda ger därutöver öskt anledning till en reflektion. Här har framhållits, att utredarens framskaffande av fakta i vårdnadsärenden bör tillgå på i huvudsak samma sätt som om detta framskaffande ägde rum vid domstol. Härtill kommer, att bevismaterial, som framskaffas vid domstol, har större bevisvärde därför att personer vid domstol kan höras under sanningsförsäkran och på vittnesed, vilket ju ej kan ske inför en vårdnadsutredare. Man frågar sig därför, om inte hela förfarandet med framskaffandet av fakta i vårdnadsärenden borde ske vid domstolen, så att barnavårdsnämnden hade endast att såsom sakkunnig göra den sociala bedömningen av vad de vid domstolen frambragta fakta borde leda till i vårdnadsfrågan. Det nu tillämpade förfaringssättet, att all utredning i vårdnadsfråga, däri barnavårdsnämnds yttrande skall inhämtas, sker genom försorg av en av nämnden utsedd utredare, innebär emellertid en betydande fördel såtillvida, att därigenom åtminstone en person från barnavårdsnämnden, nämligen utredaren, får en helt annan kontakt med parter och upplysningspersoner än som är möjligt under en domstolsförhandling. Vidare erhåller de personer, som fortlöpande ägnar sig åt utredningsuppdrag av förevarande art, en god rutin, vilken omständighet kan bli av icke ringa värde. En annan väsentlig fördel med det nu tillämpade förfaringssättet är av ekonomisk art. Om all den utredning i ett vårdnadsärende, som åstadkommes av en utredare, skulle förebringas vid domstol, skulle kostnaderna för utredningen mångfaldigas. Vid domstol skulle nämligen i regel båda parterna och deras advokater ha att vara tillstädes under hela tiden för utredningen, vilket skulle innebära kännbar tids-

förlust för parterna och betydande advokatarvoden. Därtill skulle komma bl a betydande vittneslöner. Vid utredning genom en utredare blir parternas tidsförluster minimala, och såväl advokatarvoden som vittneslöner bortfaller helt. Härtill kommer, att vårdnadsutredning inför domstolarna skulle för dessa innebära en icke ringa arbetsbelastning, som nu undgås. Särskilt dessa väsentliga fördelar av att vårdnadsutredningar sker genom försorg av en utredare torde uppväga den nyss berörda nackdelen, som består i att av utredare upptagen bevisning har mindre bevisvärde än av domstol upptagen bevisning. Det må erinras, att part ju har möjlighet att, om han så anser erforderligt, vid domstolen påkalla förhör under sanningsförsäkran med parterna och vittnesförhör med upplysningspersoner.

Slutligen må ytterligare en betänklighet beröras. Gentemot det nu beskrivna förfarandet vid vårdnadsutredningar kan möjligen invändas, att förfarandet är alltför juridiskt betonat för att kunna tillämpas av barnavårdsnämndernas personal, som ju i regel icke har särskild juridisk utbildning. Nu förhåller det sig emellertid så, att socialtjänstemän, liksom fö ett flertal andra tjänstemannakategorier, i sin verksamhet oundgängligen konfronteras med lagföreskrifter och lagtillämpning, samt att tjänstemännen, envar på sitt område, fullt nöjaktigt behärskar även sådant. Förutsättningen härför är dock givetvis, att de erhåller erforderliga instruktioner. Det synes därför icke finnas något skäl att befara, att sociala tjänstemän, om de blott får erforderlig information, icke skulle vara i stånd att bemästra de juridiskt betonade regler, som bör gälla inom det nu ifrågakomna, mycket begränsade området av juridiken.

Författaren till ovanstående artikel har under en följd av år till sin pensionering 1963 tjänstgjort i Stockholms rådhusrätt som ordförande å en avdelning för familjerättsmål, d v s bland annat mål om vårdnad av och umgänge med barn. Sedan hösten 1966 har han ägnat sig åt att på uppdrag av Stockholms stads barnavårdsnämnd verkställa utredningar i ärenden angående vårdnads- och umgangesfrågor.

Sociala frågor vid riksdagens vårsession 1967

Av förste byråsekreterare ERLING FRIDOLFSSON,
Riksdagens upplysningstjänst

Vid sidan av de stora, delvis markant partiskiljande frågorna om den statliga investeringsbanken, investeringsavgiften för vissa byggnadsarbeten, försvarskostnaderna och riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken ägnades frågorna på det sociala området — med "bostadspaketet" som ett väsentligt undantag — relativt liten uppmärksamhet under 1967 års mycket arbetstyngda vårsession.

Ändå var, som följande redogörelse torde utvisa, flera av frågorna av stor principiell och reell betydelse. Sålunda beslöts, i överensstämmelse med tidigare fattade principbeslut, en ny standardhöjning av folkpensionerna med samtidig anknytning till basbeloppet enligt lagen om allmän försäkring. Bidraget till sjukförsäkringen uppräknades med 25 milj kr, och anslaget till barnbidragen höjdes till följd av det stigande antalet barn med 20 milj kr. Föregående års riksdags beslut om utbyggnad av stödet till barnstugeverksamheten följdes upp med kraftigt höjda bidrag till anordnande och drift av dessa inrättningar. För enklade regler beslöts beträffande bidragsgivningen till hälso- och sjukvården samt till ferievistelse för barn och semesterhem för husmödrar, och den påbörjade upprustningen av åldringsvården har fortsatt med bl a en höjning av bidraget till den sociala hemhjälpen med 25 milj kr. Den centrala ledningen av samhällets hälso- och sjukvård samt socialvård erhöll en radikalt ändrad organisation genom sammanslagningen av medicinalstyrelsen och socialstyrelsen till ett gemensamt, integrerat organ med bibehållande av sistnämnda myndighets namn. (En redogörelse för omorganisationen har lämnats i nr 5—6 av Sociala Meddelanden.) Anslagen inom området arbetsmarknads- och lokaliseringspolitiken höjdes med ca 45 milj kr, och ett nytt finansieringssystem för bostadsbyggandet infördes i samband med beslutet om nya riktlinjer för bostadspolitik.

De problem som sammanhänger med "marknadsföringen" av samhällets alltmer nyanserade men samtidigt också för den enskilde alltmer svåröverskådliga utbud av sociala förmåner har uppmärksamats i skilda sammanhang även i riksdagen. Kritiken har bl a gällt det otillfredsställande utnyttjandet av dagspressen som informationskanal, bristerna i TV- och filminformationen samt de sociala nämndernas och familjerådgivningsorganens otillräckliga resurser. Hithörande frågor har i utredningssammanhang nyligen behandlats av statskontoret i betänkandet Statlig publicering, och dessutom har en numera tillsatt utredningsgrupp att, såsom en särskild delfråga inom ramen för översynen av dagspressens ekonomiska villkor, beakta den samhälleliga informationen genom pressen. Med hänvisning till nämnda utredningar

lämnades under vårriksdagen väckta motioner (I 78 och II 105, I 372 och II 468 samt I 375 och II 466) om utökad social informationsverksamhet utan åtgärd av riksdagen (allmänna beredningsutskottets utlåtande nr 2).

Enligt mönster från tidigare redogörelser för sociala frågor i riksdagen lämnas nedan en summarisk översikt över statens utgifter till olika sociala ändamål med jämförelser mellan beloppen avseende budgetåret 1966/67 samt budgetåret 1967/68, för sistnämnda period så som de blivit föreslagna i statsverkspropositionen. Sammanställningen avser endast driftbudgeten, och beloppen anges i milj kr. Samtliga anslag under socialhuvudtiteln uppgår för budgetåret 1967/68 till 9,9 miljarder kr, mot ca 9,0 miljarder kr föregående budgetår.

	Anvisat 1966/67	Förslag 1967/68	Föränd- ring
Allmän försäkring m. m.	5 465,4	6 059,9	+ 594,5
Ekonomiskt stöd åt barnfamiljer	1 874,2	1 884,0	+ 9,8
Sociala serviceåtgärder	107,4	146,1	+ 38,7
Öppen hälso- och sjukvård	59,1	59,4	+ 0,3
Universitetssjukhus m. m.	234,2	282,0	+ 47,8
Övrig sjukhusvård m. m.	841,3	952,9	+ 111,6
Ungdomsvård m. m.	41,7	49,3	+ 7,6
Nykterhetsvård m. m.	88,7	101,6	+ 12,9
Viss rehabiliteringsverksamhet	78,8	89,0	+ 10,2
Arbetskydd och arbetsmedicin	14,3	16,3	+ 2,0
Arbetsmarknad m. m.	1 044,6	1 090,3	+ 45,7
Bostadsbyggande m. m.	535,0	517,8	— 17,2 ¹

¹ Minskningen beror på den fortsatta avvecklingen av räntebidragen.

Socialförsäkringar

Samhällets kostnader för den allmänna försäkringen beräknas under innevarande år uppgå till omkring 10 miljarder kr, varav 6 miljarder kr utgörs av statliga medel och resten av direkta avgifter samt kommunala bidrag. Antalet pensionstagare beräknas uppgå till omkring 1 200 000, varav ungefär 200 000 uppbär ATP. Kommunalt bostadstillägg utgår till omkring 600 000 pensionärer.

Den drygaste delen av statens socialförsäkringsutgifter — för budgetåret 1967/68 enligt riksdagens beslut 5 535 milj kr — faller på *folkpensionerna*. I prop nr 73 förelades riksdagen förslag om en ny standardhöjning av dessa fr o m den 1 juli 1967 med 170 kr för en ensam

pensionär och med 260 kr för ett pensionärspar, vilket — med 23 indextillägg och frånsett kommunalt bostadstillägg — skulle ge 4 925 kr per år för en ensam pensionär och 7 670 kr för ett pensionärspar. Samtidigt föreslogs emellertid folkpensionerna basbeloppsanknytas medelst en sådan procentdel av basbeloppet, att folkpensionen, vid ett basbelopp av 5 700 kr, skulle komma att ge i stort sett samma belopp som enligt den äldre provisoriska lagstiftningen skulle ha utgått vid 23 indextillägg och efter en standardhöjning av nämnd storlek. För att uppnå denna paritet föreslogs procentsatserna fastställas till 86,5 % av basbeloppet för en ensam pensionär och för två pensionsberättigade makar gemensamt till 135 %. Härigenom skulle de utgående pensionsbeloppen komma att bli 4 920 kr för en ensam pensionär och 7 680 kr för ett pensionärspar. Genom en särskild övergångsbestämmelse i förslaget garanterades att, om ett 24:e indextillägg enligt de gamla reglerna utlöstes t o m juli månad 1967, pensionen inte skulle utgå med lägre belopp än vad som då skulle ha gällt, om de gamla bestämmelserna varit i kraft. Slutligen föreslogs den ändringen att basbeloppet skulle fastställas på grundval av prisläget under andra månaden före den som beloppet avser i stället för, som tidigare, den tredje.

Riksdagen biföll på andra lagutskottets hemställan i utlåtandet nr 41 de av Kungl Maj:t framlagda förslagen rörande folkpensioneringen. Samtidigt bifölls även förslag om ersättande av kravet på mantalsskrivning för utlännings tillhörighet till sjukförsäkring och tilläggs-pension med ett krav på bosättning i Sverige.

Ett mot bakgrund av standardförbättringen av folkpensioneringen framlagt förslag om höjning av folkpensionsavgiften från 4 till 5 % av den beskattningsbara inkomsten (prop nr 7) godtogs av riksdagen (andra lagutskottets utlåtande nr 2). Även förslaget i samma proposition om att provisoriskt slopa maximigränsen för det extra skatteavdraget för folkpensionärer med folkpensionen som huvudsakligaste inkomst bifölls av riksdagen (bevilningsutskottets betänkande nr 2). Riksdagen begärde samtidigt i anledning av härom väckta motioner (I 337 och II 284, I 339 och II 407 samt I 420 och II 528) skyndsamt utredning av frågan om beskattningen av folkpensionärernas sidoinkomster, därvid särskilt möjligheten att införa en definitiv källskatt för folkpensionärer borde övervägas.

I motionerna I 178 och II 215 begärdes en förlängning från tre månader till ett år av retroaktivtiden för utgivande av barnpension vid försenad pensionsansökan. Med hänsyn till att den av försäkringskassorna tillämpade praxisen beträffande informationen till nyblivna änkor

även avsågs utsträckas till nyblivna änklings avlogs motionerna på andra lagutskottets hemställan i utlåtandet nr 27.

Inom *tilläggs pensionssystemets* ram återkom motionsledes två yrkanden, vilka båda regelbundet varit före i riksdagen, sedan lagen om allmän försäkring trädde i kraft. Frågorna gällde dels ökade valmöjligheter för företagare och fria yrkesutövare att begränsa sin anslutning till pensioneringen samt möjlighet för dessa kategorier att tillhöra försäkringen för tilläggsjukpenning utan att därmed behöva vara anslutna till tilläggs pensioneringen (motionerna I 28 och II 41) och dels sambandet mellan avgift och förmån för deltids- och korttidsanställda samt lågavlönade (motionerna I 111 och II 149). I likhet med föregående år avlogs motionsyrkandena (andra lagutskottets utlåtanden nr 9 och 10), i förstnämnda fall dock sedan utskottets majoritet först bifallit motionsförslaget om ökade valmöjligheter.

Efter föregående års reform av *sjukförsäkringen* med karensdagarnas slopande och sjukpenningsskalans utbyggnad samt i avvaktan på vidare beredning och beslut rörande tandvårdsförsäkringen och läkemedelsförmånerna fattades inga nya principiella avgöranden med avseende på denna försäkringsgren under vårsessionen. Med utgångspunkt från de ändrade statsbidragsregler som gäller sedan den 1 januari 1967 beräknades ett anslagsbehov för budgetåret 1967/68 på 480 milj kr till sjukförsäkringen, vilket belopp också anvisades av riksdagen (statsutskottets utlåtande nr 5).

Hemmadöttrarna

I motionerna I 621 och II 790 väckta förslag om förbättrade sjukförsäkringsförmåner för s k hemmadöttrar föranledde på andra lagutskottets hemställan i utlåtandet nr 36 ingen riksdagens åtgärd. Såvitt yrkandena avsåg ett åläggande för försäkringskassorna att företaga särskilda kontroller av hemmadöttrarnas inkomstförhållanden ansåg utskottet att klassplaceringen i främsta rummet måste bygga på anmälan från den försäkrade själv och på en aktiv medverkan även i övrigt från dennas sida. Dessutom ansåg utskottet och riksförsäkringsverket, som hörts i ärendet, att den planerade utbyggnaden av systemet med bidrag från landstingen till hemsjukvård skulle leda till att bättre underlag för klassplaceringen inom sjukförsäkringen erhöles. Förslaget om rätt för hemmadöttrar att teckna frivillig tilläggsjukpenningförsäkring avlogs med hänvisning till att sjukpenning — med de undantag som gällde för hemmafruar och studerande — endast skulle utgå, då sjukdomen medförde bortfall av förvärvsinkomst.

Motioner om frivillig försäkring för tilläggssjukpenning vid nedkomst för hemarbetande kvinnor och kvinnor som arbetar i familjens eget företag (I 29 och II 42) avslogs av riksdagen (andra lagutskottets utlåtande nr 6) liksom 1962, 1965 och 1966. Även förslag i motionen II 798 om att inom socialförsäkringssystemets ram tillförsäkra hemmadostrar högre ersättning för vårdarbetet avslogs med motiveringen att sjukvårdshuvudmännen borde ha frihet att utan att statsmakterna ingrep utforma sina vårdersättningsnormer, även när vården ombesörjdes av anhörig eller annan närstående. Förslag i nämnda motion samt i motionerna I 623 och II 565 om förbättrade sjukpenningförmåner för husmödrar med hemmavarande minderåriga barn avslogs samtidigt (andra lagutskottets utlåtande nr 29).

Till 1961 års sjukförsäkringsutredning remitterade riksdagen (andra lagutskottets utlåtande nr 24) ett antal motioner om ersättning från den allmänna försäkringen för resekostnader vid sjukdom. I motionerna I 449 och II 564 samt I 619 och II 558 hade uppmärksammats de ibland ganska stora kostnadsskillnader som uppstår, om en försäkrad uppsöker läkare eller om denne gör en sjukresa. I det förra fallet utgår nämligen i princip full ersättning för resekostnader utöver ett karensbelopp, medan i det senare resekostnaden — i likhet med vårdkostnaderna — ersätts med tre fjärdedelar av utgifterna, maximerade efter den s k läkarvårdstaxan. Detta förhållande medförde enligt motionärerna att den försäkrade vid långa avstånd till läkare belastades med betydligt större kostnader, då läkaren gjorde hembesök än då den försäkrade hade möjlighet att själv besöka läkaren. Motionerna I 446 och II 567 upptog frågan om ersättning för bilresa till och från arbetsplatsen i sådana fall då sjukskrivning härigenom skulle kunna undvikas.

I avvaktan på resultatet av sjukförsäkringsutredningens översyn av bestämmelserna rörande ersättningsmöjligheterna vid sjukvård utomlands — aktualiserat genom försöksverksamheten med s k hälsoresor — avslogs motioner härom (I 113 och II 147) på hemställan av andra lagutskottet i dess utlåtande nr 33.

Könsbundna olikheter

Ofta har på senare tid de till viss del på konventioner vilande skiljaktigheterna mellan män och kvinnor i socialförsäkringssystemet kritiserats. Den utveckling som skett genom kvinnans inträde på arbetsmarknaden, utbyggnaden av utbildningsväsendet och breddningen av yrkesvalsmöjligheterna samt genom den förändrade attityden i största allmänhet

till kvinnornas förvärvsarbete har dessa könsbundna olikheter blivit allt mindre förklarliga eller tolerabla. Genom bifall till motionerna I 443 och II 557, såvitt avsåg yrkandet i förevarande del, begärde riksdagen på hemställan av andra lagutskottet i utlåtandet nr 38 i skrivelse till Kungl Maj:t utredning av frågan om jämställdhet mellan män och kvinnor i socialförsäkringssystemet. Motionärerna hade framför allt pekat på nödvändigheten av att familjeskyddet förbättrades under barnens uppväxt- och utbildningstid. Efterlevandeskyddet borde vidare utformas som ett skydd för efterlämnade minderåriga barn och deras vårdnadshavare, varigenom försörjningssituationen lättare skulle kunna lösas för barn utom äktenskap och barn till frånskilda föräldrar, när en av föräldrarna gick bort. Änke- och änklingspensioner borde utgå efter likartade grunder. Reglerna om huvudförsörjningsbegreppet inom sjukförsäkringen och folkpensioneringen samt hustrutillägget inom folkpensioneringen var vidare några av de bestämmelser som närmare borde överses inom den begärda utredningen. Med hänsyn till att översynen skulle komma att beröra grundläggande principer för den allmänna försäkringen och dessutom utgöra en tämligen omfattande uppgift ansågs utredningsuppdraget böra anförtrös åt en särskild utredning och således ej lämnas till pensionsförsäkringsutredningen med sitt mera avgränsade uppdrag.

Genom riksdagens godkännande av prop nr 23 (andra lagutskottets utlåtande nr 8) genomfördes den ändringen i förordningen om erkända *arbetslöshetskassor* att semesterersättning inte annat än i särskilda fall skall utgöra hinder för medlem att få ersättning från kassan.

I motionerna I 635 och II 791 anfördes den ökade frekvensen av företagsnedläggningar som skäl för en utredning av frågan om införande av en allmän inkomstförsäkring som en trygghetsgaranti för den enskilde mot inkomstbortfall på grund av arbetslöshet. Genom att de uppgifter som ålagts utredningen om kontant stöd vid arbetslöshet till stor del sammanföll med de frågor som motionärerna avsett få belysta avslogs emellertid motionerna (andra lagutskottets utlåtande nr 14).

Med hänvisning till tidigare gjorda uttalanden avtog riksdagen även motioner (I 234 och II 297) om införande av ett allmänt försäkringskydd liknande grupplivförsäkringarna. Den i motionerna I 176 och II 217 yrkade utredningen om en allmän försäkring för begravningshjälp stöddes däremot av riksdagen, som i likhet med andra lagutskottet (utlåtande nr 44) ansåg, att de skäl som 1956 — då frågan först tagits upp — anförts för en utredning fortfarande var bärande.

Av interpellationerna kan nämnas nr 20 i FK om reseersättning vid

sjukdom (11:14) samt i AK nr 24 om utbetalandet av sjukpenning (7:87), nr 40 om allmän egenpension (30:13) och nr 75 och 106 om ersättning för sjuktransport (22:26 och 35:5).

Socialvård m m

Den av staten drivna och understödda *barna- och ungdomsvården* omfattar huvudsakligast den verksamhet som utövas genom ungdomsvårdsskolorna. Dessa uppgår för närvarande till 24 med ca 1 000 vårdplatser. Ett betydelsefullt komplement till internatvården är den vård som lämnas i enskilda hem och mindre enheter utanför skolorna. Antalet elever som erhåller sådan vård har ökat från ca 500 i början av 1961 till för närvarande ca 850. I anslag erhöll ungdomsvårdsskolorna för budgetåret 1967/68 sammanlagt 39 554 000 kr. Den under statens ungdomsråd bedrivna upplysningsverksamheten i ungdomsfrågor erhöll 600 000 kr, till ersättningar för skador vållade av vissa rymlingar m fl anvisades 100 000 kr, och till ersättningar till kommunerna enligt socialhjälp- och barnavårdslagarna m m 9 milj kr (statsutskottets utlåtande nr 5).

Ett antal motioner behandlade den ökande ungdomskriminaliteten och -asocialiteten samt lämpliga åtgärder från samhällets sida för att hejda denna utveckling. I motionerna I 240 och II 318 hemställdes sålunda om utredning om familjevården av ungdomar som är intagna på ungdomsvårdsskolor, om en förstärkt lokal anknytning av ungdomsvårdsskolorna och om huvudmannaskapet för olika former av familjevård. Vidare föreslogs bl a en försöksverksamhet med utplacering av eleverna i deras egna hem och inrättandet av ett organ för behandlingsforskning vid kriminalvetenskapliga institutet vid Stockholms universitet. I motionerna I 662 och II 839 berördes frågan om ungdomens beteendemönster i allmänhet och betonades de kristna värdenas betydelse för den förebyggande ungdomsvården. Kravet på en grundläggande och kontinuerlig forskning om ungdomens situation i dagens samhälle, vilket framförts vid varje riksdag sedan 1964, återkom genom motionerna I 669 och II 832. Utredning om orsakerna till den ökade ungdomskriminaliteten begärdes i motionen II 311, och i motionen II 835 slutligen framhölls behovet av motåtgärder för att hejda den moraliska upplösningen och de enligt motionärerna destruktiva krafternas spel i samhället. Bl a krävdes i sistnämnda motion bättre skydd för polisen och ökad trygghet för medborgarna. Alkohol- och tobaksmissbruket påkallade effektivare upplysning om de därmed förknippade

skadeverkningarna, och det framträngande narkotikamissbruket måste stoppas. Den ökande omfattningen av könssjukdomar och tidiga graviditeter var också företeelser som krävde effektivare motåtgärder.

Samtliga här redovisade ungdomsvårdsmotioner avslogs av riksdagen på allmänna beredningsutskottets hemställan i utlåtandena nr 25, 26, 17, 19 respektive 18 med hänvisning till redan vidtagna åtgärder samt pågående och avslutade undersökningar.

Det av utredningen om administrativa frihetsberövanden framlagda förslaget om inrättande av särskilda socialdomstolar för handläggande av bl a barn- och ungdomsvårdsmål, borde enligt yrkande i motionen II 778 snarast föreläggas riksdagen. Den gällande ordningen med den kommunala barnavårdsnämnden och i sista hand länsstyrelsen som beslutande organ i frågor om omhändertagande av barn för samhällsvård var enligt motionärerna inte tillfredsställande ur rättssäkerhetssynpunkt. Med hänvisning till pågående behandling av denna och angränsande frågor på departementsplanet samt till den av 1966 års riksdag begärda översynen av barnavårdslagen borde dock enligt riksdagens beslut (första lagutskottets utlåtande nr 20) något initiativ i anledning av motionen inte ifrågakomma.

Första lagutskottet hade även att behandla — liksom föregående år — yrkande om utredning och förslag om erforderliga lagstiftningsåtgärder och resurser för *rättsvårdens* effektiva upprätthållande (motionerna I 66 och II 90 samt första lagutskottets utlåtande nr 22), vilken fråga genom sin nära anknytning till ungdomsvårdsproblemen kan vara av visst intresse i sammanhanget. I beaktande av att flera reformer under senare år redan vidtagits samt av att omfattande utredningsförslag rörande bl a ungdomsbrottsligheten och vården på och utom ungdomsvårdsskolorna var under övervägande ansåg dock utskottet, liksom kamrarna, att ingenting stod att vinna med ytterligare en omfattande utredning.

I den offentliga debatten har *kriminalvården* under senare tid fått en framskjuten plats och mer och mer blivit en i egentlig mening socialvårdsfråga. Ett talande bevis härför är den ökade betydelse som frivården tillerkänts för att återföra brottslingar och asociala människor av olika slag till samhällets gemenskap. Frivårdsfallen har ökat så att nu över 19 000 människor, eller omkring fyra gånger så många som antalet intagna på fängvårdsanstalt, står under övervakning inom frivården, och organisationen byggs ut successivt både genom förstärkningar på skyddskonsulentsidan och genom ökade personalresurser på anstalterna för att där intensifiera förberedelsearbetet för de intagnas frigiv-

ning. En utredning med uppgift att göra en allmän översyn av lagen om behandling i fångvårdsanstalt och annan lagstiftning som har samband med denna lag har vidare tillsatts för att förbättra internatsvården. Riksdagen anvisade för budgetåret 1967/68 till fångvårdsanstalterna sammanlagt 132 374 000 kr, till övervakningsnämnderna 1 650 000 kr, till ersättningar till övervakare 6,5 milj kr och till understöd åt villkorligt frigivna m fl 1 250 000 kr. Förslag i motionerna I 402 och II 504 om en höjning av övervakarearvodet från 25 till 40 kr per månad och fall avlogs i avvaktan på resultatet av en utredning om rekryteringen av övervakare inom kriminalvården, som tillsatts 1966 (statsutskottets utlåtande nr 2).

Med hänvisning till ovannämnda utredning avslag riksdagen efter hemställan från allmänna beredningsutskottet (utlåtande nr 9) motionerna I 121 och II 159 om effektivisering av övervakningen inom kriminalvården.

De straffades problem

Förslag i motionerna I 241 och II 319 om igångsättande av en upplysningskampanj, riktad till statliga, kommunala och privata arbetsgivare om straffades problem vid sökande av arbete föranledde riksdagen att i skrivelse till Kungl Maj:t tillkännage vad allmänna beredningsutskottet anfört i utlåtandet nr 32 om behovet av fortlöpande insatser för att bryta negativa attityder inom arbetsmarknaden gentemot straffade arbetssökande och om de statliga och statsunderstödda arbetsgivarnas ansvar som föregångare i sin anställningspolitik. 1960 års cirkulär angående anställningsvillkor m m för partiellt arbetsföra samt 1963 års cirkulär angående anställning av straffade personer m fl inom statlig och statsunderstödd verksamhet borde i detta syfte omarbetas och nypubliceras.

Även inom *nykterhetsvården* har de öppna och fria vårdformernas resurser successivt utökats. Närmare två tredjedelar av alla intagningar på vårdanstalter sker numera för frivillig vård. Antalet alkoholpolikliniker, läkarexpeditioner vid nykterhetsnämnderna och rådgivningsbyråer har under de senaste 10 åren ökat från 20 till omkring 100, och antalet platser vid inackorderingshem har under samma tid ökat från omkring 60 till ca 425. Vid landets allmänna och enskilda vårdanstalter för alkoholmissbrukare intogs år 1965 ca 5 500 patienter. Statens vårdanstalter erhöll för budgetåret 1967/68 i anslag 12 818 000 kr och bidraget till de erkända och enskilda anstalterna fastställdes till 43,8 milj kr. Garantibidraget till driften av de erkända och enskilda anstal-

terna höjdes från 25 till 31 kr per dag och vårdplats, medan däremot ingen ändring skedde beträffande beläggningsbidraget på 22 kr per plats och vård dag (statsutskottets utlåtande nr 5).

I anledning av en begäran från alkoholpolitiska utredningen föreslogs riksdagen i prop nr 42 ge Kungl Maj:t bemyndigande att under åren 1967 och 1968 utan hinder av rusdrycksförsäljningsförordningen medge viss försöksverksamhet på det nykterhetspolitiska området. Försöksverksamheten avsåg friare regler för försäljning av starköl inom ett par försöksområden, slopande av begränsningen av dryckesurvalet vid försöksverksamheten med måltidsfri spritdrycksförtäring samt utskänkande av rusdrycker i teaterfoajéer. Utredningen hade dessutom begärt att få undersöka effekterna av ändrade öppethållandetider vid systembutikerna, vilket förslag finansministern emellertid, på grund av de synpunkter som framkommit vid remissbehandlingen, inte ansåg sig kunna förorda. De av Kungl Maj:t begärda bemyndigandena lämnades av riksdagen, varvid på bevillningsutskottets hemställan i betänkandet nr 33 samtidigt bl a en motion om liberalisering av handeln med starköl och lättvin och om upphävande av legitimationskontrollen (II 192) samt en motion om konsumentupplysning rörande alkoholhaltiga drycker (II 24) avslogs.

En motion om åtgärder mot missbruk av teknisk sprit (II 739) avslogs av riksdagen efter hemställan av bevillningsutskottet (betänkande nr 32).

Åldringsvården

Samhällets insatser på *åldringsvårdens* område utöver pensioneringen är främst en kommunal angelägenhet med staten som övervakande, samordnande och bidragsgivande organ. De senaste årens utveckling på området med ökade resurser för social hemhjälp, en forcerad bostadsförbättringsverksamhet och en snabb utbyggnad av sjukhem för långvarigt sjuka har sin grund i det program för åldringsvården, som antogs av 1964 års riksdag. Den ökning av totalantalet hjälpta åldringar från ca 140 000 till ca 300 000 som skett från 1962 till 1966 innebär, att för närvarande var tredje åldring genom samhällets försorg bereds stöd och omvårdnad i form av pensionärsbostads- eller bostadsförbättringsbidrag, social hemhjälp eller vård på ålderdomshem eller sjukhem. Antalet hemsamariter har fördubblats sedan 1962 till omkring 30 000, och på ålderdomshemmen finns för närvarande omkring 50 000 platser.

Till bidrag till social hemhjälp anslag riksdagen för budgetåret 1967/68 85 milj kr och till bidrag till ålderdomshemmen 6 milj kr (statsutskottets utlåtande nr 5). Anordnings- och driftbidraget till sjukvårdshuvudmännen till sjukhem för långvarigt kroppssjuka, som budgetåret 1966/67 uppgått till sammanlagt 5,8 milj kr, kommer från budgetåret 1967/68 att ingå i det enhetliga bidrag till hälso- och sjukvården, som från budgetåret 1967/68 ersätter ett antal tidigare utgående separata bidrag (se nedan). De statliga räntefria förbättringslånen för bostäder åt åldringar och handikappade utgår från anslag under inrikesdepartementet och fastställdes enligt förslag i bostadspropositionen för budgetåret 1967/68 till 105 milj kr, varvid låneramarna för åren 1967 och 1968 höjdes från 80 till 100 milj kr (prop nr 100 och statsutskottets utlåtande nr 100).

I motionerna I 285 och II 364 framförda förslag om undervisning i hemvård och hushållsarbete för manliga pensionärer avlogs av riksdagen (allmänna beredningsutskottet utlåtande nr 12) med motiveringen att det inom ramen för folkpensionärsföreningarnas studieverksamhet förekom sådan handledning. Vidare hade socialstyrelsen i cirkulärskrivelse till de kommunala nämnder som handlägger hemhjälpssärenden framhållit den betydelse de anhörigas hjälpinsatser hade samt möjligheten att anlita manlig äldre arbetskraft för vård- och hjälpuppgifter i hemmen.

Interpellation nr 34 i AK gällde samhällsvården av ungdom (32:26) och nr 67 i AK lagstiftning om uppsökande socialvård (22:24).

Handikappade

Samhällets åtgärder för handikappade omfattar — jämte särskilda pensionsförmåner — institutionsvård, rehabilitering, bostäder, hemhjälp, undervisning, tekniska hjälpmedel m m. Förutom av socialdepartementet handläggs speciella handikappfrågor även av inrikes- och ecklesiastikdepartementen. Även kommunikationsdepartementet har, i den mån som man vid samhälls- och bostadsplaneringen tar hänsyn även till de handikappades speciella problem, kommit att beröras av detta viktiga socialpolitiska arbetsfält.

Till invaliditetsförebyggande åtgärder, vilket anslag till största delen används för täckande av vårdkostnaderna på riksförsäkringsverkets sjukvårdsanstalter samt för bidrag till vård på sommarkurorter, använts 25,3 milj kr, varav 100 000 kr går till SVCR för dess forskning och utvecklingsarbete rörande proteser åt neurosedynskadade barn. Mo-

tionsyrkanden om vissa tilläggsdirektiv till handikapputredningen (I 201 och II 261) avslogs liksom yrkanden i motionerna I 281 och II 357 om bl a försöksverksamhet med hälsokontroll av fyraåringar (statsutskottets utlåtande nr 5). Till bidrag till vissa hjälpmedel för handikappade anvisades 33 milj kr och till bidrag till hörapparater 7 milj kr.

Under anslagsrubriken Vissa sysselsättningsfrämjande åtgärder för handikappade m fl på inrikeshuvudtiteln anvisades 190 milj kr. Härav beräknades 133 milj kr gå till beredskapsarbeten m m för mental-, nykterhets-, kriminal- och ungdomsvårdsklientel, 32 milj kr till arkivarbeten samt 25 milj kr till näringshjälp och bidrag till motorfordon m m. Till bidrag till landstingens, kommuners eller enskildas verkstäder för arbetsprovning, arbetsträning och skyddad sysselsättning av handikappade anslogs sammanlagt 35,5 milj kr. Till bidrag till de handikappades kulturella verksamhet anvisades på ecklesiastikhuvudtiteln 1 575 000 kr.

Invaliditetstillägget till handikappade och det särskilda vårdbidraget i form av invaliditetsersättning till handikappade barn under 16 år utgår i princip ej vid anstaltsvistelse. Från denna huvudregel görs sedan föregående år emellertid undantag i vad avser vårdbidraget, så att barn som genom anstaltens försorg vistas minst 14 dagar i en följd utom anstalten ändå äger rätt att uppbära bidraget. I analogi med nämnda undantagsbestämmelser för vårdbidraget yrkades i motionen I 441, att även invaliditetstillägget till handikappade, som stadigvarande vårdas på anstalt, skall utgå för den tid då vederbörande tillfälligt vistas utanför anstalten. Med godkännande av andra lagutskottets utlåtande i ärendet (nr 15) anhöll riksdagen i skrivelse att Kungl Maj:t skulle låta undersöka frågan i lämpligt sammanhang.

Förslaget i motionen II 801 om att vårdbidraget till handikappade barn skulle utgå för hela den faktiska tid som barnet vistades utom anstalt och ej endast för nämnda sammanhängande 14-dagarsperiod avslogs av riksdagen (andra lagutskottets utlåtande nr 16).

Yrkandet i motionerna I 233 och II 298 om rätt för döva att i motsvarande utsträckning som blinda erhålla invaliditetsersättning och invaliditetstillägg avslogs av riksdagen (andra lagutskottets utlåtande nr 19). Även förslaget i motionen I 324 om befrielse från bilskatt och om bensinskattebidrag för handikappade, som erhållit bidrag till införskaffande av invalidbil enligt hjälpmedelskungörelsen, trots att bilen i dessa fall ej används för transport till förvärvsarbete eller utbildning, avslogs (bevillningsutskottets betänkande nr 15).

Inte heller motionerna I 641 och II 810 med hemställan om rätt för

handikappade bilförare att efter högertrafikreformens genomförande få stanna och parkera fordonet på vägens vänstra sida i färdriktningen föranledde någon riksdagens åtgärd. Det önskade undantaget från huvudregeln ansågs vara ägnat att medföra ökade risker för felbeteende i trafiken såväl för de handikappade som för övriga trafikanter (tredje lagutskottets utlåtande nr 23).

Interpellation nr 23 i FK gällde produktion av eldrivna rullstolar för gravt handikappade (20:36), nr 60 i AK ordination av vissa hjälpmedel för blinda (22:19) och nr 102 i samma kammare de partiellt arbetsföras situation inom statlig verksamhet (30:47).

Arbetsmarknadsfrågor och arbetarskydd

I särskilt hög grad har arbetsmarknadspolitikens utformning under de senaste åren bestämts av den ökade takten i näringslivets strukturförändringar med åtföljande företagsnedläggningar och driftsinskränkningar. De åtgärder som påkallats av denna utveckling har inriktats på att bereda nya arbetstillfällen för dem som drabbats av inskränkningarna och nedläggningarna. I stor utsträckning har detta förutsatt omskolning av de friställda arbetstagarna med syfte att bereda dem arbete inom produktionsgrenar med bättre framtidsutsikter och löner men också ofta med större krav på yrkesutbildning och yrkesskicklighet.

Utgifterna för den yrkesutbildning som sker av sysselsättningspolitiska skäl bestrids från ett särskilt omskolningsanslag under inrikes-huvudtiteln. Huvudsakligen avser omskolningsstödet arbetslösa eller svårplacerade, för vilka utbildningen bedöms öppna vägen för stadigvarande arbete, men även utbildning av icke arbetslösa personer för arbete inom s k bristyrken anordnas på försök. Av omskolningsanslaget — för budgetåret 1967/68 anvisade riksdagen 210 milj kr, beräknat för en utbildningsnivå motsvarande ca 60 000 personer i utbildning — går en stor del till utbildningsbidrag (grundbidrag, hyresbidrag, familjetillägg och särskilt bidrag), medan resten disponeras av skolöverstyrelsen, som administrerar utbildningen. Motionsledes framförda yrkanden (I 279 och II 367) om översyn av inkomstprövningsreglerna för utbildningsbidrag i syfte att underlätta yrkesutbildning av kvinnor avslögs av riksdagen med hänvisning till att inkomstprövningsreglerna förväntades komma att prövas i samband med den aviserade utredningen av ett för vuxenutbildningen särskilt utformat studiefinansieringssystem. Till allmänna beredskapsarbeten, flyttningsbidrag (respenning, familje-

bidrag, starthjälp och utrustningsbidrag) samt försöksverksamhet med inlösen av egna hem m m anvisade riksdagen 350 milj kr (statsutskottets utlåtande nr 112).

Tillströmningen av utländsk arbetskraft till Sverige har för många yrkesområden med rekryteringssvårigheter eller med brist på yrkesutbildad arbetskraft varit av stor betydelse och i vissa fall nödvändig. Invandringen har emellertid också medfört vissa placeringssvårigheter, och anpassningen till svenskt samhällsliv har i många fall varit problemfylld. Organisationer, företag och enskilda har tagit många lovvärda initiativ för att undanröja de sålunda uppkomna svårigheterna, och statsmakterna och arbetsmarknadsmyndigheterna har lagstiftningsvägen eller genom separata arbetskraftsavtal sökt åstadkomma en mera organiserad och kontrollerbar invandring. Under en ny anslagsrubrik, Anpassningsåtgärder för invandrare, anvisades 1 milj kr för bl a täckande av utgifter som kan komma att bli aktuella genom åtgärder, vidtagna av den 1966 tillsatta arbetsgruppen för invandrarfrågor.

Den ökande invandringen av arbetssökande kan bl a ur hälsosynpunkt och epidemiologisk beredskapssynpunkt innebära vissa risker, ett förhållande som uppmärksammades i motionerna I 369 och II 460 samt I 671 och II 837. Framförallt den arbetskraft som rekryteras till Sverige individuellt av arbetsgivarna — bl a till yrkesområden med stora hygieniska krav, som restaurangbranschen — utgör en potentiell hälso-risk genom att myndigheterna för den inte uppställer några krav på läkarundersökning vid inresan. Allmänna beredningsutskottet, som i sitt utlåtande nr 27 behandlade motionerna, ansåg att en skärpt lagstiftning bl a inom livsmedelshanteringen, gällande för både nordiska och icke-nordiska arbetstagare, var nödvändig. Utskottet förordade därför, att möjligheterna till en förbättrad hälsokontroll och ett inlemmande i det förebyggande hälsovårdssystemet av invandrarna utreddes i syfte att motverka eventuella smittorisker. Riksdagen gav i skrivelse till Kungl Maj:t till känna vad utskottet sålunda anförde.

Även första lagutskottets yttrande i utlåtandet nr 32 över motionerna I 108 och II 143 om beaktande av utlännings språksvårigheter i rättsliga sammanhang överlämnades i skrivelse till Kungl Maj:t. Enligt utskottet borde de av motionärerna aktualiserade spörsmålen prövas av den ovannämnda arbetsgruppen för invandrarfrågor.

Ett stort antal motioner (I 30 och II 39, I 31 och II 38, I 351 och II 438, I 352 och II 446, I 353 och II 436 samt I 443 och II 557) upptog problem sammanhängande med försörjningen av den äldre friställ-da arbetskraft, som får sysselsättningssvårigheter i samband med den

pågående strukturrationaliseringen inom näringslivet. Olika sätt föreslogs att komma till rätta med problemet inom ramen för den allmänna pensioneringen, såsom sänkning av pensionsåldern, full pension vid 67 års ålder även vid förtida uttag av pension samt en mera vidsträckt användning av förtidspensioneringen genom ökat hänsynstagande till arbetsmarknadsfaktorerna. Andra lagutskottet (utlåtande nr 39) ansåg, att de upptagna problemen i första hand borde lösas som en arbetsmarknadsfråga genom arbetsmarknadspolitiskt stöd. Med hänvisning även till arbetet inom utredningen om kontant stöd vid arbetslöshet hemställde utskottet om avslag på samtliga motioner. Riksdagen följde utskottet beträffande folkpensionsåldern och det förtida uttaget av pension, medan frågan om förtidspensioneringen förföll, sedan andra kammaren först bifallit en till utlåtandet fogad reservation med anhängan om utredning.

Yrkande i motionerna I 174 och II 214 om lagstadgad varseltid om 12 månader vid företagsnedläggningar och större driftsinskränkningar avsågs av riksdagen på hemställan av andra lagutskottet i utlåtande nr 13, med hänvisning till att gällande frivilliga varselsystem nyligen prövats av 1960 års arbetsmarknadsutredning, utan att någon ändring i principen föreslagits.

Kungl Maj:ts förslag om sådan ändring av arbetarskyddslagen att dispens skulle kunna ges kvinnor att utföra arbete under jord i gruvor och stenbrott bifölls av riksdagen (prop. nr 87 och andra lagutskottets utlåtande nr 46).

Motionsförslag (I 115 och II 150) om mera preciserade tillämpningsföreskrifter till arbetarskyddslagen, om grundligare utbildning av skyddsombuden och om skärpta skyddsföreskrifter för kemiska preparat avsågs av riksdagen (andra lagutskottets utlåtande nr 32) liksom motioner (I 345 och II 431) rörande tillämpningen av lagstiftningen om minimibesättning på fartyg (första lagutskottets utlåtande nr 24).

Arbetslöshetsproblemen bl a i samband med den senaste tidens företagsnedläggelser och driftsinskränkningar togs upp i interpellationerna nr 35, 37 och 46 i FK (29:108, 20:26 och 34:4) samt i nr 9, 28, 37, 44, 50, 59, 90 och 107 i AK (19:12, 34:3, 33:8, 22:29, 19:49, 26:29 och 33:3). Interpellation nr 74 i AK gällde arbetslösheten bland ingenjörer (23:94), medan nr 61 och 103 i samma kammare upptog arbetarskyddsfrågor avseende sprängämnesindustrin (22:21) och för grävmaskinskötare (30:11).

Bostads- och hyrespolitik

Utformningen av samhällets *bostads- och hyrespolitik* har, alltsedan en medveten sådan började föras efter första världskriget, tilldragit sig stort intresse på grund av dess beroende av och inverkan på samhälls-ekonomin i stort samt dess grundläggande betydelse för den enskilda människans livsbetingelser.

Riktlinjerna för samhällets bostadspolitik under efterkrigstiden fastställdes av 1946 och 1947 års riksdagar och har i sina väsentligaste delar alltsedan dess bestått. Under denna tid har drygt 1,3 milj lägenheter med ca 4,8 milj rumsenheter färdigställts, och antalet rum i de nyproducerade lägenheterna har successivt stigit, så att det genomsnittliga antalet rumsenheter per lägenhet i hela bostadsbeståndet nu beräknas uppgå till 3,60 mot 3,12 år 1945. Golvytan vid givet antal rum har också ökat. Samtidigt med att lägenheterna har blivit större har det genomsnittliga antalet personer per hushåll minskat från 3,15 år 1945 till 2,84 år 1960, och boendetätheten har under samma tid minskat från 99 till 83 personer per 100 rumsenheter. Vatten och avlopp fanns år 1960 i 90 % av alla lägenheter, centralvärme i 74 %, wc i 70 % och bad- eller duschrum i 61 %. Bostadskostnaderna har genomsnittligt fördubblats sedan 1949, medan den genomsnittliga industriarbetarlönen nära nog fyrdubblats. En trerumslägenhet år 1965 beräknades därigenom kunna disponeras för en kostnad motsvarande drygt 20 % av den genomsnittliga industriarbetarlönen.

Mot bakgrunden av den här mycket knapphändig refererade utvecklingen av boendeförhållandena under den senaste 20-årsperioden samt på grundval av avgivna betänkanden från bostadspolitiska kommittén, markpolitiska utredningen, byggindustrialiseringsutredningen och bostadsförmedlingsutredningen förelade Kungl Maj:t i prop. nr 100 1967 års vårriksdag ett sedan länge aviserat bostadspaket med riktlinjer och förslag angående mark- och bostadspolitiken. Förslagen syftade till att "förbättra betingelserna för fortsatt tillväxt av bostadsbyggandet samt befordra utvecklingen mot en väl fungerande bostadsmarknad". Någon fullständig redovisning av de i vissa delar ganska väsentliga förändringar beträffande bostadsförsörjningen som föreslogs i propositionen kan av förklarliga skäl här inte lämnas. Här skall endast förslaget om nytt finansieringssystem för bostadsbyggandet kortfattat belysas. Beträffande detaljerna torde dock få hänvisas till propositionen samt till det av riksdagen godkända statsutskottets utlåtande nr 100, vari i allt väsentligt Kungl Maj:ts förslag godtogs.

De från 1 januari 1968 gällande reglerna för statens finansiella stöd till bostadsproduktionen innebär, att räntebidragen för primär- och sekundärlånen slopas helt. För de statliga bostadslånen (över 70 % av låneunderlaget) kommer låntagarna att få betala en ränta som täcker statens egna kostnader, motsvarande räntan på långfristiga statsobligationer, ökad med 0,25 %. För att komma till rätta med den hyreseffekt som ett omedelbart borttagande av räntesubventionerna skulle medföra — ca 35 % hyreshöjning enligt gjorda beräkningar — skall villkoren för ränta och amortering av bostadslånen utformas så att de årliga kostnaderna för den totala fastighetskrediten blir lägst i början och sedan ökar successivt. I det nya lånesystemet kommer av denna anledning de årliga kapitalkostnaderna — ränta plus amortering — att fastställas dels med *nominella* belopp, bestämda av marknadsvillkoren för bottenlånen, subventionsfri ränta och 30 års amortering på statslånen samt den egna insatsen och dels med *faktiska* belopp, fixerade med hjälp av ett för varje år fastställt s k paritetstal, grundat på bl a byggnadskostnadernas utveckling. Det nominella beloppet skall bestämmas med hjälp av en s k *basannuitet*. Denna är ett till det totala fastighetskapitalet relaterat procenttal, som skall uttrycka hur stor kapitalkostnad som det från hyrespolitisk synpunkt ter sig rimligt att belasta fastigheten med under det första året. Basannuiteten skall sättas till 5,1 % eller samma kapitalkostnadsprocent som man med nuvarande finansieringsvillkor räknar med vid hyressättningen i statsbelånade hus. För varje följande år efter det första skall sedan ett *paritetstal* fastställas, som skall uttrycka den faktor med vilken basannuiteten bör multipliceras för att man skall bevara hyresparitet inom hela det bostadsbestånd som finansieras med de nya lånen. Från det belopp, som låntagaren med tillämpning av basannuiteten sammanlagt skall betala, avräknas vad han faktiskt betalar i ränta och amortering på bottenlånen. Återstoden utgör det belopp som skall betalas till staten.

Under ett antal år i början av varje låns löptid beräknas amorteringar på statslånet inte bli möjliga, varför statliga tillskottslån beräknas få lämnas. Det nya lånesystemet innebär, att kapitalkostnaderna och därmed hyrorna i början av statslånets löptid sätts lägre än vad som betingas av de nominellt bestämda ränte- och amorteringsbeloppen, för att sedan stiga i takt med byggnadskostnaderna för nyproducerade hus. Såväl det ursprungliga lånet som tillskottslånen skall emellertid vara återbetalda jämte ränta inom 30 år.

Lån för småhus

Förutom redovisade lånesystem antog riksdagen förslag om slopande av nuvarande regel om att lån för småhus inte får beviljas, om bostadsytan överstiger 125 m². I stället omkonstrueras lånevillkoren så att lån normalt inte skall utgå, om kostnaden beräknas överstiga ett belopp, motsvarande produktionskostnaden för ett normalt hus med 125 m² yta.

Med bifall till Kungl Maj:ts förslag fastställdes bostadsbyggnadsplanen för 1967 till 90 000 igångsatta lägenheter. Till lånefonden för bostadsbyggande anvisades ett investeringsanslag på 1 310 milj kr och till räntefria lån till bostadsbyggande ett investeringsanslag på 14 milj kr. Beträffande de i anslutning till bostadspropositionen behandlade motionerna — sammanlagt 45 — torde få hänvisas till statsutskottets utlåtande (nr 100).

Till bostadsrabatter anvisades 225 milj kr (statsutskottets utlåtande nr 5). Motionsförslag (I 284 och II 354 samt II 54) om införande av statliga hyressubventioner till handikappade avslogs.

Bland de direkta ekonomiska stödformerna till *barnfamiljerna* är de allmänna barnbidragen den viktigaste. Enligt statsverkspropositionen erhåller omkring 1 milj barnfamiljer med ca 1 750 000 barn sådant stöd. Viktiga komplement till denna stödform är bl a familjebostadsbidragen, bosättningslånen, bidragsförskotten och moderskapspenningen. I motionerna I 359 och II 448, I 617 och II 788 samt I 620 och II 795 yrkades en höjning av barnbidragen och även i övrigt förbättringar av samhällets stöd till barnfamiljerna i form av bl a allmänna vårdnadsbidrag samt genom värde- och standardsäkring av de familjepolitiska förmånerna. Med hänsyn till den familjepolitiska reform som avsågs genomföras budgetåret 1968/69 på grundval av familjepolitiska kommitténs samt familjeskatteberedningens arbete ansåg riksdagen (andra lagutskottets utlåtande nr 3), att någon åtgärd från dennas sida inte var motiverad. Till allmänna barnbidrag anvisades 1 595 milj kr (statsutskottets utlåtande nr 5).

Till ferievistelse för barn anvisades 2 milj kr och till bidrag till semesterhem m m 3,1 milj kr (statsutskottets utlåtande nr 5). Som inledningsvis nämnts sammanfördes därvid fyra äldre anslagstitlar till endast två. Förstnämnda bidrag kommer att utgå till kommunerna och sistnämnda dels till semesterhemsanordnare och dels till semesterhems-nämnderna för utdelning av resebidrag.

Ett stort antal motioner på familjebeskattnings område (I 160 och

II 188, I 222 och II 286, I 224 och II 282, I 422 och II 740, I 424 och II 541, I 565 och II 718, I 617 och II 788, I 620 och II 795, II 283 samt II 406) med olika förslag avseende beskattningen av äkta makar och förvärvsavdragens utformning avslogs alla (bevillningsutskottets betänkande nr 20) med undantag för motionen II 406, i anledning av vilken riksdagen beslöt viss ändring av kommunalskattelagens regler angående änklings rätt till förvärvsavdrag. Avslagen i övriga frågor motiverades med den pågående utredningen på området genom familjeskatteberedningen.

Förslag i motionerna I 114 och II 148 om att adoptivföräldrar vid adoption av spädbarn skulle tillerkännas moderskapspenning samt tilläggssjukpenning avslogs av riksdagen bl a med hänsyn till att nedsatt arbetsförmåga ej föreligger vid adoption (andra lagutskottets utlåtande nr 18).

En viktig form av direkt familjestöd är de familjebidrag som utgår under tjänstgöring vid krigsmakten och civilförsvaret samt under vapenfri tjänst. Bidragsformerna — familjepenning, bostadsbidrag, näringsbidrag, sjukbidrag samt begravningsbidrag — är i princip behovsprövade och, med undantag för näringsbidragen, undantagna från beskattning.

Med hänsyn till att värnpliktsutbildningen från 1967 bedrivs enligt en ny utbildningsordning och i anledning av de förändringar i levnadskostnadshänseende som inträffat sedan värnpliktsförmånerna senast justerades framlades för vårriksdagen förslag, förutom om förbättringar av de värnpliktigas penningbidrag och premier m m, också (i prop nr 108) om förbättrade familjebidragsförmåner. Familjepenningsens maximibelopp föreslogs höjas till 12 kr per dag för hustru eller annan medlem av familjen, som förestår hemmet, och till 6 kr per dag för annan medlem. Maximibidraget för näringsbidrag föreslogs samtidigt höjas till 40 kr per dag och begravningsbidragen till 2 000 kr för hustru och 1 000 kr för annan familjemedlem. De av Kungl Maj:t föreslagna ändringarna bifölls av riksdagen (andra lagutskottets utlåtande nr 42), och kostnaderna för förbättringarna beaktades vid beräkningen av motsvarande anslag till familjebidrag, som för budgetåret 1967/68 fastställdes till 36 milj kr.

Motioner med yrkanden om åtgärder för att avhjälpa och undanröja de problem på skatte-, bostads- och vårdområdena som möter olika kategorier ensamstående (I 43 och II 61) avslogs av riksdagen (allmänna beredningsutskottets utlåtande nr 28) med hänvisning till pågående utredningar och föreslagna eller genomförda åtgärder och

med motivering att de ensamstående problem prövades såsom integrerade i motsvarande problem för samtliga grupper i samhället.

De av vårriksdagen antagna reformerna på vuxenutbildningens område (prop nr 85 samt statsutskottets utlåtande nr 117 och andra lagutskottets utlåtande nr 45) är avsedda att vidga den enskildes möjligheter att deltaga i utbildning och studier och därmed även bidra till tryggare sociala förhållanden. Reformen innebär bl a en höjning av maximibeloppet utöver 5 000 kr per läsår för lån ur allmänna studielånefonden för studerande med försörjningsplikt mot barn. Vidare infördes resekostnadsersättning för studerande vid den riksrekryterande vuxenutbildningen vid kursernas början och slut och höjdes rese-tillägget till studiebidrag, varvid samtidigt — på andra lagutskottets förslag — detta tillägg beslöts anknytas helt till den faktiska färdvägen och ej, som tidigare, till fågelvägen. I samband med omläggningen beslöts de tidigare utgående särskilda vuxenutbildningsbidragen under studiernas slutskede att avvecklas.

Bland interpellationerna kan nämnas nr 7 i AK om bostadslån för förbättring av äldre bostadsbestånd (7:5) och nr 11 i AK rörande förhållandena på hyres- och bostadsmarknaden för ensamstående bostads-sökande (19:38).

Hälso- och sjukvård

Huvudmannaskapet för hälso- och sjukvården är numera, sedan lands-tingen även övertagit mentalsjukvården, till övervägande del en sekundär- och primärkommunal angelägenhet. Statens direkta befattning med både den somatiska och mentala vården är således i stort sett begränsad till planering, ledning och — i anslutning till bidrags-givningen — kontroll.

Bidragsgivningen tillkom ursprungligen för att stimulera sjukvårds-huvudmännen att bygga ut de områden, där behovet varit särskilt eftersatt, och har efter hand kommit att omfatta ett mycket stort antal bidragstitlar, såväl till uppförande och drift av vissa sjukvårdsinrättningar som till öppen sjukvård och förebyggande hälsovård. Med tiden har en del av dessa relativt små bidrag fått minskad betydelse genom att sjukdomar, t ex inom tuberkulos- och epidemivården, effektivt kunnat bekämpas, vartill kommer att bidragen i regel varit förbundna med en rad villkor som inneburit ett betydande administrativt och kameralt arbete såväl för huvudmännen som för de utbetalande och kontrollerande statliga myndigheterna. För att rationalisera statsbidragsgivningen

framlades i statsverkspropositionen (bil 7, p H 7) och godkändes av riksdagen (statsutskottets utlåtande nr 5) förslag om en teknisk avlösning av ett 20-tal bidrag med ett enhetligt statsbidrag. Följande bidrag kommer därmed fr o m budgetåret 1967/68 att försvinna: Bidragen till anordnande och drift av psykiatriska kliniker vid lasarett, sjukhem för lättskötta psykiskt sjuka, barnavdelningar vid lasarett, tuberkulossjukvårdsanstalter, epidemivårdsanstalter och sjukhem för långvarigt kroppsjuka, vidare bidragen till driften av anstalter för psykopatiska och nervösa barn och till anordnande av förlossningsanstalter, bidragen till avlöningar åt distriktssköterskor och distriktsbarnmorskor, till avlöningar inom förebyggande mödra- och barnavård samt till understödjande av dispensärverksamhet. Dessutom kommer de särskilda bidragen till andra driftkostnader än lärarlöner vid särskolor och vårdanstalter för psykiskt efterblivna (platskostnadsbidragen) samt vid epileptikeranstalter att läggas in i det nya statsbidraget. Till det nya sammanlagda anslaget anvisades 73 milj kr.

I enlighet med de av parterna godkända avtalen om landstingens övertagande av huvudmannaskapet för mentalsjukvården anvisade riksdagen till bidrag till anordnande av kliniker för psykiskt sjuka m m 50 milj kr och till driften 605 milj kr (statsutskottets utlåtande nr 5).

Ett av studerande-organisationerna länge krävt ökat statligt stöd till hälso- och sjukvården samt motionsverksamheten för studerande vid högre utbildningsanstalter föreslogs i prop nr 48. Bidraget till förstnämnda ändamål föreslogs täcka vissa baskostnader för en särskild organisation på universitetsorterna med inriktning mot psykiska och psykosomatiska sjukdomar. Stödet till motionsverksamheten avsåg endast grupp- och ej tävlingsidrott. Båda verksamhetsgrenarna föreslogs bli administrerade av de studerandes egna organisationer. Med avslag på motioner om att stödet regionalt ej skulle avgränsas till universitetsorterna (I 741 och II 929) samt motioner om undvikande av en hård gränsdragning mellan gruppidrott och tävlingsidrott (I 743 och II 931) biföll riksdagen efter hemställan av statsutskottet i utlåtandet nr 96 de föreslagna åtgärderna och anvisade till verksamheterna 1 215 000 kr, varav 615 000 kr. till hälso- och sjukvården samt 600 000 kr till motionsverksamhet. I anledning av propositionen väckta motioner (I 742 och II 928) om införande av obligatorisk sjukförsäkring för studerande vid postgymnasiala läroanstalter (behandlade separat av andra lagutskottet i utlåtandet nr 48) avslogs av riksdagen med hänvisning till den särskilda utredning av frågan, som förutskickats av ecklesiastikministern.

Motion II 786 med yrkande om offentligt biträde i vissa intagnings- och utskrivningsärenden enligt lagen om slutna psykiatrisk vård i vissa fall avslogs av riksdagens kamrar, sedan andra lagutskottets majoritet (utlåtande nr 17) först dock hemställt om bifall till motionen.

Den accelererade förgiftningen och föroreningen av människans natur- och kulturmiljö och den fara för hennes fysiska och psykiska hälsa som denna process bl a utgör har under vårsessionen bl a uppmärksamats i ett stort antal motioner. I motionerna I 370 och II 465 krävdes sålunda ökad samordning och effektivisering av miljöforskningen, utarbetande av normerande mätmetoder och fastställande av gränsvärden för vatten- och luftföroreningar samt bullerstörningar, anordnande av särskild utbildning för befattningshavare inom naturvården, inrättande av obligatoriska naturvårdsorgan inom kommunerna och bevarande av det viktiga odlingslandskapet. I motionerna I 672 och II 850 begärdes, att en särskild expertgrupp skulle tillsättas för kontinuerlig bevakning av miljövårdsfrågor. De ekonomiska samt miljö- och trivselmässiga konsekvenserna av olika bebyggelseområdens strukturella uppbyggnad föreslogs utredas i motionerna I 656 och II 849, och i motionerna I 658 och II 831 efterlystes en ökad fysisk regionplanering i riket. Föroreningarna av vattendragen genom bl a tvättmedel samt luftföroreningarna togs upp till behandling i motionerna I 247 och II 314, I 460 och II 585 samt I 371 och II 467, och i ett antal motioner (I 314 och II 416, I 326 och II 411, I 576 och II 723 samt II 742) yrkades rätt till avdrag vid beskattningen för kostnader för vatten- och luftvårdsanläggningar. Beskattningsmotionerna överlämnades till företagsskatteutredningen efter hemställan av bevillningsutskottet i betänkandet nr 34, medan övriga motioner avslogs av riksdagen med hänvisning till pågående forskning och utredningar samt redan vidtagna åtgärder (allmänna beredningsutskottets utlåtanden nr 22—24, 31 och 41). I anledning av förslagen rörande miljövårdens organisatoriska uppbyggnad hänvisades dessutom till det av Kungl Maj:t i prop nr 59 framlagda, av riksdagen sedermera antagna förslaget om inrättande av statens naturvårdsverk.

Narkotikamissbruket behandlades i interpellationerna nr 36 och 39 i FK (23:7 och 23:5) samt i nr 62 och 73 i AK (15:17 och 20:19). Naturvårdsproblem av skilda slag var ämnet för interpellationerna nr 40 i FK (32:9) samt nr 1, 48 och 92 i AK (24:13, 21:9 och 27:3). Arbetsterapeut- och sjukgymnastutbildningen diskuterades i anledning av interpellation nr 14 i AK (26:20) och barnsjukvården i anledning av interpellation nr 16 i samma kammare (33:6).

Storstaden växer ut över gränserna

Hur nya samhällen skapas — Tätorternas problem

Man skulle också kunna sätta rubriken "Från smultronställe till centrum" över denna artikel.

Ofta hörs människor berätta om att det inte var längesedan de plockade smultron, svamp eller blommor på de områden, där nu väldiga höghus reser sig och centrumbildningar skapats.

De behöver inte vara särskilt gamla stockholmare för det. Är de något äldre kan de berätta om hur de for i häst och vagn till och från de många herrgårdar, som nu ligger helt slutna i storstadens famn. Några av de gamla herrgårdarna och slotten har bevarats som lokaler för allmänt ändamål av något slag. Ungdomsgårdar har skapats i traditionsrik omgivning. Grammofonen vrålar fram pop-skivor bredvid antika Mariebergskakelugnar.

På sina håll står en och annan gammal lagård kvar mitt i den moderna omgivningen.

Allt detta kan tjäna som en illustration till den utveckling vi sökte skildra i ett tidigare nummer av Sociala Meddelanden, där vi tog upp glesbygdens problem. Nu ska vi söka ge en glimt av hur nya samhällen skapas i tätorterna.

Människorna flyttar till tätorterna. Stor-Stockholm har fått den största andelen. Detta är en av anledningarna till de stora bostadsköerna, åldersgrupperingen en annan, det ökade välståndet, som medför krav på större, bättre, bekvämare bostäder en tredje . . .

De makthavande brukar anklagas för att det inte byggs tillräckligt med bostäder. Och försvarar sig stundom med formuleringar som denna: "Stockholm bygger varje år en stad av Sundsvalls storlek".

Men storstaden inte bara bygger. Den river också. Stadens city förändras. Det blir inte lätt att orientera sig. Var låg det huset, var fanns den affären? I stället blir det nya hus, bredare gator men också — och inte minst — parkeringsplatser. Bilen måste ha plats.

Innerstaden kontoriseras. Det är en utveckling som länge ägt rum. Nedre Norrmalm var en gång en blandning av affärer, kontor och bostäder. Det var en gång fashionabelt att bo vid Drottninggatan. Nu försvinner bostäderna mer och mer ur bilden. Framförallt Klara och Jakobs församlingar mister ett levande innehåll. I kungörelserna från predikstolarna i dessa kyrkor talas mera om döda än om födda. De gamla dör undan eller flyttar bort — flyttar ofta långt från det centrum, där de bott ett helt liv. För många kan flyttningen vara smärtsam.

— Jag magrade tio kilo de första månaderna, klagade en äldre dam, som till att börja med dagligen återvände till det rivningshus, från vil-

ket hon flyttat till en modern lägenhet i en annan stadsdel. Men snart anpassade hon sig. Det var ändå så skönt med wc, värme, varmvatten — och badrum!

Det har skett en stor folkomflyttning i Stor-Stockholm de senaste åren. Inte bara inom huvudstaden utan också inom drabantstäderna. T ex Solna. Där kommer nu en hel stadsdel, Hagalund, att tömmas på folk. Det blir bara kyrkan och vattentornet kvar. Allt annat blir nytt. De gamla, stundom ganska pittoreska kåkarna försvinner. Det kommer höghus i stället. Med nytt folk — som väl till största delen inte kommer att ha något gemensamt med de människor som en gång genom sparsamhet, slit och flit skapade det så mångbeskrivna Hagalund, för alltid bevarat i färgsprakande bilder av Olle Olsson-Hagalund.

Stockholm växer ut över gränserna. Det har för längesedan varit ont om tomtmark särskilt för bostadsändamål i det egentliga Stockholm. Staden bygger därför i Salem, Västerhaninge, Tyresö, Nacka och Botkyrka m. fl. orter. Ett av de senast bebyggda mera centralt belägna markområdena finns på Östbergahöjden i Enskede. Ett vackert beläget område som det stod stor strid om innan bebyggelse beslöts. Det ansågs oersättligt som strövområde.

Inom Stockholms stad ligger också en god del av det stora Järvafältet. Där har bebyggelsen redan börjat vid Spånga kyrka. De första inflyttningarna skedde i somras.

På senaste åren har några nya förortsnamn dykt upp: Bredäng, Sättra, Skärholmen, Vårberg.

— Så långt ut, utbrister många. Långt bortom Kungshatt!

Men det är inte längre dit än till Vällingby och Hässelby. Restiden med T-bana City—Skärholmen är lika lång som City—Vällingby eller 25 minuter.

Här var helt nyss rena landsbygden.

Exploateringen av Sättra—Vårbyområdet föregicks av markförhandlingar mellan Stockholms stad å ena sidan och tre stiftelser (som ägde Sättra-egendomen) samt Huddinge kommun å den andra. Ett avtal med denna kommun kom till stånd i början av 1963. Detta avtal innebar att gränsen mot Huddinge flyttades söderut och en del av Vårby-egendomen samt hela Skärholmen inkorporerades med Stockholm. I början av 1960-talet var mindre än 100 personer bosatta inom området. När det står klart kommer närmare 45 000 människor att bo här.

Programmet för färdigställandet ser ut så här: Bredäng 1965, Sättra 1966, Skärholmen 1967, Vårberg 1968. Förutom centra av växlande storlek i Bredäng, Sättra och Vårberg kommer att här finnas ett s k

stadsdelsgruppcentrum — Skärholmens storcentrum, som blir ungefär lika stort som Vällingby och Farsta tillsammans. Det bygger även på tillströmning från omkringliggande hastigt växande kommuner och är dimensionerat för ett kundunderlag på 300 000 människor.

Allt nytt på en gång

I vårt föregående nummer, som behandlade glesbygdens problem, gällde det en bebyggelse som organiskt växt fram, byalag som stiftats, socknar, församlingar, som uppstått kring en kyrka, samhällen där man med gemensamma krafter sökt ordna den sociala omvårdnaden, undervisningen, ordningens upprätthållande, brandskyddet, kommunikationerna. Och där allt förändrats under tidernas gång efter de nya krav utvecklingen kommit med.

Men på dessa här berörda områden har det gällt — liksom på andra håll i tätorterna — att skapa en helt ny samhällsbildning och på en gång söka tillgodose de behov man har och de som kan tänkas komma. Man har därvid fördelen av erfarenheter från andra håll, kan tilllämpa de allra senaste rönen men också experimentera med nytt.

Samhället skapas utan lokala traditioner. Det som en gång varit bevaras på sin höjd i ortsnamnen.

Detta, att skapa ett helt nytt område, måste vara en fascinerande uppgift för stadsplanerare och arkitekter.

När en stad planerar köp av ett markområde brukar motiveringen vara att här kan skapas bostäder för så och så många människor. Det är dock inte alltid sagt, att den då angivna siffran står sig.

Det tillkommer vanligen mycket nytt under den långa, intensiva projekteringstid som föregår själva byggandet. Det är en omständlig procedur som det här skulle föra för långt att närmare ge sig in på.

Först och främst gäller det givetvis att ta hänsyn till områdets geografi. Hur bör det lämpligen bebyggas, vilken hushöjd ska tillåtas, var skall infarterna läggas, var skall centrumbildningen vara?

Det är många sådana frågor som inställer sig. Så upprättas förslag till generalplan som går ut på remiss. Det är ett otal nämnder och styrelser och sammanslutningar som skall yttra sig. De socialvårdande myndigheterna anger vilka önskemål som finns ifråga om pensionärs-lägenheter och ålderdomshem, barnavårdsnämnden framställer förslag om bl. a. barnstugor, skolstyrelsen preciserar skolans lokalbehov. Privat-handeln och Kooperationen kommer med sina propåer.

I främsta rummet är ju varje bostadsområde avsett för människor i

Ett trivsamt pensionärshem i Västra Skärholmen. (Foto A-Bild)

de produktiva åldrarna. Medelåldern bland dem som flyttar in i ett nytt sådant är påfallande låg. Där finns barn som skall ha tillsyn och undervisning. Särskilt i en tid, då mödrarna i mycket hög grad är förvärvsarbetande, är det där med tillsynen mycket viktigt. Men vi måste också ha plats för våra åldringar och det är viktigt att ge de handikappade lämpliga bostäder. Vi får allt fler åldringar och med hög ålder följer också rörelsehinder av skilda slag.

Som redan sagts, måste det i ytterstadsdelar och grannkommuner beredas plats för många människor från rivningshusen i det centrala Stockholm, men också människor i ett nytt samhälle åldras! Man måste även tänka på deras framtida bostäder.

Den framtida pensionärsgenerationen kommer säkert att ha större krav på bostaden än vad de tidigare haft.

Pensionärerna kommer att bli framtidens överklass!

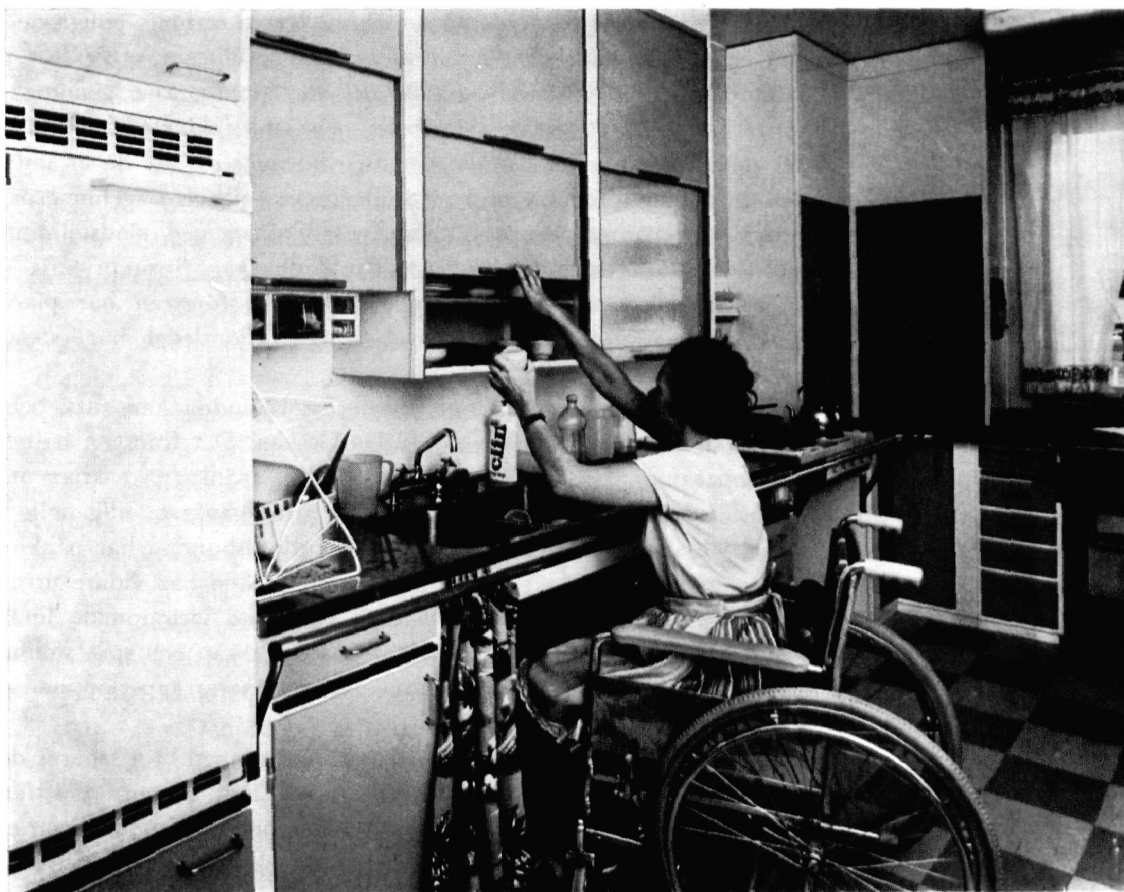
— Naturligtvis är detta påstående en överdrift men talesättet illustrerar dock den väntade utvecklingen av pensionärsinkomsterna liksom den goda karikatyren framhäver karakteristiska drag, framhåller direktör Albert Aronson i Svenska Bostäder i en skrift "70-talets pensionär". När ATP slår ut i full blom får nämligen pensionärerna nästan dubbelt så mycket att leva av som nu. Deras standard ökar snabbare än någon annan grupp. Och om 10 år är i Stockholm 1 invånare av 8 folkpensionärer.

Ett begrepp om några av de krav som de kan ställa ger följande frågor: Kommer de gamla att vara nöjda med pensionärshem och pensionärslägenheter av det slag vi nu bygger, frågar direktör Aronson och fortsätter: Kommer de gamla att nöja sig med mat en gång om dagen, om de inte vill eller kan laga mat själva? Kommer de gamla att utan gny flytta från pensionärslägenheterna till ålderdomshem när de inte längre kan klara sig själva i bostaden? Vilka krav ställer de gamla på bostadsmiljön?

Ett är säkert: Med en bättre standard kommer pensionärerna att kräva betydligt större valfrihet ifråga om bostadsform. I Sättra-Vårbyområdet har man arbetat efter tre linjer: 1) Ett tvåvånings loftgångs-
hus i parkmiljö i Bredäng, vilket inrymmer enbart 20 pensionärslägenheter, 2) insprängda pensionärslägenheter i form av "block" om sex pensionärsbostäder i vart och ett av 36 trevåningshus i Västra Skärholmen, 3) ett pensionärshotell, även kallat "ATP-hotellet", i Skärholmens Centrum med 179 lägenheter och tillgång till en omfattande service. Denna service kommer också andra pensionärer i Västra Skärholmen till del i viss utsträckning.

De som bor i pensionärshotellet kan om de så önskar t ex få hjälp med städning och matlagning av anställd personal. De kan också äta i en liten restaurangmatsal eller få maten uppsänd därifrån till lägenheten. Vidare blir det inom hotellet tillgång till läkare och sjuksköterska, möjlighet till fot- och hårvård samt en välutrustad tvättstuga. På dagarna finns en föreståndarinna till hands och på nätterna jourpersonal.

Fritidsverksamheten ägnas särskild uppmärksamhet. I en samlingslokal för 200 personer planeras bli motionsgymnastik i syfte att hjälpa de gamla till den goda kondition de behöver för att så långt som möjligt klara sig själva. Fritidslokaler som bibliotek, skriv- och lärum,

Handikapplägenhet i Västra Skärholmen. (Foto A-Bild)

musik- och TV-rum och rum för olika sällskapsspel finns i serviceplanet liksom lokaler för dels skiftande hobbyverksamhet och dels permanent verksamhet som snickeri och vävning.

Ett liknande hus projekteras även i Tensta på Järvafältet.

Lägenheter för rörelsehindrade

I Västra Skärholmen är 207 av de 591 lägenheterna pensionärsbostäder, medan 15 specialinretts för rörelsehindrade. Av dessa är sex trerummare om 91 kvadratmeter och nio tvårummare med samma yta som pensionärslägenheterna, 59 kvadratmeter.

Såväl trerummaren som tvårummaren har utformats enligt de normer, som Svenska centralkommittén för rehabilitering (SVCR) utarbetat. Det innebär bland annat att dörröppningarna genomgående gjorts bredare än i andra lägenheter och att trösklar tagits bort eller, där de av tekniska skäl måste finnas, utformats så, att de är lätta att passera för en rörelsehindrad med eller utan rullstol. Lägenheterna har vidare specialkonstruerade städsåp, garderober med klädställning på hjul och smutssåp med hjulförsedda klädbackar. Strömbrytare, tavla med elsäkringar och öppningsanordningar på fönstren har placerats särskilt lågt. Entréer och övriga kommunikationsleder har också utformats med tanke på de rörelsehindrade.

Köket får tre rullstolsplatser, där rullstolsbundna kan sitta och arbeta: vid spisen, diskbänken och arbetsbänken. Det finns en håll-elspis och separatugn i bänkhöjd. Disk- och arbetsbänkarna saknar undersåp. I tvårummarens kök är en mindre arbetsbänksyta tillgänglig från sittplatsen vid spisen. Med tanke på de rullstolsbundna har bänkinredningen gjorts lägre än i övriga lägenheter. Köken har vidare utrustats med bl a karusellsåp, översåp med i höjdd led lättöppnade luckor i stället för dörrar, en handledare längs bänkar, såp och spis, stödhandtag och tekniska hjälpmedel som konservöppnare, kapsylöppnare och magnethållare.

Båda lägenhetstypernas badrum har utrustats med bl a separat dusch och duschstol, wc-stol av den högre typen, lågt placerat tvättfat av större modell, handledare i väggen och tempereringsanordningar. Den större lägenheten, avsedd för familjer, har också separat toalett i standardutförande.

Även då det gäller pensionärlägenheterna har man tänkt på att de gamla kan få handikapp av olika slag, även om de inte behöver en speciell lägenhet. Pensionärlägenheterna har samlats kring trapphusen. Även de har försetts med bredare dörrar än andra för att en rullstol lättare skall kunna passera, omtalar arkitekt Gunnar Andersson i Svenska Bostäder. Också badrummen i dessa lägenheter har en separat fast dusch för den, som har svårt att komma i och ur badkaret och därför inte kan använda det så ofta eller inte alls. Dylik separat dusch finns också i pensionärshotellet.

Bland övriga anordningar för gamla kan nämnas ett ålderdomshem i Vårberg.

Man har sökt göra dessa nya bostadsområden barnvänliga, bland annat genom särskilda gångstråk som gör att barnen inte behöver komma i kontakt med biltrafiken. På en del parkeringsanläggningars tak har

gjorts lekplatser med sandhögar, klätterställningar och andra lekanordningar. På den yta av lekplatserna som är belagd med asfalt är hopp-hagar i olika mönster inlagda med asfalt i en avvikande färg. Leksko-lor, barndaghem och fritidslokaler finns, så att barn och ungdom har någonstans att ta vägen. Mindre lekplatser finns intill bostadshusen, men det kommer också att finnas större lekplatser, där Stockholms stad på övligt sätt med lekledare svarar för verksamheten.

Lekplatserna följer det mönster, som har blivit kutym under de se-naste decennierna. Några tummelplatser för barnen, där de kan bygga kojor och ha liknande roligheter för sig, finns inte.

I Rødovre, Danmark, har kommunen upplåtit ett större område till lekplatser, där den tillhandahåller virke och skrot av olika slag. Lek-platsen är uppdelad i rutor, där barnen kan bygga och till och med hålla kaniner. Ja, det finns även getter på området, berättar arkitekt Andersson, som varit där på studiebesök. Naturligtvis har kommunen folk som håller tillsyn över det hela.

Något sådant finns oss veterligt ännu inte i Sverige. Men det kanske kommer. Trots all bebyggelse finns det dock alltså gott om natur härute. Det är nära till stora skogsområden, det finns badmöjligheter i Mälaren.

Och de gamla, som inte orkar gå så långt, får en utevrå för sig själva med sittplatser och grönska ett stycke från barnens lekplatser.

I nya samhällen sådana som dessa har man på en gång sökt lösa alla de problem, som för människorna i glesbygden ter sig alltmer brännan-de allt efter som folkuttunningen fortsätter: arbetsmöjligheter, goda bostäder, bra kommunikationer, väl utvecklad service på det merkan-tila området, god åldringsvård, barntillsyn, undervisning, kulturell verksamhet, fritidssysselsättningar.

Men därmed har man inte nått någon patentiösning för männi-skans trivsel. Den är till syvende og sidst främst beroende på henne själv. Tätorten har sina problem lika väl som glesbygden. Utveck-lingen går fort och det dröjer inte länge förrän det som nu anses topp-modernt är föråldrat och förlegat, och stadsplanerare, arkitekter och andra får söka sig fram efter nya vägar.

Reporter: SVEN STRÖMBLAD

Rekryteringsproblem?

Av förste byråsekreterare TULLIA VON SYDOW, Socialstyrelsen

Hemvårdarinnan — husmorsvikarien som vi inte kan vara utan, som kommer till oss som vikarierande mamma och allt i allo när mor ligger på BB eller på sjukhus eller är konvalescent i sitt eget hem. Som övertar ansvaret för hela hemmet, ser till att maten kommer på bordet, tvätten tvättas, golvet dammsugs, som går ut på promenad med barnen, läser sagor och spelar spel, förhör läxor och byter blöjor, fostrar både lillpojken och tonårstösen. Ibland tar hon hand om farmor och farfar också. Kommer hon alltid att finnas när vi behöver henne? Det är inte så säkert. Antalet nyexaminerade hemvårdarinnor har minskat sakta men säkert under de senaste åren. På vissa håll har man därför svårt att besätta ledigblivna platser. Det uppstår vakanser; man kan inte hjälpa länge nog för att husmor skall kunna återhämta sig tillräckligt; man kan inte lämna hjälp i förebyggande syfte eller på sociala indikationer. Man får alltmer använda sig av hemsamariter eller av utbildad personal. Många gånger är det naturligtvis bättre att sätta in en utbildad hemhjälp än ingen alls, men en utbildad hemvårdarinna har mycket större förutsättningar att klara upp den många gånger synnerligen krävande uppgiften att vara husmors vikarie t ex i en flerbarnsfamilj, hos en invandrarfamilj eller i ett nergånget hem. För att kunna ta hand om ett handikappat barn eller att hjälpa en mentalt eller fysiskt handikappad husmor behövs i synnerligen hög grad de kunskaper som hemvårdarinneutbildningen ger.

Man har nu alltmer förstått att använda sig av hemvårdarinnorna som en länk i familjevården. Familjesplittringen genom utflyttningar från landsbygd till stad, från glesbygd till tätort, har minskat möjligheterna för familjerna att hjälpa varandra. Samhället — hemvårdarinnan — måste träda in och hjälpa barnfamiljerna i situationer där familjehjälp förr var en naturlig sak. Det är därför nödvändigt, att vi gör yrket känt och så attraktivt att tillräckligt många elever rekryteras till hemvårdarinnekurserna för att ett framtida ökande hjälpbehov skall kunna tillgodoses. Men det är också viktigt att det rätta elevmaterialet kommer till skolorna. Det krävande hemvårdarinneyrket måste försees med tillräckligt kvalificerade utövare. Många skolor har rekryteringssvårigheter. Utbildningskapaciteten är i flertalet fall större, i en del fall väsentligt mycket större, än antalet elever.

Det sjunkande elevmaterialet framgår av nedanstående sammanställning av hemvårdarinneutbildningen under de senaste åren.

Hur rekryterar man hemvårdarinneelever? Yrket har i mycket ändrat sig under de senaste åren. Hemvårdarinnan är ju en del av den familj hon arbetar hos. Hennes uppgifter har därför ändrats i takt med t ex

Antalet elever intagna i hemvårdarinneutbildning vårterminen 1965 till vårterminen 1967 (Arbetsmarknadsstyrelsen juni 1967)

	1965	1966	1967	Summa
VT	300	257	241	798
HT	257	259		516
Summa	557	516	241	1 314

en ändrad uppfattning av hemarbetet, hushållsarbetets rationalisering, ändrade uppfostrings- och samlevnadsnormer. Men också sammansättningen av de familjer hemvårdarinnan skall hjälpa har ändrats. Allt fler får numera hjälp på sociala indikationer. Framhålls yrkets till en viss grad ändrade karaktär vid rekryteringen? Hur känt blir yrket genom yrkesvägledningen? Varför väljer man yrket?

En kull nyutexaminerade hemvårdarinnor (33 st.) fick på examensdagen i juni 1967 svara på tre frågor.

Fråga 1. Varför har Du valt hemvårdarinneyrket?

- 19 st. ville ha ett vårdande yrke
- 12 st. ville ha ett omväxlande yrke
- 13 st. tyckte om att träffa olika människor
- 8 st. tyckte om hushållsarbete
- 4 st. ville ha ett självständigt arbete

De flesta angav flera skäl till att de valt yrket, men önskan att få ett vårdande yrke som var omväxlande och möjliggjorde kontakt med många människor dominerade.

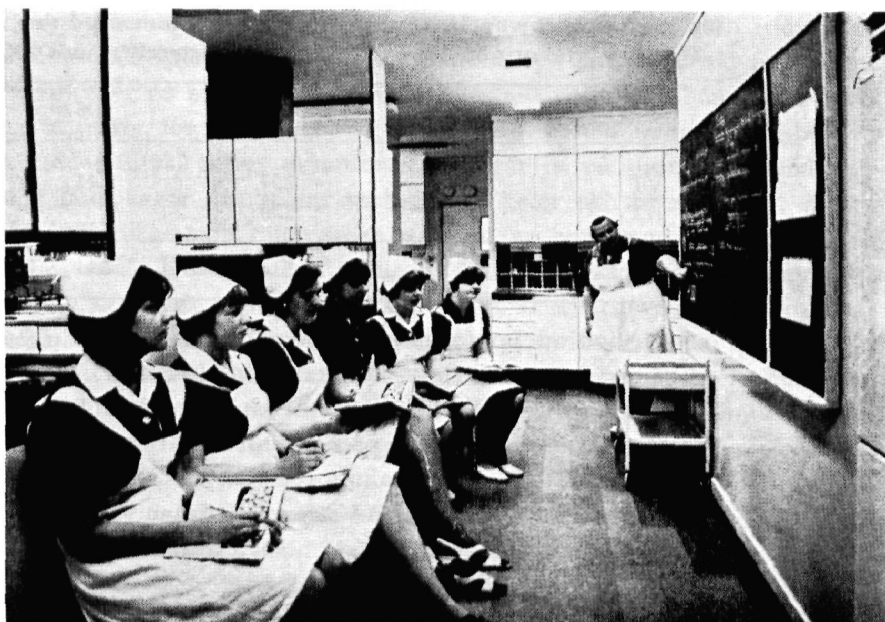
Fråga 2. Fick Du höra talas om yrket genom yrkesvägledningen i skolan?

- 6 st. angav att de fått upplysning om yrket på detta sätt.

Fråga 3. Om inte genom yrkesvägledning, hur hörde Du talas om det?

- 10 st. i samband med genomgång av hushållskurs (i flertalet fall i samma skola där de utbildats till hemvårdarinnor)
- 8 st. genom en annan hemvårdarinna
- 6 st. genom släkting eller bekant
- 3 st. genom arbetsgivare
- 3 st. genom arbetsförmedling
- 2 st. genom annons
- 2 st. genom att familjen fått hjälp av hemvårdarinna
- 1 st. genom ett program i TV

Flera skäl angavs av 8 elever.

Från Jönköpings läns lanthushållskolas hemvårdarinneskola Tenhult: Köksgruppen studerar dagens recept och kollar att alla näringsämnen finns med i tillräcklig mängd.

Flertalet elever rekryterades genom att de fick en ordentlig upplysning om yrket under den grundläggande hushållsutbildningen. Hemvårdarinorna själva har med den äran representerat sin yrkeskår och har tydligen också kunnat väcka ett intresse för yrket. Initierade släktingar och vänner har i flera fall rått till detta yrkesval.

Genom yrkesvägledningen i skolan kan vi göra yrket känt. Det är där vi når ungdomarna. Vi måste kunna fånga in många fler av dem som är intresserade av människovård och vill ha ett självständigt och rörligt yrke.

Skolans yrkesvägledning sköts i allmänhet bra, men önskvärt är dock att den kan ges tillräckligt med tid, så att man t ex kan upplysa om vilka vårdyrken det finns att välja mellan och skillnaden mellan dem. Yrkesvägledaren bör tillråda de självständiga eleverna att välja de yrken där just förmågan att arbeta ensam och att ta ett ansvar kan komma till sin rätt. Det är också nödvändigt att man för att höja standarden på elevmaterialet betonar de människovårdande aspekterna. Ökad tyngd måste läggas på barnavården, leken, sysselsättningen. På familjevården, de an-

norlunda familjerna, de ensamma mödrarna, de klena och handikappade mödrarna, de nedgångna hemmen, de invandrade osv. De intressanta och givande aspekterna på yrket måste betonas, om man vill öka rekryteringen till yrket. Det måste också framhållas att de ökade rationaliseringsmöjligheterna inom hushållsarbetet ger större utrymme för människovården.

Många kommuner har också börjat att rätt förstå vikten av en väl utbyggd hemvårdarinneverksamhet. Hemvårdarinnehjälp lämnad tillräckligt länge — och tillräckligt ofta — kan t ex verkligen effektivt medverka till att återhämtning efter sjukdom går snabbare. Familjesplittring och stress-sjukdomar kan förhindras.

Genom en ökad investering i hemvårdarinneverksamheten kan man hjälpa familjerna längre — till dess verklig återhämtning skett — man kan använda hemvårdarinnor i förebyggande verksamhet och på sociala indikationer, och det kan bidra till minskade sociala kostnader i framtiden. Men som sagt, förutsättningar för detta är en tillfredsställande rekrytering till utbildningsanstalterna. Hemvårdarinneyrket kan försvara sin plats bland vårdyrkena.

Hur gick det sedan?

I Sociala Meddelanden nr 1 1967 ingick en artikel rubricerad Omhändertagen på grund av misshandel — och sedan? Artikelförf, förste byråsekr Gull Ahlberg, socialstyrelsen, refererade i artikeln ett fall, där Per f 21.2.1961, efter att ha varit omhändertagen för samhällsvård på grund av misshandel enligt regeringsrättens beslut skulle återlämnas till föräldrarna. Artikelförf framförde kritiska synpunkter på återlämnandet. Det kan vara av intresse att ta del av hur händelserna utvecklade sig, sedan Per den 2.12.1966 förflyttats från det fosterhem, där han var placerad, till föräldrarna. (Uppgifterna bygger på en PM från den socialvårdskonsulent, som avgivit yttranden i ärendet.)

I april 1967 fick Pers övervakare — en kvinnlig socialchef — veta att Pers far hade givit en grannpojke en örfil, så att denne började blöda näsblod. Grannpojken mor talade om för övervakaren, att fadern också slog Per. Själv hade Per uppenbarligen inte vågat säga något till övervakaren, han var "som en mussla" inför henne. Det inträffade föranledde övervakaren och socialvårdskonsulenten att i samråd föreslå Pers mormor att göra ett besök i Pers hem. Man räknade med att därigenom få bättre kännedom om hur Per behandlades i hemmet. Mormodern avreste omedelbart och infann sig i hemmet, medan fadern var på sitt arbete. Per frågade genast mormodern: "Får jag följa med dig hem?" Pers mor lät förstå, att hon inte kunde stanna hos mannen. När mormodern reste tillbaka till sitt hem, följde Pers mor med henne medförande sina tre barn.

Om faderns beteende mot Per berättade modern senare för socialvårdskonsulenten: Så fort fadern var förtretad för någonting gick det ut över Per, som han gav örfilar ideligen. En gång kivades Per och hans yngre bror på gården. Fadern sprang ut och slog Per gång på gång i huvudet. Sedan drog han in honom i bostaden, tog av honom byxorna och slog honom fyra slag med livremmen. Vid ett annat tillfälle — det var på kvällen före Pers sexårsdag — satt modern och fadern och pratade. Modern hade då råkat säga, att hon var orolig för Per, därför att han hade så svårt att försvara sig. Fadern hade då rusat upp och gett sig in i det rum, där Per sov, rivit upp honom ur sängen och slagit till honom, så att han fallit omkull. Modern hade försökt gå emellan, men blivit utkörd ur rummet. Sedan hade Per fått ett par örfilar till. Han hade inte kunnat sova under natten. På morgonen var han liksom "litet borta". Fadern hade då gett honom en krona att köpa gott för, eftersom det var hans födelsedag.

Modern berättade vidare: Mannen ansåg att Per skulle lära sig läsa och räkna. Han satt med Per och traggade. När pojken svarade fel,

fick han örfil på örfil. Modern hade försökt avvärja dessa "undervisningsstunder", men då hade hon blivit utlåst ur rummet.

Mannen hade, berättade modern vidare, betett sig hårdhänt mot Per också i andra avseenden. När Per skulle lägga sig och tagit på sig sin pyjamas, brukade det hända att fadern drog Pers pyjamasbyxor upp och ner, upp och ner, medan han ivrigt beskådade pojkens könsorgan. Per hade börjat gråta, men fadern hade bara skrattat åt honom. Även detta mannens agerande hade modern sökt få slut på, men det hade varit förgäves.

På socialvårdskonsulentens fråga, varför modern inte hade talat om för övervakaren, hur Per hade det, hade hon svarat, att hon inte vågade. Hon måste hemifrån, innan hon vågade säga något.

Modern har sedermera begärt hemskillnad från mannen. Hon bor tillsvidare med sina två yngsta barn i sitt föräldrahem. Per har återlämnats till sitt tidigare fosterhem. Han var överlycklig, när fosterföräldrarna kom och hämtade honom. Hela hans slutenhet försvann med ens. Fosterföräldrarna torde komma att adoptera Per, vilket är i enlighet med moderns önskan.

Inte bara avhållsamhet och jordbruksarbete . .

Några axplock ur nykterhetsvårdsanstalternas årsberättelser

Alkoholistanstalter, ja, dit sänder man folk, som bara super och inte arbetar, som misshandlar hustru och barn och åstadkommer allmän förgelse — ett slags fängelser, där de får avhålla sig från sprit och arbeta i jordbruk.

Det är en vulgäruppfattning, som man stöter på litet då och då.

Vårdanstalterna för alkoholmissbrukare har diskuterats mycket på senare tiden — inte minst genom Nykterhetsorden Verdandis uppmärksammade utspel: Riv alkoholistanstalterna, bygg sjukhus i stället!

Årsberättelserna från vårdanstalterna kan säkert tillföra debatten mycket stoff. Sociala Meddelanden har studerat huvudparten av dem och sammanfört några utdrag till en artikel. Den gör på intet sätt anspråk på att vara en bearbetning. Men den torde ge en mera nyanserad bild av livet på "torken" och visa att det minsann inte bara är avhållsamhet och jordbruksarbete som erbjuds utan också medicinsk behandling och terapi av olika slag.

Vi har här i landet ett 50-tal vårdanstalter för alkoholmissbrukare, varav 6 statliga. De övriga är erkända eller enskilda anstalter. De är av mycket skiftande karaktär och tar emot ett olikartat klientel. En del är kommunägda, andra drivs av landsting eller av olika nykterhetssammanslutningar, däribland även Länkarna, eller av stiftelser av skilda slag, därav flera religiösa. Röda korset har en vårdanstalt. Det är stor efterfrågan på vårdplatser. Deras antal är nu 2 100 på de allmänna anstalterna plus ca 500 på de enskilda.

Nykterhetsvårdslagen av 1955 föreskriver ingripande mot alkoholmissbrukare på ett tidigare stadium än som förut varit möjligt. Nykterhetsvårdande åtgärder skall sålunda vidtas mot var och en som — inte endast tillfälligt — missbrukar alkoholhaltiga drycker, dvs använder sådana drycker till uppenbar skada för sig själv eller någon annan.

Nykterhetsnämnden skall i första hand söka få alkoholmissbrukaren att inse sin egen situation och få hans hjälp att överföra honom till ett nyktert levnadssätt. I allvarigare fall kan han ställas under övervakning. Om ingenting av detta hjälper eller om man saknar utsikter att lyckas med förebyggande åtgärder, återstår inget annat än att alkoholmissbrukare intages på vårdanstalt. Detta beslutas av länsstyrelsen på nämndens förslag. Det blir sedan socialstyrelsens sak att fördela patienterna på lämpliga anstalter och efter tillgång till platser. (Detta gäller dock inte de enskilda anstalterna.)

Men det sker också frivillig ingång på alkoholistanstalterna. — Tvångsintagningen i och för sig utesluter ej att vederbörande är positivt inställd till behandlingen, säges det i årsberättelsen för 1966 från

Hemmet *Älvgården* i Hedemora. "Å andra sidan utgör inträde på egen ansökan ej någon garanti för att vederbörande är behandlingsvilligare. Framställning om intagning kan ju vara dikterad i ett domstolsutslag. I den mån den öppna vårdens resurser utvecklas får man räkna med att de behandlingsbara och samarbetsvilliga patienterna kan hjälpas tillrätta utan tvångsingripande. Anstalterna får ta emot ett nedgången och belastat klientel, som kräver alltmer omvårdnad såväl kroppslig som psykisk. Utvecklingstendensen synes klar. Det är därför synnerligen angeläget att Älvgårdens resurser förbättras genom anordnande av en speciell sjuk- och behandlingsavdelning."

Vårdtiderna varierar

Vårdtiderna varierar. I stor utsträckning tillämpas individuella vårdtider. På Stockholms stads vårdanstalt *Hamnvikshemmet* i Nynäshamn (enskild vårdanstalt) anses en vårdtid på ca 3 månader lämplig, men det händer ju att en del patienter lämnar vårdanstalten tidigare och att en del stannar längre. "Det ligger emellertid i vårdanstaltens intresse, och det bör också ligga i patientens, att ingen lämnar anstalten förrän den fysiska styrkan och den psykiska balansen återvunnits samt de sociala förutsättningarna främst arbete och bostad ordnats på bästa möjliga sätt."

Dessa principer verkar vara tämligen allmänna. På *Holmahemmet* i Höör, ett av Föreningen Lunds stifts prästers nykterhets- och diakoniförbund uppehålls hem för alkoholskadade, har dock "ett påfallande stort antal patienter på egen begäran kvarstannat längre än den för klientelet normala vårdtiden. Trots uppmaningar om försökspermission har dessa ändå begärt att få kvarstanna, i vissa fall beroende på dåliga sociala förhållanden under försökspermission men också beroende på en viss otrygghet i de förhållanden som patienterna upplever utanför anstalten." Vårdtiderna på detta hem har också varierat från två månader och upp till ett år.

Hagbyhemmet lades ned den 28 mars 1967. "Belysande för den trivsel patienterna känt var att samtliga bett att få kvarstanna så länge som möjligt på anstalten."

På *Karolinergården*, som har Stockholms stads nykterhetsnämnd som huvudman, har under 1966 tillämpats individuella vårdtider. Med några få undantag har patienterna accepterat denna princip. På grund av svårigheten att skaffa arbete och bostad har dock många patienter fått avsevärt längre vårdtid än som egentligen annars skulle ha varit be-

hövlig för dem. Medelvårdtiden har därför blivit relativt hög, 100 dagar, lägsta vårdtid 14 dagar och högsta 180 dagar. Ett flertal patienter som misslyckats vid försökspermission och som frivilligt återvänt till anstalten har begagnat sig av möjligheten att erhålla ytterligare en längre tids vård genom att hemställa om att få kvarstanna på anstalten.

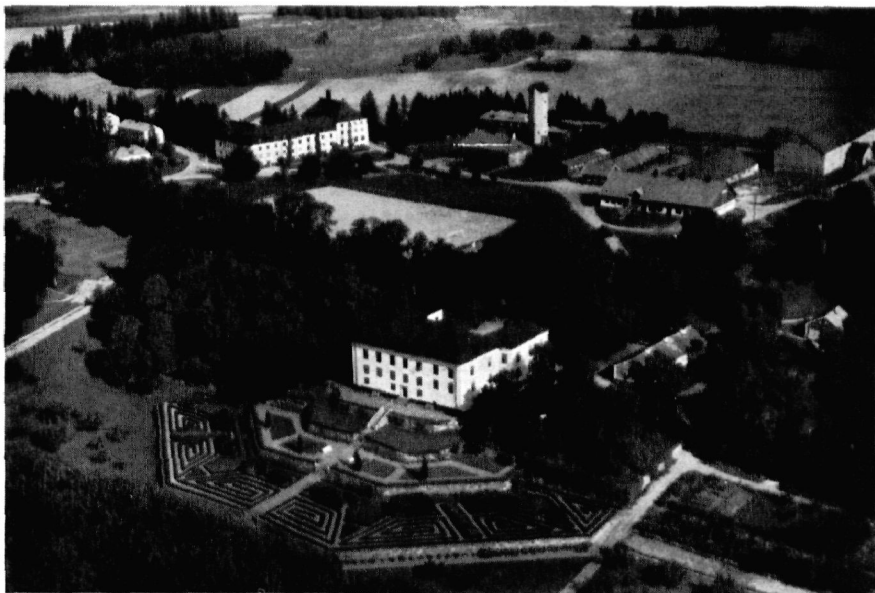
— Med hänsyn till att vårdklientelet ur såväl medicinsk som social synpunkt visat allt större differenser under de senaste åren, kan jag med tillfredsställelse konstatera, att vid anstalten redan tillämpade individuella vårdtider nu börjat tillämpas också på annat håll, skriver docent *Björn-Erik Roos*, rådgivande psykiater vid vårdanstalten *Västkusthemmet* i Horred. "En uniform vårdtid för alla intagna på samtliga anstalter i riket skulle mycket snabbt medföra, att anstaltsvården klassificerades som en form av fångvård. I många fall medför emellertid tillämpningen av individuella vårdtider längre vårdtider än för närvarande och med hänsyn till detta är det synnerligen nödvändigt, att sysselsättningsterapin byggs ut. Det gäller att i möjligaste mån försöka bygga upp nya arbetsvanor hos patienterna."

Och så här ser man på vårdtidens längd på anstalten *Östfora*, Järlåsa, som drivs av Stockholms stads nykterhetsnämnd: "Medicinska, psykologiska och sociala faktorer ligger till grund för vårdtidens längd och därför förekommer stora variationer. Tillämpningen uppfattas alltså av många patienter som orättvis. Men å andra sidan har det blivit lättare och naturligare för vissa patienter att frivilligt kvarstanna i avvaktan på ordnade förhållanden. Alltfler patienter återkommer frivilligt från försökspermissioner och alltfler kvarstannar frivilligt efter den normala inskrivningstiden."

"Grava psykiska störningar"

Statens vårdanstalt på *Venngarn* — den äldsta i landet — har ett psykiskt labilt och svårbehandlat klientel. Behandlingsmässigt inriktas vården på en integrerad samverkan mellan medicinska, psykologiska och sociala åtgärder. Målsättningen är att återföra de många gånger kraftigt nedgångna patienterna till en god fysisk och psykisk balans samt att före avgången från anstalten på ett tillfredsställande sätt hjälpa dem till en relativt god social rehabilitering.

En försämring av klientelet har iakttagits under året. Den torde successivt ha pågått under ett par år, på så sätt att komplicerade somatiska åkommor i större utsträckning än tidigare har förekommit. Den psykiatriska verksamheten har omfattat en kort upptagning av social-

Venngarn, den äldsta anstalten. (Foto A/B Flygtjänst)

Av försvarsstaben tillåten för publicering. Nr 1297/1958

psykiatrisk anamnes, bedömning av personlighet och psykisk konstitution och en summarisk psykiatrisk diagnos, vidare bedömning av indikationerna för fortsatta psykiatriska och neurologiska utredningar, ställningstagande till medicinering, bedömning av s k farlighet jämlikt nykterhetsvårdslagen § 43 i ett stort antal fall. Under året har 44 patienter överförts till mentalsjukhus, därav 27 st kortvarigt till alkoholkliniken vid Ulleråkers sjukhus för avgiftning på grund av svårare abstinensbesvär, i några fall deliriösa symtom.

I redogörelsen för läkarverksamheten vid Statens vårdanstalt på *Gudhem* säger överläkaren, dr *Ulf Wedefelt*, att det blivit mer och mer klart att "bakom dessa människor med alkoholsvårigheter, grava psykiska störningar låg som betydande terapeutiska problem". Patienterna var verkligen starkt psykiskt störda. "Dels kunde man se denna psykiska störning redan i tiden innan alkoholbruket—missbruket—utvecklandet av alkoholsjukdom, dels som en påtaglig följd av detta missbruk—alkoholsjukdomen, inte så sällan genom att vederbörande ådragit sig definitiva skador på centrala och perifera, men också vegetativa nervsystemet, med andra ord att vederbörande ådragit sig en klar läsion med av-

trubbnings i olika grader, drabbande känsloliv, viljeliv och därmed betydligt försvårande uppbyggandet av en individ, som skall kunna klara påfrestningarna ute i samhället: i hemmiljön, i arbetet, i kontakten med medmänniskor, utan att ta till alkohol samtidigt med att denna individ naturligtvis ofta återgår i en miljö med starkt tryck till fortsatt alkoholkonsumtion."

Doktorn har haft långvariga och upprepade samtal med patienterna. Men han säger att de praktiskt inte visade sig leda så långt. Däremot kan sägas, att de haft det positiva med sig, att patienterna känt i någon ökad utsträckning, att anstalten bjudit liknande resurser som ett mentalsjukhus. "Detta ytterligare stärkt genom att andra, till mentalsjukhus hörande behandlingsmetoder upptagits, såsom insulinbehandling i subcoma doser, sömnkurer och elbehandlingar. I vissa fall har genom denna mera intensiva, psykoterapeutiska behandling en insikt av mer hållbar art kunnat åstadkommas, eller en ny, mera realistisk syn på den egna situationen och utifrån denna ett mera realistiskt handlande med tanke på framtiden. Dock kan inte sägas, att någon av patienterna genom detta förfarande mera hållbart kunnat 'fostras om' till en ny människa."

Statens vårdanstalt på Svartsjö är i första hand inriktad på att omhänderta ett såväl psykiskt som fysiskt starkt nedgången klientel, som ofta gått ut och in på de olika anstalterna sedan många år tillbaka och dessutom är mer eller mindre rotlöst i samhället. På Svartsjö har sedan lång tid tillämpats s k generella vårdtider före försökspermission eller utskrivning. Detta har emellertid icke hindrat att vårdtiden vid behov — och då i samråd med nykterhetsnämnd och arbetsvård — avkortats.

Vid *Salberga sjukhus*, statlig anstalt för svårskötta manliga alkoholister, tillämpades fortfarande vårdformen utsträckt frigång. Det innebär, att vederbörande patient genom anstaltens försorg bereds tillfälle att ta arbete mot avtalsenlig lön vid något företag i staden eller dess omedelbara närhet. Vårdtagaren bor dock på anstalten och intar sina måltider där. Arbetsförtjänsten sändes till anstalten för insättning på vederbörandes konto.

För att förebygga missbruk av alkohol under utsträckt frigång har stor restriktivitet tillämpats vid beviljande av denna förmån. Misskött utsträckt frigång medför att dylik icke mera beviljas under pågående vårdperiod. 7 under året intagna hade en maximitid av 2 år, 1 hade 1 år, vilket dock inte innebär att vistelsen på anstalt är så lång. Vid årets slut var 22 inskrivna kvarhållna utöver den eljest fastställda maximitiden. Antabusbehandling är villkor för arbete i utsträckt frigång.

Den utsträckta frigången betecknas som en synnerligen viktig faktor i arbetet att försöka återföra de intagna till ett normalt arbetsliv, men den har givetvis ej endast fördelar, heter det i berättelsen. Man riskerar, att otillåtna varor insmugglas på anstalten, att brev sänds och mottages utanför anstaltens kontroll, att pengar insmugglas, vilket gör det möjligt för någon patient att avvika.

Trots att den utsträckta frigången har vissa avigsidor måste man säga, att det gått relativt bra under det gångna året, allrahelst om man betänker att spriten numera är så lättåtkomlig.

Klientelet förändras

De som intas på vårdanstalterna är numera inte endast alkoholmissbrukare utan också i stigande grad hemfallna åt tablettmissbruk och liknande.

Så här säger överläkaren, dr *Gösta Ahldin*, rådgivande psykiater vid *Solvikshemmet* i Ramfall: Inremitteringen av patienter i icke förbehandlat tillstånd eller i varierande deliriumsituationer inklusive narkomani som huvuddiagnos betraktar vi på sjukhemmet som uttryck för samhällets önskan att snabbt och effektivt omhändertaga alkoholisterna, ty anstalten är ju icke avsedd att vara sjukhus utan sjukhem med rehabiliteringsuppgifter. Eftersom samhället självt sällan förmår klara av det viktigaste ledet i rehabiliteringen, nämligen bostad, arbete och moraliskt stöd, så får man väl uppfatta dess raskhet i processens begynnelse som en form av missriktad hjälpsamhet. Väl medveten om all den affektivitet, som vidlåder allt som luktar sprit, måste vi vårdare ständigt hålla i minnet att sjuka skola skötas med huvudet och ej med hjärtat. När man på ett sjukhem för rehabilitering av alkoholsjuka får mottaga deliriosa patienter, så kan man alltså draga slutsatser om hur alkoholistvården omhänderhaves i kommunerna." Dr Ahldin framhåller även att ifråga om epileptiker är det väl ändå grundsjukdomen som skall behandlas. Dess bifenomen, alkoholismen, får ej vara ledmotivet i behandlingen.

Och från *Härnö* vårdhem i Taxinge-Näsby (Strängnäs stifts diakonistiftelse) säges, att vårdhemmet sedan länge haft ett lättskött och godartat klientel. "Tyvärr blir patienterna alltmer avancerade, beroende på att de lättskötta och behandlingsbara fallen numera omhändertagas på sjukhus, alkoholpolikliniker och andra vårdorgan som samhället förfogar över. Många nykterhetsnämnder och andra inremitterande organ tycks sakna förståelse för vilket klientel som passar för enskild anstalt.

Detta, att den enskilda anstalten måste vårda ett många gånger olämpligt klientel, gör arbetet svårare och hämmar också behandlingen för de mera insiktsfulla och påverkbara patienterna.”

Patienternas egen inställning

Hur är då patienternas egen inställning?

Ja, denna är mycket varierande.

Vårdanstalten *Björstorp* i Emmaljunga (Lunds stifts prästers nykterhets- och diakoniförbund) vårdar endast frivilligt ingångna patienter. Detta medför — säges i årsberättelsen — att patienterna öppet erkänner att vårdbehov föreligger samt att de som regel är positivt inställda till vården.

— Man kan ofta konstatera att patienterna genom ständiga efter-rationaliseringar av sina misslyckanden snärjt sig i felföreställningar och villfarelser ägnade att försvåra en planmässig behandling, heter det i berättelsen från *Lindåsen*, Beateberg. ”Sjukdomsinsikten är som regel ringa, hos många helt obefintlig. Ofta förekommer att patienterna vid ankomsten deklarerar en teoretiskt god insikt, som visserligen inlärts men inte efterlevts. Behandlingsarbetet inriktas på att utreda och behandla olika sjukdomstillstånd och krämpor av somatisk art, att i möjligaste mån, där så anses påkallat, åstadkomma en psykiatrisk undersökning och behandling, att genom samråd med anhöriga och hemortsmyndigheter förbättra de sociala kontakter som blivit störda av vederbörandes alkoholmissbruk och oordnade livsföring, att ordna deras kontakter med arbetslivet samt att genom samtalsterapi om möjligt åstadkomma en påverkan som väcker ambitioner till medverkan vid problemlösningar av olika slag.”

Bland de intagna på *Lillegården* i Eksjö ”finner man en och annan patient, som tidigare ej varit föremål för någon hjälpåtgärd. Genom frivillig ansökan har vägen öppnats till anstalten där de tror sig finna en drägligare tillvaro än i hemorten. Några problem med att avhålla sig från rusdrycker finner man ej hos dem. Däremot kan det uppstå svårigheter med att återinpassa dem, när de skall lämna anstalten. Några av patienterna har tydligen missbrukat rusdrycker i oförstånd och företagsamhetslusta, vari de ej finner något felaktigt. Trots anhängan för fylleri och anmärkning av nykterhetsnämnden inser de ej något felaktigt i sitt alkoholmissbruk. Trots gott samarbete mellan personal och patienter på *Lillegården*, får den hjälpsökande ofta lämna anstalten utan att ha erhållit en definitiv lösning av sina alkoholproblem.”

På vårdanstalten *Västerbyhemmet* i Burgsvik på Gotland säges, att "ett aktivt deltagande från patienternas sida i behandlingsarbetet, förekomsten av välutvecklade arbetsmöjligheter, ingående samverkan med såväl länsnykterhetsnämnd som länsarbetsnämnd samt tillämpningen av individuella vårdtider har medfört, att patienterna upplevt anstaltsvistelsen som en meningsfylld och målinriktad vårdform.

Mer eller mindre allvarligt sjuka

Psykologen på *Hessleby sjukhus*¹ (Konung Oscar II:s Jubileumsfond) *Sigurd Eldegard* framhåller bl a: "Alla patienter är mer eller mindre allvarligt sjuka. De behandlingsmässiga intentionerna får därmed en somatisk aspekt med differentialdiagnostik, som ger individualiserad medicinsk behandling och klara prognostiska kriterier. På grund av traditionsförpliktelsen gentemot denna tekniskt präglade diagnostisering och utredning av individualiserad behandling som har visat sig så adekvat och framgångsrik, när det gäller vår somatiska funktion, gör vi oss möjligen skyldiga till överdrift, när vi tillämpar denna modell också beträffande vår själsliga hälsa.

Jag anser, att speciellt när det gäller människor i svårt tilltrasslade livssituationer så finns det många skäl till att vara varsam med denna och andra schematiska modeller som utgångspunkt för behandlingsmässigt tänkande och förfarande. De ger gärna näring åt uppfattningen att sjukdomsprocesser bara ligger innanför individen, vilket är olyckligt, eftersom de sjukas ställning i samhället, och deras värld som integrerad grupp, undan för undan övergår till att bli allt starkare sjukdomsbevarande. Vid diagnostisk och behandlingsmässig inriktning förbises tyvärr alltför ofta, att sjukdomsutlösande och sjukdomsbevarande orsaker vid många sjukdomstillstånd kan vara vitt skilda åt. När det gäller alkohol och andra rusmedelsbesvär förefaller detta vara så påtagligt, att jag starkt betvivlar det nyttiga i att på traditionellt vis älta patientens förflutna under samtal om orsakerna till hans misär.

Patienten hjälper man betydligt bättre genom att sjukhuset in i minsta detalj bildar en atmosfär, i vilken man känner att det hela inte upplevs som något fruktansvärt märkvärdigt. En atmosfär innanför vilken det kan tas för givet, att patienten lika litet medvetet och planmässigt har gått in för att skaffa sig alkoholproblem som tuberkulos. En atmosfär där det blir onödigt att ständigt gå omkring försvarsberedd mot allt och alla, och där man kan komma bort från detta att med sig själv och andra tvångsmässigt diskutera alkoholen som något man inte skall använda. I stället skall man våga ta upp, tillsammans med andra eller för sig själv, det som det verkligen gäller, nämligen vad man innerst inne har behov av och känner sig tillfredsställd med. En atmosfär

¹ Vårdanstalt för tbc- och andra kroppsligt sjuka alkoholmissbrukare.

där man kan göra detta utan känsla av förpliktande förväntningar om att det skall leda till vare sig det ena eller det andra.” — — —

”Klientelet utgöres ju till största delen av till åren komna patienter. Rätt många är människor som genom oregelbundet levnadssätt, långvarigt bruk av alkohol, sjukdom och långa anstalts- och sjukhusvistelser blivit tämligen invalidiserade. Förväntan om att de genom behandling skall kunna rehabiliteras till idealiska samhällsmedborgare, som står fullkomligt på egna ben, innebär därför tämligen meningslösa förhoppningar. De upplever gärna sådana förhoppningar som omänskliga krav om något som de inte orkar och söker i panik inför dessa krav att undgå bättring, ibland med rent självdestruktivt beteende, som tex när de underlåter att ta sina tuberkulostatica, eller när de super ned sig.”

— — —

”Den allmänna inställningen till alkoholbesvär är hård och dömande, vilket säkerligen både hjälper och stjälper allteftersom. Det värsta är att patienten innerst inne delar denna inställning i form av en djupt inrotad skuld- och mindervärdeskänsla och därför gör allt för att intala sig själv och andra att det inte står så illa till. Det svåraste hindret för behandlingsmässig framgång är för patienten att komma över denna irrationella skuldkänsla.”

Patienterna är, då de kommer till anstalten, både psykiskt och fysiskt starkt nedgångna. De kommer omedelbart under läkarbehandling. De får lugnande medicin och vitamininjektioner. Medicineringen skiftar från sjukhus till sjukhus. En mycket stor uppmärksamhet ägnas tandvården. Denna är oftast synnerligen försummad.

Eftervården måste planeras tidigt

Redan från första dagen måste eftervården planeras. Och under anstaltsvistelsen måste en socialkurativ verksamhet sättas in, som tar sikte på att hjälpa de intagna i deras ekonomiska bekymmer. Den socialkurativa verksamheten har stor plats i behandlingen av alkoholskadade, framhålles i berättelsen från *Solvikshemmet*. Under vårdtiden är det många problem som skall lösas. Familjekonflikter och skilsmässor aktualiseras ofta i samband med intagningarna. Det är synnerligen angeläget att dessa familjeproblem löses under vårdtiden, i vilken riktning lösningen än skall ske. Ett uppskjutande av ett hemskillnadsärende till efter vårdtidens slut leder nästan alltid till att patienten återfaller när han kommer hem och själv skall ta itu med problemen.

Allmänt vitsordas hemortsmyndigheternas välvilliga inställning, när det gäller hyresskulder och annat ekonomiskt trassel — avbetalningsköp, pantsättningar, införsel, indrivningar, hot om vräkning etc. — men på en anstalt tycker man dock att barnavårdsnämnderna skulle visa litet

Systemen skiftar och utminuteringslokalerna ändrar utseende, men alkoholproblemet är alltså lika aktuellt. (Foto Curt Carlsson)

bättre förståelse och inte börja komma med krav förrän vederbörande kommit ordentligt i gång efter anstaltsvistelsen.

Sysselsättningar

På vårdanstalterna förekommer tillverkningar av de mest skilda slag. De traditionella sysselsättningar, jordbruk och skogsarbete, börjar mer och mer försvinna i och med rationaliseringssträvandena på dessa områden. Många patienter föredrar skogsarbete men alla har inte de fysiska förutsättningar att lyckas med det. Trädgårdsarbete synes

också vara uppskattat. Sålunda säges från *Schéelegårdens* sjukhem i Horred: "Försäljning från blomsterodlingen sker direkt till kunderna och därigenom får patienterna kontakter med ortens befolkning och behöver ej känna sig isolerade. Arbetet med levande blommor är stimulerande och har uppskattats av samtliga som placerats."

Men det är inte alltid en positiv inställning förekommer. *Pålyckehemmet* i Björkeryd klagar över en markant försämring av klientelet under de senaste åren. "Flera är inte lika aktiva som tidigare och över huvud taget är flera mindre intresserade och mindre behandlingsvilliga. En högre grad av arbetsovillighet har också klart framträtt. Trots att vi försöker differentiera arbetsuppgifterna och genom ackordspremiering stimulera sysselsättningen verkar flera intagna sakna motivation för att arbeta. Likaledes synes irritationen över ovissheten om vårdens längd ha stegrats. Härav har följt att flera känt sig nervösa och deprimerade. En ökad behandling med lugnande preparat har därav blivit följden."

Behandlingskollegier förekommer i mycket stor utsträckning och patienten har därvid möjlighet att närvara, om han så önskar. Men en del föredrar att tala enskilt om sina problem. Samtalsterapi i grupp praktiseras även. Värdet av ett gott och förtroendefullt samarbete mellan personal och intagna, även på fritid, betonas starkt. Från en anstalt rapporteras att personalen intar sina måltider i sällskap med de intagna och inte använder den egna personalmatsalen. På mindre anstalter blir det givetvis mer familjebetonat.

För fritiden finns bibliotek och tillgång till spel av olika slag. På en del anstalter är idrottsverksamheten mycket livlig, medan man å andra inskränker sig till bad och fiske när det är sommar. TV intar en dominerande ställning på gott och ont — precis som i livet utanför anstalterna. Här ett par citat: "Ständigt TV-tittande har visat sig förslöande i stället för att leda till aktivitet. Därigenom blir många patienter i stället nervösa på kvällarna och de arbetsfria dagarna." (Västkuhemmet) — "Nackdelen med TV-tittande torde dock, som kanske i samhället i övrigt, vara att man har svårt att motivera patienterna för någon annan form av fritidsverksamhet, vilket i sin tur kan medföra en 'viss anpassning till passivt mottagande'. Å andra sidan torde TV-tittandet ur ordningssynpunkt ha stora positiva effekter. Kanske kan en del av patienterna genom TV:s och radions försorg få ett större intresse för 'livet' utanför anstalten och därigenom kanske få ett större intresse för en aktiv fritidssysselsättning? Härom kan man emellertid endast spekulera." (Svartsjö)

Underhållningspatruller syns komma i tämligen stor utsträckning från sammanslutningar av skilda slag. Länkarna är särskilt aktiva. Ifråga om den religiösa verksamheten förefaller de frikyrkliga och Frälsningsarmén vara de mest aktiva. Det verkar också som om de frireligiösa gudstjänsterna skulle uppskattas mera än statskyrkans.

I allmänhet synes patienterna sköta permissionerna väl. För en del blir påfrestningarna dock för starka. Från *Karlsvik* rapporteras om en markant orosperiod under semestertiden och som fortsatte in i september månad. Flera av de inblandade var i 20-årsåldern. De lämnade anstaltsområdet utan permission, anskaffade sprit och berusade sig. Lugnet kunde återställas först sedan 9 patienter överflyttats till andra anstalter och 4 utskrivits. I övrigt anges ordningen i allmänhet som god.

Tillfälliga permissioner ges för att vederbörande ska kunna klara upp en del angelägenheter — vilket dock inte alltid sker. De tillfälliga permissionerna beslutas i samråd med hemortsmyndigheterna och i regel först sedan de anhöriga tillfrågats. Om de tillfälliga permissionerna misslyckas, dröjer det givetvis innan man inlåter sig på försökspermission.

Och efter anstaltsvistelsen . . .

Det måste konstateras, säger man från *Nordsjöhemmet* (Gävleborgs läns landsting), att vårdresultaten är mycket beroende av de förhållanden patienten kommer till efter utskrivning. "Upprustningen av öppenvården i en del regioner har varit märkbar även för oss i form av förbättrat samarbete med nykterhetsnämnderna och därmed har begreppet eftervård börjat fungera i praktiken. Tyvärr nödgas vi konstatera att det fortfarande på alltför många håll fungerar en öppenvård som präglas av idéfattigdom, slentrian, planlöshet och uttalat förvarings-tänkande i samband med intagningar på vårdhem."

— Att man lyckas i några fall och misslyckas i andra beror i stor utsträckning på hur framgångsrik öppenvården är, betonas det från *Kurön*, Frälsningsarmén. Förhållandena vid permission är därvid av avgörande betydelse. Den permitterade kan åtnjuta ett visst skydd och känna en viss trygghet och då brukar det gå bra.

Många av patienterna saknar både fast arbete och bostad. Det gäller att ordna detta innan utskrivningen. Allmänt uttalas bekymmer över ett hårdnande arbetsmarknadsläge och läget på bostadsmarknaden. Att hänvisa den utskrivne till ungarshotell och bostad i rivningshus är

inte särskilt lyckat. "Under senare delen av året har en klar försämring inträtt beträffande möjligheterna att placera patienter på AMS-arbeten. Följden har blivit att ett flertal patienter meddelats en ungefärlig avresedag, men avresedagen har förskjutits på grund av att plats inte kunnat beredas vid tillfället. Detta har skapat ett irriterat vårdklimat, vilket är särskilt ogynnsamt i slutet av en vårdtid", rapporteras från *Västkusthemmet*.

Från en anstalt framhålles att frågan om patienternas fritid efter utskrivningen alltför litet beaktats. Det finns så många ensamstående bland dem. Anstalterna söker hålla god kontakt med de anhöriga. Bakom några torrt konstaterande rader i berättelsen från *Västerbyhemmet* kan man dock ana sig till mycken tragik: "Med hänsyn till att klientelet varit relativt ålderstiget samt dominerats av ogifta och frånskilda har övervägande delen saknat anhöriga eller kontakter med sådana. Anstaltens kontakter med anhöriga har därför ej varit särskilt omfattande. De kontakter man haft har dock som regel varit värdefulla för behandlingsarbetet."

Och hur går det sedan?

Ja, därom tycks man på anstalterna veta litet eller ingenting. *Pålyckeheimmet* har dock gjort en efterundersökning, av vilken framgår att merparten av undersökningsgruppen under åren 1962—1965 varit föremål för fortsatta samhälls- och nykterhetsvårdsåtgärder i mer eller mindre ingripande form. Under 1960 inskrevs på Pålyckeheimmet 116 patienter, 98 tvångsintagna och 18 frivilligt ingångna. Under observationstiden har 5 personer avlidit, varför undersökningen av praktiska skäl reducerats till att omfatta och redovisa 111 personer.

Enligt de inhämtade uppgifterna kan ett 35-tal betecknas som klart förbättrade. Så gott som samtliga i denna grupp tillhör de 42, som icke varit intagna på vårdanstalt under observationstiden. De har endast varit föremål för enstaka eller kortvariga åtgärder i mindre ingripande form och har återgått till ett ur nykterhetssynpunkt acceptabelt levnads-sätt. 12 personer är helt anmärkningsfria från officiella nykterhetsanmärkningar. I ett par tre fall har skötsamheten varit så god att lämplighetsintyg för körkort tillstyrkts.

Till den andra kategorin kan hänföras de 30, som i två eller flera perioder varit intagna på vårdanstalt under ett eller två av åren under observationstiden jämte de kvarvarande i ovannämnda grupp, vilka ej har betecknats som förbättrade. Denna andra kategori har till synes visat temporära och sporadiska förbättringar och har ej varit aktuella för anstaltsvård under tiden, som omfattar minst ett år. Man kan förut-

Kanske blir detta slutet på permissionen . . . (Foto Pressens Bild)

sätta att denna grupp i vissa perioder skött sig acceptabelt i såväl nykterhets- som socialt hänseende.

Den återstående tredjedelen omfattar de 29 personer som varit intagna på vårdanstalter i olika perioder under tre eller samtliga fyra åren av observationstiden. Denna kategori har så gott som kontinuerligt eller med relativt kortvariga mellanrum varit i behov av vårdåtgärder i öppen och sluten form. Man kan förutsätta att denna grupp gått mot en försämring efter intagningen på Pålyckehemmet, vilket dock inte hindrar att många i denna grupp kan uppvisa perioder av skötsamhet och social anpassning.

— — —

Ja, så speglas verksamheten på vårdanstalterna i årsberättelserna. Som synes är bilden mera nyanserad än den gängse uppfattningen om vården på anstalter för alkoholsjuka, men problemen är många. Till de redan berörda kommer brist på personal, inte minst sjukvårdskunnig sådan, och på psykiater och psykologer. Men först som sist ger berättelserna en bild av eftervårdens stora betydelse.

Samhället och invandrarna

Trots avmattningen i konjunkturerna och reglering av invandringen finns det anledning att tills vidare räkna med en förhållandevis stor årlig ökning av antalet i Sverige bosatta utlänningar, vilka torde vara i behov av bistånd för sin inpassning i samhället, framhåller socialstyrelsen bland annat i en skrivelse till kmt. Styrelsen föreslår att socialhjäpslagen ändras, så att statens ansvar för socialhjäpskostnader åt utlänningar skall utvidgas att omfatta även frivillig socialhjälp. Ersättning med statsmedel bör i likhet med vad som gäller beträffande obligatorisk hjälp utgå så länge den hjälpbehövande saknar svenskt medborgarskap. Ersättning för frivillig socialhjälp bör tillerkännas vistelsekommun med belopp "vartill kommunens kostnader skäligen kan uppskattas".

I en artikel i Sociala Meddelandens invandrarnummer (3—4 1967) betecknades invandringen som en kännbar belastning för kommunerna.

Socialstyrelsen har — i en annan skrivelse — förordat att ersättning av statsmedel beviljas samtliga kommuner för utgifter avseende frivillig socialhjälp till invandrare, dvs arbetssökande utlänning, som kommit till Sverige efter den 31 december 1964 i avsikt att stanna här och som ej är flykting eller medborgare i Danmark, Finland, Island eller Norge. Ersättning bör tills vidare utgå för hjälp utgiven efter den 30 juni 1965. Socialstyrelsen bör bemyndigas att efter särskild prövning bevilja skälig ersättning för obligatorisk och frivillig socialhjälp.

I skrivelserna redogörs för hittills gällande förhållanden och för de erfarenheter som vunnits. Åtskilligt av detta berördes i den förut nämnda artikeln i nr 3—4 1967.

Av intresse är emellertid det tidsbegränsade särskilda ansvar staten påtagit sig för vissa grupper svenskar och utlänningar.

Statens särskilda ansvar för flykting upphör när denne haft stadigvarande arbete i sammanlagt ett år och sålunda visat sig vara i stånd att genom arbete försörja sig och i förekommande fall sin familj. Undantag från denna regel medges, när synnerliga skäl därtill föreligger. Kommuns rätt till ersättning av staten upphör även, när flykting blivit svensk medborgare eller när medlem av familj, där den faktiska sammanlevnaden består, är svensk medborgare.

Slutligen har staten i princip påtagit sig ett begränsat ansvar för frivillig socialhjälp åt invandrande utlänningar, till vilka kommun nödgats lämna sådan hjälp i avvaktan på att invandrarna får möjlighet att försörja sig.

Socialstyrelsen berör även frågan om ansvar för kostnader avseende obligatorisk socialhjälp i form av sjukhusvård av medellösa utlänningar. Frågan om rimlig ersättning till sjukvårdens huvudmän bör uppmärksammas, enär nu gällande vårdtaxa är otillfredsställande.

Socialhjälpen är en kommunal angelägenhet som till största delen finansieras av kommunerna. Statens ansvar är i huvudsak begränsat till obligatorisk socialhjälp åt icke svenska medborgare. Den obligatoriska socialhjälpen var ännu vid socialhjäplagens tillkomst den förhärskande och följaktligen den mest kostnadskrävande formen för hjälp till nödlidande. Utbyggnaden av socialförsäkringarna har emellertid medfört en kraftig minskning av detta slags understöd. Vidgade möjligheter att genom medicinsk och social rehabilitering bland annat i form av arbetsträning och utbildning bereda arbetsoförmögna personer tillfälle att i större eller mindre utsträckning bli självförsörjande har även bidragit till att minska behovet av obligatorisk socialhjälp. Denna rehabiliteringsverksamhet förutsätter emellertid att frivillig socialhjälp utgår i avsevärd omfattning under längre eller kortare tid sedan densamma avslutats. Med hänsyn till den bristande tillgången på arbetskraft inom landet har statsmakterna i olika sammanhang hävdad nödvändigheten av att alla till buds stående rehabiliteringsmöjligheter effektivt utnyttjas för samtliga i riket bosatta personer oavsett medborgarskap. Frivillig socialhjälp utgår därjämte i växande omfattning som komplettering av socialförsäkringarnas generella förmåner. Den kostnadskrävande rehabiliteringsverksamheten har föranlett sådan ökning av den frivilliga hjälpen att utgifterna härför mer än väl torde uppväga minskningen av den obligatoriska hjälpen. Kommunernas totala utgifter för socialhjälpen har följaktligen ej minskats.

Trots att existerande arbetskraftsresurser utnyttjas och rehabiliteringsverksamheten innebär ett tillskott för arbetsmarknaden torde det vara nödvändigt att produktionen tillförs ytterligare arbetskraft. Den av staten reglerade invandringen är avsedd att täcka detta behov. Invandringen, som alltså är ett riksintresse, förorsakar emellertid ökade socialhjälpstgifter främst i form av frivillig socialhjälp. Det är alltså rimligt att staten svarar för kostnaderna för frivillig socialhjälp till icke svenska medborgare.

Obligatorisk socialhjälp utgår så länge den hjälpbehövande saknar svenskt medborgarskap. Socialstyrelsen kommer så in på frågan om ett eventuellt statligt ansvar för frivillig socialhjälp bör tidsmässigt begränsas.

En tidsgräns analog med den tidigare nämnda ettårsregeln beträffande flyktingar, nämligen "efter ankomsten till Sverige icke haft stadigvarande arbete i sammanlagt ett år" skulle kunna övervägas som huvudregel för statens tidsmässiga ansvar för kostnader avseende frivillig socialhjälp till utlänningar. En dylik tidsgräns torde under förhållanden

likartade dem som rådde på arbetsmarknaden fram till budgetårsskiftet 1965/66 medföra, att statens kostnadsansvar för flertalet utlänningar kan överföras på kommunerna efter cirka ett och ett halvt år efter ankomsten till Sverige.

Erfarenhetsmässigt kommer dock en del utlänningar på grund av hel eller partiell arbetsoförmåga eller av andra omständigheter att bli beroende av bistånd från socialvårdande myndigheter under längre tid än den som antas vara normal. Konventionsbestämmelser och humanitära skäl hindrar ofta hemsändning i sådana fall. För att underlätta samarbetet med de kommunala instanserna och öka deras vilja att ta sig an de inflyttande bör därför i likhet med vad som gäller i fråga om undantag från nyss nämnda ettårsregel beträffande flyktingar möjligheter åtminstone föreligga att utsträcka tiden för statens ansvar, när understöd avser handikappade personer eller då eljest synnerliga skäl föreligger.

Det är visserligen föga troligt att antalet undantagsfall blir särskilt omfattande eftersom den reglerade invandringen torde komma att avse arbetsföra personer, men erfarenheterna från tillämpningen av reglerna för det tidsbegränsade statliga ansvaret med därtill knutna undantagsbestämmelser avseende flyktingar och zigenare ger vid handen att svårigheter föreligger främst när det gäller att uppnå en enhetlig bedömning. Arbetet blir onödigt komplicerat och tidsödande för alla parter. Socialstyrelsen avråder därför bestämt från att tidsbegränsning införas för statens ansvar för frivillig socialhjälp åt icke svenska medborgare.

Att socialnämnder och sjukvårdsinrättningar vänt sig till socialstyrelsen med begäran om ersättning för utgivna kostnader syns i stor utsträckning bero på att invandrarna i allmänhet antagits vara flyktingar. Osäkerhet råder allmänt huruvida hjälpsökande utlänning är flykting eller invandrare. Utlänningskommissionen torde vara bäst ägnad att avgöra vilka utlänningar som är flyktingar. I alla tveksamma fall är det därför angeläget att vederbörande myndigheter inhämtar kommissionens åsikt innan ställning tas.

Enligt konventionen mellan Sverige, Danmark, Finland, Island och Norge erhåller medborgare i de nordiska länderna vid överflyttning till annat nordiskt land i stor utsträckning samma sociala förmåner som bosättningslandets egna medborgare. Överenskommelse angående fri nordisk arbetsmarknad har dessutom träffats. Inflyttning till Sverige av medborgare från de nordiska grannländerna är således sedan länge förutsedd. Detta talar emot att man skulle hänföra dem till sådana ut-

ländska medborgare för vilkas socialhjälpkostnader staten skall svara i särskild ordning.

Genom Sveriges ratifikation av den europeiska konventionen om social och medicinsk hjälp har medborgare från de fördragsslutande länderna tillförsäkrats rätten att behandlas lika med det egna landets medborgare bland annat i fråga om sjukdom, arbetslöshet och familjebidrag. Ratificerandet av denna konvention visar att relativt täta förbindelser mellan de fördragsslutande länderna varit förutsedda. Detta talar i viss mån mot att kostnaderna för frivillig socialhjälp till invandrare från dessa länder ersätts med statsmedel (i förevarande sammanhang). Sistnämnda konvention har emellertid ratificerats av bland annat Grekland. Emigrationen därifrån till Sverige torde ha blivit avsevärt mer omfattande än som kunnat förutses. Grekiska invandrare i Sverige är sålunda så talrika, att de måste medräknas bland de invandrare för vilka ersättning av statsmedel bör utgå för frivillig socialhjälp. Detsamma bör då gälla även beträffande arbetssökande personer från andra europeiska länder, vilka i likhet med Grekland kan anses vara beroende av emigration. Beträffande utomeuropeiska arbetssökande slutligen, vilka ej kommit till landet för studier eller praktiktjänstgöring, synes kunna övervägas huruvida man inte som invandrare borde räkna endast personer som är medborgare i länder, vilka brukar betecknas som u-länder. En gränsdragning är emellertid av olika skäl svår att genomföra såväl mellan olika europeiska länder inbördes som mellan u-länder och icke u-länder. Socialstyrelsen förordar därför att såsom invandrare i ersättningshänseende betraktas envar, som anlant till Sverige i avsikt att tills vidare bosätta sig i riket och här söka arbetsanställning, oavsett från vilket land och vilken världsdel han kommer, dock med undantag för medborgare i övriga nordiska länder.

Summary

DRUNKENNESS AND CRIMINALITY AMONG SEAMEN

There has been considerable discussion in both Swedish and foreign shipping gazettes during recent years whether it can be regarded as wise to allow people to sign on for seafaring duties who, through abuse of alcohol or through criminal offences, have given evidence of adjustment problems ashore.

What in fact is the true situation in this security profession, the seaman's profession? Professor Anders Otterland has taken a great deal of interest in the social problems involved and has written several papers on them. The subject of his doctoral thesis was "A sociomedical study of the mortality in merchant seafarers".

In a study reported on in this magazine article, a sample comprising 685 seamen taken from a Mercantile Marine Office register in 1958 was examined for the occurrence of criminal offences and alcohol abuse. A similar study has been made in regard to 1,775 Swedish seamen whose deaths occurred during the 10-year period 1945—54.

The investigation confirms that there is a strong connexion between criminality and drunkenness. Approximately 1/3 of the criminality among "seamen" has however been committed by persons who, at the time of the offence, had not yet signed on for sea duty.

The magnitude of the problems involving seamen in this respect makes it a likely factor that seamen run special risks of getting into trouble. This points to the need for sociomedical measures.

It seems that those persons who have these problems and who are allowed to sign on should only be permitted to do so on the basis of special agreements between the parties concerned and a doctor's certificate of short validity. This procedure should be a valuable support for the one it concerns and a guarantee for the rest of the crew that the standard of personnel on board is kept at a satisfactory level.

On the basis of the material presented in the article, it is the author's opinion that the work of disseminating information among seafaring people on the alcohol question should be further intensified.

SOME VIEWS ON CHILD ADOPTION

Elina Rautanen, Helsinki, presents a survey of the adoption work in Pelastakaa Lapset, the Finnish Save the Children Organization.

During the period 1960—1964 the organization placed 583 children in adoptive homes. Most of the children, or 83 %, were born out of wedlock. The majority were placed before they were six months old.

If the child's entire background is unequivocally and heavily anti-social, if the frequency of mental inferiority or mental disorder is high, if the child's post-natal condition has been poor or if its weight at birth was below 1,500 grammes, there is some hesitation about putting it out early for adoption.

If, despite its weak background, the child is healthy and seems to be developing normally, efforts are made to find an adoptive family sufficiently mature and settled to take the child, once it has been given all the information available to the organization.

Experience has shown how careful one must be not to underestimate the child's development capabilities. In several cases where children have been regarded as very great risks they have subsequently developed unusually well.

The organization has found that the situation of having been adopted is not always so easy on the child. The child has been tremendously longed for, and when it arrives it is showered with so much love and care that as a rule it responds and develops very well. But no matter how one chooses the families and prepares them to receive the child and to accept the many risks which apply in the case of all children, these families would hardly be normal if they did not have certain expectations. If the child is unable to return the love of its adoptive parents and make its own contribution to the family situation, this will come as a shock for the parents, just as it would for natural parents.

It is the duty of an organization arranging adoption to protect the child from being put in a situation in which it cannot possibly be successful.

In view of the experiences acquired by the organization one wonders whether it is possible for a mother to make a meaningful and mature decision about giving up the child before it has begun to exist as an independent human being. It is estimated that about 30 % of those mothers who were in contact with the organization prior to the birth of their child have kept their children. The organization does not share the view that the mother should keep the child during the time she is trying to come to a decision about the child's and her own future as some kind of test for her feelings for the child. Whenever she wishes the child can be sent to a home. It is easier for her to make the decision when the child is not with her, and in this it is not wished that she should be rushed. During the last 15 years two mothers have asked to have their children back during the trial period of six months before adoption is finalized. Since 1950 there have been about five cases where the mother has contacted the adoption bureau after the adoption has been made final and declared her regret at having given up her child. In a few cases the mothers have subsequently asked about their children. The children themselves have contacted the organization more often than the parents to obtain information on their background.

"PLAYOTHEQUE" FOR MENTALLY RETARDED CHILDREN

One report in the journal is devoted to a "playotheque" for mentally retarded children. The "playotheque" is in Stockholm and it is not solely for loaning out toys; children and parents can also receive guidance on how toys should be used, not only for the purpose of giving entertainment and occupation for the moment but also to serve certain specific purposes. It has been formed on the initiative of Karin Stensland-Junker and Evy Blid, both mothers of "different" children. In addition, courses are held at the "playotheque" for "playovisers". The training is both theoretical and practical. The participants are given lectures on the brain, the nervous system, the motory system, personality psychology, the situation of the handicapped in the community and family, memory training, mental hygiene and legal questions in connexion with mentally retarded children.

Many parents know how difficult it can sometimes be to occupy a child. So much more difficult with a mentally handicapped child who has to learn to use his body and his senses and who often lacks initiative. A normal child acquires a work and life rhythm through play, but a mentally retarded child perhaps often only sits, only "lives". It is not easy for a father or mother to get him to start playing. The "playotheque" is intended as a helper for children and parents.

CASE HISTORY IN GUARDIANSHIP ENQUIRIES

When the parties to a divorce case come into dispute as to the custody of children, the court often calls for an opinion from the Child Welfare Committee. To be able to present an opinion the committee must acquaint itself with the facts of the case. An article by the magistrate, S. Tidstrand, deals with case histories in these questions of guardianship. For a number of years he has been chairman of a department dealing with family rights at the Magistrates' Court in Stockholm.

Mr. Tidstrand maintains that the work of an examiner should proceed roughly as in a court case. In submitting an opinion in a question of guardianship one must have in mind what can eventually be assumed to be best for the child.

In the main it is the claims of the parties which will form the basis of the investigation. After one of the parties has presented and developed his claims, the views of the other party on these claims shall be heard in detail, as in normal court proceedings. The one party must be questioned on every statement put forward by the other party. Other persons who can be thought to provide information must also be questioned. The examiner should also ascertain whether the social or other authorities have taken any steps on behalf of or against the

parties or the child, and if this is the case he should study the relevant documents. If these are of a classified nature, permission to study them must first be obtained.

Persons who submit information should always be told that what they say is to be recorded and will be available to the parties, among others. Cross-examination of the child itself, which is subject to the consent of the guardian, should not be conducted in the presence of either of the parents. All evidence presented during the case shall be brought to the knowledge of the parties. The talks which the examiner holds with the parties or other persons are not public. The one party shall be reminded that he or the other party is entitled to demand an enquiry in the presence of the Child Welfare Committee. It is the duty of the examiner, once he has judged the evidence presented in a guardianship case, to relate in his statement to the Committee the reasons forming the basis of his assessment of the evidence. This is of importance not only to the Committee but also to the parties. The latter will as a result have the feeling that the examiner has really done his best to penetrate the question, and the losing party will thereby also be shown where his own evidence is lacking and thus where it should possibly be supplemented before the court.

SOCIAL QUESTIONS AT THE 1967 SPRING SESSION OF THE RIKSDAG

Alongside the major, somewhat conspicuously party-splitting questions on the State investment bank, the investment levy on certain building work, defence costs and the broad lines of future agricultural policy, questions concerning the social sphere—the “housing package” being an important exception—received relatively little attention during the very heavy spring session of 1967, writes Erling Fridolfsson, of the Riksdag Information Department, in a review.

Yet several questions were of quite fundamental importance. The central administrative body for public health and social welfare was radically reorganized as a result of the fusion of the Board of Health and the National Social Welfare Board into an integrated organ retaining the name of the latter authority. (The re-organization was described in Nos. 5 and 6 of *Sociala Meddelanden*.)

Appropriations within the Ministry of Social Affairs' Estimates total approximately 9,900 million kronor for the budget year 1967/68 as against about 9,000 million kronor the previous year.

Costs to the community for national insurance during the current year are estimated at 10,000 million kronor, of which government funds account for 6,000 million kronor and direct premiums and municipal contributions for the remainder. The number of pensioners is estimated at around 1,200,000, of whom about 200,000 receive ATP (National Supplementary Pension). Municipal rent allowances are being paid to a total of about 600,000 pensioners.

The largest item of social insurance expenditure by the State is accounted for by the national basic pensions—fixed by government resolution at 5,535 million kronor for the budget year 1967/68.

The Riksdag decided on a further rise in the standard of living as from 1st July 1967 which with 23 index increments and apart from municipal rent allowances will mean 4,925 kronor per annum for a single pensioner and 7,670 for a pensioned couple.

At the same time approval was given to the proposal to replace the requirement that an alien be entered in the parish register before being entitled to national health insurance and supplementary pension by a requirement that he be resident in Sweden.

A proposal for raising the national basic pensions contribution from 4 to 5 % of a person's taxable income, which had been presented in view of the standard improvement in the pension, was approved by the Riksdag. The Riksdag also approved a motion in the same bill that the extra tax deduction for pensioners with a national basic pension as their main source of income be temporarily discontinued. As a result of these motions the Riksdag called for an urgent investigation of the question of taxing pensioners' secondary incomes, and especially the possibility of introducing a permanent Pay-As-You-Earn tax for pensioners under the national basic pensions scheme.

National Health insurance was given a vote of 480 million kronor for the new budget year, or 25 million kronor more than for the current year.

The approval of members' bills led the Riksdag to request that the government investigate the question of equality between men and women under the social insurance system.

Proposals to introduce a general insurance cover similar to group life insurance were rejected. On the other hand, the investigation called for in the proposals into the question of general insurance for funeral benefits was supported by the Riksdag.

Correctional institutions for juveniles at present number 24 with about 1,000 places. These institutions were granted 39,554,000 for their activities.

In view of the steps already taken and investigations carried out, the Riksdag rejected motions calling for an inquiry into the measures being adopted to curb the increase in juvenile delinquency and anti-social behaviour and for the establishment of special courts for social cases.

The resources available for administering open correctional treatment and non-institutional care have gradually been increased also in the field of temperance. Close on two-thirds of cases admitted into an institution come voluntarily. State institutions were voted 12,818,000 kronor for the budget year 1967/68, while grants to the recognized, private institutions were fixed at 43,800,000 kronor. A total of 5,500 patients were admitted during 1965. In the field of temperance policy it was decided to experiment with freer regulations for selling "strong" beer within two test areas, the abolition of the limitation on the choice of drinks permitted during the experiments with the consumption of alcohol without compulsory meals, and the serving of alcoholic beverages in theatre lobbies.

As a result of the increase in the number of aged persons receiving assistance which has occurred in the period 1962—1966, the community now provides one old person in three with support and care in the form of pensioners' dwellings or housing improvement grants, social domestic help or care at a home for the aged or a nursing home. Since 1962 the number of home-helps has been doubled to about 30,000 and there are at present approximately 50,000 beds in old people's homes. The Riksdag increased the grant for social domestic help to 85 million kronor.

A proposal to provide training in home care and domestic work for male pensioners was rejected as this training is already included in the curriculum of studies within the pensioners' associations.

A sum of 190 million kronor was allocated for measures to promote occupation for handicapped and other persons, while the county councils', local authorities' and private institutions for the rehabilitation and protected employment of the handicapped received a total grant of 35.5 million kronor.

In view of the increasing immigration it was considered necessary to tighten up legislation affecting, inter alia, the handling of foodstuffs, which would apply equally to Scandinavian and non-Scandinavian employees. The question was put to the King-in-Council as was the question concerning the language difficulties of aliens in legal connections.

A "housing package", announced long ago, including directives and proposals concerning land and housing policy and whose aim is to "improve the conditions for the further growth of house building and to further development towards a smooth working housing market" was approved in all essential respects.

A new system of loans means that capital costs and thereby rents at the beginning of the life of the state loan are made lower than what is called for by the nominally fixed interest and amortization amounts, and then rise in pace with the building costs for new houses and blocks. Both the original loan and the additional loans shall however be repaid together with interest within 30 years.

The housing programme for 1967 was fixed at 90,000 dwelling starts.

Approximately 1 million families with about 1,750,000 children are now receiving child allowances. A sum of 1,595 million kronor was allocated for this purpose, which means an increase of 20 million kronor.

Pris kr 5:—

201.350
dupl.

Sociala Meddelanden

KUNGL SOCIALSTYRELSEN STOCKHOLM
STATISTISKA CENTRALBYRÅNS

29 DEC 1967

BIBLIOTEK

Lekplatser, barntillsyn och andra aktuella barnavårdsproblem behandlas i detta nummer, som även har artiklar om åldersvård och nykterhetsfrågor — Socialstyrelsens avgående chef, Ernst Bexelius, intervjuas

8.1967

Kungl Socialstyrelsen, STOCKHOLM

Lokaler: Klarabergsgatan 60.

Telefon: Växel Klarabergsgatan 60 lokalsamtal 22 12 00

rikssamtal 08/22 12 50 eller nedan angivna direkta nr.

Växeln öppen måndag—fredag kl 8,00—16,40 (lördag stängd)

När växeln är stängd, används nummer inom parentes.

CHEF

Generaldirektör Ernst Bexelius 1008 43

Förste expeditionsvakt Valter Carlberg 22 12 00/331

REGISTRATORS- OCH KASSAKONTOR 22 12 00/351

BIBLIOTEK öppet för allmänheten måndag—fredag

kl 10—16 22 12 00/320

Barnavårdsbyrån

Byråchef Göta Rosén (jämväl byråchef på skolbyrån), general-
direktörens ställföreträdare 10 31 77

Tf byråchef Brita Hasselrot 10 96 15

Kansli 22 12 00/309 (22 12 01)

Skolbyrån

Byråchef Göta Rosén 10 31 77

Kansli 22 12 00/309 (22 12 01)

Socialvårdsbyrån

Byråchef Ingemar Andersson 11 30 78

Kansli 22 12 00/238 (22 12 02)

Lagbyrån

Tf byråchef, juridiska ärenden, Ingvar Höjer

Tf byråchef, administrativa ärenden, Tryggve Foghelin 11 78 02

Kansli 22 12 00/356 (22 12 03)

Förste byråsekreterare Maud Helling

kontaktman för information av utlänningar och förfrågningar

ang semester- och hembiträdeslagen m m 22 12 00/338

Förste byråsekreterare Emelie Mohr (skadeståndsärenden

och förfrågningar rörande reglering av trafikskador) 22 12 00/286

Nykterhetsvårdsbyrån

Tf byråchef Gösta Nordström 10 03 13

Kansli 22 12 00/265 (22 12 04)

SOCIALA MEDDELANDEN, redaktion och expedition

Redaktör Sven Strömblad 22 12 00/269,272, (22 12 52)

SOCIALA MEDDELANDEN

UTGIVEN AV KUNGL SOCIALSTYRELSEN

ANSVARIG UTGIVARE: ERNST BEXELIUS

REDAKTÖR: SVEN STRÖMBLAD

ÅRGÅNG 1967 NR 8

Innehåll

- 3 Forskning och åter forskning behövs inom socialvården
Avskedsintervju med generaldirektör Ernst Bexelius
Intervjuare: Sven Strömblad
- 8 De första dokumenten
Reporter: Sven Strömblad
- 13 Ett bibliotek med anor
Reporter: Sven Strömblad
- 17 Den offentliga nykterhetsvården efter år 1955
Av förste byråsekreterare Jan Collin, Socialstyrelsen
- 22 Barnavårdarinnor — visst behövs dom!
Barn tillsyns verksamheten (fullständig om inte även de sjuka barnen får tillsyn)
Av förste byråsekreterare Tullia von Sydow, Socialstyrelsen
- 27 Barnavård?
- 31 De sociala insatserna ökar över hela fältet
Ur petitan: Stigande anslag till social hemhjälp, ungdomsvårdsskolor och nykterhetsvård
- 41 Bärby — ett led i den nya ungdomsvården
Reporter: Sven Strömblad
- 46 Hageby — ett åldrings- och handikappvänligt centrum
Reporter: Sven Strömblad
- 54 Omsorgen om psykiskt utvecklingsstörda
- 58 Hörselskadornas sociala verkningar
Av konsulent Gunnar Grände
- 63 De äldres bostadsfråga
- 67 Medan mamma och pappa är borta . . .
Fritidshemmet skall vara så likt ett riktigt hem som möjligt
Reporter: Helle Elgstam
- 73 Ge småbarnen en skräpruta!
Av Majj-Britt Hallams, föreståndare för förskoleverksamheten i Linköping
- 78 Barn tillsynen i en inflyttningskommun
Kommentarer till en undersökning i Österhaninge
Av redaktör Marianne Millgårdh, Vendelsö
- 83 SUMMARY
Litteraturoversikt
Sakregister till år 1967
Författarregister till år 1967

Fotografer i detta nummer: Bo Berggren, Curt Carlsson (bl a omslagsbilden), Kjell Elgstam, Inge Hallberg, Sture Magnusson, Reportagebild m fl
Teckningar: Peder Byttner

TIDSKRIFTEN SOCIALA MEDDELANDEN 1967 utges med 8 nummer. Prenumeration sker på postanstalt (Obs! inte postprenumeration), postgiro 156 14, på Sociala Meddelandens expedition eller i bokhandel. Prenumerationspriset 1967 kr 30 per år, lösnummer kr 5:—, större specialnummer åsätts specialpriser. Redaktion och expedition Klarabergsgatan 60. Postadress Socialstyrelsen, Fack, Stockholm 1, tel 22 12 00 (efter växelns stängning 22 12 52) ankn. exp 269 och red 272.

Vid återgivandet av artiklar ur denna tidskrift skall källan anges. Socialstyrelsen ansvarar inte för dsikter som framförs i signerade artiklar och recensioner.

Forskning och åter forskning behövs inom socialvården

En glädjande utveckling, men mycket återstår ännu att göra

Generaldirektör Ernst Bexelius.

Ernst Bexelius blev den siste i raden av chefer för socialstyrelsen i dess hittillsvarande form. Efter uppnådd pensionsålder lämnar han styrelsen när dess sammanslagning med medicinalstyrelsen sker vid årsskiftet 1967/68.

Här skall inte skrivas någon hyllningsartikel till Ernst Bexelius — han är tidskriftens ansvarige utgivare! — och inte heller göras försök till historik. Den intresserade hänvisas till Sociala Meddelanden 7—8 1962. Detta år hade ett halvsekel förflutit sedan socialstyrelsen kom till.

I en artikel i nämnda jubileumsnummer redogör hr Bexelius för hur de sociala ärendena för 50 år sedan var uppdelade på olika departement. Arbetarfrågorna trängde sig på och det blev kommerskollegium, som fick ta hand om åtskilliga av dem, arbetarskydd, socialförsäkring, arbetsstatistik, förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare, bostadsfrågan etc.

När socialstyrelsen inrättades 1912 fick den ta hand om arbetarfrågor i allmänhet, arbetarskydd och yrkesinspektion, socialförsäkringen samt övriga sociala frågor som allmän fattigvård, nykterhetsverksamhet, emigration och tillsyn över utvandrare, bostadsväsendet, levnadskostnader etc.

Under 1930-talet inleddes en utveckling som efter hand förvandlat verket till ett renodlat socialvårdsverk. Åtskilliga av dess ursprungliga uppgifter har överförts till andra verk, riksförsäkringsverket, arbetsmarknadsstyrelsen, utlänningskommissionen, statistiska centralbyrån m fl.

Generaldirektör Bexelius har varit med om en betydande del av socialstyrelsens 55-åriga verksamhet. Han kom tidigt i kontakt med de sociala

frågorna. 1932 var han sekreterare hos sakkunniga för arbetslöshetsförsäkringsfrågor, blev 1937 lagbyråchef i socialstyrelsen, var ordförande i utlänningskommissionen 1944—1946, ställföreträdande generaldirektör 1940 och generaldirektör 1946 i socialstyrelsen. Han har sålunda under en mycket lång följd av år inte bara kunnat följa och påverka den sociala utvecklingen i stort utan också inifrån sett socialstyrelsens utveckling. Han har sett många människor komma och gå inom styrelsen och han har varit med om flyttningen från de traditionsrika lokalerna vid Birger Jarls torg till det moderna kontorskomplexet vid Klarabergsgatan.

Han har bara goda ord för sina medarbetare under de gångna åren och önskar dem lycka till som följer med över till det nya verket. — Det är svårt att säga vad som är det viktigaste som hänt inom svensk socialvård under de gångna åren, säger han vid en avskedsintervju. Det är så mycket betydelsefullt som skett på snart sagt alla områden. Rent generellt sett kan väl sägas, att hela skyddssystemet utbyggs. Samhället har klart utsagt sitt ansvar för medborgarnas väl och ve, sin skyldighet att skapa trygghet för medborgarna och ge dem vård och stöd i olika situationer.

Steg för steg har socialvården utbyggs. Arbetet är inte slutfört än, men man är på god väg. Vi måste också vara på det klara med att nya problem ständigt uppstår.

Inte minst gläder sig generaldirektören åt den utveckling som skett på den öppna åldringsvårdens område genom bostadsförbättringar och en väl utvecklad hemhjälp. På den vägen måste vi gå vidare. Det är viktigt att ge de gamla tillfälle att så länge det är möjligt stanna kvar i sin gamla hemmamiljö, men inte bara det, man måste hjälpa dem ur deras isolering, hjälpa dem att samlas i studiecirklar och klubbverksamhet av skilda slag. Åldringsgymnastik, fotvård och hårvård är viktiga inslag i den öppna åldringsvården. Att bygga åldringscentra av sådant slag som bl a finns i Norrköping och Norrtälje är en angelägen uppgift.

Men för de gamla som inte kan stanna i det egna hemmet måste det finnas ålderdomshem. Dessa hem bör i viss utsträckning kunna ge sjukvård — gränsen mellan åldringskrämpor och sjukdom är ofta svår att dra — men de ska framförallt ha karaktären av ålderdomshem. För de sjuka måste det finnas sjukhemsplatser.

Över hela socialvårdsfältet finner man huru som den öppna vården kommit att spela en allt större roll. Detta alltså inte bara inom åldringsvården utan också inom nykterhetsvården och vården av barn och ungdom. Många vackra exempel finns på goda resultat inom olika grenar av öppen vård. Denna minskar behovet av tvångsintagningar.

Inom nykterhetsvården men också då det gäller ungdomsvårdsskolorna hälsar generaldirektör Bexelius med stor glädje läkarnas medverkan. Nykterhetsvårdsanstalterna kan därigenom lämna verklig vård, det blir inte bara tal om förvaring, s k tvångstorkning, och samma är förhållandet på ungdomsvårdsskolorna. Som goda exempel på en ny linje inom ungdomsvården nämner hr Bexelius Ryagården, Råby och Bärby.

Men resurserna måste bli ännu större. Man får inte dra sig för de stora kostnaderna. Varje räddad människa kan göra en insats som betalar tillbaka till samhället. Men detta är ändå inte det viktigaste. Varje räddad människa återfår sitt människovärde.

På snart sagt alla områden gäller att det behövs forskning, såväl grundforskning som målforskning. Vi måste bli kommit på det klara med om våra åtgärder verkligen gagnar och inte motverkar ändamålet med dem.

Barntillsynen blir allt bättre tillgodosedd, men ännu återstår mycket att göra, innan kvinnan får verklig valfrihet, att gå ut i arbetslivet eller stanna hemma. Det är glädjande att se den omsvängning i inställningen till familjedagvården som nu sker. Denna vårdform bör få inta sin självklara plats i arbetet med barntillsynen och ges ett effektivt statligt stöd.

Barnet har en självklar rätt att växa upp under lugna och trygga förhållanden. Det är alltid en svår bedömning när samhället skall ingripa med stödjande och hjälpende åtgärder. Det är inte alltid de biologiska föräldrarna som är de rätta att ta hand om ett barns vård och fostran. Generaldirektör Bexelius erinrar i detta sammanhang om fallet »Lille Per», tidigare berört i Sociala Meddelanden. Det gällde där en liten pojke, som varit omhändertagen för samhällsvård på grund av misshandel men efter beslut av regeringsrätten återlämnades till föräldrarna för att åter bli föremål för misshandel. Fosterföräldrarna önskade adoptera gossen.

Adoption av barn har varit föremål för diskussion på senare tid, sedan det hänt att adoptivföräldrar önskat och även fått adoptionen upphävd emedan det adopterade barnet inte utvecklats som de önskat.

Generaldirektör Bexelius vänder sig med skärpa mot en sådan inställning. Har man adopterat ett barn, har man också övertagit samma ansvar för detta som för ett eget barn. Och även ett eget »biologiskt» barn kan misslyckas i livet. Skall man då ställa detta utanför familjegemenskapen, lämna ut det åt den totala ensamhet, som blir följden av att varken de biologiska föräldrarna eller adoptivföräldrarna vill kännas vid det? Nej, detta kan inte vara rätt, inte humant handlat! Adoptivföräldrar, som resonerar så, borde inte ha anförtratts ett adoptivbarn, men det är

inte alla gånger så lätt att avgöra människors lämplighet som adoptivföräldrar.

Det råder en stor efterfrågan på adoptivbarn. Och det är inte lätt att tillgodose önskemålen om sådana. Detta är i och för sig glädjande, då det är ett bevis på att de allra flesta barn får växa upp hos sina egna föräldrar, att samhället är sådant att inte bara föräldrar utan även ensamma mödrar har möjlighet att själva ta hand om sina barn i en helt annan utsträckning än som skedde tidigare. Men ungefär 10 procent av alla äktenskap är sterila. Längtan efter ett barn är ändå lika levande hos parterna, och därför söker man få ett adoptivbarn att ägna sin kärlek och omtanke. Och då det inte gått att få ett svenskt barn har man sökt utomlands. Häri bottenar den stora efterfrågan av adoptivbarn främst från Korea men också från andra länder som förekommit under senare år. Och så vitt socialstyrelsen vet har denna »import» slagit väl ut. Koreabarnen har lätt inpassats i sin nya miljö. Men det är klart, att man måste gå fram med en viss försiktighet då det gäller att föra hit främmande barn. Det är så många problem som möter dem i en ny omgivning.

Generaldirektören erinrar i detta sammanhang om att socialstyrelsen deltar i uttagningen av flyktingar från de olika flyktingläger, som finns litet varstans, och från vilka man inte bara tagit hit arbetsföra människor utan även sjuka sådana. En humanitär insats i den på sistone så diskuterade invandringen.

Under hela intervjun går som en röd tråd sambandet mellan socialvård och medicinska åtgärder. Därför är sammanförandet av socialstyrelsen och medicinalstyrelsen ett rätt led i samma utveckling, som tidigare gjort att utbrytning och överföring av olika ärenden skett till andra verk, med vilka socialstyrelsen sedan haft och har ett gott samarbete, arbetsmarknadsstyrelsen, bostadsstyrelsen, skolöverstyrelsen och andra. Socialvård och medicin möts på så många olika punkter. Kanske leder denna utveckling fram till en sammanföring av hela vårdområdet, alltså även fångvården, men därom är det för tidigt att yttra sig. Huvudsaken är att ett verk, även om det är stort, inte blir alltför byråkratiskt, att man inte håller sig inom sina murar utan står i kontakt med människorna och livet utanför. Att kontakten blir mer personlig och mindre skriftlig. Framför allt önskar generaldirektören att de goda kontakterna med kommunalfolket blir ännu livligare än förut, särskilt med hänsyn till de många nya uppgifter som kommunerna fått.

Generaldirektör Bexelius uttrycker sin glädje över att ha fått vara med om ett betydelsefullt skede inom svensk socialvård. Ju mer han sysslat

med de sociala tingen, ju mer har han kommit till insikt om den betydelse Gustav Möller haft för svensk socialvård. Det var han som på 30-talet klart utformade idén om samhällets ansvar för de enskilda medborgarna och som också själv under lång tid fick leda arbetet med uppbygandet av skyddssystemet. Hans anda svävar fortfarande över den svenska socialvården.

Intervjuare: SVEN STRÖMBLAD

De första dokumenten

När socialstyrelsen nu upphör i sin hittillsvarande form för att under samma namn sammanslås med medicinalstyrelsen, kan det kanske vara av intresse att ta del av ett par dokument från dess tillblivelse. Dokumenten är försedda med diarienumren 1 och 2 — de är alltså styrelsens allra äldsta arkivalier.

På nr 1 står angivet att det inkom den 16 november 1912 och dokumentet har följande lydelse med bibehållen gammalstavning:

»Gustaf, med Guds Nåde, Sveriges, Götes och Wendes Konung.

Vår ynnest och nådiga benägenhet med Gud Allsmäktig!

Genom beslut den 18 oktober 1912 hafva Vi dels förordnat, att från och med år 1913 skall inrättas ett nytt ämbetsverk för sociala ärenden, benämndt socialstyrelsen, och fastställt stat för nämnda ämbetsverk, dels ock fastställt aflönings- och omkostnadsstat för yrkesinspektionen, att tillämpas från och med år 1913, samt utfärdat kungörelse angående rikets indelning i yrkesinspektionsdistrikt och instruktion för yrkesinspektionens befattningshafvare.

Därjämte hafva Vi samma dag utnämnt och förordnat filosofie doktor Henning Elmquist att från och med år 1913 vara chef för Edert ämbetsverk samt den 1 november 1912 utnämnt och förordnat filosofie doktor Jacob Theofil Andersson och filosofie doktor Nils Emanuel Bergsten att från och med den 1 januari 1913 vara byråchefer i Edert ämbetsverk äfvensom förordnat ledamoten af lagberedningen juris kandidaten Lars Per Teodor Rabenius och tillförordnade yrkesinspektören i Stockholms distrikt Thorvald Fürst att från och med den 1 januari 1913 tills vidare vara, den förre ledamot för lagärenden och den senare byråchef i Edert ämbetsverk.

Sedan Vi denna dag utfärdat instruktion för Edert ämbetsverk, hafva vi funnit godt uppdraga åt Eder att redan under innevarande år i den ordning, nämnda instruktioner föreskrifva, vidtaga åtgärder för tillsättande från och med 1913 års ingång af

fem befattningar såsom tjänsteman af andra lönegraden hos Eder, nämligen en sekreterare (med juridisk utbildning), en sekreterare (med kompetens för anställning såsom aktuarie hos lifförsäkringsbolag) och tre förste aktuarier (med kompetens för statistisk tjänst);

fyra befattningar såsom tjänsteman i första lönegraden hos Eder, nämligen en aktuarie, tillika registrator och kassör (med juridisk utbildning), två aktuarier (med kompetens för statistisk tjänst) samt en bibliotekarie och registrator (med humanistisk, helst statsvetenskaplig utbildning):

Stockholm den 16 nov. 1912.

OSCAR, med **GUDS**
Nåde, Sveriges, Götas och
Vendes Koning.

För gänast och nådiga bönägenhet med Gud. Allsmäktig!

Genom beslut den 18 oktober 1912 hafva Vi dels förordnat, att från och med år 1913 skall inrättas ett nytt arbetsverk för sociala ären den, benämndt socialstyrelsen, och fastställt stat för nämnda arbetsverk, dels och fastställt aflöfungs- och omkostnadsstat för yrkesinspektion, var, att tillämpas från och med år 1913, samt utfärdat kungörelse angående rikets indelning i yrkesinspektionsdistrikt och instruktion för yrkesinspektionens befattningshafvare.

1912. 11/11.
Oscar. 1899.
Kungörelse.

Derjunde hafva Vi sammanlag utnämnt och förordnat filosofie doktor Henning Elmquist att från och med år 1913 vara chef för Edert arbetsverk samt den 1 november 1912 utnämnt och förordnat filosofie doktor Erik Gunnar Hult, filosofie doktor Jacob Theofil Andersson och filosofie doktor Nils Emanuel Bergsten att från och med den 1 januari 1913 vara byråchefer i Edert arbetsverk afven som för.

till socialstyrelsen, .

Beslutet om det nya verket och utnämmandet av dess förste chef, filosofie doktor Henning Elmquist.

L. S. Svan, sek. res. af. Inkommit den 18 nov. 1912.
Kongl. ka. kassan, K. K. 2
K. K. 2
K. K. 2

GUSTAF, med **GUDS**
Nåde, Sveriges, Götas och
Vendes **Konung.**

Till ginst och nödiga bevisenhet med Gud. Allsmäktig!

I skrifvelse den 14 maj 1912 har Riksdagen
anmält, att Riksdagen i anledning af
tår därom gjorda framställning
dels godkänt allönings- och omkostnadsstat
att tillämpas från och med år 1913 för ett
nytt centralt ämbetsverk för sociala ären.
Den, benämndt socialstyrelsen, med den ställ-
ning och belögenhet som i Riksdagens
skrifvelse angifvits,

dels fastställt vissa villkor och bestämmel-
ser för åtnyttjande af de i nämnda stat
upptagna allöningsförmåner;

dels beslutat att i riksstaten under gällt
hufvudtiteln uppföra ett ordinare anslag
till socialstyrelsen å 123 900 kronor,

dels för upprätthållande af socialstyrelsens
verksamhet utöfver anslaget å ordinarie
stat, å extra stat för år 1913 anvisat ett
belopp af 47 000 kronor,

dels och beslutat att från och med år 1913
från kommerskollegiu nuvarande stat,
utesluta ej mindre aflönning till en be-

Till Chelen för socialstyrelsen filosofie doktorin
Henning Elmquist

Socialstyrelsen fick 1912 ett ordinarie anslag på 123 900.

på förordnande en befattning såsom byråingenjör hos Eder (med ingenjörsteknisk högskoleutbildning);

elfva befattningar såsom kvinnliga skrifbiträden hos Eder, däraf fyra af högre och sju af lägre grad hos Eder,

på förordnande en befattning såsom kvinnligt skrifbiträde af lägre grad hos Eder,

en förste vaktmästarebefattning och en vaktmästarebefattning;

befattningarna såsom yrkesinspektör i rikets nio yrkesinspektionsdistrikt, samt

på förordnande:

en befattning såsom kvinnlig yrkesinspektör, yrkesinspektris, elfva befattningar såsom yrkesinspektörsassistenter samt

aderton underinspektörsbefattningar.

Därjämte hafva Vi funnit godt uppdraga åt Eder att beträffande öfriga Eder enligt instruktionen åliggande skyldigheter vidtaga nästkommande år afseende åtgärder, som Ni kan finna vara af behovet påkallade. Hvilket Eder till kännedom och efterrättelse härigenom i nåder meddelas. Stockholms slott den 8 november 1912.

Under Hans Majts

Min allernådigste Konungs och Herres frånvaro

Gustaf Adolf

Axel Schotte

Axel Schotte var civilminister 1911—1914.

Den andra skrivelsen inkom två dagar senare, och i den erinras om att riksdagen i skrivelse av den 14 maj 1912 hade anmält att riksdagen »i anledning af Vår därom gjorda framställning», dels godkänt avlönings- och omkostnadsstat att tillämpas från och med år 1913 för ett nytt centralt ämbetsverk för sociala ärenden, benämnt socialstyrelsen, »med den ställning och befogenhet, som i Riksdagens skrivelse angifvits», dels fastställt vissa villkor och bestämmelser för åtnjutande av de i nämnda stat upptagna avlöningsförmåner, dels beslutat att i riksstaten under sjätte huvudtiteln uppföra ett ordinarie anslag till socialstyrelsen å 123 900 kr, dels för upprätthållande av socialstyrelsens verksamhet, utöver anslaget å ordinarie stat, å extra stat för år 1913 anvisat ett belopp av 47 000 kr, dels ock beslutat att från och med år 1913 från kommerskollegii nuvarande stat utesluta ej mindre avlöning till en byråchef och föreståndare för det arbetsstatistiska arbetet m m till belopp av 6 420 kr än även i anslaget till vikariatsersättningar m m ingående semesterersättning åt samma byråchef, uppgående till 250 kr.

Av avlönings- och omkostnadsstaten framgår att chefen för socialsty-

relsen hade i lön 6 200, i tjänstgöringspengar eller motsvarande 2 800 samt i ortstillägg 1 000 kr, summa 10 000 kr. Byråcheferna hade sammanlagt 8 100 i lön men hugnades med att »efter 5 år kan lönen höjas med 600 kr». Allra längst ned på skalan kom en vaktmästare med 1 200 kr i årslön. Denna lön kunde efter 5 år höjas med 100 kr och efter 10 år med ytterligare 100 kr. »Därest vaktmästare i sådan egenskap åtnjuter fri bostad samt bränsle, skall, så länge denna förmån kvarstår, ortstillägg ej till honom utgå äfvensom å lönen afdragas 100 kr årligen.»

Allt som allt gällde staten ett 30-tal personer, men härtill kom extra tjänstemän och biträden, sakkunniga etc, för vilka extra anslag upptogs.

Som jämförelse kan nämnas att socialstyrelsen nu har omkring 150 befattningshavare och att avlöningsanslaget bara för sista halvåret 1967 är 2 469 000 kr.

Reporter: SVEN STRÖMBLAD

Ett bibliotek med anor

När socialstyrelsen vid årsskiftet sammanslås med medicinalstyrelsen till ett ämbetsverk, för den med sig "i boet" ett ansenligt bibliotek, som torde vara en av de med social facklitteratur bäst utrustade boksamlingarna i Sverige.

Biblioteket har äldre anor än socialstyrelsen. Dess tillkomst tecknades så här 1929 av aktuarie Oscar Westermarck med anledning av ett förslag av besparingssakkunniga:

»Den moderna socialpolitiken leder sitt ursprung från de idéströmningar som inom kultur- och litteraturhistorien plägar benämnas 80-talismen och avsatte sin första mera betydelsefulla frukt i yrkesinspektionens inrättande år 1890. Sedan de sociala ärendena erhållit ett särskilt statsorgan i Kommerskollegii avdelning för arbetsstatistik, sammanbragtes här en boksamling innefattande de viktigaste då tillgängliga in- och utländska tryckalstren av social natur. Dessa övergingo år 1913 till socialstyrelsen och utgöra stommen till dess bibliotek.»

Styrelsens förste chef, Henning Elmquist, var synnerligen intresserad av att ett bibliotek kom till stånd. Det var dock den ovan citerade aktuarien Oscar Westermarck, som har en god del av förtjänsten i att biblioteket blev vad det blev.

Visserligen har avtappning av litteratur skett, då vissa av styrelsens arbetsuppgifter övergått till andra verk, såsom arbetarskyddsstyrelsen, riksförsäkringsverket och statistiska centralbyrån, men annat har kommit i stället. Bibliotekets verksamhet har formats efter styrelsens arbetsuppgifter.

Hur många volymer biblioteket har är svårt att säga, men huvudbiblioteket omfattar ca 1 300 hyllmeter och i källaren finns ca 300 hyllmeter. Vidare har de olika byråerna vissa samlingar speciallitteratur. På förlikningsmannaexpeditionen förvaras en unik samling svenska kollektivavtal.

Några speciella rariteter finns kanske inte. Men i sessionssalen hittar vi i alla fall rader av ålderdomliga vackra band med intressant innehåll. Där finner vi t ex en bok från 1728 med »Alla riksdagars och mötens beslut samt arfföreningar, regementsformer, försäkring och bevillningar som på allmenna Riksdagar och Möten från 1521 intil år 1727 gjorde, stadgade och beviljade äro, med the för hwart och ett Stånd utfärdade allmenna Resolutioner till Fäderneslandets tjenst och nytta tillhope samlade och med en fullkomlig förteckning och ordaregister utgifne af And Anton Stiernman med Kungl Maj:ts allernådigste privilegio uplagde». Det är många års svensk historia som ryms i den volymen. Och i andra gulnade folianter finner vi kungörelser om triviala och vardagliga ting

Biblioteket med fru Greta Hoffsten. I förgrunden detalj av den välförsedda tidskrifts-
hyllan.
(Foto: Sture Magnusson)

men också berättelser om dramatiska episoder samt förböner inför en furstinnas väntade nedkomst.

Från det gamla civildepartementet har en hel del folianter kommit, liksom då socialdepartementets byrå för fattigvård och barnavård flyttades över till socialstyrelsen.

Det mesta har dock tillkommit genom utbyte och gåvor men givetvis också genom inköp. Sociala Meddelanden har spelat en betydelsefull roll, när det gällt utbyten. Anslaget för inköp och bindning har varit mycket blygsamt. Biblioteket innehåller främst samhällsvetenskap i allmänhet. Nationalekonomi och statistik finns kvar sedan tidigare. Skrifter i dessa ämnen inköps mera sällan men kommer in genom gåvor och utbyte. Numera lägger jag mest an på socialvård i allmänhet, barnavård, åldringsvård, kriminalvård (mest ungdomsvård och nykterhetsvård), säger bibliotekets vårdarinna sedan 1930 fru Greta Hoffsten, som kom till socialstyrelsen redan 1918. Till litteraturen i alkoholfrågan kommer nu också skrifter om narkotika. Även en del böcker i psykologi har börjat inköpas. Skönlitteraturen är däremot mera sparsamt företrädd. Inköp göres endast, när någon bok direkt berör sociala spörsmål. Biblioteket har många utländska förbindelser, framförallt i Europa och Amerika men även i Afrika och Asien. I biblioteket finns bland annat en fullständig samling av internationella arbetsbyråns tryckta publikationer. Det finns 265 svenska och 170 utländska tidskrifter. En sammanställning av nyförvärv till biblioteket publiceras kvartalsvis i Sociala Meddelanden och en stencilerad tidskriftsförteckning utsänds till verkets tjänstemän.

Biblioteket måste anses värdefullt för såväl forskare som studerande. Forskare anlitar biblioteket främst genom andra biblioteks förmedling. Biblioteket är öppet för allmänheten och hemlån tillåtes.

Först som sist anlitas det dock av verkets egna tjänstemän, men många kommer också från andra statliga institutioner.

Om bibliotekets uppgift och betydelse tillåter vi oss ytterligare citera Oscar Westermarck:

»Ett socialt fackbibliotek är ett nödvändigt led i socialstyrelsens organisation. Enligt sin instruktion har socialstyrelsen att med uppmärksamhet följa företeelserna på de områden, som är föremål för dess verksamhet, såväl inom landet samt, så långt möjligt, i utlandet, samt att efter omständigheterna vidtaga eller hos Kungl Maj:t föreslå de åtgärder som styrelsen i anledning av sådana företeelser finner påkallade. Att därför kräva en litterär utrustning vida utöver vad som erfordras i ämbetsverk med övervägande tekniskt-administrativa uppgifter torde vara självklart. De invecklade och ömtåliga sociala sammanhangen måste studeras, och

lärdomar tillgodogöras av såväl värdefulla uppslag som missgrepp på den sociala lagstiftningens område, inte minst i främmande länder. Liksom för varje annat allvarligt studium kräves härför ett efter fackmässiga principer förvaltadt bibliotek, vilket är något annat än en mer eller mindre godtyckligt sammanförd anhopning av böcker.»

Detta om bibliotekets stora betydelse är lika sant i dag.

»Dess framtidsvärde är så mycket vissare, som i biblioteket företrädesvis samlas de trycksaker, som det praktiska lagstiftnings- och förvaltningsarbetet avsätter, alltså ett urkundsmaterial, till vilket framtida forskare alltid skall återvända.»

Reporter: SVEN STRÖMBLAD

Den offentliga nykterhetsvården efter år 1955

Av förste byråsekreterare JAN COLLIN, Socialstyrelsen

Vår första alkoholistlag tillkom 1913 och betecknas som en interneringslag. Lagen gav i princip endast befogenhet till internering av svårt alkoholskadade. I 1931 års alkoholistlag fick de lindrigare åtgärderna (hjälpåtgärder) en mera framskjuten plats och övervakning infördes såsom ett särskilt omnämnt led i hjälpåtgärderna. Efter hand uppmärksammades dock att 1931 års lag i likhet med den tidigare lagen icke gav nykterhetsnämnderna stöd för ingripande i anledning av ett begynnande alkoholmissbruk.

Den nu gällande lagen om nykterhetsvård trädde i kraft den 1 oktober 1955 samtidigt som vi fick en ny rusdrycksförsäljningsförordning som bl a innebar att motboken avskaffades. I princip skiljer sig den nu gällande nykterhetsvårdslagen från tidigare lagstiftning på området främst däri att en gradering införts i fråga om förutsättningarna för olika slag av åtgärder. Nykterhetsnämnderna är alltså skyldiga att verkställa en undersökning när det kommit till nämndens kännedom att någon använt alkoholhaltiga drycker till uppenbar skada för sig eller annan. Framgår det därav att vederbörande ej blott tillfälligt missbrukar alkoholhaltiga drycker på sätt som ovan sagts skall nämnden där så prövas erforderligt och gagneligt söka bibringa vederbörande insikt om vådan av alkoholmissbruk samt vidtaga hjälpåtgärder. Dessa måste genomföras i samråd med alkoholmissbrukaren p g a dennes egen önskan att bli hjälpt. För vidtagande av tvångsåtgärder erfordras liksom i tidigare lagstiftning dels att vederbörande är hemfallen åt alkoholmissbruk, dels att någon av de i lagen angivna specialindikationerna är tillämplig. Den nya rusdrycksförsäljningsförordningen och den nya nykterhetsvårdslagen innebar att nykterhetsvården fick en ny innebörd. I det följande lämnas en redogörelse för den hittillsvarande utvecklingen, främst den kvantitativa ökningen av nykterhetsvårdens vårdresurser.

Efter 1954 steg till en början spritdryckskonsumtionen, medan den åter sjönk något åren 1957 och 1958 varefter spritdryckernas andel av den totala alkoholkonsumtionen varit i stort oförändrad. År 1966 var spritdryckskonsumtionen 6 % över 1954 års nivå som dock låg 19 % under 1956 års nivå. Vinkonsumtionen har sedan 1954 ökat med 126 %.

Fyllerifrekvensen som ett mått på alkoholmissbrukets omfattning är ur flera synpunkter otillförlitligt. Alkoholmissbruk och behov av nykterhetsvård kan föreligga utan att vederbörande omhändertagits för fylleri. Totalt har antalet avdömda fylleriförseelser per 1 000 invånare över 15 år i riket under åren 1954—1965 ökat med 68 %. Fr o m år 1958 minskade antalet omhändertaganden, varefter en nedgång skedde fram till 1964. Härefter förekom åter en ökande tendens, men totalt sett ligger fortfa-

Det var en gång . . .
Foto: Ilgars Linde, Reportagebild

rande antalet omhändertaganden under 1956 års nivå. Antalet omhändertaganden för fylleri i städerna, som under de sista motboksåren låg omkring 44 000, var 1966 uppe i rekordsiffran 108 000, alltså mer än dubbelt så många som år 1954.

Behovet av nykterhetsvård kan också belysas av uppgifter om antalet handlagda nykterhetsvårdsärenden. Genom nykterhetsnämndens skyldig-

het att ingripa vid begynnande alkoholmissbruk skedde en kraftig ökning av antalet ärenden efter 1955. År 1954 var antalet handlagda person-ärenden 39 068 och steg sedan till 73 198 år 1956. Ökningen av ärenden har sedan fortgått men i långsammare takt. År 1964 var antalet ärenden 79 641. Dessa siffror uträknade per 1 000 invånare visar att antalet ärenden år 1956 var 10,0 och år 1964 10,5.

Tiden före den nykterhetspolitiska reformen den 1 oktober 1955 företogs en kvalitativ höjning av anstaltsvården. Övergången till det friare försäljningssystemet medförde en snabb och kraftig ökning av antalet vårdbehövande.

Antalet allmänna vårdanstalter (statliga och erkända) var den 1 januari 1955 21 st med sammanlagt 1 104 platser och hade under år 1954 1 432 nyintagna vårdtagare. Den 1 januari 1957 hade fyra vårdanstalter tillkommit och antalet vårdplatser uppgick till 1 520 med under år 1956 2 159 nyintagna. Antalet anstalter och platser på dessa har under de därpå följande åren ökat och den 1 januari 1967 fanns 30 allmänna vårdanstalter med sammanlagt 2 099 vårdplatser. Under år 1966 var antalet nyintagna patienter 2 991. Socialstyrelsen framhåller i sina anslags-äskanden för budgetåret 1968/69 att de vid vårdanstalterna under de senaste åren nyintagna patienterna visat så dålig fysisk och psykisk status vid intagning att de utgjort gränsfall till den psykiatriska sjukvården. Ett stort behov av platser på statliga vårdanstalter med väl tillgodosedda resurser för en medicinsk, psykiatrisk och psykologisk behandling föreligger därför.

Andelen frivilligt intagna har under den senaste tioårsperioden nästan fördubblats. År 1956 var antalet nyintagna 2 159. Av dessa var 456 st eller 21 % frivilligt intagna. Motsvarande siffror för 1966 var 2 991 intagna varav 1 247 patienter eller 41 % frivilligt intagna.

I syfte att få till stånd en bättre planering av bl a eftervården för de vid allmänna vårdanstalter intagna patienterna föreskrev socialstyrelsen att behandlingskollegier regelbundet skulle förekomma vid de allmänna vårdanstalterna från den 1 juli 1964.

I behandlingskollegierna deltar i första hand befattningshavare som tjänstgör inom anstalten, men även personal från länsnykterhetsnämnd och länsarbetsnämnd deltar. Kollegieverksamheten syftar till en bättre samordning av tillgängliga resurser inom nykterhetsvården och till att på längre sikt få till stånd en bättre planerad vård och behandling.

Intressant i det här sammanhanget är också den utveckling som skett beträffande de enskilda vårdanstalterna. Vården vid sådana anstalter är helt frivillig och ej beroende av nykterhetsvårdslagens bestämmelser om

anstaltsvård. De som vårdas på enskild vårdanstalt är sjukskrivna och uppbär som regel sjukpenning från försäkringskassan.

År 1956 var antalet intagna på enskilda vårdanstalter 60. Den 1 juli 1967 fanns 509 platser vid 20 anstalter. Under 1966 vårdades sammanlagt 2 546 personer på enskilda vårdanstalter.

Bl a till följd av att bostadssituationen för de alkoholskadade ofta är särskilt prekär har tillkomsten av inackorderingshem blivit en värdefull tillgång i rehabiliteringen av alkoholskadade. För de flesta hemmen är en kommunal nykterhetsnämnd huvudman. Tillgången på inackorderingshemsplatser motsvarar ej behovet, men socialstyrelsen räknar med en fortlöpande utökning av platsantalet under kommande år. Till anordnande av inackorderingshem och till driften av dessa utgår statsbidrag. Socialstyrelsen anser att inackorderingshem är av mycket stor betydelse och har i anslagsäskanden för budgetåret 1968/69 begärt en höjning av anordningsbidraget för att därigenom söka stimulera kommunerna att anordna inackorderingshem. År 1955 fanns 5 inackorderingshem med tillsammans ett 70-tal platser. Den 1 juli 1967 fanns i landet 35 hem med tillhopa 523 platser.

Medicinsk medverkan inom den öppna nykterhetsvården belyses bäst genom att man anger ökningen av de speciella alkoholpolikliniker som inrättats i ett antal kommuner i landet. År 1956 fanns 29 st sådana polikliniker och år 1966 var antalet 97. Därtill kommer att behandling även meddelas vid ett flertal sjukhus och vid en del provinsialläkarmottagningar i landet. Socialstyrelsen inhämtade våren 1967 vissa uppgifter om alkoholpoliklinikernas verksamhet och bl a redovisas cirka 19 000 nybesök och 130 000 återbesök under år 1966.

I allt vårdarbete gäller att söka få vårdtagaren arbetsför och självförsörjande. I det avseendet har det sedan några år tillbaka allt intimare samarbetet mellan nykterhetsvård och arbetsvård visat sig betydelsefullt. På ett flertal platser i landet finns speciella beredskapsarbetsplatser bl a för de alkoholskadade. Dessa arbeten består i huvudsak av skogsvårds- och vägarbeten. Även arbeten av fornminnes- och naturvårdande karaktär förekommer. Huvudparten eller ca 800 platser disponeras av nykterhetsvården. Fri bostad i förläggningar med enkelrum eller dubbelrum finns i arbetsplatsens närhet. Särskild personal svarar för matlagning, arbetsledning och sociala frågor. Även andra arbetsvårdande åtgärder förekommer såsom arbetsträning och skyddat arbete. I nästan alla län i landet har under de senaste åren förekommit konferenser mellan nykterhetsvårdens och arbetsvårdens befattningshavare i syfte att fördjupa kunskaperna om verksamheten och få till stånd ett förbättrat samarbete.

Bland de ökade kostnader för olika ändamål som nykterhetsvårdens utbyggnad medfört skall här bara nämnas att de statsbidragsberättigade kostnaderna för den kommunala nykterhetsvården stigit från ca 11 milj kr 1956 till ca 45 milj kr år 1965.

Socialstyrelsen räknar med ett stort behov av nykterhetsvård under de kommande åren. Utbyggnaden av nykterhetsvården måste i första hand inriktas på en utökning och förbättring av de öppna och frivilliga vårdformerna och en standardmässig upprustning av de allmänna vårdanstalterna. Socialstyrelsen finner det även angeläget att en ingående och förutsättningslös utredning om nykterhetsvårdens former och innehåll kommer till stånd. Ett ökat samarbete med sjukvårdshuvudmännen framstår som en nödvändighet och bör också vara möjligt att genomföra efter sammanslagningen av social- och medicinalstyrelsen till en gemensam tillsynsmyndighet för social omsorg i vid bemärkelse.

Barnavårdarinnor — visst behövs dom!

Barntillsynsverksamheten ofullständig om inte även de sjuka barnen får tillsyn

Av förste byråsekreterare TULLIA VON SYDOW, Socialstyrelsen

Familjedaghemsutredningen har i sitt betänkande (SOU 1967: 39) redovisat resultatet av den under hösten 1966 genomförda intervjuundersökningen i syfte att kartlägga behovet av barntillsynsplatser. Undersökningen visade att 320 000 barn under 10 år har föräldrar/förälder som förvärvsarbetar mer än 15 timmar per vecka. För 160 000 av dessa barn sker tillsynen i hemmet genom föräldrarna själva, syskon, släktingar, hemhjälp etc. 30 000 barn får tillsyn på daghem, fritidshem, lekskolor eller kommunala familjedaghem. 60 000 barn vistas i privata familjedaghem, 10 000 får tillsyn genom att olika metoder kombinerats. 60 000 barn är helt utan tillsyn under föräldrarnas förvärvsarbete.

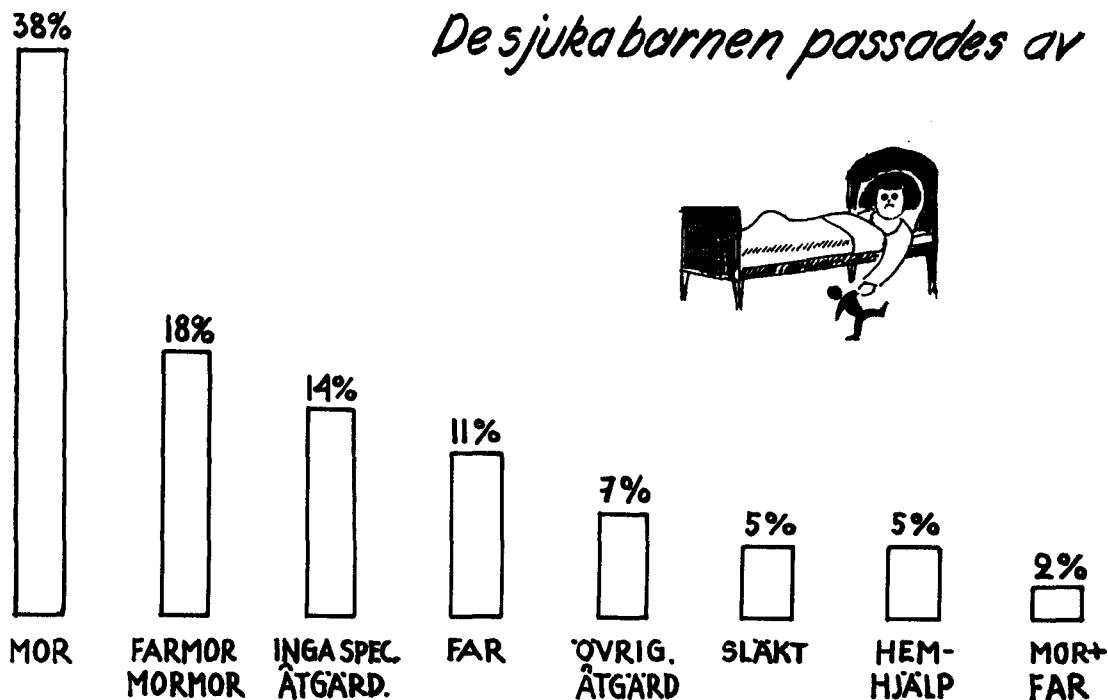
De olika daghemsformerna, fritidshemmen och lekskolorna är till för friska barn. Man kan inte ta emot den som har en barnsjukdom eller kanske bara en vanlig snuva. Det innebär att praktiskt taget alla de 30 000 barn som vistas på barnstugor och en stor del av de 60 000 barn som är i privata familjedaghem förmodligen en eller flera gånger årligen måste få tillsyn i hemmet under en längre eller kortare tid. En intervjuundersökning gjord i Göteborg under hösten 1965 (Meddelanden från Göteborgs statistiska kontor nr 2:2 1967) visar att det av totalantalet undersökta förvärvsarbetande kvinnor med barn som behöver tillsyn i 38 % av fallen är modern (bland de heltidsanställda 42 %) som stannar hemma hos barnet. Fadern stannar hemma i 11 %, far och mor omväxlande i 2 %, farmor eller mormor i 18 %, andra släktingar i 5 %, hemhjälp i 5 % av fallen. I 14 % vidtog man inga speciella åtgärder för att se till barnen, i 7 % övriga åtgärder. *Hälften* av alla yrkesarbetande föräldrar med barn i förskole- och småskoleåldrarna måste alltså utebli från sina arbeten för att se till sina sjuka barn, vilket innebär besvärliga situationer för både arbetstagare och arbetsgivare.

En kateder står tom, en maskin står stilla, bussen kommer inte iväg i tid, en operation måste kanske inställas om kirurgen blir utan operationssköterskan — eller vice versa. Då det ju är modern som i de flesta fall stannar hemma hos barnet bidrager situationen inte heller till att stärka kvinnans position på arbetsmarknaden, utan blir ett ytterligare belägg för att kvinnor, i synnerhet småbarnsmammor, som yrkesarbetare är osäkra faktorer.

Det räcker inte att skaffa fram daghemsplatser som gör det möjligt för mödrarna att stanna kvar på, eller gå ut på arbetsmarknaden (där de är nödvändiga, om än inte lika åtråvärda som för några år sedan). Samhället måste också se till att det kan lämnas hjälp med barntillsyn även när barnet inte kan vara på daghemmet eller gå till skolan.

Befolkningsomflyttningarna och den ökade förvärvsfrekvensen bland

De sjuka barnen passades av

Barntillsynen i hemmet vid barnens sjukdom enligt intervjuundersökningen i Göteborg 1965. (Meddel. från Göteborgs stat. kontor nr 2:2 1967).

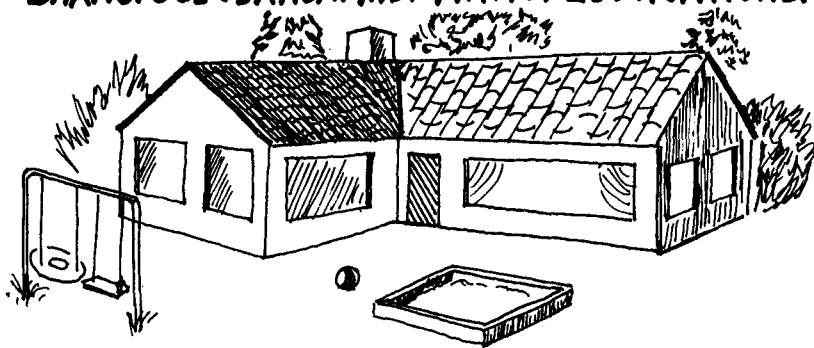
kvinnorna medverkar till att man inom familjen och vänskretsen inte kan hjälpa varandra som förr. Mormor och farmor är yrkesarbetande eller bor kanske på annan ort. Den unga familjen måste därför i allt högre grad lita till samhällets service för att få hjälp med barntillsynen om båda makarna skall kunna förvärvsarbета.

Det är nödvändigt att samhällets barntillsyn, för att vara fullständig, inkluderar organiserad barnvårdarinneverksamhet, dvs lämnar hjälp med tillsyn av sjuka (ibland även friska) barn i hemmet.

En katastrofal situation

Barnstugeverksamhet finns i 259 kommuner i Sverige, familjedaghem finns i ytterligare ett antal kommuner. Organiserad service för tillsyn av sjuka barn i hemmet fanns i januari 1967 endast i 35 kommuner. I landets övriga kommuner, 865 st, är det alltså de yrkesarbetande för-

BARNSTUGEVERKSAMHET FINNS I 259 KOMMUNER

äldrar, som i vanliga fall har sitt barn i någon daghemsform, som i flertalet fall *själva* måste ordna tillsynen av barnet när det blivit sjukt. Detta ställer som redan påpekats stora krav på föräldrarna. Det är inte ovanligt att en mor med ett infektiöskänsligt barn mot sin vilja måste sluta sitt förvärvsarbete. Täta frånvaroperioder gör att hon inte kan utföra sitt arbete på ett fullgott sätt.

En sådan situation blir närmast katastrofal för ensamföräldern som för sin och barnets försörjning är beroende av sin inkomst.

En organiserad barnvårdarinneverksamhet är därför en nödvändig garanti för att yrkesarbetande föräldrar skall kunna sköta sitt arbete på ett normalt sätt.

Barnvårdarinneverksamheten är *en* gren av den sociala hemhjälpen, som genom hemvårdarinnor vikarierar för sjuka och klena husmödrar och genom hemsamariter hjälper åldringar och handikappade med husliga sysslor. Statsbidrag om 35 % på lönekostnaderna utgår till alla grenar av den sociala hemhjälpen.

Hemvårdarinnor eller hemsamariter finns i alla Sveriges kommuner och det förekommer att de också får lämna hjälp med barntillsyn. Under 1966 lämnades t ex hjälp med barntillsyn i hemmet i 18 698 perioder, totalt härav utförde hemvårdarinnor och hemsamariter 2 512 perioder. Men det sker alltså endast tillfälligtvis och i akuta nödsituationer. I de 35 kommuner som nu har barnvårdarinneverksamhet hjälpte man under en vecka i januari 1967 inte mindre än 865 familjer i 9 589 timmar. 589 barnvårdarinnor arbetade denna vecka och därmed kunde föräldrarna gå till sina arbeten i vanlig ordning.

Barnvårdarinnorna är timanställda och har avtalsenlig ersättning.

ORGANISERAD BARNTILLSYN FINNS I 35 KOMMUNER (BARNVÅRDARINNEVERKSAMHET)

Rekrytering av barnvårdarinnor har hittills gått bra. Det är roligt att arbeta med barn och arbetet är i allmänhet inte fysiskt tungt. För många är det också en fördel att arbetet inte är kontinuerligt utan hjälpperioderna ganska korta. Barnvårdarinnorna kan på så sätt lägga in ledighetsperioder när de önskar. Sommarmånaderna blir också ofta lediga då behovet av barnvårdarinnor minskar när familjerna semesterar och barnen är friskare.

Den familj som behöver hjälp av barnvårdarinnorna bör, om det är nödvändigt, kunna ringa hemhjälsledaren tidigt på morgonen och anmäla hjälpbehovet. Det brukar i allmänhet gå att redan samma morgon ordna med en barnvårdarinna. Hon kommer då innan mamman går till arbetet och får instruktioner, tips och råd om barnets skötsel. Barnvårdarinnan skall i regel inte utföra något hushållsarbete utan endast sysselsätta sig med barnet. Läsa sagor, spela spel, ge barnet mat, bädda sängen osv. Men först när föräldrarna kommer hem kan barnvårdarinnan gå, så visst kan arbetsdagen bli lång.

Vid yrkesskolorna ordnas kurser för barnvårdarinnor och av de 589 som arbetade under en vecka 1967 hade 223 särskild utbildning. Önskvärt är naturligtvis att alla barnvårdarinnor har det stöd och den hjälp som kunskaper i barnpsykologi, lekterapi, samhällskunskap, sjukdomslära etc ger den utbildade personalen.

I allmänhet betalar familjen samma avgift för barnvårdarinnans

hjälp som man annars betalar på daghemmet. Är barnvårdarinnan hos ett skolbarn kan taxan variera men hälften av vad hjälp av en hemvårdarinna hade kostat familjen är normalt.

Svår uppgift måste underlättas

Barnvårdarinnorna kan också behöva hjälpa till i andra situationer. Mödrar som sköter handikappade barn bör få avlösning, så att de bättre kan orka med sina svåra uppgifter. Även en mamma som skall gå till läkare, till en myndighet eller kanske delta i en familjehögtid kan behöva få hjälp med tillsynen en dag eller några timmar.

Kvinnlig yrkesverksamhet kräver barnvårdarinneservice. Varje kommun med en så stor kvinnlig förvärvsintensitet att man organiserar barn-tillsyn, genom barnstuga och familjedaghem, måste också utöka den sociala hemhjälpen med barnvårdarinneverksamhet. I annat fall blir barntillsynen ofullständig.

Sådan ofullständig barntillsynsverksamhet har vi alltså i dag först och främst i de 224 kommuner som har barnstuga utan barnvårdarinneverksamhet. Enligt den enkät som socialstyrelsen genomförde hösten 1966 bland kommunerna beräknades 10—12 000 nya dag- och fritidshemsplatser komma att påbörjas under perioden 1/1 1966—30/6 1968. Det är nödvändigt att man beräknar barnvårdarinneverksamhetens omfattning i anslutning därtill.

Men först och främst måste verksamheten *snarast* igångsättas i alla dessa kommuner där i dag unga föräldrar med oro ser fram mot den ofrånkomliga höstförkylningen eller räknar inkubationstidsdagar. Många unga mödrar med en onödigt stor frånvarofrekvens på grund av tillsyn av de sjuka barnen skulle då säkert bättre kunna klara av både mammarollen och yrkesrollen.

Barnavård?

"Barnavårdsnämnden tar barnen ifrån henne." Så kanske rubriken lyder i en tidning och därefter följer en tårdrypande skildring av hur den grymma barnavårdsnämnden berövar en stackars mor hennes största glädje — hennes barn. Att barnavårdsnämnden sin plikt likmätigt ingripit för att skydda barnen mot att behandlas så att deras "kroppsliga eller själsliga hälsa utsättes för fara" (25 § Bvl), det tycks journalisten aldrig ha kommit att tänka på. Och barnavårdsnämnden, som av sekretess-skäl är förhindrad lämna några upplysningar i fallet, får snällt ta emot örfilarna. Pressens inställning till fall av antytt slag är många gånger förvånande ensidig. Många tidningar tycks ta som sin uppgift att bevaka en förälders "äganderätt" till sitt barn. Ibland tycks man också betrakta barnen som en terapi för en psykiskt sjuk eller eljest psykiskt störd förälder. Barnen — en ägodel, en medicin. Men barnen som självständiga individer, med en personlig integritet liksom de vuxna, den tanken lyser tyvärr ofta med sin frånvaro. Genom detta slags journalistik bibringas allmänheten en negativ inställning till barnavårdsnämnderna, som sannerligen inte underlättar nämndernas i sig självt svåra arbete.

Om någon möjligen tror, att en barnavårdsnämnd skiljer föräldrar och barn åt av maktbegär eller av någon sorts lust att trakassera människor, så borde denna någon komma på andra tankar om han ser på de formföreskrifter, som kringgärdar barnavårdsnämndernas ingripanden. Till grund för varje ingripande skall ligga en allsidig utredning (14 § Bvl). Innebär ingripandet ett omhändertagande för samhällsvård enligt 29 § Bvl — d v s ett omhändertagande, som kan genomföras tvångsvis — skall yttrande av läkare inhämtas (16 § Bvl). Av förarbetena framgår, att den psykiska barn- och ungdomsvården härvid i första hand skall anlitas. Allt som framkommit vid utredningen skall regelmässigt delges den ärendet rör och denne skall beredas tillfälle att yttra sig däröver. Om han så önskar kan han bli muntligen hörd inför barnavårdsnämnden (19 § Bvl). Den ärendet rör får om han så vill anlita biträde att föra hans talan hos barnavårdsnämnden (20 § Bvl). Beslut om samhällsvård enligt 29 § Bvl skall omedelbart delges föräldrarna och den som är föremål för beslutet, om han fyllt femton år (24 § Bvl). Om inte envar som delges samtycker till beslutet skall detta underställas länsstyrelsens prövning inom tio dagar från det beslutet fattades. Över länsstyrelsens beslut kan besvär anföras hos Kungl Maj:t i regeringsrätten (84 § Bvl).

Att formföreskrifterna följs bevakas på olika sätt. Blir ärendet föremål för underställelse sker hos länsstyrelsen jämte sakprövningen också

en kontroll av att ärendet handlagts formellt riktigt. Regeringsrätten har visat sig hålla ytterst strikt på formföreskrifterna. Detta framgår exempelvis av ett rättsfall avgjort av regeringsrätten den 19 juni 1967. I ärendet hade barnets fader varit borta från hemmet sedan sommaren 1966 och det hade framkommit att han vistats på sjön sedan oktober 1966. Barnavårdsnämnden hade tillämpat bestämmelserna i 19 § Bvl endast beträffande modern, eftersom fadern ej varit anträffbar. På grund av att försök till delgivning med fadern ej gjorts vägrade regeringsrätten — liksom tidigare länsstyrelsen — att fastställa barnavårdsnämndens beslut om samhällsvård.

Bevakning av att formföreskrifterna efterlevs sker också i annan form än genom underställelse. Statens socialvårdskonsulenter granskar vid sina kommunbesök barnavårdsnämndernas formella handläggning av ärendena. JO:s verksamhet omfattar dels kontroller i kommunerna, dels behandling av klagomål över handläggningen i enskilda fall. Det torde rent av förhålla sig så, att en del barnavårdsnämnder, särskilt i mindre kommuner och utan tillgång till utbildade tjänstemän, avstår från behövliga barnavårdande åtgärder av rädsla för att missa någon formell detalj.

Varför ingriper inte barnavårdsnämnden?

"Varför har inte barnavårdsnämnden gjort någonting?" frågar ibland upprörda röster, när ett fall av långvarig barnmisshandel äntligen blivit uppklarat. Vissa tidningars annars vanliga klander för att barnavårdsnämnden ingripit förbyts i sådana fall i ett lika häftigt klander för att barnavårdsnämnden *inte* ingripit. Barnavårdsnämnden har kanske försökt att ingripa — men formföreskrifterna måste följas. Till dem hör att den ärendet rör normalt skall få del av allt som framkommit vid utredningen, inklusive vilka personer som lämnat uppgifterna. Få uppgiftslämnare vill stå för vad de sagt, när de får veta att den för barnmisshandel misstänkte skall upplysas om varifrån uppgifterna kommit. Av rädsla för repressalier för egen del eller kanske för familjens föredrar man att ta tillbaka. Och barnavårdsnämnden står utan skäl för ett ingripande.

Det är sannerligen inte lätt att vara barnavårdsnämnd. Ingriper man kritiserar det, ingriper man inte kritiserar det. Fel kan begås av barnavårdsnämnder såväl som av andra myndigheter, och saklig och positiv kritik är välgörande. Vad man däremot skulle önska att barnavårdsnämnderna slapp är det ständiga, ovederhäftiga klanket i vissa tidningar.

Någon hänsyn borde ändå tagas till att barnavårdsnämnderna i sitt handlande är bundna av barnavårdslagens bestämmelser och att en utomstående inte har möjlighet att i grunden bedöma ett fall, om vilket barnavårdsnämnden på grund av sekretessen är förhindrad lämna upplysningar.

Familjevård

Den som omhändertagits för samhällsvård skall av barnavårdsnämnden placeras i lämplig vårdform. I första hand skall vård i enskilt hem komma i fråga (36 § Bvl). Familjevården fyller en viktig funktion, förutsatt att den mottagande familjen är den rätta för barnet i fråga. Även korttidsvistelser i t ex feriehem kan ha grundläggande betydelse för ett barns harmoniska utveckling. Vid placering av barn i familjevård — antingen det gäller ett omhändertaget barn i fosterhem eller ett icke omhändertaget barn i feriehem — är det önskvärt, att barnavårdsnämnden i möjligaste mån ”handplockar” ett hem åt barnet. Men det kan inträffa, att en familj, som inte fått hand om ett tilltänkt barn, överklagar och får rätt i högre instans. Det har t o m inträffat, att personer som vägrats få ett par barn som sommarbarn, klagat sig till tillstånd att ha hand om de ifrågavarande barnen under viss angiven tid. Utvecklingen tycks gå i den riktningen att det betraktas som en medborgerlig rättighet att ha hand om andras barn. Men barnen — det var ju dem placeringen var avsedd att hjälpa. Skall de degraderas till objekt för tillfredsställande av vuxnas behov?

Vad gör man åt hemmen?

Ett barn, som har omhändertagits för samhällsvård, skall i regel förr eller senare återlämnas till vårdnadshavaren. Detta gäller både de fall, som har omhändertagits på grund av brister i hemmiljön, och de fall som har omhändertagits på grund av sitt eget beteende. Under samhällsvårdstiden har man försökt länka barnets utveckling i sunda banor. Men vad har gjorts åt hemmiljön? Har man på något sätt sökt förändra den, så att barnets goda anpassning har en chans att bli bestående även efter återkomsten till hemmet? Om intet har gjorts i detta avseende — och det är tyvärr vanligt — har barnavårdsnämnden bara gjort halvgjort arbete. Till nämndernas försvar kan anföras, att åtgärder för att förbättra en bristfällig hemmiljö kräver både tid, kunskaper och — ofta — ekonomisk satsning, allt resurser som barnavårdsnämnderna inte har i erforderlig utsträckning.

Aktuella problem

Samhället förändras ständigt och nya problem träder i förgrunden i barnavårdsnämndernas verksamhet. Just nu är två problemkomplex särskilt aktuella: narkotikamissbruket och barntillsynen. Det hastigt ökande narkotikamissbruket har berett många barnavårdsnämnder bekymmer. En svårighet är, att man vet så litet om orsakerna till att narkotikamissbruk uppkommer och hur man skall kunna förebygga och bota. Inför de alltmer markanta kraven på ökad barntillsyn har barnavårdsnämnderna fått spänna sina krafter. Utgångspunkterna för kraven är arbetsmarknadens behov av arbetskraft och mödrarnas valfrihet vad gäller alternativet yrkesarbete — hemmatillvaro. Hur barnen omedelbart och på längre sikt påverkas av olika tillsynsformer vet man mycket litet om. En undersökning har gjorts rörande trötthetssymtom hos barn på daghem. Undersökningen utmynnar i krav på ökad forskning på detta område. De båda aktuella problemen narkotikamissbruk och barntillsyn har alltså en gemensam nämnare: behovet av ökad forskning. Barnavårdsnämnderna behöver en säkrare grund att stå på i sitt handlande.

Samhällets barnavård handlar tyvärr i viss utsträckning om "barnet som kom bort". Barnavård?

De sociala insatserna ökar över hela fältet

Ur petitan: Stigande anslag till social hemhjälp, ungdomsvårdsskolor och nykterhetsvård

De sociala insatserna ökar över hela fältet och kräver därmed också allt större ekonomiska anslag. Den ojämförligt största utgiftsposten kommer nu som förut på de allmänna barnbidragen. Dessa utgår som bekant sedan 1 juli 1965 med 900 kr per år och barn under 16 år. Vid slutet av 1968 väntas vi ha 1 795 800 barn i de åldrarna, en siffra, som 1972 väntas ha stigit till 1 896 000. I sina anslagsäskanden för budgetåret 1968/69 föreslår socialstyrelsen att anslaget till barnbidrag förs upp med 1 616 000 000 (+ 21 000 000) kr.

Antalet daghemsplatser har stigit kraftigt, men ännu fler behövs. Till barnstugor begär socialstyrelsen sammanlagt 104 milj kr, vilket är 48 milj kr mer än vad som nu utgått.

Den kraftigt ökade sociala hemhjälpen föreslås få 100 milj kr (ökning 15 milj kr), ungdomsvårdsskolorna 49 milj kr (ökning 10 milj kr) och nykterhetsvården 137 milj kr (ökning 30,5 milj kr).

Styrelsen erinrar om den nya centrala förvaltningsmyndighet för hälso- och sjukvården samt socialvården som inrättats fr o m 1 januari 1968. Styrelsens anslagsframställningar avser därför endast styrelsens nuvarande verksamhetsområde. Medel till det nya centrala verket äskas i en särskild framställning.

Vi redogör härnedan för några av de viktigaste punkterna i petitan.

Utbyggnaden av barnstugor för barn med daglig tillsyn över fem timmar har under det senaste året tilltagit i omfattning. Under budgetåret 1966/67 har tillkommit 3 200 platser vid daghem, vilket innebär att det nu finns 16 500 daghemsplatser. Platserna vid fritidshem har samtidigt ökat med 724, innebärande 3 850 nu tillgängliga fritidshemsplatser. Under budgetåret 1967/68 räknar socialstyrelsen med en ökning av cirka 4 500 daghemsplatser och cirka 1 000 fritidshemsplatser. Intresset har minskat för anordnande av barnstugeverksamhet med endast tre timmars vistelse för barn. Däremot märks en strävan hos planerare att vilja utöka vistelsetiden för barnen till fem timmar. Möjligheterna till statsbidrag har utan tvekan bidragit till denna tendens. Verksamheten vid jordbruksdaghemmen synes ha minskat i omfattning.

Socialstyrelsens vandringsutställning »Bygga för barn» har under 1966/67 visats i sju städer. Under utställningstiderna — som regel en vecka — har det ordnats konferenser med kommunrepresentanter. Enligt hitills vunna erfarenheter tycks denna form av information ha varit till nytta. Programmet för utställningens fortsatta visning kommer att fullföljas.

Huvudmännen för barnhemsvården — landstingen — är i färd med att realisera den i januari 1966 fastställda barnhemsplanen. Det är på detta område mer och mer nödvändigt med samarbete över länsgränserna och socialstyrelsen försöker stimulera härtill.

Koloniverksamheten har minskat i omfattning. Behovet av kvalitativt högtstående vård kvarstår, i synnerhet som barnen alltmer uttages från hem med trassliga förhållanden. Utplaceringen av barn i feriehem pågår i oförminskad omfattning.

Barnavårdsbyråns arbetsuppgifter i samband med internationella ärenden har betydligt utvidgats under det senaste året. Kontakten med International Social Service i Genève fortgår — därutöver har tillkommit en viss direktkontakt med barnavårdsmyndigheter i Berlin om i Sverige kvarvarande tyska s k feriebarn. Det är barn som kommit till Sverige för rekreation men kommit att stanna här, och sedan har de återkrävts av sina föräldrar i Tyskland och det har blivit motsättningar till ferieföräldrarna i Sverige, som fäst sig vid barnen och de vid dem.

Många vill ha barn från Korea

Intresset för adoption av koreanska barn är alltjämt stort och hittills — fr o m hösten 1964 då styrelsen tog initiativ till denna förmedling — har cirka 520 svenska familjer anmält sig som blivande adoptivföräldrar för koreanska barn. Procedurförfarandet med alla handlingar är tidsödande och dessutom är en tjänsteman nästan helt sysselsatt med att svara på alla telefonförfrågningar i dessa ärenden. Barnavårdsbyrån ombesörjer även alla erforderliga översättningar. Avståndet till den förmedlande organisationen i Korea, Child Placement Service, dess bristande språkkunskaper samt våra skilda tänkesätt och utgångspunkter gör att allmänhetens krav på service ej alltid kan infrias i önskvärd takt. Sedan hösten 1964 har sammanlagt 150 koreanska barn kommit till Sverige genom socialstyrelsens förmedling.

Under hela föregående år var möjligheterna att få adoptera grekiska barn helt stoppade. Våren 1967 meddelade dock barnhemmet i Metera att möjligheter ånyo öppnats. Ungefär 50 svenska familjer har för närvarande ansökt om att få adoptera ett grekiskt barn. Enligt uppgift har under 1967 några grekiska barn kommit till landet.

Barnavårdsnämndernas svårigheter att rätt tolka och riktigt handlägga ärenden enligt barnavårdslagen är uppenbara. Den ökade allmänna rådfrågningen i barnavårdsärenden visar detta liksom även erfarenheterna från skolbyråns intagningsavdelning. Det finns anledning förmoda att de alltför sena ingripandena i enskilda ärenden mången gång har sin orsak i barnavårdsnämndernas brydsamhet inför barnavårdslagens tillämpning.

Ur anslagsäskandena för barnavård kan nämnas: allmänna barnbidrag

1 616 milj kr (+ 21 milj kr), ersättning för bidragsförskott 66 milj kr (+ 6 milj kr), bidrag för anordnande av barnstugor 30 milj kr (+ 8 milj kr), bidrag till driften av barnstugor 54 milj kr (+ 26 milj kr), lån till anordnande av barnstugor 20 milj kr (+ 14 milj kr), bidrag till ferievistelse för barn 4,1 milj kr (+ 2,1 milj kr), bidrag till semesterhem m m 1,6 milj kr (+ 1,5 milj kr).

Allt flera åldringsvårdscentraler

Socialstyrelsens medverkan vid planering av den kommunala åldringsvården avser främst samordning av sluten och öppen vård. Därvid betonas starkt vikten av att dagens planering grundas på kommunblockens behov.

I betydande omfattning inriktas styrelsens aktivitet på att främja tillkomsten av större enheter inom den slutna åldringsvården och att förmå två eller flera kommuner inom samma block att samarbeta med institutioner med minst 40 platser. En förskjutning mot större enheter är till följd av dessa strävanden tydligt märkbar. Under 1966 färdigställdes 49 ålderdomshem medan 86 höll på att byggas årsskiftet 1966/67.

Socialstyrelsen understöder det växande intresset för centraler för öppen åldringsvård. Ett par väl utbyggda centraler har tagits i bruk. Utformningen av den öppna vården — utom hemhjälp — befinner sig emellertid ännu på ett experimentstadium. Anordningarna växlar avsevärt med hänsyn till omfattningen och graden av service som kan meddelas. På sina håll syftar man närmast till sysselsättning och sällskaplig samvaro. Andra anläggningar innefattar lokaler för motionsgymnastik, bad, fotvård, hårvård samt mer eller mindre avancerad fysikalisk terapi.

Sistnämnda centra anknytes icke sällan till ålderdomshem med pensionärsbostäder inom rimligt gångavstånd. Det är sannolikt att den öppna vården under de närmaste åren allt mer koncentreras till centra av förut skisserad karaktär, eftersom det visat sig vara lättare att föra pensionärerna till servicen än att sprida denna till mer eller mindre perifera delar av en kommun eller ett kommunblock. En viktig förutsättning för en effektiv öppen åldringsvård är att åldringarna har moderna och centralt belägna bostäder.

Den sociala hemhjälp har ökat kraftigt under de budgetår som gått sedan statsbidraget infördes 1964. En fortsatt ökning kan väntas i fråga om hemhjälp både till barnfamiljer och till åldringar. Barntillsynen behöver byggas ut så att den kan träda i stället för barnstugor och familjedaghem vid alla tillfällen då barn blir sjuka.

För åldringsvården i dess helhet och den sociala hemhjälpen behövs en organiserad informationsverksamhet. Kommunerna bör hos socialstyrelsen kunna rekvirera bildband, s k mötespaket samt medverka vid konferenser m m. Socialstyrelsen behöver tillgång till tekniker och annan expertis för informationsmaterial m m.

De sociala hjälpåtgärderna inriktas allt mer på att åstadkomma en radikal ändring i nedgångna familjers, åldringars och handikappades situation. En växande rehabiliteringsverksamhet torde efter hand komma att ersätta enbart ekonomisk hjälp i aktuella nödlägen. Egentlig uppsökande verksamhet förekommer dock knappast annat än på sina håll inom åldringsvården. Biståndet till personer med olika slag av handikapp, psykiska och fysiska, skulle kunna utbyggas om tillgång fanns till expertis och informationsmaterial.

Socialstyrelsens biståndsverksamhet för flyktingar blir allt mer tidskrävande. Bostadsanskaffningen till flyktingar som helt eller delvis saknar försörjningsförmåga blir allt mer komplicerad. Anpassningssvårigheterna syns även bli mer prononcerade. Antalet vårdbehövande sjuka personer minskar. Däremot ökar antalet handikappade personer jämte anhöriga liksom antalet familjer med många barn, vilket medför en ökning av styrelsens rådgivande och stödjande verksamhet.

Albanska flyktingar till Sverige

Sedan socialstyrelsen numera deltar i uttagning av flyktingar i olika länder görs försök att förbereda mottagning av sådan flykting, som ej direkt kan placeras på arbetsmarknaden, genom förhandskontakter med kommunerna beträffande bostäder m m i avsikt att om möjligt undvika långa väntetider i svenska mottagningsläger. Detta förutsätter emellertid ingående kännedom om vilka kategorier av flyktingar, som kan beräknas anmäla sig för immigration i Sverige. För närvarande pågår försök att ordna bostadsfrågan för en grupp albanska flyktingar bestående av familjer i vilka ingår åldringar och ett större antal barn. Dessa familjer har i princip godtagits vid uttagning i maj 1967.

I fråga om zigenarna har de ersättningar, som staten utger, stigit mycket snabbt. Bosättningskommunernas ansvar och utgifter ökar när zigenarna blir bofasta och måste uppge sina gamla näringsfång. Härtill torde under de närmaste åren komma växande utgifter för bistånd till zigenarnas affärs- och avbetalningsskulder m m under den tid de åtnjuter vuxenundervisning. Styrelsen räknar med att åtskilliga av de vuxna zigenarna ej kommer att kunna omskolas eller eljest försörja sig; eventuellt

kan en del av dem beredas skyddad sysselsättning eller liknande. Trots detta anser styrelsen det vara av vitalt intresse, att analfabetismen undanröjs, framför allt medan det för barnen och de unga är av avgörande betydelse att klyftan icke blir för stor mellan deras kunskap och samhällsuppfattning och den äldre zigenargenerationens.

Anslagsäskandena för åldringsvård m m upptar bl a 100 milj kr (+ 15 milj kr) som bidrag till social hemhjälp, 6,2 milj kr (+ 200 000 kr) som bidrag till anordnande samt till- och ombyggnad av ålderdomshem och i ersättningar till kommunerna enligt socialhjälp- och barnavårdslagarna 10,5 milj kr (+ 1,5 milj kr). Kostnaderna för understöd åt flyktingar m fl uppgick budgetåret 1966/67 till 849 000 kr. På grund av det ökade antalet familjer med försörjningssvårigheter föreslås det uppräknat till 1,2 milj kr. Kostnaderna för ekonomiskt bidrag åt zigenare nedräknas till 1 250 000 kr.

Antalet unga läkemedelsmissbrukare ökar

Antalet årligen nyintagna ungdomsvårdsskoleelever har under de senaste åren varierat avsevärt. År 1964 uppgick intagningarna till inte mindre än 1 072 för att år 1965 sjunka till 843 och 1966 åter stiga till 903.

Stora variationer har också förelegat vad gäller ungdomsvårdsskolornas beläggning. Under det senaste året har flickskolornas kapacitet inte till fullo utnyttjats. Beläggningen vid pojkskolorna har däremot i regel varit hög och periodvis har också viss platsbrist förelegat.

Vårdtiderna inom skola har sedan länge varit sjunkande. Under 1966 ökade emellertid vårdtiderna såväl inom som utom skola något.

Totalt räcker ungdomsvårdsskoleorganisationens kvantitativa kapacitet för att möta det behov av vård som för närvarande föreligger. Den fortsatta utvecklingen av efterfrågan på ungdomsvårdsskolevård är mycket svårbedömd.

Ur kvalitativ synpunkt är ungdomsvårdsskoleorganisationens vårdkapacitet emellertid fortfarande otillfredsställande. Detta har under det senaste året blivit alltmera påtagligt i samband med att inslaget i elevgrupperna av gravt psykiskt störda ungdomar och av grava alkohol- och läkemedelsmissbrukare kraftigt ökat. Ungdomsvårdsskolorna tvingas i dag ta hand om akut oroliga och öppet agerande ungdomar med svåra psykiska störningar, för vilkas behandling mentalsjukhusen förklarar sig sakna resurser. De ungdomar med måttliga anpassningsproblem, som tidigare förekom på ungdomsvårdsskolorna och för vilkas behandling flertalet skolor en gång utrustades, handhas numera i allmänhet inom andra vårdformer i kommunal eller landstingskommunal regi.

Det har visat sig nödvändigt att direkt till ungdomsvårdsskolorna knyta resurser för en väsentligt utbyggd medicinsk-psykiatrisk-psykologisk vård och behandling. Därför föreslås inrättande av tjänster för läkare, psykologer och sjuksköterskor.

Meningsfylld fritid

Socialstyrelsen har i samband med tidigare års anslagsframställningar inte lyckats få statsmakternas gehör för krav på ett sådant tillskott av vård- och tillsynspersonal, att en aktivering av eleverna under deras fritid skulle bli möjlig. Bristen på vård- och tillsynspersonal skapar stora problem i arbetet på skolorna. Socialstyrelsen har därför i samband med detta års anslagsframställningar beräknat det behov av sådan personal, som åtgår för ren bevakning av eleverna. En befattningshavare har bedömts böra vara i tjänst på varje avdelning under den tid som eleverna vistas där. En sådan bemanning av avdelningarna är ur vårdsynpunkter inte godtagbar, då den inte ger möjligheter för nödvändiga individuella hänsynstaganden i behandlingen av eleverna. Även med denna låga — och i förhållande till socialstyrelsens tidigare framställningar sänkta — ambitionsnivå föreligger emellertid i jämförelse med nuläget behov av tillskott med 47 tjänster för vård- och tillsynspersonal. Om — på grund av brist-situationen — vård- och tillsynspersonalens uppgifter måste begränsas till att huvudsakligen avse bevakning måste elevernas behov av fritidsaktiviteter tillgodoses på annat sätt.

Skolorna har inte tillräckliga resurser för att bereda eleverna meningsfylld fritidsverksamhet. Det behövs idrotts- och hobbymaterial såsom skidor, skridskor, musikinstrument, verktyg etc. Det bör bli fler studiebesök, mer teater och andra utflykter och föreläsare och artister bör kunna inbjudas samt underhållning och samkväm ordnas i större utsträckning för att bryta isoleringen. Undervisning i dans, hygien etc, ordnande av teatergrupper och hobbyverksamheter m m, som fordrar anställning av lärare och instruktörer utanför skolan, bör möjliggöras.

För att aktivera eleverna till en bättre samhällsorientering och stimulera dem till nya intressen är det angeläget att varje avdelning har tillgång till åtminstone en dagstidning samt att skolan har ett utlåningsbibliotek innehållande bland annat facktidsskrifter och facklitteratur. För elevernas fritidsverksamhet av skisserad art beräknar socialstyrelsen ca 530 000 kr.

Under kommande budgetår föreligger vidare behov av en fortsatt utbyggnad av vården utom skola och av ungdomsvårdsskolornas interna

personalutbildning. Inventarieupprustningen vid skolorna bör också fullföljas. Den försöksverksamhet som pågår vid Ryagårdens yrkesskola beräknas kunna bli avslutad vid utgången av nästa budgetår. Det behövs emellertid ett väsentligt mer omfattande utvecklingsprogram, baserat på egentlig behandlingsforskning av det slag som skisserats av kommittén för behandlingsforskning vid ungdomsvårdsskolorna.

De större posterna i anslagsäskandena för ungdomsvårdsskolorna är avlöningar 33 223 000 kr (+ 6 637 000 kr) samt omkostnader 9 921 000 kr (+ 2 073 000 kr).

Ökat samarbete nykterhetsvård—arbetsvård

Nykterhetstillståndet har ej undergått några nämnvärda förändringar under de senaste åren. Alkoholskadorna är fortfarande omfattande och behovet av vårdåtgärder mycket stort.

De öppna och frivilliga vårdformernas resurser har utbyggt och förbättrats under de senaste åren och bland annat har antalet alkoholpolikliniker och inackorderingshem ökat. Samarbetet nykterhetsvård—arbetsvård har intensifierats och utvecklats. Möjligheterna till differentiering av åtgärderna vid rehabiliteringen av alkoholskadade har genom denna utveckling förbättrats. Alltjämt visar dock den öppna nykterhetsvården en stor brist bl a genom svårigheten att rekrytera utbildade socialarbetare. Många kommuner saknar helt anställda socialvårdare.

Vid de allmänna vårdanstalterna har antalet vårdplatser inte nämnvärt ändrats under de senaste åren utan utgjort omkring 2 100. En upprustning har skett vid vissa allmänna vårdanstalter och några av de standardmässigt sämsta — bl a Kalbo och Hagbyhemmet — har lagts ned. För kvinnor har som ersättning för Hagbyhemmet en ny modern statlig vårdanstalt — Runnagården i Örebro — tagits i bruk i början av 1967.

Antalet intagningar på allmänna vårdanstalter har ökat något under de senaste åren och utgjorde omkring 3 000 år 1966. Framförallt har emellertid andelen frivilligt intagna ökat och utgjorde år 1966 omkring 42 % mot 29 % fem år tidigare av totala antalet intagna.

På de enskilda vårdanstalterna — som har drygt 500 vårdplatser — skedde omkring 2 550 intagningar under år 1966. För de kommande fem budgetåren förutsättes en fortsatt kraftig efterfrågan av nykterhetsvård. Utbyggnaden av nykterhetsvården inriktas på en fortsatt utökning och förbättring av de öppna och frivilliga vårdformernas resurser bl a genom en utbyggnad av platsantalet vid inackorderingshemmen till omkring 1 100 och de enskilda vårdanstalterna till omkring 950. Samtidigt bör en

kvalitativ upprustning av de allmänna vårdanstalterna komma till stånd. Platsantalet vid dessa anstalter bör kunna minskas till omkring 1 850, varav omkring 1 300 vid erkända vårdanstalter. En viss ökning av platsantalet vid de statliga anstalterna bör ske.

För närvarande finns sex statliga vårdanstalter för alkoholmissbrukare, nämligen Svartsjö, Venngarn med vårdavdelningen Backgården, Runnagården med vårdavdelningen Brotorp, Gudhem samt de inom sjukvårdsorganisationerna anordnade vårdanstalterna Karsudden och Salberga. Vårdanstalten Salberga med 19 platser har nedlagts hösten 1967 och i stället har 20 platser tagits i bruk vid en statlig vårdanstalt vid Frösö sjukhus. Det sammanlagda platsantalet var 1 sept 1967 507. Karsudden börjar avvecklas 1 januari 1968. Platsantalet minskar då med 20 platser men ökar samtidigt med ytterligare 20 platser vid Frösö sjukhus.

Vid de erkända vårdanstalterna fanns 1 juli 1967 1 580 platser fördelade på 23 anstalter. Några av dessa anstalter kan närmast betraktas som provisorier och motsvarar ej den standard man i dag kan kräva av vårdinstitutioner. På grund av vissa vårdanstalters läge är det svårt att få erforderliga vårdresurser och personalrekryteringen väntas ytterligare försämrats. Socialstyrelsen räknar därför med att en del vårdanstalter inte på längre sikt skall komma att kvarstå inom anstaltsorganisationen.

Behovet av vårdplatser vid de enskilda vårdanstalterna stiger ständigt och nuvarande platsantal har visat sig otillräckligt. Den beräknade fortsatta utbyggnaden av enskilda vårdanstalter under den kommande femårsperioden torde bli mindre omfattande. Det beräknas dock att platsantalet skall komma att uppgå till omkring 950 den 1 juli 1975. Styrelsen framhåller att det är synnerligen angeläget att medel ställs till förfogande så att den frivilliga anstaltsvårdens resurser kan byggas ut under de närmaste budgetåren i den redovisade omfattningen. Den nuvarande lokaliseringen av enskilda vårdanstalter är inte ändamålsenlig. Denna medför påtagliga nackdelar ur vårdsynpunkt, framförallt när det gäller differentieringen och de långa avstånden mellan de vårdbehövandes hemorter och anstalterna. För närvarande måste exempelvis patienter från Malmöhus län resa omkring 30 mil för att kunna beredas vård på enskild vårdanstalt, vilket måste betraktas som högst otillfredsställande.

En ond cirkel

För att nykterhetsvården skall bli effektiv erfordras att såväl den öppna som den slutna vården var för sig är väl utrustade.

En alkoholmissbrukares i regel låga och oregelbundna inkomster omöj-

liggörf ofta för honom att hyra en egen lägenhet. Han råkar därför ofta in i en ond cirkel av »utan bostad inget arbete, utan arbete ingen bostad». Det förekommer inte sällan att de allmänna vårdanstalterna försökspermitterar eller skriver ut en patient utan att han har bostad. Utskrivning har ändå ansetts böra ske eftersom klienten varit i så god fysisk och psykisk kondition att ytterligare anstaltsvård varit obefogad. Man kan inte i en sådan situation begära att vederbörande skall kunna sköta ett arbete. Den otrygghet som en bostadslös klient måste uppleva, när han kanske dagligen måste söka nya ställen att sova på är lätt att förstå. Den medverkar också ofta till ett snabbt återfall i alkoholmissbruk och en återhämtning till vårdanstalt blir oundviklig. I sådana situationer har inackorderingshem för alkoholmissbrukare visat sig vara en god lösning. Behovet av sådana hem är mycket stort över hela landet. Utbyggnadstakten av inackorderingshem bör öka.

Det förändrade arbetsmarknadsläget innebär för många människor en nödvändig omskolning. I allt vårdarbete gäller att söka få vårdtagaren arbetsför och självförsörjande. För de alkoholskadade gäller samma målsättning och behovet av att utnyttja arbetsvårdens alltmer differentierade resurser och de för speciellt alkoholskadade anordnade åtgärderna är mycket stort. Därigenom bör ganska långa vistelsetider på inackorderingshem accepteras för att den alkoholskadade under tillfredsställande och lugna förhållandena skall kunna beredas tillfälle till rehabilitering med sikte på placering i den öppna arbetsmarknaden.

Ett ökat samarbete med sjukvården är nödvändigt och bör kunna komma till stånd samtidigt som kommunsammanslagningen bör kunna möjliggöra en effektivare socialvård.

Socialstyrelsen finner slutligen att en ingående och förutsättningslös prövning av nykterhetsvårdens former och arbetssätt — som antydde i årets statsverksproposition — bör komma till stånd.

Styrelsen begär i likhet med föregående år medel till en fortsatt upprustning av vårdanstalten Venngarns inventarier, som är i ett ej acceptabelt skick.

Under anslaget till anordnande av erkända vårdanstalter begär styrelsen medel för anordnande av ca 90 platser vid enskilda vårdanstalter och för ca 160 platser vid inackorderingshem. Då den angivna utbyggnaden är utomordentligt angelägen, föreslår styrelsen en kraftig höjning av statsbidragen till anordnande av enskilda vårdanstalter och inackorderingshem.

Beträffande kurs- och konferensverksamheten önskar styrelsen lägga huvudvikten vid fortbildning av äldre vårdare och tillsynsmän. Medel

begäres för bl a konferenser för läkare och psykologer, verksamma inom nykterhetsvården, då dessa konferenser visat sig mycket värdefulla.

En fortsatt utbyggnad av den öppna nykterhetsvårdens behandlingsresurser ställer krav på ökade medel för de kommunala nykterhetsnämndernas verksamhet, bl a till personalupprustning vid inackorderingshemmen. Styrelsen föreslår även en höjning av anslaget till länkorganisationer och liknande sammanslutningar.

Under kapitalbudgeten föreslår styrelsen visst lånestöd för byggnadsarbeten vid de erkända och enskilda vårdanstalterna, varvid styrelsen särskilt önskar framhålla behoven för Holmahemmet, Älvgården och Vårnåshemmet.

Ur anslagsäskandena för nykterhetsvården kan bland annat framhållas: Bidrag till driftskostnaderna vid erkända vårdanstalter 54,7 milj kr (+ 11,9 milj kr), bidrag till kommunala nykterhetsnämnder 54 milj kr (+ 10 milj kr), bidrag till anordnande av erkända vårdanstalter för alkoholmissbrukare m m 4,8 milj kr (+ 3,8 milj kr), avlöningar vid statens vårdanstalter för alkoholmissbrukare 9 948 000 kr (+ 1 176 000 kr) och omkostnader vid dessa 5 077 000 kr (+ 1 032 000 kr), fonden för låneunderstöd, lån till nybyggnader vid erkända vårdanstalter för alkoholmissbrukare m m 2,7 milj kr (+ 1,2 milj kr).

Bärby — ett led i den nya ungdomsvården

Ungdomsvårdsskolevård skall vara god människovård, betonade generaldirektör *Ernst Bexelius* vid invigningen av sjuk- och behandlingsavdelningen samt avdelning Tunet vid Bärby yrkesskola utanför Uppsala den 9 oktober 1967. Och vid en rundvandring genom de nya lokaliteterna fick man en stark känsla av att de yttre förutsättningarna fanns i rikt mått. Här möter eleverna en vänlig och ombonad miljö. De nya byggnaderna har på ett lyckat sätt inpassats i den gamla omgivningen och inredningen är i stort sett praktisk och väl uttänkt med god färgsättning av möbler och textilier. Inte minst lägger man märke till de många väl valda reproduktionerna på väggarna i rum och korridorer.

Skolan har 50 platser. Vid vårt besök var 39 inskrivna men minst lika många var ute i öppen vård utom skolan. Man skall inte, som stundom sker ute i pressen och bland allmänheten, låta sig förvillas av antalet 50 anställda — det blir inte en vårdare per elev. Det finns många personal kategorier vid skolan och den är inte ett företag, som stänger vid arbetsdagens slut. Det måste vara tillsyn dag och natt. Sedan arbetet är slut, kan inte eleverna lämnas åt sig själva. Personalen har lagstadgad arbetstid. Den måste ha sina frikvällar och lediga dagar. En assistent är ständigt sysselsatt med att hålla kontakt med vården utanför skolan. Den längst bort placerade eleven är i Luleå. Men det finns också många hem i trakterna runt Bärby, som under årens lopp tagit emot den ena eleven efter den andra från Bärby. Skolans ledning har lärt känna dessa familjer och i allmänhet har placeringarna slagit väl ut. Sedan finns det ju också en rad inackorderingshem runtom i landet, men flera sådana behövs.

Byråchef *Göta Rosén* och psykolog, fil lic *Kurt Gordan* från socialstyrelsen, som deltog i en visning av skolan före invigningen, betonade den öppna vårdens betydelse. Hr Gordan påpekade att nu är ungefär 50 procent av alla inskrivna elever placerade i öppen vård, för bara 4—5 år sedan var det blott en tredjedel. Både byråchef Rosén och dr Gordan framhöll mycket starkt behovet av en väl utbildad personal — inte minst den, som dagligen och stundligen kommer i beröring med eleverna.

Eleverna är i åldern 15—21 år. De kommer från hela Sverige. Medeltiden för vistelsen vid skolan är 5—6 månader, innan placering sker i vård utom skolan.

Skolan har än så länge jordbruk, men det är möjligt att det kommer att läggas ned. Jordbruket har ett 30-tal djur och trädgården gör inte bara skolan självförsörjande med grönsaker och blommor utan försäljning sker även till allmänheten.

Den nya sjuk- och behandlingsavdelningen.

En mekanisk verkstad utför arbeten åt traktens befolkning, men klarar även större beställningar. En del alster säljs genom Försvarets fabriksverk. Ungdomsvårdsskolorna har en särskild avdelning på verkets försäljning i Solna. Svarvning och svetsning är omtyckta jobb på skolan. Särskilt i svetsning hinner eleven vanligen få så goda färdigheter att han har omedelbar nytta av dem ute i arbetslivet.

Den nya byggnad, som innehåller sjuk- och behandlingsavdelning, centralkök m m, har kostat 1,5 milj kr plus 35 000 för utrustningen. Tunet har kostat 425 000 kr, samt renoveringen av administrationsbyggnaden 150 000 kr.

Skolans rektor *Benkt Sjöberg* informerade jämte inspektör *Lars Abrahamson* om skolans verksamhet.

De pojkar, som kommer till skolan, är ofta svårt skadade av alkohol och narkotika. De är fysiskt nedgångna och blir föremål för såväl kroppslig undersökning som psykiatrisk bedömning och psykologisk undersökning. Skolan har två rådgivande psykiatrer och en biträdande psykolog.

Eleven blir ordentligt informerad om skolan och dess verksamhet, ordningsregler, daglig rutin etc, innan han överförs till en avdelning, där tillsynsmannen, som skall vara en slags husfar, tar hand om honom.

Rektor, inspektör och psykolog samtalar med varje elev en gång i veckan.

Vid avdelningskonferenserna, som hålles på varje avdelning varannan vecka, sammanfattas avdelningspersonalens observationer av eleverna. Bedömningen av elevernas arbetsförmåga, yrkesinriktning, uthållighet osv sker vid arbetsledarekonferenserna, som likaledes hålles varannan vecka.

Den första period, under vilken den nyintagne eleven blir föremål för dessa undersökningar och observationer, omfattar ungefär tre eller fyra veckor, sade rektor Sjöberg. Dessa data om eleven presenteras och sammanställs vid behandlingskollegium, som för närvarande hålles var tredje vecka. I detta kollegium deltar skolans rektor, som leder kollegiet, vidare skolans assistenter, biträdande psykologen, tillsynsmannen vid mottagningsavdelningen, skolans båda rådgivande psykiatrer samt en särskilt utsedd representant för länsarbetsnämnden i Uppsala. Under en del av kollegiet deltar eleven själv, om han så önskar. Resultatet av kollegiets arbete blir en behandlingsplan. Härtill kommer en rad konferenser, som omfattar samtliga personalkategorier vid skolan.

Vården och behandlingen av eleverna vid Bärby yrkesskola är centrerad kring dels yrkes- eller arbetsträning, dels fysisk rehabilitering, dels samtalsterapi, individuellt och i grupp.

Den nu avslutade byggnadsetappen var den andra i ordningen. Under åren 1962—1966 färdigställdes bland annat följande byggnadsprojekt: mottagningsavdelningen Höjden, elevavdelningen Gläntan, mekanisk verkstad, växthusanläggning, elva personallägenheter, vägar och ytterbelysning. Skolan har tidigare varit dövstumsskola. Dess huvudbyggnad brann för några år sedan. Man har sedan dess bland annat hållit till i en barack. Husmor *Eva Hjalmarsson* var glad att slippa den och åt det nya fina centralköket.

Bärby ansluter sig till den nya verksamhet, som tidigare bedrivs vid Ryagården och Råby. Bärby skall mottaga ungdomsvårdsskoleorganisationens mest svårbehandlade, psykiskt sjuka och skadade klientel över skolåldern. Dels är det fråga om elever, vilka vid socialstyrelsens centrala differentiering av nyintagna bedömdes tillhöra denna kategori, dels är det elever som av nämnda anledningar överflyttas från andra skolor. Däremot skall skolan icke tjäna som bottenanstalt för sådana rymmare och anstaltsbesvärliga, vilka icke har uttalade psykiska personlighetsstörningar.

Vid invigningen betonade också generaldirektör Bexelius att ungdomsvårdsskolornas uppgifter blir allt svårare för varje år. Många av de

Avdelningen Tunet.

svåraste ungdomarna som tidigare gick till kriminalvården har vi nu hand om. Vi måste ha ordentliga resurser, både personella och lokalmässiga, för att kunna lyckas med vår uppgift.

Asocialiteten och kriminaliteten bland ungdomarna har blivit mera omfattande och svårartad än tidigare. Alkoholen har gått allt djupare ned i åldrarna och under de senaste åren har vi fått ett mycket svårt narkotikaproblem i vårt land.

De nya sjuk- och behandlingsavdelningar, som tillförts ungdomsvårdsskoleorganisationen och av vilka en nu invigdes, ger självfallet ökade resurser i arbetet.

Aldrig så goda lokala resurser kan inte betyda så mycket om vi inte har en personal som är väl utrustad och kan utnyttja de möjligheter som finns för en god människovård. Därför har det också under många år varit en av de största uppgifterna för organisationen att försöka förvärva väl utbildade krafter för arbetet och att kunna ge en god och omfattande fortbildning till personalen. I detta avseende har man kommit en god bit på väg. Vi har fått hyggligt med pengar för att kunna anställa och arvoda psykiatrer och psykologer och så småningom skall väl även tillgången på dessa personalgrupper bli bättre så att vi kan få behovet fyllt.

Vi möter i vårdarbetet mycket betydelsefulla problem, om vilka vi inte vet tillräckligt mycket, sade generaldirektören vidare. Frågetecknen finner vi överallt i vårt arbete. Det behövs allt mer forskning i vårt arbete. Vi behöver veta, inte bara tro.

Ungdomsvårdsskolornas uppgift är svår. Men med alla sina oundvikliga bakslag och misslyckanden är det ett tacksamt arbete. Om man ser på den bakgrund våra elever har, så kan man förstå vad det betyder, att de för första gången i livet möter människor som vill dem väl och som på alla sätt försöker hjälpa dem.

Statsrådet *Camilla Odhnoff* framhöll i ett tal vid invigningen att ingen prestige får hindra oss att förutsättningslöst pröva vårt sätt att ta hand om avvikande ungdomar. Mot bakgrund av den debatt som förts om anstaltsvården över huvud taget är det med tillfredsställelse man kan konstatera att verksamhetens tyngdpunkt alltmer förskjuts mot öppna vårdformer och att en väsentlig upprustning av vården utom skola har kommit till stånd under de senare åren.

Samtliga deltagare i invigningen tycktes nöjda med vad de såg. Det var dock en detalj, som starkt kritiserades, och det var tvättfaten i elevrummen. De borde ha placerats i ordentligt tilltagna toaletterum med dusch och inte fått ta i anspråk rummens finaste utrymmen.

Reporter: SVEN STRÖMBLAD

Hageby — ett åldrings- och handikappvänligt centrum

Hageby centrum i Norrköping är inte likt något av de andra affärscentra, som under de senaste åren växt upp litet varstans. I själva verket är det ganska svårt att beskriva det. Men det ger ett ljust, glatt, nästan festligt intryck. Man blir på något sätt glad över att få komma in där. Och det är ett centrum, som är vänligt mot alla, även åldringar och handikappade. Inte minst de sistnämnda.

Det tycks också ha blivit något av en mötesplats. Fontänen spelar. Och det finns en "ljugarbänk". Gamla och rörelsehindrade har lätt att komma dit och träffa bekanta.

En ung fru med ett litet barn styr rakt mot en gammal farbror. — Å, det var längesedan! Så roligt att få träffas!

Aldringarna i denna stadsdel behöver inte känna sig isolerade.

Här finns allt man kan begära. Utom affärer av olika slag finns apotek, post, systembolag och annat. Alla lokaler är så utformade, att de är lätt tillgängliga för rörelsehindrade personer.

I intim anslutning till affärscentret finns fritidslokaler för ungdom och ett dagcenter för åldringar och handikappade.

De har lätt att komma till detta. Hissen är försedd med lätt åtkomliga manöverknappar. Att öppna hissdörren är inget problem ens för den som sitter i rullstol. Det är bara att trycka på en knapp i väggen, så går dörren upp. Handikappade, som kommer i egna invalidbilar eller med någon av transporttjänstens bussar, har bara att köra ned i ett garage. Där finns plats för de handikappades fordon. De tar sig lätt ut ur dessa, även med rullstol. Den lättmanövrerade hissen är alldeles i närheten. Alla dörrar är så breda att rullstolar lätt kan gå igenom. Hissarna till andra våningar inom byggnaden är likaså dimensionerade för rullstolar.

Med hissen kommer de alltså upp i dagcentret. Detta förefaller mycket välutrustat. Verksamheten är ny, bara ett år gammal.

Norrköping har haft en uppsökande verksamhet, som tydligen givit resultat. Under två år uppsöktes alla förtids- och ålderspensionerade i staden. Det finns planer på att följa upp denna verksamhet.

Socialförvaltningen har övertagit ansvaret för all handikappvård i staden. En del har varit svåra att få med i verksamheten. De har bland annat varit ängsliga för att visa sig i handelscentret. En del har varit hemma i tio år och mer. De har varit så gott som alldeles isolerade. Det har inneburit en revolution för dem att träffa samman med andra människor. Man har funnit att de som varit ensamma länge glömt bort att samtala, de saknar ordförråd. En del kan av andra or-

saker inte tala. Det finns således behov av talkurser, vilket man troligen kommer att söka få fram så småningom.

Syster *Märta Hansson* berättar om de svårigheter som de isolerade hade i början. En dam måste alltid ha systers moraliska stöd, när hon gick till samvaro med andra. Först efter någon tid förklarade hon, att nu kunde hon gå själv. Då hade hon övervunnit rädslan för eller motviljan mot andra människor.

Men alltjämt är det många som drar sig för att gå till dagcentret de dagar, då det väntas studiebesök. Särskilt om det är fråga om stora grupper besökande.

Och Hageby dagcenter liksom Borgmästaregården — det nya ålderdomshemmet i Norrköping — har besökts av åtskilliga studiedelegationer från många platser i Sverige och från andra länder.

Då vi kommer på besök, är arbetet i full gång i centret. En sjukgymnast behandlar en dam. Tydligt gör det ont. Det kommer ett drag av smärta över patientens ansikte, men i nästa stund ser hon lättad ut, ger oss ett glatt leende, när hon i sin rullstol åker in till terapiavdelningen. En annan dam ligger och får fysikalisk behandling.

Sjukgymnasten har medhjälpare, som hon själv utbildar. Hon lägger upp träningsprogram även för ålderdomshemmen.

Här finns redskap och hjälpmedel av olika slag för att träna upp olika delar av kroppen. Men det behöver inte alltid vara sinnrika uppfinningar. En gammal trampsymaskin får här ny användning, likaså en utrangerad skrivmaskin. De ger motion åt fötter och fingrar.

Fotvård, som är en mycket viktig sak när det gäller gamla människor, pågår i ett rum. En speciell damfrisörska tar hand om handikappade damer. Deras hår behöver skötas mer än andras. De kan inte som andra människor själva tvätta och lägga håret.

Det finns ett provkök, där handikappade kan lära sig använda de tekniska hjälpmedel som finns för skilda ändamål.

Behandlingsavdelningens lokaler är användbara för såväl individuell träning som för träning i grupp (gymnastik). Flera omklädningsrum, toaletter och duschrum finns. Duschen är försedd med duschstol, som visat sig vara bekväm för handikappade. Toaletterna har armstöd och stödhandtag. Det behövs vilorum.

Gästerna får äta på dagcentret. Köksavdelningen är liten, likaså matsalen, men det är meningen att måltiderna sedan skall intagas i det ålderdomshem, som byggs härintill och dit det blir förbindelse genom en tunnel. Än så länge är det företrädesvis handikappade som kommer till dagcentret, men när ålderdomshemmet står färdigt kommer även åld-

En stunds avkoppling samtidigt som man skapar något nyttigt och vackert.
(Foto: Inge Hallberg)

ringar att här i större utsträckning få en trivsamtillflyktsort. Redan nu förekommer en del studieverksamhet, arrangerad av ABF men understödd av staden.

Inte bara tidsfördriv

Från terapisalarna hörs vävstolarnas jämna dunk. En ms-sjuk herre sitter och trollar fram en mycket vacker daladräll. Han tycker det är skönt att ha någonting att göra, att få fördriva tiden på ett trevligt och

nyttigt sätt — men inte bara det, arbetet vid vävstolen är också välgörande för både händer och fötter.

Men man inte bara väver — det görs också en rad andra arbeten, i trä och annat material. Plastjulgranar är en artikel.

En hel del säljs redan nu, men socialchefen *Ragnar Christensson* hoppas att man så småningom ska kunna skaffa regelbundna beställningar av arbeten som inte har hantverkskaraktär, t ex hopsättning av vissa detaljer, sorteringsarbeten, präglingsjobb och annat.

I ett rum är transportcentralen inrymd. Den har en mycket viktig funktion. Hit kommer alla beställningar på transporter. Hr *Bertil Olsson*, som förestår centralen, är blind sedan några få år. Han har till sin hjälp en yngling som är rörelsehämmad. Denne tar sig fram med en elektrisk rullstol. Han har tekniska hjälpmedel vid telefonen och behöver sålunda inte lyfta mikrofonen. Han använder dessutom inspelningsapparat.

Hr Olsson antecknar i blindskrift de olika beställningarna och rekviderar sedan transportmedel. Socialförvaltningen samarbetar med brandkåren, där en handikappbuss är placerad, samt med Röda korset och Ungdomens röda kors. Bilkårister utför varje dag transporter. Dessutom anlitas taxi.

Ingen kommer till centret för handikappade utan att behovet styrkts av läkare. Detsamma gäller möjligheten att utnyttja transporttjänsten. När det gällde denna, kalkylerades med att den skulle behöva anlitas av 97 personer. Antalet är nu uppe i 235. Verksamheten står och faller med möjligheterna att klara transportfrågan, framhölls det.

Kommunalsrådet *Arne Lundqvist* berättar om de bekymmer Norrköping har. Staden har som så många andra svenska städer ett ansträngt finansiellt läge, men de styrande synes ändå vara beredda att satsa på socialvården.

Hr Lundqvist berättar om integreringen av denna. En gemensam styrelse leder arbetet. Under den sorterar nykterhetsnämnd, socialnämnd, barnavårdsnämnd och arbetslöshetsnämnd.

Staden är uppdelad i fem distrikt, som rymmer under samma tak. Det är ju inga större avstånd i Norrköping, så man behöver inga stadsdelskontor. Ett annat blir förhållandet i kommunblocket. Då får det bli kontor i delkommunerna.

I de närmaste planerna ingår bland annat det tidigare nämnda ålderdomshemmet i Hageby samt ett specialbostadshus.

Ålderdomshem i höghus är ju inte längre så ovanliga. Många åldringar föredrar att bo i sådana. En framtida pensionärsgeneration bär

Den betydelsefulla trafikcentralen i fullt arbete.
(Foto: Inge Hallberg)

ju inte heller med sig boendetraditionen från den lilla villan eller lägenheten i det mindre hyreshuset. Allt fler människor bor i höghus. Då vill de nog också göra det på ålderns dar.

Och ålderdomshemmet i Hageby blir i 11 våningar med 130 platser. Varje plats kommer att förfoga över 15 kvm plus 3 kvm för toalett och förråd och 5 kvm för balkong med tak. Det är billigare att bygga höghus än andra. En fördel med höghus är också att man slipper de långa korridorerna. Det blir lättare för personalen.

När det gäller Hagebyhemmet är också närheten till affärscentret

en fördel. Det är liv och rörelse på alla håll. Pensionärerna blir inte avskurna från yttervärlden. Och det blir inte heller bullrigt. Ålderdomshemmet kommer att ligga i ett vanligt bostadsområde. Inga störande industrier finns på nära håll.

Norrköpings stad har nu ett 15-tal handikapplägenheter. Varje år anmäler socialförvaltningen till fastighetsnämnden behovet av sådana.

Hemsamariterna är mycket eftersökta. Det finns 450 samariter till 1 500 arbetsplatser. Behovsplaneringen är svår. Det är inte lätt att åstadkomma en objektiv bedömning.

En framtidsplan är ett ålderdomshem, omgivet av pensionärlägenheter i större hus och radhus, men där alla skulle kunna betjänas från ålderdomshemmet.

Hur lösa matfrågan?

Ett problem är maten.

— Vi vet alldeles för litet om produktionstekniken för framställning av mat, menar kommunalrådet Lundqvist. Olika förslag har diskuterats. Den s k påsmaten från Nacka provas på Borgmästaregården. Omdömena om den går isär. Hr Lundqvist tycker själv att den är bra. Många pensionärer instämmer med honom. En gammal dam sa, att den var utmärkt. Och hon hade varit kokerska i 40 år, så hon visste vad hon talade om! Dietmaten bereder inga svårigheter. Matsedlar görs upp för sex veckor i taget och maten kan förvaras i tre veckor. Den får kompletteras med potatis, bröd, smör och grönsaker. Men det är svårt att åstadkomma något festligt inlägg, när man har påsmat.

Påsmaten har ett visst motstånd att övervinna. Det är väl knappast något område, där människorna är så konventionella som då det är fråga om mat. — De vill helst höra hur det steker i pannan, säger hr Lundqvist något tillspetsat. Man har diskuterat att ha konventionell mat på Hageby för att kunna jämföra. En annan lösning på matfrågan är ett centralkök, eventuellt i samarbete med landstinget.

En princip håller man obönhörligt fast vid, och det är att ett ålderdomshem ska vara så likt ett vanligt hem som möjligt. Och när vi sedan avslutar norrköpingsbesöket med en visit i det mycket omskrivna ålderdomshemmet Borgmästaregården får vi ett starkt intryck av detta. Trots sin storlek ger det inget intryck av att vara ett ålderdomshem. Det har inte något av en förut ganska vanlig anstaltsutformning, det smälter in i en vanlig bostadsbebyggelse. Betecknande är att när någon firma kom med utrustning till hemmet, körde den upp till ett hus-

Han ler glatt trots ansträngningen.
(Foto: Inge Hallberg)

komplex på en höjd i närheten. Det svarade mera mot den traditionella uppfattningen av hur ett ålderdomshem ska se ut!

Borgmästaregården har vunnit mycken uppmärksamhet för sin praktiska utformning och för sin gedigna och smakfulla inredning. Också här är det bibliotek, läsesal och hobbyrum, som även är avsedda för den öppna verksamheten. Pensionärerna utifrån har dock inte besökt hemmet så mycket som man trott och hoppats på.

Även i hobbyrummen på Borgmästaregården är vävstolarna populära. Det finns gamla herrar, som riktigt tävlar om att väva de vackraste gardiner. Här finns också en keramikavdelning med brännugn.

Vi får titta in hos några av pensionärerna. De får möblera med sina egna möbler. De har många gamla vackra ålderdomliga ting. Ett gammalt par har genom alla åren bevarat en liten spröd kristallvas, som varit lysningspresent åt den ena partens föräldrar. Porträtt av barn och barnbarn har som vanligt hedersplatser.

Här bor de gamla, som varit med om att forma Norrköpings stads utveckling och slitit hårt men nu fått ro på gamla dar. Avdelningschef *Curt Alf* går bland dem. Han tycks känna alla och alla känner honom. Det är säkert en tillgång för en socialvårdare.

Reporter: SVEN STRÖMBLAD

Omsorgen om psykiskt utvecklingsstörda

Det var för 100 år sedan vi i Norden startade omsorgerna om de psykiskt utvecklingsstörda. Tyvärr måste konstateras — skriver överinspektör dr Karl Grunewald i en av medicinalstyrelsen utgiven skrift — att utvecklingen därefter gått långsamt. Först under det sista eller de två sista decennierna har vi i vårt land kommit fram till ett systematiskt omhändertagande av de utvecklingsstörda och ännu får ej ens hälften av dem samhällets hjälp (bortsett från ekonomisk sådan). Många återstår det sålunda att hjälpa, men säkert i allt väsentligt med andra medel och i andra former än som hitintills tillämpats.

Tidigare hjälpte man bara de s k bildbara barnen. De svårast skadade fick vänta! Så tycks det förresten alltid ha varit inom social omsorg, menar dr Grunewald. De aktivaste och de som har kunnat göra sig hörda och demonstrera har först fått ta del av välfärden. De som ej själva kunnat göra sig hörda och de sängbundna har fått vänta till sist.

Mestadels var det enskilda personer och stiftelser, som öppnade skolor och anstalter, men efter hand även landstingen och slutligen staten. Specialskolor för utvecklingsstörda barn (särskolor) dominerade den tidiga utvecklingen och har under dessa år byggts ut så att vi har sådana i de flesta landsting.

Svårigheter att placera vissa elever som genomgått särskolorna ute i samhället ledde till att man vid skolorna öppnade arbetshem. Likaså byggdes ofta särskilda vårdhem för barn i anslutning till särskolor, dvs hem för sådana som inte kunde tillgodogöra sig undervisning. Alla dessa vårdhem har numera — med något undantag — skilts från särskolorna.

De sjukhus och anstalter, som staten inrättat, har den överlämnat till landstingen med utgången av år 1966. Undantaget är Vipeholms sjukhus i Lund för svårskötta psykiskt utvecklingsstörda, dvs de med flerhandikapp. Det skall drivas av staten fram till år 1971.

En starkt bidragande orsak till senare års starka utveckling av dessa omsorger har varit föräldraföreningarna för utvecklingsstörda barn, FUB. Riksförbundet startade 1956 och omfattar nu ca 10 000 medlemmar. Från 1870 har statsbidrag utgått till omhändertagande av »sinneslöa», som termen lydde ända fram till 1955.

Författaren redogör så för tidigare lagar och för den nya lag, som avses träda i kraft den 1 juli 1968. Lagen föreskriver att ledningen av landstingets verksamhet skall utövas av en centralstyrelse (omsorgsstyrelse). Landstingen blir skyldiga att upprätta en plan för sina omsorger för psykiskt utvecklingsstörda.

Sverige har för närvarande ca 30 särskolor inrättade som internat; därtill kommer omkring 80 externatskolor med tillsammans ca 5 500 ele-

ver. Praktiskt taget varje landsting har en internatsärskola, nybyggd eller ombyggd under de sista tio åren. Platsantalet på dessa har emellertid ej ökat så mycket under dessa år, medan antalet elever på externatskolorna däremot har mer än fördubblats så att dessa numera överstiger i antal dem som undervisas på internat.

Ett hinder i denna process har varit att man från pedagogiskt håll var mycket tveksam till den undervisningsform externatklasserna framtvingade genom den stora spridningen av elever i ålder och skolförmåga. För att motverka detta har man följt två linjer; dels har externaten alltmer integrerats med den vanliga ordinära grundskolan — rädslan att våra barn skulle »förföljas» av de andra barnen har visat sig obefogad — dels har man börjat förlägga så kallade elevhem för särskolebarn på externatorter för att bredda underlaget. I bästa fall består sådant elevhem av en grupp av upp till 6 barn, som bor med en familj i en egnahemsvilla, förlagd till ett vanligt villakvarter. Barnen reser hem fredag kväll och återkommer till skolan måndag morgon.

Särskolornas undervisning uppdelas i s k teoretiska och praktiska klasser. I den kommande omorganisationen avser man att ersätta praktiska klasser med s k träningskolor, där även de mera svårt skadade barnen skulle få undervisning.

I lagen föreskrives yrkesundervisning, men tyvärr är den ännu starkt underdimensionerad. Åtskilliga elever släpps fortfarande ut i livet från särskolan vid 16—17 års ålder med en intelligensålder av endast 8—9 år i medeltal. Just dessa elever hade mer än andra behövt en yrkesträning!

Av historiska skäl har utvecklingen inom vårdsidan inneburit att vi har ett stort antal mer eller mindre hemlika institutioner, ofta utan tillräckliga resurser att omhänderta de flerhandikappade och mer svårskötta. Avsikten var att särskilda sjukhus av rikskaraktär skulle finnas för dem; tyvärr har de ej kunnat ta emot mer än högst 2/3 av de behövande. Utöver de s k svårskötta gäller det personer med viss kriminalitet, vagabondering, impulsivt och aggressivt beteende, och i övrigt personer med symtom på bristande förståelse för samlevnadsregler, och som ofta kräver ett akut omhändertagande. Dessa kommer antagligen att minska alltefter som omsorgsstyrelserna och de sociala organens resurser i samhället ökar för ett tidigt och förebyggande omhändertagande.

Den nya lagen föreslår att specialistsjukhusen skall fungera regionvis och inte uppdelas efter kön eller symtom. Arbetshem och vårdhem skall betecknas som vårdhem. En betydande upprustning av vårdanstalterna har skett under de senaste åren. Vi har fått ca 20 nybyggda större landstingsanstalter och 45 mindre anstalter som ny- eller ombyggt.

De flesta vårdhem för barn är godkända för barn upp till 16 års ålder. En del har en gräns vid 12 år och något enstaka lägre. Tillsammans finns 55 vårdhem för 2 200 barn, av vilka 8 är rixanstalter.

Praktiskt taget alla vårdhem för barn byggda under senare år har placerats i eller invid stad med centrallasarett, vilket innebär tillgång till pediatrik klinik och i regel barn- och ungdomspsykiatrisk klinik. Genom att man på vårdhemmen har inrättat särskilda spädbarnsavdelningar och barnöverläkare engagerats i vården har det blivit möjligt att även mot- taga de yngsta svårt skadade barnen.

Även i övrigt har specialister allt mer engagerats som konsulter i vårdhemsarbetet. Under de senaste åren har en mer eller mindre väl organiserad förskoleundervisning växt fram. Den skall enligt den nya lagen ersättas med träningskola. Det finns över 60 förskollärartjänster vid vårdhemmen för barn; i varje fall hälften av dem är besatta med fullt utbildade förskollärare, vilket visar att även många av de svårast skadade barnen är pedagogiskt påverkbara.

För att rehabiliteringen av de svårt skadade psykiskt utvecklingsstörda barnen skall kunna utvecklas genom forskning och samlad erfarenhet, fordras ytterligare regionsinstitutioner gärna knutna till övrig rehabilitering av barn vid universiteten.

I framtiden kommer en väsentlig förskjutning att ske från vård på vårdhem till boende i inackorderingshem. Vård av en utvecklingsstörd i en annan familj än den egna har visat sig vara ett bra alternativ till institutionsvård. Cirka hundra barn finns i sådan familjevård, men vårdformen är svår att utveckla och många gånger blir det rationellare att placera barnet på en institution — men sällan bättre! — om inte barnet behöver speciell hjälp. Ett barn som varit en börda i den egna familjen kan bli en tillgång i en annan familj. Det finns ett hundratal okomplicerade och lättskötta småbarn på våra vårdhem, som borde placeras i dylik familjevård. Vanligare är att vuxna placeras i familjevård. Antalet är ca 800. Ifråga om daghem återstår ännu mycket att göra.

Antalet skyddade verkstäder är för närvarande ca 35. De är avsedda för helt produktionsinriktad arbetsinsats. Lagen förutsätter också att det inrättas externa arbets- och sysselsättningsavdelningar för vuxna. Antalet är för närvarande 51, varav 28 är lokalmässigt kombinerade med daghem.

Statligt vårdbidrag utgår till föräldrar med utvecklingshämmande barn som vårdas hemma. Bidragets storlek utgör ca 3 300 kr per år. Sammanlagt femtusen barn i landet får ett sådant vårdbidrag. En viss del av dem har andra former av handikapp. Föräldramotivationen måste stödjas,

styras och formas, innan alltför stora besvikelser och frustrationer uppstår som följd av felaktiga insatser. Samhället måste ge ett kontinuerligt stöd till dem och erbjuda ett brett sortiment av åtgärder — inte bara anstaltsvård! Det är efter dessa riktlinjer, som vi försöker bygga upp våra omsorger om vissa grupper av utvecklingsstörda.

Psykiskt utvecklingsstörda löper större risk än normalbegåvade att drabbas av psykiska störningar av olika slag, såsom episodiska psykoser av konfusionstyp, psykogent utlösta depressioner och psykogena, paranoidea reaktioner. Orsaken härtill är att deras bristfälliga intellektuella resurser försvårar bearbetningen av upplevelse, problem och konflikter. Behandlingen av dessa tillstånd skiljer sig icke principiellt från den som icke psykiskt utvecklingsstörda människor erhåller. Av denna anledning bör psykiskt utvecklingsstörda med en psykisk sjukdom erhålla behandling på vanliga psykiatriska sjukhus.

Författaren framhåller att framtiden får utvisa hur man lyckas förena arbetet mellan dels de mera specialiserade omsorgerna för de utvecklingsstörda, vilka kan leda till en relativ isolering, och samordningen med andra former av service till handikappade, vilket kan innebära bristande möjligheter till en fördjupning. En delikat avvägning kräver stor lyhördhet för tendenser i utvecklingen.

Hörselskadornas sociala verkningar

Av konsulent GUNNAR GRÄNDE

Att höra är ett subjektivt fenomen! Att inte höra eller höra illa är ett personligt och ett socialt dilemma. Om två människor säger, att de upplever samma ljud, har de ingen möjlighet att konstatera, om de upplever samma sak. Hur är det med den hörselskadade eller döve? Vi kan inte komma in i människan och mäta de subjektiva upplevelser hon har. Den fysiologiska hörselnedsättningen kan anges i dB och lokaliseras till olika frekvensområden. När det gäller att fastställa hörselnedsättning efter sociala och psykologiska mått, börjar vi genast röra oss med mera oklara begrepp.

Två frågor ställer jag mig omedelbart. Hur upplever den hörselskadade-döve sig och sin omgivning och hur upplever den normalhörande sin situation till den hörselskadade-döve? Annorlunda — ja, men hur? Kan det möjligen finnas både positiva och negativa faktorer, som bidrager till sociala verkningar på grund av hörselskadan?

Det är en hel del faktorer, som sannolikt påverkar den hörselskadade-döve och som i viss mån bestämmer utvecklingen för henne. Jag tänker på hörselskadans art, grad och omfattning, när hörselskadan debuterade eller observerades, den hörselskadades-döves ålder och erfarenhet, förloppet av hörselskadan — medfödd, progredierande eller plötsligt inträdande (hos sk dövbliven), och den sociala stimulansen.

Med utgångspunkt från det ovan nämnda ter sig hörselskadorna mycket olika hos olika hörselskadade-döva människor. Hörselskadan är en integrerande del av människan, vilket påverkar personligheten. Ibland kan man märka en personlighetsnedbrytning. Jag tänker då på hur en isolering kan vara. En människa är beroende av att ständigt matas med sinnesintryck. Det förråd av minnen man har tar snart slut, om man isoleras från sin omvärld, och resultatet blir en inre tomhet. Den sociala isoleringen — detta att det inte finns någon att tala spontant med och inte någon som besvarar ens argument — är fruktansvärd.

De medfödda hörselskadade-döva, som är de dominerande, har ett gemensamt "kännetecken" — att de är hörselskadade sedan fosterstadiet eller födelsen. Den hörselskadade har att från början anpassa sig eller inrikta sitt liv efter sin skada. Det föreställer jag mig är en något annorlunda situation än att plötsligt ställas i en svår hörselsituation. De sociala verkningarnas förlopp är därefter beroende av den sociala stimulansen dvs i stort sett de miljöer vi rör oss i, t ex hem-, skol-, arbets- och fritidsmiljöer. Åtskilliga hörselskadade-döva har blivit under-

stimulerade i sina göranden och låtanden på grund av den bristande miljöstimulansen. Det gäller också tal- och språkutvecklingen för många.

Tidsfaktorn — dvs när föräldrar-anhöriga, läkare, pedagoger m fl upptäcker hörselnedsättningen — har säkert stor betydelse. I och med att hörselskadan upptäcks ställs det nya krav på den hörselskadade-döve och på omgivningen i dess sociala beteende- och handlingsmönster. Ibland förflyter det alltför lång tid, innan den hörselskadade och omgivningen — om någonsin — *kan* och *vill* acceptera den hörselskadade-döve. Därför har det en sådan avgörande roll vem som har vårdnaden om den hörselskadade-döve, och hur omgivningen är och följaktligen hur de sociala verkningarna kommer att te sig. Det gäller troligen inte att göra för litet väsen i frågan, trots att det faller på var och en att gå taktfullt fram. Upplysningar kan inhämtas av audiologer, specialutbildade pedagoger m fl. Jag är säker om att många snedvridningar i tillvaron med sociala skadeverkningar som följd skulle ha undvikits, om de olika parterna informerats tydligare i förhållandena.

I förskoleåldern kanske inte det hörselskadade-döva barnet självt upplever påfrestningarna så markanta som i fortsättningen. Men för tal- och språkutvecklingen vet vi att denna period av livet betyder mycket. Det kan givetvis vara komplicerat i lekar osv med andra barn och i dess omgivning. En och annan för- eller lekskola för hörselskadade-döva barn finns det ju — men tyvärr alltför få.

I skolåldern upplever barnet självt stora hinder och påfrestningar. Då upptäcker det väl i allmänhet hur det går att hävda sig i sin omgivning. Om hörselskadan är upptäckt vid det här laget, vilket den inte alltid är, är det naturligtvis nödvändigt att skolmiljön är rustad för att kunna ta emot barnet på bästa sätt. Om felsteg begås påverkar det den hörselskadade-döve till onödiga sociala störningar och till understimulering.

I tonåren är det som vi vet också andra påfrestningar av psykosocial natur. Det gäller de flesta barn och inte minst de hörselskadade-döva. De synes dock vara något sena i sin emotionella utveckling och därför infaller då och då den känslomässiga mognaden några år senare än för den normalhörande. Bara av den anledningen kan de hörselskadade-döva tonåringarna framstå som något avvikande. Det kan innebära sociala skadeverkningar och eventuella sociala anpassningssvårigheter för den hörselskadade-döve. I övrigt synes de vara snarlika alla andra tonåringar.

Ett annat svårt steg för den hörselskadade-döve är då han lämnar den mera obligatoriska skolmiljön för att antingen placeras i en ny

studie- eller yrkesutbildningsmiljö eller också direkt konfronteras med en främmande arbetsmiljö. Här vill det till ett livligt engagemang hos alla parter för att det skall ha förutsättningar att lyckas. Det är inte minst en mängd praktiska hinder som man ställs inför, exempelvis lokalproblem, akustiska problem, bullerproblem, kontaktproblem m m. Det finns alltför små möjligheter för de hörselskadade-döva att klara sig i sådana sammanhang — och det gäller även andra handikappade. Ofta börjar de hörselskadade-döva att på nytt uppleva förklarliga misslyckanden vid denna tidpunkt. De känner sig med all rätt mer utestängda än andra ungdomar ifråga om arbets-, studie-, yrkes- och annan miljö — ja, troligen känner de sig mer utestängda än någon gång tidigare i livet. Tyvärr kan misslyckandena ha en tendens att upprepas. Fortfarande är differentieringen av studie- och yrkesvalsvägar för hörselskadade-döva och handikappade inskränkta. Litet mer fantasi och inlevelse i ämnet finns det rum för!

Vid det här laget måste man också tala om den hörselskadades-döves möjligheter med utgångspunkt från hörselskadans art och grad. Den hörselskadade-döve bör acceptera sitt handikapp i förhållande till den studie- och arbetsmiljö man tänkt sig. Föräldrar och arbetsgivare måste också acceptera situationen på ett realistiskt sätt. Det är avgörande med en saklig information i detta skede. Man får inte överdriva svårigheterna och inte heller förenkla dem. Med hänsyn till den hörselskadades-döves förutsättningar och hörselskadans art och grad bör man hjälpa till med studie- och yrkesvalet. Viktigt är det att den hörselskadade-döve upplever sina arbetschefer-kamrater såsom naturliga. Man hör ibland hörselskadade-döva som säger, att det var nog bra så länge som inte arbetschefer-kamrater kände till att jag var hörselskadad-döv, men när dom fick kännedom om skadan, var det nästan omöjligt att få kontakt med dem.

Det kan givetvis bero på en mängd faktorer, men något beror det nog på den normalhörande, som överdriver sitt sätt att vara ihop med den hörselskadade-döve t ex i mimik, tal etc. Den hörselskadade-döve får ofta uppleva törn på törn och självkänslan försvagas!

Den hörselskadades-döves egen hemmiljö har också avgörande betydelse för utvecklingen och hur de sociala verkningarna kommer att bli. Familjemedlemmarna måste bli naturligt insatta i den hörselskadades-döves situation. På så sätt undviker man missförstånd, oro och spänningar och den hörselskadade-döve behöver inte känna sig utspelad i sammanhanget. Fritidsmiljön växer. Den hörselskadade-döve har en tendens i regel att dra sig undan sådana kontakter. I många fritids-

aktiviteter innebär det dock att man först möter människor som man har svårt att umgås med, men som det snart går riktigt bra att förstå. I många sådana aktiviteter tror jag att de hörselskadade-döva har en möjlighet att jämna mark för en viss förståelse för sina handikapp. Förloppet av hörselskadan spelar sannolikt stor roll. Något som framstår tydligt för mig är, att de från födseln hörselskadade i regel är i ett bättre psykiskt läge än de som plötsligt blir hörselskadade-döva — dövblivna — eller som förvärvat sin hörselskada eller som har en progredierande hörselskada, dvs då hörselförlusten avtar så småningom. Den dövblivna gruppen — ja, de människor som således ställs i den ödesdigra hörselsituationen upplever troligen sitt handikapp som något mycket fasansvärt. Det får väl närmast betraktas som (eller jämföras med) en chockupplevelse. I början tänker de kanske inte så mycket på den situation som uppkommit, eftersom det ofta är förenat med någon annan dramatisk händelse, t ex sjukdom, olyckshändelse m m, men reaktionerna kommer så småningom, då man uppfattat hela vidden av handikappet. Det kan vara och är ofta en tung och besvärlig väg tillbaka anpassningsmässigt. Den som har en progredierande hörselskada upplever troligen många psykiska kval. En del hörselskadade vet med sig, när hörselförlusten inträtt eller inträder. De känner det på sig. De flesta svävar i ovisshet om hur och när hörselnedsättningen kommer eller kommit. Som delvis väl framgått spelar åldern en viss roll för hur den hörselskadade-döve ser på sin hörselsituation. Det är givet att den som har en medfödd hörselskada ser på ett annat sätt än den som får sin hörselskada under årens lopp. Den som har en medfödd hörselskada har aldrig upplevt den normalhörande världen fullt ut och har följaktligen inte jämförelseobjekt på samma sätt som den senare kategorien — de dövblivna och de som har progredierande skador. Det är troligt, att det är det som bidrager till att de psykiska svagheter inte är så iögonfallande bland de medfödda hörselskadade-döva jämfört med dem som ställs i en svår och komplicerad hörselsituation. Gemene man och naturligtvis först och främst anhöriga i den närmaste omgivningen ställs också på verkliga kraftprov. Man måste många gånger ändra sin livsrytm — en svår omställningsprocess, som ställer höga krav på människan. Det ter sig ändå oändligt mer mödosamt för den hörselskadade-dövblivne att möta sina gamla vänner med ett sådant kompakt hinder som en hörselskada innebär. Det kan vara mycket svårt för den hörselskadade-döve att tala om sitt handikapp för någon — och inte minst tala om det för sina kamrater. Den hörselskadade-döve kommer så lätt i en särställning och blir betraktad som en

särling i samhället. Han lämnas utanför gemenskapen! Kontaktbehovet måste tillgodoses av den hörselskadade-döve och av oss, annars kommer han in i den fruktansvärda isoleringen. Att vara människa är att vara medmännisko, och det måste vi också visa mot de handikappade människorna.

Sammanfattningsvis skulle jag vilja säga att den omedelbara följden av en hörselskada-dövhet blir en försämring av förmågan att uppfatta sin omvärld. Detta medför i sin tur en minskning av förmågan att få eller att ta kontakt med personer i den sociala miljön. Eftersom man är beroende av sin förmåga att knyta an med den sociala miljön för att kunna tillgodose sina mer eller mindre livsviktiga behov, leder denna minskning eller inskränkning till mer eller mindre besvikelser. Dessa besvikelser kan manifestera sig genom att den hörselskadade-döve överför dem på sig själv och den egna hörselskadan-dövheten och dels på den sociala miljön som direkt eller indirekt utlöser dem.

De äldres bostadsfråga

1975 är 15 procent eller närmare 1,3 miljon människor av landets befolkning i åldrarna 65 år och däröver. Det är en ökning från 1965 med ca 275 000 personer. Vi har då fler åldringar än unga människor i åldern 20—29 år eller närmare bestämt ca 190 000 personer.

Detta säger något om hur konkurrenssituationen kommer att gestalta sig på den framtida smålägenhetsmarknaden, skriver fil kand Stig Fredriksson i sin undersökning om "De äldre som bostadskonsumenter". Han har haft ett stipendium ur Svenska Riksbyggens jubileumsfond för samhällsvetenskaplig forskning med anknytning till bostadsfrågan.

Han anser att man måste röra sig med två marknadsbegrepp när det gäller de äldre — en bostadsmarknad för yngre pensionärer och en bostadsmarknad för de äldsta pensionärerna.

Våra dagars gamla bor i allmänhet trångt och dåligt genom att de flyttade in i sina lägenheter för 30—40 år sedan. Deras bostäder saknar ofta moderna bekvämligheter som wc, vatten och avlopp. Ju äldre de är, ju sämre bor de. Allra sämst bor de ogifta manliga, framförallt de äldsta av dem. Differenserna mellan "medelmåttigt" och "mycket dåligt" utrustad bostad gör sig också starkt gällande till glesbygdens nackdel ju äldre människorna är. De ägda lägenheterna är betydligt sämre utrustade än de hyrda. (De sent byggda bostadsrättslägenheterna i tätort dock undantagna.) Närmare hälften av glesbygdens äldre hushåll saknar vatten och avlopp.

Någon utflyttning har ofta inte varit möjlig för de sämst ekonomiskt lottade. Det finns också en bundenhet till bostaden som minskat rörligheten. Man har trivts där man bott, haft nära till barnen och möjlighet till personliga kontakter och hjälp. Detta har varit en fördel. Men nackdelen är att den mindre rörligheten hållit människorna kvar i lägenheter av alltför dålig standard.

Mest har dock det där med bostaden varit en ekonomisk fråga. Pensionerna har inte räckt till. Utvecklingen går dock fram mot att de äldres ekonomi förbättras. Liksom vi nu räknar med en köpstark tonårsgrupp, kan vi iakttä att åldringarnas konsumtionsmöjligheter stiger. En del av dessa ekonomiska resurser bör de i första hand använda till en förbättrad bostad. ATP har relativt nyligen införts. 1965 var antalet ålderspensionärer som fick ATP 66 000 eller 8 procent av alla ålderspensionärer. Medianpensionen i ATP låg detta år i intervallet 600—1 200 kr. 1970 beräknas 205 000 eller 21 procent av ålderspensionärerna erhålla ATP. Medianpensionens storlek beräknas detta år ligga i inter-

Interiör från ett ålderdomshem i Dalarna.

vallet 1 200—1 800 kr. Pensionens storlek vid båda tillfällena förutsätter 1963 års priser och inkomster.

Men vill de äldre flytta?

Ett påstående, som ofta görs, är att de inte är benägna till det. Men författaren redovisar en del undersökningsmaterial och kommer fram till att de äldre inte avviker från de yngre i sin flyttningsbenägenhet men att det däremot föreligger skillnader ifråga om sättet att genomföra och upplevelsen av den beslutsprocess som ev. leder fram till en ny bostad. Det är alltså inte så mycket själva den fysiska flyttningen eller boendet på en ny plats, som är upphov till de äldres ibland doku-menterade ovilja mot att lämna en uppenbart dålig bostad. Författaren konstaterar även, att förvånansvärt stora grupper äldre bedömer sitt bostadsförhållande som tillfredsställande trots att en yngre generation kanske uppfattar bostadens objektiva karaktäristika — utrymme och utrustning — som mindre gynnsamma. Men så har de också gjort sin debut på bostadsmarknaden en generation före dem som nu står i barnfamiljsåldern.

För att möta en större efterfrågan på bostäder från de äldres sida gäller det att planera — såväl själva bostaden som miljön. Med stigande medellivslängd ökar antalet åldringar som har svårigheter att ensamma klara av varuinköp, tillsyn av lägenheten, tvätt och rengöring. Det finns därför behov av servicemöjligheter för de gamla.

Planerarna måste ta hänsyn till vad som är "normalt" åldrande och vad som är "sjuklighet". Detta är svårt att särskilja. Av speciellt intresse är det då att undersöka hur stora variationer i hälsa och funktionsförmåga den äldre befolkningen uppvisar. Uppfattningen om den åldrande människans föränderliga hälsosituation utgör en av grundvalarna bakom utformningen av de äldres bostadsmiljö. Bostadsplaneringen kan självfallet integrera socialmedicinska forskningsresultat och fakta i sin beslutsprocess.

Författaren erinrar om att den äldre människan behöver 2—3 gånger så hög belysningsstyrka som en tjugooråring, att äldre människor är mera beroende av högre rumstemperatur och är känsliga för drag samt är känsligare för luftens fuktighet. För låg luftfuktighet påverkar andningsapparatens slemhinnor i ogynnsam riktning. De är vidare mer utsatta för fall-olycksfall än de yngre, beroende bland annat på svindelkänslor, som har sin direkta orsak i individens försämrade fysiologiska status.

Ett statistiskt samband mellan dålig bostad och sjuklighet kan inte tolkas så att den dåliga bostaden är orsak till sjukligheten. I stället kan

det vara så att människor med svag hälsa sannolikt också har sämre situation på arbetsmarknaden och därmed sämre inkomster. Aldriga patienter på sjukhus hade längre vårdtider än de som bodde tillfredsställande. Det är svårare att skriva hem patienter med sämre bostad än med bättre.

Författaren kommer också in på fritidsproblemet. Aktiviteterna avtar klart med åldern. Likaså med förekomsten av rörelsesvårigheter. Fritidsproblemet för de äldre bör i större utsträckning uppfattas som ett pedagogiskt än ett lokalbehovsproblem.

Hela frågan om hur åldringarna skall bo i samhället är betydelsefull. I ett företal till den intressanta och trevligt utförda skriften hävdar direktör Erik Severin i Svenska Riksbyggen att välfärdssamhället bör ha råd att låta människorna åldras i trivsel och harmoni. Pensionär, bostäder och service är berättigade krav i det moderna samhället.

Recensent: SVEN STRÖMLAD

Medan mamma och pappa är borta . . .

Fritidshemmet skall vara så likt ett riktigt hem som möjligt

Fritidshemmen som går in under barnstugeverksamheten är en inte särskilt omtalad samhällsservice trots att behovet av dem är mycket stort, särskilt i storstäderna. Bara 3 850 svenska barn i aktuella åldrar kan få plats på de alltför fåtaliga fritidshemmen. Det är oerhört viktigt att barnen i de lägre skolåldrarna har tillsyn under den skolfria delen av dagen och slipper vara »nyckelbarn».

I den expanderande stadsdelen Bredäng i Stockholms sydvästra förorter har fritidshemmet på Tempelriddarvägen 24—26 öppet från kl 7 till kl 17.30. Det betyder att det hör till de jämförelsevis få där skolbarnen kan få äta morgonmål och samtidigt få hjälp med att passa skoltiderna — något som kan vara nog så kvistigt för en nybliven förstaklassare med vandrande schema. Också på håltimmarna kan barnen gå till fritidshemmet för att få sällskap eller bara för att få prata med någon vuxen som de har förtroende för medan pappa och mamma är borta. Fritidshemmet är helt enkelt ett andra hem för barn till förvärvsarbetande föräldrar.

I början på terminen är det extra jobbigt, säger fru Kerstin Nord, utbildad förskollärare och föreståndarinna för fritidshemmet på Tempelriddarvägen. Man måste ofta gå med förstaklassarna till skolan, kanske tala med fröken, hjälpa till med att visa bästa och säkraste skolvägen etc. När vi får fasta scheman för barnen går det lättare.

Just nu finns 40 st skolbarn på fritidshemmet men man kan ta tio procents överinskrivning. Det är nämligen så att alla barnen ytterst sällan är där på en gång. Under jullovet t ex är det sällan fler än dussinet. Resten reser bort till släktingar eller också har föräldrarna ledigt mellan jul och nyår. Många sparar litet av semestern för att ta ut den då.

För de 40 barnen har man två förskollärare, en medhjälpare som gör 5 timmar per dag och en elev från Enskede yrkesskolor som nästa vår blir färdig fritidspedagog, en ganska ny titel.

Barnen kommer från ett mycket stort upptagningsområde, t o m från Mälarhöjdens skola som ligger tjugo minuters gångväg ifrån för en vuxen som går i mycket rask takt. För en liten trött förstaklassare tar det säkert inemot tre kvart—en timme.

Det är egentligen ett fruktansvärt ansvar Kerstin Nord har: att ansvara för 40 barn i olika åldrar inom ett stort område som alla skall komma hem i rätt tid utan att något händer.

— Vi har också en del problembarn här, säger Kerstin Nord, barn som av en eller annan anledning har det besvärligt. De behöver givetvis extra mycket omvårdnad och pyssel. Vissa t ex hittar på de mest fantastiska historier som måste kontrolleras innan man vågar släppa iväg dem.

Här har barn i Bredäng samlats kring arbetsbordet.

På fritidshemmet får alltså barnen frukost om det behövs, en rejäl måltid vid två—tretiden på dagen — ett mål äts ju i skolan —, grönsaker och frukt och dessutom ett mellanmål med gröt, filmjolk, soppa, kräm e dyl. I julas var risgrynsgröt den absoluta favoriträtten.

Förutom att hjälpa barnen med sysselsättning och lekar skall personalen övervaka läsläsningen så mycket som nu hinns med. Det kan bli ganska stöjtigt ibland. Av de 40 barnen är bara 11 flickor, resten pojkar. Alla är lika intresserade av att sy och snickra grejor att ta hem till föräldrarna. Efter skoldagen är de märkbart trötta: den är väl lång för nio—tioåringar. Då vill de helst inte gå ut utan vara inne.

— Det bästa som kan hända dem är om det regnar och de får vara

inne, säger Kerstin Nord. Det är inte alls populärt att vara ute och leka. Men vi brukar ändå försöka få ut dem åtminstone någon timme så att de skall få litet frisk luft efter att ha suttit instängda i skolan en hel dag.

På fritidshemmet rör man sig mera fritt än t ex på ett daghem med en ombonad och inhägnad gård. Man menar att barnen bör ha samma möjlighet att vistas utanför institutionen alltefter mogenhetsgrad som om de vore hemma. Givetvis efter överenskommelse med ledaren.

Vad kan föräldrarna vänta sig av fritidshemmet? Där bör det finnas ordnade möjligheter till lek och tillfälle till olika slags skapande verksamhet, och barnen skall också kunna få odla sina fritidsintressen, antingen det nu gäller pop eller läsning. Det skall också finnas möjligheter till avskildhet och ro. Barnen skall också kunna uppleva sitt fritidshem som ett verkligt hem: man får duka, duka av, plocka undan precis som hemma efter måltiderna. Man planerar också tillsammans för aktiviteter av olika slag, antingen det nu gäller korvgrillning i skogen eller en skidutflykt.

— När någon fyller år brukar vi ordna det extra festligt, säger Kerstin Nord. — Vi har glass till efterrätt, bakar kanske muffins, gör negerbollar och har litet ofarligt godis på bordet.

Maten på fritidshemmet är av yppersta klass, djupfryst i formar som värms och tinas under 75 minuter i en specialugn. Den serveras på tallrikar för att barnen skall få lära sig att äta snyggt. En gång i veckan serveras soppa, alltid grönsaker och frukt. Naturligtvis är köttbullar och falukorv mest populärt. Under loven följs daghemmens matsedel.

Kerstin Nord har en förstklassig utbildning bakom sig. Först flickskola. Så fordras det en hel del för att komma in på seminariet. Hushållsskola och barnsköterskeexamen. Praktik i familj och på barnsjukhus, daghem, lekskola, fritidshem och i parkleken. En del praktik var betald. De fem åren utnyttjades till bristningsgränsen.

1963 gick hon ut Socialpedagogiska seminariet och då låg begynnelselönen under 1 000 kr. Arbetsveckan är 45 timmar. Det var också svårt att få studielån under studietiden. Numera är villkoren betydligt bättre. Kerstin Nord levde på snälla släktingar, bodde hemma hos sin mor och arbetade under alla ferier.

— Yrket är egentligen förskräckligt dåligt betalt med tanke på den långa utbildningstiden, anser Kerstin Nord som nu har ca 2 000 kr efter fyra år som färdig förskollärare. — En akademiker som läst i fem år har en betydligt bättre begynnelselön.

Det är mest åldrarna 7—11 år som är representerade på fritidshemmen. Det finns ibland äldre barn som man inte vill »kasta ut» — barn som av en eller annan orsak är beroende av tillsyn och omvårdnad också

Sågen i handen och glimten i ögat.

Dockans nya kläder ...

efter den aktuella åldern. Grupper i åldern 11—14 år finns också på sina håll men det är mera sällan man träffar på en fjortonåring. Det är också lustigt att konstatera att föräldrarna ofta låter sina döttrar sluta tidigare på fritidshemmet än pojkarna. De får oftast gå tiden ut.

— Det förefaller som om föräldrarna litar mera på att döttrarna skall kunna klara av matlagning etc än på att pojkarna skall göra det, säger Kerstin Nord.

För föräldrar som kanske ofta har svårt att närma sig läraren i skolan och tala ostört om sina barn och deras eventuella problem är det tryggt att veta att ledaren för fritidshemmet kan åta sig att tala med läraren i föräldrarnas ställe. Fritidshemmets ledare måste också känna till skolan, t ex om hur man arbetar med nybörjarläsning och räkneinläring för att kunna hjälpa dem med läxorna om det behövs. Ibland har också läraren behov av att tala med fritidshemmet om något problem som rör eleven och man kan komma fram till en gemensam lösning för ett barn som har det svårt en period. Ibland kan man behöva koppla in skolkuratorn eller en barnpsykologisk rådgivningsbyrå för att hjälpa barnet i en pressad situation.

Kerstin Nord säger:

— Vi försöker gå på den linjen att barnen skall kunna känna sig riktigt hemma här. Att det skall vara så likt ett riktigt hem som möjligt.

Och det betyder alltså att man på fritidshemmet får vara både trött och ledsen och liten och säga »fula» saker till de vuxna utan att för den skull betraktas som elak eller konstig eller dum.

Reportage: HELLE ELGSTAM

Foto: KJELL ELGSTAM

Ge småbarnen en skräpruta!

AV MAIJ-BRITT HALLAMS, föreståndare för förskoleverksamheten i Linköping

»Våra barn har ingenstans att leka . . . Stadsplanerare och byggherrar tänker inte på barnen . . . men bilarna bereder dom plats för . . .» I starkt neddämpad ton, låter det så. Den som har *bil* men *inte barn* har kanske en omvänd mening om saken.

Ett samhälle är ett hem i stort, där plats måste finnas för alla människor att leva och utvecklas — helst till harmoniska samarbetsmän. Finns inte denna möjlighet — då har man inget hem, inget samhälle som man spontant kan kalla för sitt.

Våra barn har ingenstans att leka . . .

Forskning efterlyses, men *om* och *när* vi får den vet ingen och troligen dröjer det år innan resultatet sätter spår i samhället. När man väntar på något, händer inget. Det är skönt att hitta en anledning som låter respektgivande att hänga upp hela problemhärvan på. Men åren går fort och årskull efter årskull barn hinner ur de viktigaste åren då lekplatsen är *läroplatsen*.

Leken är en mycket viktig del i människans liv och borde respekteras långt mer än vad som allmänt sker i dag. Barnet måste få leka, det är en livsnödvändighet. Genom leken *lär* barnet, tränar och övar på ett sätt som ligger i nivå med mognaden. Bygger upp, river ner och bygger upp igen. Barnet måste få vara destruktivt för att bli konstruktivt. Det är lyckligt om denna viktiga utvecklingsfas får ske vid rätt ålder. Ett otillfredsställt behov finns kvar som ett behov . . . Genom leken *lär* barnet att lyckas, misslyckas och lyckas igen. Göra upptäckter, pröva och få erfarenhet — *lärdom*.

Det kan skrivas många sidor om barnets lek, mycket har skrivits och ingen behöver i dag sväva i okunnighet om lekens betydelse för barnet-människan. Men här var det närmast den vuxna människans inställning till det lekande barnet som skulle behandlas.

»Våra barn har ingenstans att leka . . . Stadsplanerare och byggherrar bryr sig inte om barnen . . .»

Alla barn bor väl inte i nyplanerade områden. Hur ser det ut där det är tänkt? Där det finns tomtmark avsedd för barnens lek sedan lång tid tillbaka. Vid våra barnstugor, barnhem, skolgårdar för de minsta, är där inte om möjligt ännu tristare — kanske därför att man här förväntar sig något annat?

Hur ser det ut i så kallade barnvänliga bostadsområden — i radhus-, villa- och hyreshusområden, syns det spår av barns lek där?

»Nästa gång det talas om att barnen behöver någon plats för sin utomhuslek skall jag skicka hit min man», utbrast en »radhusmamma» och

Även flickor tycker om att bygga kojor.

flera instämde, »han skulle sannerligen behöva höra detta, våra barn får inte gå på gräsmattan, mycket mindre bygga».

Detta hände i en föräldracirkel i barnuppfostringsfrågor.

Är det orimligt att tycka, att de statliga lån som utgår till barnfamiljer för husbygge, kunde följas av ett krav, att en del av tomten skulle upplåtas för barnens lek?

I ett hyreshusområde där byggherren tänkte på barnen fick föräldrarna vara med och önska fram en lekplats. Resultatet blev att området försågs med bollplank, gungbräda, klätterställning, gungor av olika typ (dock ej inom staket), tre sandlådor, grus, gräs och asfalt samt soffor för mammor med stickning och tidningar. Och vad gör barnen där?

Att klippa, klistra och måla är en kär sysselsättning.
(Foto: Curt Carlsson)

Öser torr sand i en hink. Öser torr sand, dag efter dag. Några cyklar, cyklar dag efter dag.

Ingen har ännu på två år tömt en hink vatten i sandlådan för att göra sanden formbar. Men det har hänt en gång, att ett något äldre barn har hämtat en skvätt regnvatten i ett dike bakom huset. Som en droppe i öknen.

»Våra barn har ingenstans att leka . . .»

Hur och var leker barnen i huset där jag själv bor — hur mycket av lek tillåter jag själv i trappuppgången och på gården där jag har min utsikt? Är vi barn-ovänliga eller barn-okunniga? Måste man vara barn-

Barnen i sandlådan har en av de vackraste utsiktarna över Stockholm från Söders höjder.
(Foto: Sture Magnusson)

kunnig för att bli barn-vänlig? Har vi för lite träning i att störas av barn och barns lek i vårt perfekta och välstädade samhälle? Är det stadsplanerare och byggherrar som skall lägga den pusselbit som fattas? Att något fattas, det är förvisso sant. Går någon vuxen fri? Kan man tro, att den tiden inte *är* då det togs större hänsyn till grannar, styrelseledamöter och inspektionsmyndigheter som kunde komma och tycka något om ordningen, än hänsyn till barnens fria skapande i lek? Får det vara skräpigt någonstans — skräpigt som det för den oinvigde kan se ut där barn leker?

»Jag vill aldrig flytta från det här huset», sade en liten verksam sex-

åring, »våran portvakt är bussigast i världen. Han vet att vi har bräder och ris till våran hydda under balkongen och han slänger inte bort det. I huset därborta får det inte ligga en pinne på gården, för då kommer deras portvakt och är hemskt arg.»

Kunde vi inte göra ett försök? I ett par områden av många hundra tusen. I ett område där alla hyresgäster kommer överens om att barnen skall få finnas till på barns sätt att vara. Att låta barnen önska fram sitt leklandskap. Låta barnen skapa ett riktigt leklandskap med lera, sand och vatten, bräder, gamla julgranar, skynken, snören, stenar och pinnar, tomma kartonger och burkar — en spännande hög av gamla uttjänta grejer. Alla i området ger av sitt överflöd — men barnen bestämmer vad det skall användas till, ibland så och ibland så.

Tänk så mycket vi skulle lära oss om barn och deras sätt att leka.

Och så roligt — ett försök där alla deltagar för att lära om barn av barn.

Ungdomarna har fått sin rökruta — Ge småbarnen en skräpruta!

Litteraturinventering om barntillsyn

Statens institut för byggnadsforskning ämnar genomföra flera studier om behov av bostadskomplement och service av olika slag för barn, vilka publiceras i Byggnadsforskningens rapportserie under den sammanfattande benämningen Barntillsyn. Del I behandlar behovet av daghemsplatser fram till 1975. För att få en allmän orientering om normer och anvisningar samt samlade synpunkter och erfarenheter inom området har en litteraturinventering gjorts, vilken sammanställts i del II med angivande av författare, titel, publiceringsår och källa. Inventeringen, som utförts av ingenjör Marianne Englund vid institutets byggnadsprojekteringsgrupp, avser huvudsakligen perioden från 1960 fram till början av 1967, men även äldre material ingår om det återopäs i den nyare litteraturen.

Bland innehållet märks en förteckning över socialstyrelsens Råd och anvisningar på det aktuella området samt en rad artiklar i Sociala Meddelanden om hithörande frågor. Flera av de nummer, till vilka det hänvisas, kan alltså erhållas, om hänvändelse göres till Sociala Meddelandens expedition.

Barntillsynen i en inflyttningskommun

Kommentarer till en undersökning i Österhaninge

Av redaktör MARIANNE MILLGÄRDH, Vendelsö

För kommuner, som under några få år fått en mycket utbredd tätortsbebyggelse med betydande inslag av barnfamiljer, har barntillsynen blivit ett stort problem. Österhaninge kommun har gjort en undersökning av barnstugebehovet.

Den refereras här av redaktör Marianne Millgårdh. De personliga kommentarerna får givetvis stå för författarinnans egen räkning.

Forskning behövs på det sociala området. En social temakväll i TV fick ett underliggande tema som hette "vi famlar i blindo".

Då det gäller behovet av barntillsyn behöver man dock inte i Österhaninge kommun, söder om Stockholm, famla i blindo. Där har gjorts en undersökning av barnstugebehovet. Den företogs 1966 av barnavårdsnämnden som anlitade statistisk expertis.

87 procent av alla mödrar med barn upp till tre år vill ha sina barn placerade på kommunala daghem. Ingen förvärvsarbetande mamma med barn i daghemsåldern föredrar familjedaghem. För närvarande har ca 60 procent av dem småbarnen i familjedaghem.

Svarsfrekvensen på de utskickade formulären var 94 procent. De flesta svarade genast, utan påminnelse. Det tyder på stort intresse för frågan och en myckenhet stillsam desperation kommer också till uttryck i svaren.

Denna stora efterfrågan på barnstugor har inte tidigare kommit till något uttryck.

Därför borde siffran 87 procent ha kommit som en överraskning för alla ansvariga. Men debatten efter undersökningens publicering har ändå inte varit imponerande. Österhaninge-Kuriren gjorde dock en enkät bland kommunalfullmäktige. Bara fyra av 35 folkvalda säger nu att familjedaghem är att föredra framför barnstuga. Samma fråga hade väl för inte så många år sedan fått ett annat svar.

Motståndet mot daghem har väl inte varit starkare i Österhaninge än på andra håll. Man kom igång sent, verkade trots allt oförberedd på den inflyttning av småbarnsfamiljer som ägt rum de senaste åren, men massor av kommuner har ju börjat ännu senare eller inte börjat än.

Det sägs inte längre så öppet att mammor ska allt stanna hemma hos sina små barn. Men man tycker det blir dyrt. Man är stolt över alla de nya skolorna, men ser inte ännu förskolan som någon självklarhet. Daghem är nog för många en sak man måste inrätta för ensamma mödrar och andra mammor som "måste" arbeta.

Jag har hört den farhågan framföras, att man bygger så mycket daghem nu att flera av dem kommer att stå tomma om ett antal år.

Den person som tror det famlar i blindo alldeles i onödan. Befolk-

Samling kring leksakerna.

ningen växer enligt generalplanen från 15 000 invånare 1965 till ca 65 000 år 1990. Om kraven på social service ökar ännu snabbare, vilket man får räkna med, så kommer det att härja barn och ungdomar i alla tillgängliga lokaler en bra bit in på 2000-talet.

Den framförda synpunkten på överdrivet barnstugebyggande vittnar naturligtvis också om okänslighet för en kvinnoopinion som kan exemplifieras av följande svar på en av barnavårdsnämndens frågor:

”Jag har arbetat sedan hösten 1962, under dessa tre och halvt år har min pojke fått byta familjedaghem fem gånger. En dagmamma flyttade, två började arbeta, en tröttnade. Nu har jag en frist till sept—okt, då skall min nuvarande dagmamma flytta till annan ort. Hade vi ett kommunalt daghem slapp man dessa eviga byten, man kunde vara lugn för framtiden. Vi behöver ett daghem *nu*. Jag behöver väl inte tala om att jag måste hjälpa till med familjeförsörjningen.”

Nu finns det två barnstugor i Österhaninge, huvudorterna Handen och Jordbro har fått var sin. Kvar i kön står 500 barn — av de bortåt 3 000 som finns i åldrarna 0—6 år.

Av de kvinnor som har barnbidragsberättigade barn (formulären skickades ut till ett slumpmässigt urval ur barnbidragsregistret) är 37 procent förvärvsarbetande. Ensamstående kvinnor har en dubbelt så stor förvärvsarbetsfrekvens, 73 procent. För båda kategorierna är frekvensen lägre i Jordbro än i Handen, säkert delvis därför att det är mycket

svårare att hitta jobb på ett rimligt avstånd för den som bor i en halv-färdig stadsdel som Jordbro.

Faktorn "antal barn" har avgjort mindre betydelse för frekvensen än faktorn "barnens ålder".

Heltid är nästan dubbelt så vanligt bland de ensamstående (81 procent) som för de gifta (48 procent). Tio procent av de heltidsarbetande ensamstående arbetar i skift eller på omväxlande tider. Den vanligaste fasta arbetstiden är kl 18—22 — då små barn sover.

Det heter i utredningen:

"Det verkar som om de ensamstående har en sämre intäktssituation i sin nuvarande yrkestillhörighet än de gifta. Belägg för detta är t ex den lilla andelen ensamstående som återfinns inom det relativt väglönlade undervisningsområdet, medan denna grupp är nästan åtta gånger så vanligt förekommande inom handeln som de heltidsarbetande gifta kvinnorna."

Utöver de 37 procenten skulle 29 procent av urvalet ge sig ut på arbetsmarknaden om barntillsynen kunde ordnas tillfredsställande. Det stora flertalet menar med tillfredsställande barntillsyn kommunala daghem och fritidshem.

Man får nyanserade upplysningar om vad mammorna tycker om olika former av barntillsyn.

"Jag vill ha min dotter på ett daghem för att hon skall få den rätta skötseln och lära sig umgås med andra barn", skriver en ensamstående mamma med heltidsarbete. "Då behöver jag inte vara orolig som nu."

"Jag har lyckats få en bra dagmamma men anser att ett daghem är det bästa för barn", skriver en deltidsarbetande mamma. "Där får de lära att klara sig själva och framför allt anpassa sig till andra barn."

Man värdesätter kompetent personal, stabilitet, regelbundenhet i vården. Andra nämner leken och gemenskapen och den pedagogiska fost-
ran som erbjuds.

Men det finns naturligtvis undantag:

"Hela denna politik att få ut mödrar i förvärvsarbete är mycket mot-
bjudande", skriver en hemmafru. "När barnen är 17—18 år och själva börjar arbeta, då men inte förr kan mamma gå ut i förvärvslivet. Alla skulle vinna på det. Först och främst barnen. Även arbetsgivaren som hade en lugn, mogen kvinna anställd som ägnade tankarna åt arbetet, istället för middagsmatsbestyr, sjuka barn, tvätt och städdagar m m. Jag förstår mycket väl att det här inte är så populära rader, men hoppas att Ni ändå tar del av dem."

Fritidshem — en tidigare oprövad företeelse i Österhaninge — är

också mycket efterfrågat. Tillfällig barnpassning önskar sig även hemmafruarna, barnsamariter finns det naturligtvis stort behov av.

En heltidsarbetande mamma skriver:

"Vid sjukdom hos barnen har jag vid flera tillfällen tvingats taga tjänstledighet, vilket ej uppskattas på arbetsplatsen. Vid lindrigare sjukdom har barnen fått ligga ensamma hemma hela dagen. Jag har två gånger försökt att få hemhjälp, men har erhållit svaret att hemhjälp ej kan ifrågakomma när båda föräldrarna är förvärvsarbetande."

Hälften av alla kvinnor vill ha tillgång till "barnpassningsservice" då och då, oftast på fredagar.

Parkleken, som man nu börjar komma igång med i kommunen, frågar många efter. Antagligen är det föräldrar som tidigare stiftat bekantskap med parklek i t ex Stockholms stad.

"Barnen behöver ha någonstans att träffas även om mamman är hemma", är en synpunkt. "Det är inte alltid de vill vara hemma utan vill kunna träffa sina kamrater någon annanstans under trevliga former. Fritidshemmen är kanske ämnade att bli någonting i stil med vad jag ovan beskrivit. Men de behövs som sagt även för barn som har mamma hemma."

Socialsekreterare Martin Koff, som sammanfattar utredningsresultaten, föreslår på grundval av dessa barnavårdsnämnden:

att barnavårdsnämnden hemställer till kommunalfullmäktige att det i den fortsatta utbyggnaden av barnstugor inrättas en gemensam barnstuga innefattande daghem med 45 platser, fritidshem med 15 platser och lekskola för 20 + 20 barn per 2 000 invånare.

Detta skulle faktiskt betyda att kommunen i stället för två som nu (fyra snart) fick ca 14 barnstugor till år 1970 när befolkningen beräknas till 28 000.

*

I anslutning till denna artikel förtjänar erinras om att familjedaghemsutredningen kartlagt det stora behovet i hela landet av barn tillsynsplatser. Det finns nu ca 320 000 barn under 10 år vars föräldrar, eller förälder, förvärvsarbetar mer än 15 timmar per vecka. Undersökningen beröres även i artikeln "Barnvårdarinnor — visst behövs dom!" i detta nummer av Sociala Meddelanden.

Utredningen redovisar såväl den institutionella barn tillsynen som övriga barn tillsynsformer. Den kommer bland annat in på familjedaghemmen, som den anser utgöra ett komplement till den institutionella tillsynen i barnstugor. Tveksamheten har på många håll varit stor mot en fortsatt expansion av denna form av samhälleligt organiserad barn tillsyn. Bland annat har påtalats att verksamheten är instabil och att bristen på kontinuitet i barnets uppfostran skulle kunna medföra att barnet blir splittrat och otryggt. Ur arbetsmarknadssynpunkt har hävdats att familjedaghemmen har ringa betydelse. Att en förälder kan frigöras från hemmet genom att lämna barnen i familjedaghem, skulle således motverkas av att en presumtiv arbetskraft — dagbarnvårdaren — samtidigt binds vid hemmet.

Mot detta har framförallt anförts att antalet barnstugeplatser inte inom överskådlig framtid räcker för att tillgodose det starkt växande behovet av barntillsyn. I valet mellan en å ena sidan helt okontrollerad och kanske också otillfredsställande barntillsyn och en å andra sidan organiserad familjedaghemsvksamhet har man ansett att den senare måste föredras. Familjedaghemmets positiva sidor har också påvisats. Dessa är kanske framförallt möjligheterna att ta emot dagbarnet på sådana tider då institutionerna normalt inte har öppet t ex i de fall då föräldrarna skiftarbetar. Familjedaghemmet kan också erbjuda en lugnare miljö än institutionerna, en mera personlig omvårdnad, större möjligheter för barnen att på ett individuellt sätt lära känna världen utanför hemmet genom att medfölja dagbarnvårdaren på besök i affärer, andra ärenden och genom grannkontakter m m.

Jämsides med en stark utbyggnad av den institutionella barntillsynen är det, enligt utredningens mening, nödvändigt med en utbyggnad även av den organiserade familjedaghemsvksamheten.

Bland de åtgärder som föreslås märkes en uppräknig av dagbarnvårdarnas ersättningar, särskild omkostnadsersättning, som svarar mot dagbarnets konsumtion i familjedaghemmet, utbildning av dagbarnvårdare, informationsträffar, ökat samarbete mellan familjedaghemmen och barnstugorna, rådgivning, ökad hälsokontroll av såväl dagbarn som dagbarnvårdare med familj, "lekpaket" till familjedaghemmen etc.

Utredningen föreslår en begränsning av antalet barn som vårdas i familjedaghemmet. Inklusive de egna barnen bör således dagbarnvårdaren inte tillåtas att vårda flera än fyra barn för att familjedaghemmet skall kunna godkännas som kommunalt familjedaghem. Utredningen finner det samtidigt önskvärt att varje dagbarnvårdare åtar sig tillsynen av mer än ett dagbarn.

Statsbidrag till kommunala familjedaghem förordas. För att ett statsbidrag till kommunala familjedaghem inte skall verka hämmande på en fortsatt utbyggnad av barnstugorna bör statsbidraget utformas på ett sådant sätt att bidragsrätt föreligger när det i kommun finns minst 1 plats per 100 invånare i daghem, fritidshem, gemensamma barnstugor och familjedaghem. För att främja tillkomsten av organiserad barntillsyn även i mindre kommuner bör en förmånligare regel — 1 plats per 200 invånare — gälla för invånarantal upp till 10 000 invånare. För att ett statsbidrag till kommunala familjedaghem inte skall motverka en utbyggnad av barnstugeverksamheten bör — i kommuner med mer än 10 000 invånare — antalet familjedaghemplatser vid beräkningen av statsbidraget inte få överstiga antalet statsbidragsberättigande barnstugeplatser. Till de vid ett sådant beräkningssätt bidragsberättigande platserna föreslår utredningen ett statsbidrag med 35 % av kommunens nettokostnader för dagbarnvårdarens lön efter avdrag av inlutna föräldraavgifter. Statsbidraget bör tillämpas fr o m den 1 januari 1969. Kostnaderna för ca 15 000 befintliga platser i kommunala familjedaghem kan beräknas till ca 6—8 milj kr per år.

Summary

RESEARCH AND STILL MORE RESEARCH IS NEEDED IN SOCIAL WELFARE

The National Social Welfare Board (Socialstyrelsen) and the National Board of Health (Medicinalstyrelsen) are to be merged at the turn of the year 1967/68 into one department which will be called Socialstyrelsen. This move is discussed from different aspects in the present issue of *Sociala Meddelanden*.

The National Social Welfare Board was set up in 1912. Ernst Bexelius has been Director-General of the Board since 1946 prior to which he had for many years been connected with it in different capacities such as head of the legal division, a post which he assumed in 1937.

During a farewell interview he said: "It is difficult to say what has been the most important happening in the field of social welfare in Sweden over the years. So much of significance has happened in practically all areas. Generally speaking it would be true to say that the entire protective system has been extended. The community has clearly declared its responsibility for its citizens' welfare, its obligations to give them security and provide them with care and support in different situations."

The Director-General was particularly gratified by developments in open care for the aged such as improved housing and extended home help facilities. But old people's homes must be made available to those of the aged who cannot remain in their own homes. These homes for the aged must be able to provide some form of medical care — it is often difficult to draw the line between old age pains and illness — but above all they must have the character of an old people's home. Places in nursing homes must be found for the infirm.

Open care and treatment have come to play an increasingly important part in every area of social welfare. Thus not only in the care of the aged but also in the temperance field and in the care of children and youth. There are many fine examples of good results achieved in different branches of open care. This lessens the need for commitment to institutions.

But resources must be made still larger, not least where research is concerned, both basic and objective research.

There should be improved facilities for looking after children so as to enable women to decide whether to go out to work or stay home.

Mr. Bexelius stresses the child's natural right to grow up under peaceful and secure conditions. It is always difficult to decide when the community should intervene with supporting measures. It is not always the biological parents who are the right ones to attend to the care and upbringing of a child.

He objects strongly to the view that it should be possible to annul an adoption if the child does not develop as the adoptive parents would have wished. Adoption means taking on the same responsibility for the adopted child as for one's own child. And even one's own child might fail in life.

Mr. Bexelius expresses satisfaction at the amalgamation of the two boards. There are so many points at which social welfare and medical measures meet.

Another article reports on the grants requested by Socialstyrelsen for social welfare measures during the budget year 1968/69. These measures are being multiplied in all social fields and thus call for increasingly large economic grants. As before it is child allowances which constitute the biggest item of expenditure by far. Since 1 July 1965 the allowance has been 900 kronor per annum per child under 16. It is estimated that by the end of 1968 there will be 1,795,800 children in this age group in Sweden. A grant of 1616 million kronor has been asked for, which means an increase of 21 million kronor.

The number of places in day nurseries has risen considerably, but still more are needed. For these and other day homes for children, Socialstyrelsen has requested a total sum of 104 million kronor, which is 48 million kronor more than previous grants. The proposed grant for the vastly increased social domestic help service is 100 million kronor (an increase of 15 million), for correctional schools 49 million kronor (an increase of 10 million) and for temperance 137 million kronor (an increase of 30.5 million).

PUBLIC TEMPERANCE MEASURES AFTER 1955

In an article by Jan Collin, First Secretary at Socialstyrelsen, a report is given on public temperance measures in Sweden after 1955. This was the year when the present Temperance Act came into force and when at the same time a new ordinance relating to the sale of intoxicating beverages, resulting in the abolishment of ration books, was introduced.

After 1954 the consumption of spirits rose at first but fell somewhat in 1957 and 1958. Since then, the share of spirits in the total consumption of alcoholic beverages has remained largely the same. The consumption of spirits in 1966 was 6 % higher than in 1954, at which time however it was 19 % lower than in 1956. The consumption of wines has risen 126 % since 1954.

As a measure of the extent of the abuse of alcohol, the frequency of drunkenness is from many points of view unreliable. In all, the total number of convictions for drunkenness per 1000 inhabitants over 15 years of age has risen by 68 % during the period 1954—1965. The number of apprehensions for drunkenness in the towns and cities, which was about 44,000 during the last years of rationing, reached the record figure of 108,000 in 1966, in other words more than twice as many as in 1954.

Because of the obligation of the Temperance Committee to intervene at the outset of alcohol abuse there was a heavy increase after 1955 in the number of cases which had to be dealt with. In 1954, 39,068 individual cases were dealt with, and this rose to 73,198 in 1956. The increase has since continued but at a slower rate.

During the period preceding the alcohol reform on 1 October 1956, a qualitative improvement in institutional care was effected. The change-over to the system of more liberal selling brought about a rapid and substantial increase in the number of persons in need of treatment.

During the latest ten-year period the number of voluntary admittances has almost doubled. 2159 patients were admitted in 1956, of which 456 or 21 % were voluntary cases. The corresponding figures for 1966 were 2991, of which 1247 or 41 % were voluntary cases. Treatment at the private institutions is entirely voluntary and not dependent on the Temperance Act regulations concerning compulsory institutional care. Those treated at a private institution are sick-listed and as a rule they receive sickness benefits from the social insurance service.

Boarding homes for alcoholics have become a valuable asset in the field of rehabilitation. But the availability of such homes does not meet the demand. The number of out-patient departments for alcoholics rose from 29 in 1956 to 97 in 1966. Increasingly close collaboration between the temperance and rehabilitation authorities has proved important.

The costs of municipal temperance administration and treatment, which warrant government grants, rose from about 11 million kronor in 1956 to approximately 45 million kronor in 1965.

CHILDREN'S NURSES — CERTAINLY NEEDED!

An investigation carried out by the family day nursery commission in autumn 1966 showed that 320,000 children under 10 have one or both parents who are gainfully employed at work more than 15 hours per week. 160,000 of these children are looked after at home by the parents themselves, by brothers or sisters, relatives, domestic helps etc. 30,000 are looked after at day nurseries, spare time centre, nursery schools or municipal family day nurseries. 60,000 children stay in private family day nurseries, while 10,000 are looked after by a combination of different methods. 60,000 children remain completely unattended while their parents are at work.

The different forms of day nurseries, the spare time centre and nursery schools, are intended for healthy children. They cannot accept children who have any illness or perhaps even an ordinary cold. This means that practically all the

30,000 children who stay at a nursery and a large number of the 60,000 in private family day nurseries probably have to receive attention at home once or several times a year for varying lengths of time. A field survey conducted in Gothenburg in autumn 1965 revealed that 50 % of all working parents with children of pre-school and preparatory school age have to stay away from their work to look after their sick children, which makes the situation difficult for both employee and employer. As it is most often the mother who stays with the child the situation does nothing either to help strengthen the position of women on the labour market, but instead provides further support for the argument that women, particular mothers of small children, are uncertain factors as working people. These are the words of Tullia von Sydow, First Secretary at the Social Welfare Board, in an article where she claims that, to be complete, the community's child supervision service must necessarily include organized children's nurse activities, i.e. it must help in looking after sick (sometimes also healthy) children at home. Organized service of this kind was found only in 35 municipalities as at 1 January 1967, and was lacking in 865 municipalities. These children's nurses are employed by the hour and receive contractual salaries. Hitherto, the recruitment of children's nurses has been satisfactory. Special courses are arranged for them at vocational schools.

The authoress points out that every municipality where there are so many women at work that child supervision is organized by means of nursery schools and day nurseries, must supplement its social home help with a children's nurse service. Child supervision will otherwise be incomplete.

"CHILD WELFARE?"

Many newspapers seem to think it is their task to guard a parent's "right of ownership" of his or her child. This appears in an article about the difficult duties which the often attacked child welfare committees have to carry out. Children as independent individuals with a personal integrity like adults — this thought is unfortunately often conspicuous by its absence. But the child welfare committees are also attacked because they have not intervened, e.g. when a case of long-standing child cruelty is at last cleared up. The committee may have tried to intervene, but the rules must be followed. Few informants want to stand for what they have said once they are told that the person suspected of cruelty to a child has to be informed of the source of the information. And there stands the committee with no reason for intervening.

A child placed under the care of the community shall be given a suitable form of care by the child welfare committee. It is primarily care in a private home which should be considered, but then it is a question of finding a suitable home. It can happen, however, that a family which has not been given a child it had contemplated taking care of, appeals and is awarded the right in a higher court. The trend seems to be to regard it as a civic right to take charge of other people's children. But the children themselves — it was they who were intended to benefit from the chosen form of care. Are they to be degraded to objects for satisfying the needs of adults?

It is further pointed out in the article that when a child has been taken into charge because of shortcomings in its home environment and is then to be returned to its home, the child welfare committee should have ensured that improvements had been made in the home. Only then has the satisfactory adjustment of the child any chance of surviving even after its return home.

Till socialstyrelsens bibliotek inkommen litteratur under tredje kvartalet 1967

- ANDERSEN, BENT R. Nyere målsætninger i socialpolitikken. Khvn 1966. (Studier fra Københavns universitets økonomiske institut. 11.)
- Socialpolitik i velfærdssamfundet. Khvn 1966.
- BECKMAN, N [m fl]. Brottsbalken jämte förklaringar. Bd 3. Påföljder m m. Sthlm 1967.
- BETÄNKANDE angående de enskilda övervakarna inom kriminalvården. [Avg d 15 aug 1967. Stencil.] Sthlm 1967. (Ju.)
- BURMSTÅNG, G. Övnings exempel i socialförvaltningsrätt. [Stencil.] Lund 1967. (Studentlitteratur.)
- BURMEISTER, EVA. Tough times and tender moments in child care work. New York & Lond 1967.
- CANADA. One hundred 1867—1967. Ottawa 1967. (Bureau of statistics.)
- DESCLOITRES, R. The foreign worker. Adaptation to industrial work and urban life. Paris 1967. (Organisation for economic co-operation and development. Labour mobility 4.)
- DISCRIMINATION in employment and occupation: Standards and policy statements adopted under the auspices of the ILO. Geneva 1967. (International labour office.)
- The EFFECTIVENESS of punishment and other measures of treatment. Strasb 1967. (Council of Europe. European committee on crime problems.) [Ur innehållet: *Blomberg, D.* Survey from the standpoint of sociological and cultural studies of the environment of the place of detention or treatment.]
- EKSTRÖM, J. Industriella utvecklingstendenser i Europa. En studie av industrins omställning till stormarknader. Sthlm 1967. (Handelsdepartementet.)
- & LUNDBERG, S. Beklädnadskonsumtionen. Ny analys och prognos för 1975. Sthlm 1967. (Småtryck från Industriens utredningsinstitut. 41.)
- ELIASSON, G. Industrifinansieringen perioden 1950—70 — kartläggning och prognos. Sthlm 1967. (Småtryck från Industriens utredningsinstitut. 39.)
- EUROPEAN STUDY GROUP on social welfare programmes for the elderly. Saltsjöbaden, Sept 1966. [Stencil.] Sthlm 1966.
- L'EXPERIENCE socialiste suédoise. Paris 1967. (Notes et études documentaires.)
- FERARD, MARGARET L & HUNNYBUN, N K. Samtal till hjälp. Relationen socialarbetare — klient. Övers [fr engelskan] av J. Rössel. Sthlm 1967.
- FREDRIKSSON, S. De äldre som bostadskonsumenter. En socialgerontologisk översikt. Sthlm 1967. (Svenska riksborgen.)
- GRANATH, K-E. Ungdom och narkotika — hur möter samhället narkotikaproblemen bland ungdom. [Stencil.] Sthlm 1967. (Stockholms stads barnvårdsnämnd.)
- HAMMARBERG, T & WÄSTBERG, O. Tillträde förbjudet. Sthlm 1967.
- HELL, H. Notater om sosialtrygd og sosial omsorg. [Stencil.] Oslo 1967. (Memorandum fra Sosialøkonomisk institutt, Universitetet i Oslo.)
- HOUSING for the elderly. Proceedings of the colloquium organized by the Committee on housing, building and planning of the United Nations economic commission for Europe and held in Belgium and the Netherlands 4—15 Oct 1965. Vol 1—2. [Stencil.] New York 1966. (United nations publ 66.2.E/mim 12.)
- HYRENIUS, H, HOLMBERG, I & CARLSSON, MARGARETA. Demographic models. Gbg 1967. (University of Göteborg. Demographic institute. Reports 5.)
- INTERNATIONELLA ORGANISATIONER. Utg av Sveriges allmänna exportförening och Utrikespolitiska institutet. 3 omarb uppl. Sthlm 1967.
- KADUSHIN, A. Child welfare services. New York & Lond 1967.
- KRAGH, B. Financial long-term planning. Sthlm 1967. (Konjunkturinstitutet. Occasional paper 4.)
- LABOUR and automation. Bulletin. 5. Automation and non-manual workers. Geneva 1967. (International labour office.)
- LEHSMANN, K & ODELBORG, W. Svenska kulturfonder. 2 omarb o utv uppl. Sthlm 1967.

- LO:s arbetsmarknadspolitiska program 1967. Sthlm 1967.
- LÖNTAGAR- och konsumentsynpunkter på servicesektorn. Betänkande avg av kommittén angående arbetsvillkoren i serviceyrkena. Sthlm 1967. (TCO.)
- MAGNUSSON, A. Den kommunala verksamhetens villkor. Gbg 1967.
- MONTAN, K. Svensk rehabilitering. Sthlm 1967. (Svenska centralkommitténs för rehabilitering skriftserie. 13.)
- NILSSON, NILS. Diarieföring och arkivläggning. Sthlm 1966. (Meddelanden från Svenska riksarkivet. Broschyr. 9.)
- Det NORDISKE statistiske chefsmöde i Köbenhavn 1966. Khvn 1967. (Nordisk statistisk skriftserie. 14.)
- NYCANDER, S. Svenskarna och spriten. Sthlm 1967. (Verdandidebatt.)
- NYGÅRD, AASE-MARIT, BEVERFELT, EVA & VIG, G. Alders- og sykehjem i Nord-Trøndelag fylke. Oslo 1967. (Norske gerontologiske skrifter. 12.)
- OLSSON, BERTIL. Studier i frånvaro från arbetet. Sthlm 1967. (Småtryck från Industriens utredningsinstitut. 42.)
- ORGANIZATION and administration of social welfare programmes. A series of country studies. Wash 1967. (United nations publ 67.4.16,18,20.) Canada.
- The Union of Soviet socialist republics. United Arab republic.
- OSEI-KOFI, E. The family and social change in Ghana. [Stencil.] Gbg 1967. (Forskningsrapport från Sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet. 8.)
- PEDERSEN, INGER M. Forsörgerbegrebet. Studier i familiens retlige problemer. Khvn 1966. (Betænkning. 440.)
- PEDERSEN, ROLF. Nasjonaløkonomiske konsekvenser av en gjennomføring av folkepensjonen. — TUVENG, M. Refleksjoner om pressituasjonen i norsk økonomi. Oslo 1967. (Økonomi. 51.)
- POSTLETHWAITE, N. School organization and student achievement. A study based on achievement in mathematics in 12 countries. Sthlm 1967. (Stockholm studies in educational psychology 15. Akad avh.)
- PROTECTION of minorities. Special protective measures of an international character for ethnic, religious or linguistic groups. New York 1967. (United nations publ 67.14.3.)
- REHNBERG, M. Blå välling — sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor. Sthlm 1967. (Nordiska museet.)
- REPORT of the Committee on the age of majority. Lond 1967.
- SAMBERGS, Å m fl Landsbygdens befolkning och bostäder 1950—60. Sthlm 1967. (Monografiserie i anslutning till folk- och bostadsräkningen i Sverige 1960. Utg av Statistiska centralbyrån och Bostadsstyrelsen. 2.)
- SAMHÄLLET och barntillsynen. Malmö 1966. (Förbundet för barnavård och uppfostran.)
- SCHWOERER, J & DONAU, H. Sonderfragen der elterlichen Gewalt. Berl 1967.
- SKÅNLAND, H. Det norske kredittmarked siden 1900. Oslo 1967. (Samfunnsøkonomiske studier. 19.)
- SMALLEY, RUTH E. Theory for social work practice. New York & Lond 1967.
- SOCIAL SECURITY HANDBOOK on retirement insurance, survivors insurance, disability insurance, health insurance for the aged. 3rd ed. Wash 1966. (U S Department of health, education, and welfare.)
- SOZIALE SICHERUNG. Sozialenquôte in der Bundesrepublik Deutschland. Bericht der Sozialenquôte-Kommission. Erstattet von W Bogs [m fl]. Stuttg [m fl] 1967.
- SPOTLIGHT on day care. Proceedings of the National conference on day care services May 13—15, 1965. Wash 1966. (U S Department of health, education, and welfare. Children's bureau.)
- Det SVENSKA KLASSAMHÄLLET. En antologi sammanställd av A Murray. Sthlm 1967. (Verdandidebatt.)
- TABARD, NICOLE [m fl]. Les conditions de vie des familles. Paris 1967. (Union nationale des caisses d'allocations familiales.)
- TAIKON, KATARINA. Zigenare är vi. Sthlm 1967.
- THORSELL, SIV. Pryø — den praktiska yrkesorienteringen i teori og verklighet. Sthlm 1967. (Studier och debatt 1967: 1.)
- TRYGGVESEN, R. Urbanisering och tätortsutveckling 1951—60. Demografiska undersökningar. Sthlm 1967. (Monografiserie i anslutning till folk- och bostadsräkningen i Sverige 1960. Utg av Statistiska centralbyrån och Bostadsstyrelsen. 1.)
- UHR, C G. Sweden's social security system. An appraisal of its economic impact in the postwar period. Wash 1966. (U S Department of health, education, and welfare. Research report. 14.)
- UNG, gammal. SPP 50 år 1917—1967. Sthlm 1967.
- VART skall jag vända mig. Öppen vård inom Stockholms stad och Stockholms län för

- barn och vuxna. Sthlm 1967. (Svenska föreningen för psykisk hälsovård.)
- Wash 1966. (U S Department of health, education, and welfare.)
- WORKING with older people. A guide to practice. Vol 1. The practitioner and the elderly.
- YRKE och framtid 1967—68. Sthlm 1967. (Arbetsmarknadsstyrelsen.)
-

Beställ en författare!

Sociala Meddelanden har alltid varit en publikation som varit medveten om samspelet dikt—social verklighet och visat på litteraturen som spegel för det Sverige i vilket socialt och kommunalt verksamma människor har att utföra sin dagliga gärning. Denna positiva syn på ordkonstens möjlighet att verka som inspirationskälla och perspektivikare demonstreras särskilt tydligt i tidskriftens litteraturnummer från 1963. Den har också i sig själv utgjort en viktig kontaktyta mot samhället för de många författare som under årens lopp medverkat där.

Behovet av sådana kontaktytor är stort för författarna. I förordet till det nämnda litteraturnumret understryks hur lätt det är för de socialt verksamma att fastna i närstynt specialisering och hur litteraturen skulle kunna hjälpa till att skingra den sortens blindhet. Men också för författaren finns risken att bli blind, hamna i yrkesmässig isolering. Att skriva romaner eller teaterpjäser kan lättare än man tror bli en avskärmande, utestängande aktivitet, oavsett vilka vida perspektiv den skrivande rör sig med.

Bland annat för att råda bot på den sortens sociala isolering har inom Sveriges Författareförening, efter förslag av Artur Lundkvist och Bertil Schütt, upprättats en förmedlingscentral genom vilken man hoppas få kontakt med sociala institutioner och föreningar av olika slag runtom i landet. Till detta Författarcentrum hoppas vi att skolor, fängelser, bibliotek, sjukhus, ålderdomshem, fackföreningar och andra fasta eller lösa grupperingar i samhället, som kan anse sig få sin verksamhet på något sätt berikad av ett möte med en skrivande iakttagare, skall anmäla sina önskemål. Det kan gälla uppläsningar ur egna verk, föredrag, diskussionsinledningar, debatter eller informella samtal.

Hittills har över hundra författare anmält sitt intresse av att delta i denna nya verksamhet. Också skådespelargrupperna vid Narrenteatern och Pistolteatern har ställt sig till förfogande. Författarna kommer också själva att ta initiativ till arrangemang av olika slag. Närmast på programmet står en kulturvecka i Gävle, där stadsbiblioteket kommer att utgöra centrum för olika kontakter med stadens fängelse, sjukhus, skolor, fackföreningar m. m.

På detta sätt önskar vi författare vidga våra möjligheter att verka i samhället, vi tror att den nya kontaktvägen skall fylla ett behov och att den kommer att utnyttjas av många.

Beställ alltså en författare från: Författarcentrum, Västerlånggatan 34 3 tr, Stockholm C. Tel. 08/20 40 96.

BJÖRN RUNEBORG

Pris ~~kr~~ 5:—